

ISSN: 1307-914x

GAZİ TÜRKİYAT

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Journal of Turkology Research

TÜRKİYAT

21

Güz 2017

GAZİ TÜRKİYAT, GÜZ 2017 / 21

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Turkology Research

ISSN : 1307-914X, GAZİ ÜNİVERSİTESİ, ANKARA, 2016

SAHİBİ / Owner

Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Adına
PROF. DR. İBRAHİM USLAN

EDİTÖR / Editor

PROF. DR. HÜLYA KASAPOĞLU ÇENGEL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / Editorial Director

DOÇ. DR. HABİBE YAZICI ERSOY

EDİTÖR YARDIMCILARI / Assistants of Editor

DOÇ. DR. HABİBE YAZICI ERSOY

DR. HÜSEYİN YILDIZ

DR. MUSA SALAN

ARŞ. GÖR. FULYA AKMAN ACUNGİL

YAYIN DANIŞMA KURULU / Publication Board of Overseers

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALUK AKALIN [TÜRKİYE] • PROF. DR. ALİ AKAR [TÜRKİYE] • PROF. DR. YAVUZ AKPINAR [TÜRKİYE] • PROF. DR. EKREM ARIKOĞLU [TÜRKİYE] • PROF. DR. ERHAN AYDIN [TÜRKİYE] • PROF. DR. UWE BLAESING [HOLLANDA] • PROF. DR. HÜLYA KASAPOĞLU ÇENGEL [TÜRKİYE] • PROF. DR. AHMET BİCAN ERCİLASUN [TÜRKİYE] • PROF. DR. KONURALP ERCİLASUN [TÜRKİYE] • PROF. DR. ALİMCAN İNAYET [TÜRKİYE] • PROF. DR. HENRYK JANKOWSKI [POLONYA] • PROF. DR. NESRİN KARACA [TÜRKİYE] • PROF. DR. YAKUP KARASOY [TÜRKİYE] • PROF. DR. M. FATİH KIRIŞÇIOĞLU [TÜRKİYE] • PROF. DR. GULBANU KOSIMOVA [KAZAKİSTAN] • PROF. DR. BARBARA KELLNER-HEINKELE [ALMANYA] • PROF. DR. SALİM KOCA [TÜRKİYE] • PROF. DR. MEHMAN MUSAYEV [AZERBAJCAN] • PROF. DR. M. ÖCAL OĞUZ [TÜRKİYE] • PROF. DR. FATMA ÖZKAN [TÜRKİYE] • PROF. DR. NAZİM HİKMET POLAT [TÜRKİYE] • PROF. DR. OSMAN FİKRİ SERTKAYA [TÜRKİYE] • PROF. DR. ÜLKÜ ÇELİK ŞAVK [A.B.D.] • PROF. DR. HALE ŞİVGİN [TÜRKİYE] • PROF. DR. LİTİP TOHTI [ÇİN] • PROF. DR. F. AHSEN TURAN [TÜRKİYE] • PROF. DR. GABİT TUYAKBAY [KAZAKİSTAN] • PROF. DR. NACİYE YILDIZ [TÜRKİYE] • PROF. DR. EMİNE YILMAZ [TÜRKİYE] • DOÇ. DR. HALİL ÇELTİK [TÜRKİYE] • DOÇ. DR. FATİH SAKALLI [TÜRKİYE]

YAYIN HAKEM KURULU (20. ve 21. Sayılar) / Board of Referees

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Ali AKAR • Prof. Dr. Çetin PEKACAR • Prof. Dr. Emine YILMAZ • Prof. Dr. Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN • Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL • Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK • Prof. Dr. Leyla KARAHAN • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU • Prof. Dr. Mehmet DEMİREZEN • Prof. Dr. Mustafa TURAN • Prof. Dr. Naciye YILDIZ • Prof. Dr. Nazim Hikmet POLAT • Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR • Prof. Dr. Nesrin KARACA • Prof. Dr. Nezahat ÖZCAN • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ • Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU • Prof. Dr. Saadetin Yağmur CÖMEÇ • Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN • Prof. Dr. Yakup KARASOY • Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER • Prof. Dr. Zuhal ÖLMEZ • Doç. Dr. Ayfer YILMAZ • Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZİNEL • Doç. Dr. Fatih SAKALLI • Doç. Dr. Feyzi ERSOY • Doç. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN • Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Doç. Dr. Hasan YÜREK • Doç. Dr. Nazlı BAYKAL • Doç. Dr. Nejlâ GÜNAY • Doç. Dr. Nergis BİRAY • Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ • Doç. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Yrd. Doç. Dr. Anar SOMUNCOĞLU • Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ • Yrd. Doç. Dr. Dilek TÜRKİYILMAZ • Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR • Yrd. Doç. Dr. Hakan AKCA • Yrd. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK

YAYIN KURULU ÜYELERİ / Members of Editorial Board

PROF. DR. HÜLYA KASAPOĞLU ÇENGEL • PROF. DR. M. FATİH KIRIŞÇIOĞLU • DOÇ. DR. GÜLJANAT KURMANGALIYEVA ERCİLASUN • DOÇ. DR. HABİBE YAZICI ERSOY • DOÇ. DR. TÜMEN SOMUNCUOĞLU • DOÇ. DR. EVRİM ÖLÇER ÖZİNEL • YRD. DOÇ. DR. DİLEK TÜRKİYILMAZ • YRD. DOÇ. DR. HAKAN AKCA • DR. HÜSEYİN YILDIZ • DR. MUSA SALAN • DR. DİNÇER APAYDIN • ARŞ. GÖR. FULYA AKMAN ACUNGİL

İNGİLİZCE EDİTÖRÜ / Editor for English

YRD. DOÇ. DR. GÜVEN MENGÜ

KAPAK TASARIMI VE İÇ TASARIM / Design By

DR. HÜSEYİN YILDIZ

BASIM YERİ / Printed By : Gazi Üniversitesi Matbaa İşletmesi
ve Ahşap İmalathanesi Müdürlüğü, Gölbaşı/ANKARA TEL
: +90 312 484 10 94 • gazi-bas-mevi1@hotmail.com
DERGİ E-POSTA
gaziturkiyat@gmail.com, turkiyat@gazi.edu.tr
DERGİ WEB
http://turkiyat.gazi.edu.tr/

GAZİ TÜRKİYAT DERGİSİ, HAKEMLİ ULUSLARARASI SÜRELİ (ALTI AYLIK) YAYINDIR.

GAZİ TÜRKİYAT DERGİSİ, ULAKBİM SOSYAL BİLİMLER VERİ TABANI (SBVT), EBSCO PUBLISHING VE MLA TARAFINDAN TARANMAKTADIR.

GAZİ TÜRKİYAT, GÜZ 2017 / 21

İÇİNDEKİLER / Contents

MAKALELER / Articles

- 1 TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ VE GEÇİŞLİ FİİL DEĞİŞMESİ VE SÖZDİZİMSEL SONUÇLARI: DOĞ- FİİLİ ÖRNEĞİ 1-18
Transitive-Intransitive Alternation in Turkic Languages and Its Syntactic Results: Example of the verb doğ- 'be born'
Mevlüt ERDEM
- 2 MUSTAFA ÇİFTÇİ'NİN ÖYKÜLERİNDE 'BABA FİGÜRÜ' 19-29
'Father Figure' in the Story of Mustafa Çiftçi
Fatih SAKALLI
- 3 ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СТАТУС АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ФОЛЬКЛОРНОМ ДИСКУРСЕ 31-44
Linguistically status of the Azerbaijani proverbs and sayings in the folklore discourse
Çiçek EFENDİYEVA
- 4 {-IcAk} ZARF-FİİL EKİ VE VARYANTLARI ÜZERİNE 45-73
On the Gerund Suffix {-IcAk} and Its Variants
Erkan SALAN
- 5 KÖKEN BİLİMLİK ÇÖZÜMLEMELER- II: KIŞNE-, İŞİT-, EMEK, SİLK- 75-83
Etymological Analysis- II: kişne-, işit-, emek, silk-
Erol GÜNGÖRDÜ
- 6 SÜRPRİZ SONLU OLAY ÖRGÜSÜ BAKIMINDAN SEZGİN KAYMAZ'IN 'SEN ALKOL KOKUYORSUN' ADLI ÖYKÜSÜ ÜZERİNE BİLİŞ DEYİŞBİLİMSSEL BİR ANALİZ 85-95
A Cognitive Poetic Analysis on Sezgin Kaymaz's Short Story 'You smell alcohol' in terms of Twist at the End Plot
Suhan AKINCI OKTAY
- 7 ALMANYA'NIN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDEKİ ERMENİ POLİTİKALARI 97-120
Armenian Politics of Germany in the Period of Turkish Republic
Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU
- 8 TARİHİ BİR KİŞİLİK OLARAK KÜR ŞAD VE 639 YILI 121-136
Kür Şad as a Historical Figure and the Year 639
Gökçen KAPUSUZOĞLU

9	TAHLİLİ FİHRİSTİ İŞİĞİNDA ENVÂR-ı ZEKÂ DERGISİNİN EDEBİ FAALİYETLERİ <i>Literary Activities in Envâr-ı Zekâ Journal in Consideration of the Analytical Index</i> Hakan SOYDAŞ	137-161
10	SAFİYE EROL'UN YAZILARINDA KADININ AİLE VE TOPLUM İÇİNDEKİ ROLÜ <i>The Role of Woman within Family and Society in the Writings of Safiye Erol</i> Zeynep TEK	163-179
11	BİR VAROLUŞ MÜCADELESİ OLARAK 'ATEŞTEN GÖMLEK' ROMANINA SÖYLEM ANALİZİ İLE YAKLAŞIM <i>The Existential Struggle in "The Shirt of Flame": A Discursive Analysis Approach</i> Emre TÜRKMEN	181-195
ÇEVİRİLER / Translations		
12	ERMENİ HARFLİ KIPÇAKÇANIN TRANSKRİPSİYONU ÜZERİNE Edmund SCHÜTZ (Çev. Musa SALAN)	199-221
DEĞERLENDİRME VE TANITMALAR / Reviews		
13	Galip Güner (2017), Resûlî Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı, Kesit Yayınları, İstanbul, 174 s. ISBN: 978-605-9408-41-7 Hanife GEZER	225-240
14	Muratgeldi Söyegov - Seyitnazar Ernazarov (2017), Örnekli Türkmençe Gramer, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 118 s., ISBN: 978-605-9661-97-3 Emrah YILMAZ	241-244
HABERLER / News		
15	TÜRKİYAT UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ TARAFINDAN "TÜRK DÜNYASINDA AYDINLANMA HAREKETLERİ: 100. YILINDA ALAŞ" ADLI ULUSLARARASI KONFERANS DÜZENLENDİ Fulya AKMAN ACUNGİL	247-251
16	TÜRKİYAT UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ TARAFINDAN AHISKA SÜRGÜNÜNÜN YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE DÜZENLENEN ETKİNLİKTE BÜYÜKELÇİ-YAZAR FIRAT SUNEL, "DİPLOMASI VE EDEBİYAT" KONULU KONFERANS VERDİ Diğer APAYDIN	252-255
YAYIN İLKELERİ / Editorial Principles		257-258
YAZIM KURALLARI / Writing Rules		

GAZİ TÜRKİYAT

MAKALELER / *Articles*

TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ VE GEÇİŞLİ FİİL DEĞİŞMESİ VE SÖZDİZİMSEL SONUÇLARI: DOĞ- FİİLİ ÖRNEĞİ

Transitive-Intransitive Alternation in Turkic Languages and Its Syntactic Results: Example of the verb doğ- 'be born'

Mevlüt ERDEM*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 1-18

Öz: Türk dilleri fiile bağlı unsurların işaretlenmesinde, sıralanışında ve sayısında büyük oranda birbirleriyle örtüşür. Fakat Türk dillerinde bazı fiillerin unsurlarının işaretlenmesinde ve sayılarında farklılaşma görülebilmektedir. Böyle bir kodlama ve unsur sayısı farklılığı fiilin geçişliliğini etkiler ve sözdizimsel yapının değişmesine neden olur. Doğ- fiili Türk dillerinde farklı sözdizimsel yapıları ortaya çıkarır ve farklı geçişlilik seviyesini gösterir. Bu makalede, Türk dillerinde doğ- fiilinin unsurları, unsur sayısı, bu kodlamanın sözdizimsel yapıyı nasıl etkilediği tartışılacaktır. Doğ- fiili, bazı Türk dillerinde geçişsizdir ve bu fiil ayrı geçişsiz (unaccusative) fiillerin özelliklerini taşır. Bu fiille kurulan yapılarda 'doğma' işinden etkilenen unsur özne konumundadır ve fiil herhangi bir çatı eki de taşımaz. Bu yapıların anlamları edilgen yapıların anlamlarına yakındır. İkinci grup Türk dillerinde genellikle doğ- fiili geçişlidir ve bu gruptaki Türk dillerinde doğ- fiili edilgen yapılabilir. Türkiye Türkçesinde geçişsiz, bazı Türk dillerinde geçişli gerçekleşen bu yapılar dilbilimsel literatürde değişken (labile) fiiller olarak bilinir. Bu tür fiiller herhangi bir çatı eki almadan geçişli ve geçişsiz olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Fiiller, doğ- fiili, geçişli fiil, geçişsiz fiil, ayrı geçişsiz fiiller, edilgen yapılar, ayrı-ettiren fiil

Abstract: The Turkic languages overlap with each other in terms of marking the arguments, orders and number of the arguments governed by the verb. However, in Turkic languages, it can be seen that marking of the arguments of certain verbs and the number of the arguments governed by the verb cannot be mapped into one another. Differences of marking and the number of arguments affect the transitivity of the verb and cause the syntactic structure to change. The verb, which reveals different syntactic structures in Turkic languages and shows a different transitivity scales is the verb doğ- 'be born'. In this article, the arguments of the verb doğ- and how this coding affects the syntactic structure in Turkic languages will be discussed. The verb doğ- is intransitive in some Turkic languages and has the properties of the unaccusative verbs. The argument that is affected by 'birth' is in the subject position in the construction which is formed by the verb doğ- and the verb does not carry any voice morpheme. The meaning of these structures is close to the meaning of the passives. In the second group of the Turkic languages, the verb doğ- is transitive and the verb in question can be turned into the passive structure. These constructions which are intransitive in Modern Turkish and transitive in some Turkic languages are known as labile verbs in linguistic literature. Such verbs are used as a transitive or intransitive verb without any voice suffixes.

Keywords: Verbs, the verb doğ- 'be born', transitive verbs, Intransitive verbs, unaccusative verbs, passive constructions, anticausatives

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, mevluterdem@gmail.com, mevluterdem@hacettepe.edu.tr. Gönderim Tarihi: 24.08.2017. Kabul Tarihi: 21.12.2017.

Bu makalenin örneklerini oluştururken Emine Yılmaz, İbrahim Ahmet Aydemir, Sema Aslan Demir, Birsal Karakoç, Serap Pılgır, Anar Mustafayeva, Maral Töre, Türkan Askerova ve Hasan Hayırsver'den yardım aldım. Kendilerine çok teşekkür ederim.

Giriş

Türk dilleri fiile bağlı unsurların işaretlenmesinde, sıralanışında ve sayısında büyük oranda benzerlik gösterir. Birçok anlamsal rolü ifade eden özne yalın durumda; nesne de, biçimbilimsel farklılıklar göz ardı edildiğinde, belirtme durum ekiyle (veya eksiz) işaretlenir. Fakat bazı fiillerin unsurlarının işaretlenmesi Türk dillerinde farklılaşabilir. Fiillerin unsur sayılarında büyük oranda bir örtüşme olsa da bazı fiillerin unsur sayılarında farklılaşma olabilmektedir. Böyle bir kodlama ve unsur sayısı farklılığı fiilin geçişliliğini etkiler ve sözdizimsel yapının değişmesine neden olur.

Türk dillerinde farklı sözdizimsel yapıları ortaya çıkaran, farklı geçişlilik seviyesine sahip fiillerden biri, 'dünyaya gelmek, dünyaya getirmek, doğurmak' anlamına gelen *doğ-* fiilidir. Bu fiilin unsurlarının sayısında Türk dillerinde bir örtüşme görülmez.

Bazı Türk dillerinde (Modern Türkçede, Gagauzca ve bazı Kıpçak grubu dillerinde olduğu gibi) leksikonda *doğ-* fiili geçişsiz olarak kodlanır. *Çocuk doğdu* örneğinde olduğu gibi 'doğma' işinden etkilenen özne konumundadır ve fiil herhangi bir çatı eki de taşımaz. Bu yapıların anlamları edilgen yapıların anlamına yakındır ve bu yüzden bu tip geçişsiz yapıların oluştuğu Türk dillerinde *Çocuk doğuldu* yapısına benzer edilgen yapılara izin verilmez. Bu gruptaki Türk dillerinde *doğ-* fiili, ayrık geçişsiz fiillerin (*unaccusative*) özelliklerini yansıtır. Yani özne konumundaki unsur, fiilin anlamsal olarak nesnesi gibidir.

İkinci grup Türk dillerinde genellikle *doğ-* fiili (sınırlı geçişsiz örneklerle birlikte) geçişlidir. Kendisine nesne ister ve leksikonda *Anam meni doğdu* (Az.)¹ 'Anam beni doğurdu' örneğinde olduğu gibi geçişli fiil olarak kodlanır. Türkiye Türkçesinde bu gibi yapılar, örneğin açıklamasında görüldüğü gibi, fiile getirilen çatı ekleriyle sağlanır. Leksikonda geçişli fiil olarak yer alan *doğ-* fiili diğer geçişli fiiller gibi edilgen yapılıdır (*Men doğuldum*, Trkm) ve bu edilgen yapılar diğer yapılara göre dilde daha *belirtili* (*marked*) yapılardır. Bu yapılar Türkiye Türkçesinde gerçekleşen yapılarla karşılaştırıldığında aralarında önemli sözdizimsel farklılıkların olduğu görülür. Türkiye Türkçesinde geçişsiz, bazı Türk dillerinde geçişli olan bu yapılar dilbilimsel literatürde ettirgen, karşı-ettirgen (*causative/anticausative*) çiftler olarak bilinir. Bu tür fiiller herhangi bir çatı eki almadan geçişli ve geçişsiz olarak kullanılabilir.

¹ Bu makalede Türk dilleri için kullanılan kısaltmalar şöyledir: ModT: Modern Türkçe, Gag: Gagauzca, Trkm: Türkmençe, Az: Azerice, YnUyg: Yeni Uygurca, Özb: Özbekçe, Kum: Kumukça, KarMal: Karaçay-Malkarca, KırTat: Kırım Tatarcası, Tat: Tatarcası, Kzk: Kazakça, KarKal: Karakalpakça, Kır: Kırgızca, Nog: Nogayca, Yak: Yakutça, Dol: Dolganca, Alt: Altayca ve Çuv: Çuvaşça. Örneklerin sonunda yer alan ve sadece dil adlarının (Az), (Trkm), (Kzk) yer aldığı kısaltmalar örneklerin ana dil konuşurlarından elde edildiğini göstermektedir. Diğer kısaltmalar: GTS: *Güncel Türkçe Sözlük*, KL: *Kubbealtı Lugatı*.

Bu araştırmanın konusu Modern Türkçe ve Türk dillerinde *doğ-* fiilinin unsurlarını, bu unsurların sayısını, hangi biçimbirimlerle kodlandığını, bu kodlamanın Türk dillerinin sözdizimsel yapısını nasıl etkilediğini araştırmak ve Türk dillerinde farklı sözdizimsel yapılarda temsil edilen *doğ-* fiilinin farklı sözdizimsel yapılarda ortaya çıkmasının nedenlerini, geçişli ve geçişsiz fiillerin anlamsal özellikleri temelinde açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu makalede *doğ-* fiili ile kurulan geçişli ve geçişsiz yapıların Türk dillerindeki sözdizimsel özellikleri incelenecek ve bu sözdizimsel özelliklerin sonuçları tartışılacaktır. Bunun için ilk önce geçişsiz fiillerin sınıflandırmasıyla ilgili dilbilimsel literatürdeki *ayrık geçişsiz eylemler (unaccusative)*, *özneli geçişsiz eylemler (unergative)*, *karşıt-ettirgen (anticausative)* yapılar vb. kavramların temel nitelikleri verilecektir. Sonraki bölüm *doğ-* fiilinin artzamanlı kısa bir değerlendirmesini içerecektir. Bu bölümden sonra *doğ-* fiilinin Türk dillerindeki sözdizimsel benzerlikleri ve farklılıkları ayrıntılı olarak incelenecektir.

Fiillerin Sınıflandırılması: Çeşitli Ayrımlar

Cümlelerin en önemli unsuru olan fiiller biçimbilimsel ve sözdizimsel açıdan önemli özelliklere sahiptir. Fiilin istediği unsurlar, bunların sayıları ve sıralanışı; unsurların hangi biçimbirimlerle kodlandığı ve bu unsurların anlamsal rolleri, sözdizimsel çalışmaların ilgilendiği temel konular arasında yer alır. Fiiller, biçimbilimsel olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş, olumsuzluk gibi kategorileri taşırlar. Fiillerin sözdizimsel özelliklerinin başında onların unsurlarıyla olan ilişkileri gelir. Geleneksel birçok çalışmada belirtildiği gibi fiillerin unsurlarıyla ilgili temel ayırım nesne alıp almamalarına dayanır. Bu ayrıma göre cümlede belirtme durum ekli veya eksiz bir nesneyi isteyen fiiller geçişli; istemeyenler ise geçişsiz fiiller olarak adlandırılır (ayrıntı için bk. Ergin 1985, Banguoğlu 2004).

İki üyeli geçişli bir fiil simetrik bir yapıya sahiptir. Cümlede fiilin iki üyesini (özne ve nesne) birbirinden ayırmak oldukça kolaydır. İki unsurun işaretlenme biçimi farklı olduğu için iki unsur cümlede kolayca görünür durumdadır. Fakat geçişsiz fiillerin bir unsuru olduğu için geçişli fiillerde görülen simetri bunlarda yoktur. Fakat fiillerle ilgili bu basit tanımlama/sınıflandırma fiillerin unsurlarıyla olan ilişkisini anlamak için yeterli değildir.

Fiillerin geçişliliği konusunda bir skaladan söz edilebilir. Hopper ve Thompson (1980) yaptıkları çalışmada fiilleri taşıdıkları özellikler bakımından bir geçişlilik skalasıyla ele almanın daha iyi sonuçlar verdiğini iddia eder. Bu anlayışa göre katılımcı sayısı, eylemin hareket bildirip bildirmemesi, görünüş, anlık gerçekleşip gerçekleşmeme vb. gibi fiillerin geçişliliğini etkileyen çeşitli faktörler fiillerin geçişlilik skalasındaki yerini belirlemede kullanılır. Buna göre fiillerin geçişlilik sıralaması bir

skala üzerinde yapılabilir (konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem 1998, 2016; Hopper vd. 1980).

Bazı dillerde geçişsiz fiillerin unsurlarının işaretlenmesinde görülen kodlama farklılaşması Modern Türkçede görülmez. Türkçede (diğer Türk dillerinde de) geçişsiz fiillerin özneleri (anlamsal rolleri farklı olsa da) yalın durumda işaretlenir. Fakat bazı dillerde geçişsiz fiillerin özneleri zaman zaman farklı biçimbirimlerle kodlanabilmektedir. Örneğin Lakhota (Siouan dil ailesi, Kuzey Amerika) dilinde geçişsiz fiillerin birinci ve ikinci kişi çekimlerinde *kılıcı* (*agentive*) özneleriyle *kılıcı olmayan* özneleri (*nonagentive*) farklı biçimbirimlerle işaretlenir. Lakhota dilinde, *hi* 'varmak' geçişsiz fiili, *wahi* 'varırım' örneğinde olduğu gibi, geçişli fiillerin aldığı 'özne' zamiri olan *wa-* biçimbirimini alır. Diğer taraftan 'uzun olmak' anlamındaki durum fiili *hā'ska*, *mahā'ske* 'uzunum' örneğinde olduğu gibi, nesne zamiri olan *ma-* biçimbirimini alır (Van Valin 1977: 14). Başka dillerde geçişsiz fiillerin işaretlenmesinde dile bağlı farklı stratejiler kullanılır (bk. ayrıntı için Wunderlich 2006: 69).

Geçişsiz fiiller, dilbilimsel literatürde, geçişlilik skalasından farklı sınıflandırmalara tabi tutulur. Bu konuyla ilgili en önemli ilk ayırım Perlmutter'in (1978) *Ayrık Geçişsizlik Hipotezine* (*The Unaccusative Hypothesis*) dayanır.² Bu hipoteze göre bazı geçişsiz fiiller (*yan-*, *düş-*, *daml-*, *bat-*, *ak-*, *kuru-*, *piş-* vb.) nesneye (özne konumunda) sahipken, bazı geçişsiz fiiller (*oyna-*, *gül-*, *düşün-*, *yüz-*, *yürü-*, *ağla-*, *uyu-* vb.) sadece özneye sahiptir. Perlmutter'in yapmış olduğu bu ayırım kendisinden sonra bazen sözdizimsel, bazen anlamsal temele dayalı olarak birçok teoride de kullanılmıştır (ayrıntı için bk. Levin ve Hovav 1995: 3, Van Valin 1993). Bazı araştırmacılar ise (Dowty 1991; Wunderlich 2006) geçişsiz fiilleri dört gruba ayırır.

Türkçede geçişsiz fiillerin ayırımına dair çeşitli çalışmalar yapılmış, ayrık geçişsiz ve özneli geçişsiz fiil ayırımının varlığına dair çeşitli deliller sunulmuştur (ayrıntı için bk. Nakipoğlu 2000: 67-69; 1998: 80-88), Erdem baskıda). Nakipoğlu-Demiralp (2001: 144) öznenin özelliklerine göre yaptığı sınıflandırmada geçişsiz fiilleri beş grupta inceler. Birinci gruptaki fiiller, temel özneli geçişsiz fiillerin (*atla-*, *oyna-*, *yürü* vb.) özelliklerini; beşinci grupta yer alan fiiller ise temel ayrık geçişsiz fiillerin (*bat-*, *eri-*, *eri-* vb.) özelliklerini yansıtır. Aradaki gruplar kısmen ayrık geçişsiz kısmen özneli geçişsiz fiillerin özelliklerini taşır.

² Bazı Türkçe kaynaklarda 'unaccusative' fiiller için 'nesneli geçişsiz', 'unergative' fiiller içinse 'özneli geçişsiz' terimi kullanılır. *Unaccusative* / *unergative* terimleri gramatikal ilişkileri ifade eden kavramlardan ziyade biçimbilimsel işaretlenme ile ilgilidir. *Unaccusative* terimi, 'akkuzatif' işaretleme sistemlerine sahip dillerdeki nesne ekini alamayan unsur için kullanılmıştır. Diğer taraftan *unergative* terimi de ergatif (*ergative*) işaretleme sistemiyle doğrudan ilgilidir. Ergatif dillerde geçişli fiilin öznesi ergatif ekiyle işaretlenirken geçişli fiilin nesnesi ve geçişsiz fiilin öznesi 'absolutif' (*absolutive*) ekiyle işaretlenmektedir. Anergatif terimi, ergatif ekiyle işaretlenmemiş özneyi karşılamak için kullanılmıştır. Bu yazıda *unaccusative* karşılığı olarak 'ayrık geçişsiz fiil', *unergative* terimi için de 'özneli geçişsiz fiil' terimleri kullanılacaktır.

Burada geçişsiz fiillerin ayrımıyla ilgili yukarıda söylenenlere biraz daha farklı bir pencereden bakan başka bir yaklaşımdan da bahsetmek gerekir. Bu yaklaşım hem geçişli hem de geçişsiz fiillerle (özellikle edilgen yapılarla) ilgilidir. İngilizcede ve bazı dillerde (özellikle Kafkas dillerinde, Almanca ve Yunancada) sıkça görülen bu olayda ilgili fiil, herhangi bir morfolojik biçimbirim almaksızın geçişli veya geçişsiz olarak kullanılabilir. Dilbilimsel literatürde *labile verbs*, *ambitransive*, *optionally transitive*, *anticausatives* (*labile* fiillerin alt grubu (Letuchiy 2009) vb. gibi çok farklı adlarla bilinir. Bu terimlerin içinde en yaygın olanları *değişken fiil* (*labile verbs*) ve *karşıt-ettirgen* (*anticausatives*) terimleridir. Aşağıdaki İngilizce *open* 'açmak' fiilinin kullanımı bu durumu iyi bir şekilde örneklendirir:

1. a) Mary opened the door. 'Mary kapıyı açtı.'
- b) The door opened. '*Kapı açtı.' / 'Kapı açıldı.'

Yukarıdaki İngilizce örneklerde fiillere geçmiş zaman eki dışında herhangi bir morfolojik biçimbirim eklenmemiştir ve iki cümle de dilbilgiseldir. Geçişli fiil biçimi anlamsal olarak geçişsiz fiilin ettirgen biçimidir. İki cümle arasındaki fark ilk cümledeki *kılıcı* bir özneye sahip olması ikinci cümledeki *kılıcı* bir öznenin yoksun olmasıdır. *Kılıcı* bir öznenin yoksun olan ikinci cümledeki *özne pozisyonu etkilenen rolü* (*patient*) ile doldurulmuştur. Karşıt-ettirgen diye adlandırılan ikinci örnekteki yapılarla edilgen yapılar bazı yönlerden birbirleriyle örtüşür. Edilgen ve karşıt-ettirgen yapılarda fiilin unsurlarında bir azalma vardır ve her iki yapı da nesnenin özne pozisyonuna ilerlemesine izin verir. İngilizce örnekler için de bu doğrudur. Karşıt-ettirgen yapı, edilgen morfolojiden yoksun olmasıyla İngilizce edilgen yapılardan ayrılır. Fakat bazı diller, Türkçe gibi, edilgen ve karşıt-ettirgen yapılar aynı biçimbilimsel araçlarla yapılır. Bu dillerde edilgen yapı ile karşıt-ettirgen yapı arasındaki ayırım, anlamsal ölçütlerle yapılabilir:

2. a) Kapı açıldı (Ali tarafından).
- b) Kapı açıldı (kendiliğinden/kendi kendine). (*Kapı kendi tarafından açıldı.)

Bilindiği gibi edilgen yapıda gerçekleşen olayın kılıcı kişisi sezilir. Fakat karşıt-ettirgen yapılar kendiliğinden, doğal akışı içinde gelişir. Gerçekleşen olayın ardında herhangi bir kılıcı kişi anlamı hissedilmez.

TÜRKÇEDE *doğ-* FİİLİ: ARTZAMANLI KISA BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye Türkçesi gramer ve sözlüklerinde *doğ-* fiilinin birinci anlamı, tahmin edilebileceği gibi, 'dünyaya gelmek'; '(İnsan veya hayvan yavrusu) gününü tamamlayıp ana karnından dışarıya çıkmak, dünyaya gelmek, tevellüt etmek'tir (GTS; KL). Aynı eserlerde bu fiilin nesnesiz/geçişsiz bir fiil olduğu bilgisi de yer alır. Aynı anlamı tarihi kaynaklarda, Anadolu ağzlarında ve Türk dillerinde de buluruz. İlgili

fiil zaman zaman Modern Türkçe ile örtüşen zaman zaman Modern Türkçeden farklılaşan sözdizimsel özellikleriyle karşımıza çıkar. *Doğ-* fiili bazı Türk dillerinde, Türkiye Türkçesinde görülmeyen geçişli biçimiyle (Türkiye Türkçesiyle söyleyişle: *Kadın çocuğu doğdu*) kurulur. Böyle bir sözdizimsel kuruluş Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözdizimsel biçimlerin (*Çocuk doğuldu* gibi) ortaya çıkmasına neden olur.

Türkçede *doğ-* fiili ile ilgili sözvarlığının çok zengin olduğu söylenebilir. Bu yazıda sadece *doğ-* ve bununla ilgili birkaç kelimenin (*törü-*) sözdizimsel özellikleri üzerinde durulacaktır; bunların dışındaki 'doğma', 'dünyaya gelme' anlamı içeren kelimeler yazının kapsamını aştığı için bunlar üzerinde durulmayacaktır.

Söz konusu fiilin Eski Türkçe ve özellikle Orta Türkçedeki anlamları, kullanım alanları, sözdizimsel bilgileri Clauson'da (1972: 465) yer alır. Clauson, 'doğmak' fiiliyle ilgili kullanımları *tuğ-* (*duğ-*) maddesinde verir ve Orta çağdan itibaren fiilin bazı Türk dillerinde 'doğurmak / to give birth to (a child)' anlamında geçişli olarak kullanıldığını söyler. Kırgızca *tu:* şeklinde olan fiilin hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanıldığını belirtir. (Aşağıdaki bölümlerde bu kullanımların sözdizimsel özellikleri ayrıntılı olarak tartışılacaktır.)

Eski Türkçede *doğ-* fiilinin biçimleri genellikle *toğ-* / *tuğ-* şeklindedir. Yine 'doğmak', 'dünyaya gelmek' anlamıyla *törü:-* (Tekin, 1968) / *tor(ü)-* (Ölmez 1991: 116) / ve *kılın-* (Tekin 1994) fiilleri de eserlerde geçer. Bu dönemdeki bir *doğ-* fiiliyle ilgili bir örnek aşağıdaki gibidir:

3. on ay iletđi öğüm oğlan togdım 'On ay geçti; annem[den] oğlan doğdum. (Orkun, 1994:515)'

Örnekte de görüldüğü gibi yüklemdeki kişi eki fiilin 'doğurmak' anlamlı yorumlanmasını engellemektedir. 'Anne' anlamına gelen *öğüm* kelimesi de ayrılma durum eki taşımaz.

Uygur dönemine ait diğer bir *doğ-* fiili örneği Türkiye Türkçesindeki yapıya benzemektedir:

4. ... ög işike oğşatı katuntın toğup ... '... ana kadına benzer bir hanımdan doğup ... (Tekin 1976: 44, 190)

Bu dönemdeki 'doğmak' anlamının *törü-* fiiliyle yapıldığı bir kullanım aşağıdaki gibidir:

5. Kişi oğlı koop ölg(e)li törüm(i)ş. (Tekin 2006: 38)

Bu cümlelerin tercümesi araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Tekin (2006: 39) *İnsan oğlu hep ölümlü yaratılmıştır*; Ergin (2011: 27) *insan oğlu hep ölmek için türemiş*; Scharlipp (2000:42) ise *bütün insanlar ölmek için*

doğmuştur biçiminde tercüme eder. Örnekteki *öl-* fiili dikkate alındığında *törü-* fiilinin 'doğmak' anlamlı bir tercümeyle daha iyi karşılanabileceği söylenebilir.

Eski Türkçede 'doğmak' anlamı yüklenen diğer bir sözcük ise *kılm-* fiilidir. Bu fiil bazen 'kılınmak' anlamıyla (Ergin 2011: 65) bazen de 'doğmak' anlamıyla tercüme edilmiştir. Konuyla ilgili bir örnek aşağıdaki gibidir:

6. (B1) Bilge Tunyukuk, ben özüm, Tabgaç ilinge kılntım. 'Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. (Tekin 1995: 82, 83)

Tekin (1994: 26) Clauson'un bu cümle için 'I grew up for (i.e. as a subject of) the Chinese Empire' biçiminde yaptığı tercümeyle doğru bulmaz, bu sözcüğün *yaratılmak*, *vücuda gelmek*, *doğmak* anlamlarında kullanıldığını iddia eder. Örnekteki yüklemün biçimbilimsel yapısı bir çatı ekiyle genişlemiştir. Böyle bir kullanım *doğ-* fiilinin Türk dillerindeki kullanımlarını anlamada yardımcı olabilir.

Orhon ve Uygur metinlerinde geçen *doğ-* fiilinin biçimleri (*toğ-*, *tuğ-* vb.) daha sonraki dönemlerde de geçer. Karahanlı Türkçesinden gelen bir iki örnek aşağıdaki gibidir:

7. ata arkasındın toğulsa oğul / ana karnı menzil kaç aylık amul (Arat 1979: 156)

'Çocuk babasının sulbünden çıktıktan sonra, ana karnı onun için, bir kaç aylık istirahat menzildir. (Arat 2003: 107)

Örnekteki kullanım çatı eki almaması açısından bugünkü bazı Türk dillerinde görülen yapılara biçimsel olarak benzerdir.

Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerindeki *doğ-* (*toğ-*, *tuğ-*) fiilinin kullanımlarının çoğu, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesindeki kullanımlara benzer. Aşağıdaki örnekte fiil, genel sözdizimsel çizginin dışına çıkar ve bazı çağdaş Türk dillerinde görülen kullanımlara benzer. Yani fiil geçişlidir ve fiilin anlamı Türkiye Türkçesindeki *doğur-* anlamına karşılık gelir.

8. ... imdi koynumdağı (17) oğul kız tuğmağan kurtkadın maña bir oğul bergil... (Ata 1997: 238)

'... şimdi koynumdaki oğul kız doğ(ur)mayan yaşlı kadından bana bir oğul ver ...'

TÜRK DİLLERİNDE *doğ-* FİİLİ: SÖZDİZİMSEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Bir cümle, morfosentaktik ve anlamsal ilişkileri yöneten fiilin istediği unsurlarla donatılmak zorundadır. Çok genel çizgileriyle Türk dillerinde fiillerin istediği unsurlar açısından büyük bir örtüşmenin olduğu söylenebilir. Örneğin Türkiye Türkçesinde özne ve belirtme durum ekli bir nesne isteyen *oku-*, *yaz-* fiili Modern

Uygurcada da benzer unsurları ister: *hatnı yaz-* ve *kitabnı oku-* (Tömür 2003: 234). Aşağıdaki Dolganca örnek de bu karşılaştırma için verilebilir:

9. min harsin knüga-ni āgiam (Dol; Li 2011: 144).

'Ben yarın kitabı okuyacağım.'

Türk dillerinde fiilin yönettiği unsurların (özne, nesne ve tümleçler) sıralanışları da genel hatlarıyla benzerdir. Bazı Türk dillerinde (Gagauzca, Karaimce, Halaçça vb.) yoğun dil ilişkileri sonucunda Türkçenin temel 'yardımcı unsur-ana unsur' sıralanışından sapmalar görülür. Karaimcede *annemin şarkısı* gibi bir ad öbeği *yiri mamanın* (Berta 1998: 315) biçimine kolayca dönüşebilir.

Fakat bazı fiillerin işaretlenmesi konusunda farklılıklar gözlemlenir. Örneğin Türkiye Türkçesinde yönelme durum ekini isteyen *bin-*, *söv-*, *başla-* gibi fiiller bazı Türk dillerinde ya belirtme durum ekli veya her iki (yönelme ve belirtme durumu) durum ekiyle kullanılabilir (Erdem 2015):

10. a) Bir atı münüp... 'Bir ata binip...' (Trkm)

b) Jaksıladı sögedi.' İyilere söver.' (Kzk)

c) İşni başladım. 'İşe başladım.' (KarMal)

Fakat bazı Türk dillerinde, örneğin Gagauzcada, Türkiye Türkçesinden farklılaşan çok sayıda durum değişikliği veya durum birleşmeleri vardır (örnekler için bk. Özkan (1996: 125-129). Bunların bir kısmı Slav dillerinin etkisiyle meydana gelmiştir. *Bak sen budalay!* cümlesinde yönelme durum eki yerine belirtme durum ekinin kullanılması Bulgarca yapının taklidi ile oluşmuştur (Stachowski 2016: 267). Böyle kullanımlar dildeki morfosentaktik olayları ve fiilin geçişliliğini doğrudan etkilemektedir.

Fiillerin geçişliliği ile doğrudan ilgili bir durum fiillerin farklı kodlanması ve farklı sayıda unsur almasıyla ilgilidir. Bazı Türk dillerinde *doğ-* fiili geçişsizdir (özne ve yüklem); diğerlerinde ise geçişli olarak kullanılır ve buna bağlı olarak edilgen biçimler de yaygın olarak oluşur. Yani bazı Türk dillerinde ayrık geçişsiz olarak kullanılan bir fiil, diğerlerinde geçişli yani nesneli biçimiyle yer alır. Yukarıdaki bölümlerde açıklandığı gibi ayrık geçişsiz bir fiilin özne konumunda kılıcı olmayan bir unsur bulunur. Bu öznenin anlamsal rolü, geçişli fiilin etkilenen rolüyle benzerdir. Bu açıdan bakıldığında ayrık geçişsiz bir fiilin anlamı edilgen yapının anlamına yakındır. Aralarındaki fark biçimbilimsel ve anlamsal temellere dayanır. Edilgen eylemler, bir edilgen biçimbirim üzerine kuruluyken ayrık geçişsiz fiiller, edilgen yapı biçimbiriminden yoksundur. *Kitap yere düştü* cümlesiyle *Kitap okundu* cümlesi anlamsal açıdan neredeyse özdeştir. Birincisinde 'kendiliğinden olma' ikincisinde ise 'okuma eylemini belirsiz bir kişinin yapması' anlamı vardır. Aynı dilde biçimbirimsiz edilgen yapıya benzeyen ayrık geçişsiz yapıların geçişli biçimleri de vardır. Bu tür çiftler bazen oldukça yaygındır (yukarıdaki 1. örnekteki cümlelerde görüldüğü gibi).

Modern Türkçede İngilizcedeki gibi çiftler bulmak oldukça zordur. Aşağıdaki çiftler sınırlı da olsa Türkçenin durumunu örneklendirir:

11. a) Ali arabayı duvara çarptı.

b) Araba duvara çarptı.

12. a) Ali kapıyı çaldı.

b) Kapı çaldı.

13. a) Ali kitap sattı.

b) Bu kitap çok sattı.

Yukarıdaki örneklerde ilk cümleler belirtme durum ekli nesne sayesinde geçişli, (b) örnekleri ise herhangi bir çatı biçimimini almadıkları için geçişsizdir. (b) örneklerinde, (a) cümlelerinin nesnelere özne konumuna yerleşmiş ve cümle anlamsal olarak kişi anlamı hissettirmeyen edilgen yapılara benzer hale gelmiştir.

Modern Türkçede *doğ-* fiili ile ilgili yukarıdaki çiftler gibi bir çift elde edilemez. Yani aşağıdaki (a) örneği Modern Türkçede üretilmez, bunun yerine (b) örneği üretilir:

14. a) *Kadın çocuk doğdu. (Kadın bir çocuk doğurdu.)

b) Çocuk doğdu.

(b) örneği yukarıdaki çiftlerdeki (11b, 12b, 13b) örneklerine benzemektedir. Fiil, çatı morfolojisi taşımaz ve özne konumundaki unsur da anlamsal olarak *edici* rolünde değildir ve kısmen morfolojisi olmayan edilgen yapıya benzemektedir. *Ben doğdum* gibi bir cümle birkaç dile tercüme edildiğinde Türkçe cümlelerin edilgen bir anlama sahip olduğu anlaşılabilir. Bu cümle İngilizcede *I was born*, Almancada *Ich wurde geboren* biçiminde edilgen yapıyla kurulur. Böyle bir karşılaştırma bile yukarıdaki Türkçe cümlelerin edilgen bir anlam taşıdığına kanıt sayılabilir. Birçok dilde/Türk dilinde edilgen yapıyla söylenen bu yapı Modern Türkçede edilgen biçimbirimsiz kurulur. *Doğ-* fiili, hem tarihsel metinlerde hem de Modern Türkçede *Çocuk kadından doğdu* biçiminde de kurulabilir. Bu durumda *kadın* ayrılma durum ekini alarak *kaynak* anlamsal rolünü üstlenir. Modern Türkçe ettirgen yapılarda görülen özne konumundaki unsur, bu etken yapıda ayrılma durum ekiyle yer alır.

Modern Türkçede geçişsiz bir fiil olarak kullanılan *doğ-* fiilinin bazı Türk dillerindeki kullanımı Türkiye Türkçesinden farklıdır. Bazı Türk dillerinde *doğ-* fiilinin geçişli biçimi ve buna bağlı olarak edilgen biçimi yaygın olarak kullanılır. Yani bu Türk dilleri dikkate alındığında *doğ-* fiili için tıpkı yukarıdaki bölümde verilen örneklere (1. örnekteki cümleler) benzer bir kullanım oluşur. İlgili fiilin Türkiye Türkçesinde gerçekleşmeyen, nesne alan geçişli fiil hali yer alır. Diğer taraftan aynı fiilin çatı morfolojisi almadan kullanılan ve dilbiliminde karşıt-ettirgen diye

isimlendirilen geçişsiz hali bulunur. Bu durumu aşağıdaki çiftlerle daha anlaşılır hale getirebiliriz:

15. a) Çocuk doğdu. (ModT)

b) ... Akhan Padişahniñ ağçisi oğul tuğdı... '... Akhan padişahının hanımı oğul doğurdu (YnUyg, İnyet 2004: 236, 259)'.

Modern Türkçeden gelen birinci örnek Yeni Uygurcadan gelen ikinci örnekten sözdizimsel ve anlamsal olarak ayrılır. (b)'deki Yeni Uygurca örnek, *oğul* gibi bir nesnesi olduğu için geçişlidir. Bu geçişli sözdizimsel yapının Modern Türkçedeki karşılığı *Çocuk doğdu* değil, *Kadın çocuğu/çocuk doğurdu*'dur. Anlamsal açıdan Yeni Uygurca geçişli cümlelerin ettirgen bir anlam taşıdığı, Modern Türkçedekinin ise ettirgen olmayan bir anlam taşıdığı söylenebilir.

Yukarıda kısaca birkaç örnekle açıklanan *doğ-* fiilinin Türk dillerinde sergilediği sözdizimsel özellikleri, örneklerin yeterliliği çerçevesinde, şimdilik tipolojik olarak iki gruba ayrılabilir: a) Geçişsiz yapıyı kullanan Türk dilleri (Türkiye Türkçesi, Gagauzca vb.), b) Edilgen yapıyı kullanan Türk dilleri (Özbekçe, Yeni Uygurca vb.).

I. Grup: Geçişsiz yapıyı kullanan Türk dilleri

Birinci grubu Türkiye Türkçesine benzeyen Türk dilleri oluşturur, yani *doğ-* fiilinin sözdizimsel yapısı *Çocuk doğdu* [özne + geçişsiz fiil] biçimindedir. Bu gruptaki Türk dillerinde **Kadın çocuğu doğdu* [Özne+Nesne+geçişli fiil] ve **Çocuk doğuldu* gibi edilgen yapılar izin verilmez. Özne konumundaki unsur *edici* rolünde değildir. Bu dillerde fiili geçişli yapmak için fiilin geçişlilik değerinin ettirgenlik eki ile *Kadın çocuğu doğurdu* biçiminde bir derece arttırılması gerekir. Modern Türkçe gibi davranan Türk dilleri arasında Gagauzca, Karaçay-Malkarca, Kırım Tatarcası, Nogayca, Başkurtça, Yakutça, Dolganca gibi Türk dilleri sayılabilir. Bu diller Türkiye Türkçesindeki benzer sözdizimsel yapılar sahiptir. Aşağıdaki cümleler bu dillerdeki kullanımları örneklendirir:

16. a) Mezar içindä onun duumuş bir çocu. (Gag; Özkan 2007: 101)

b) Ma ol cer a, meni tuvğan cerimdi 'İşte o yer ise benim doğduğum yurdumdur' (KarMal; TDTEA 22: 322)

c) Yalınız doğduğı yerimi biliyorum. 'Yalnız doğduğum yeri biliyorum.' (KırTat; TDTEA 13: 372)

d) Ol argımak pan keleyatırganda, yolda bala tuvadı. 'O argımak atla gelirken, çocuğu doğdu (Nog; Işık 2010: 371, 373)'

e) Emeexsin caxtar: “Oğö töröübüte da, xanna da barbitın bilbeppin, -dien xoruydaabita” ‘Kocakarı: Çocuk doğdu ama nereye gittiğini bilmiyorum” diye cevaplamış.” (Yak; Ergun 2013: 564).

f) min töröbütüm pöpügeyge. ‘I was born in Popigai.’ (Dol; Li 2011: 659)

Bu grup içinde edilgen biçimin oluşmadığı, genellikle fiilin geçişsiz, bazen de geçişli biçimlerin kullanıldığı örnekler vardır. Aşağıdaki örneklerin ilk çifti Karaçay-Malkarcadan, ikincisi ise Tatarcadan gelmektedir. Her iki dilde de Türkiye Türkçesindeki benzer yapılar oldukça yaygındır. Fiilin geçişli fiil olarak kullanıldığı yapılar sınırlıdır veya geçişli fiil anlamı farklı sözcükbirimlerle yapılmaktadır. (Karaçay-Malkarca geçişli fiil örneğine bakıldığında ‘doğurmak’ anlamının *tab-* fiili ile sağlandığı görülür.)

17. a) Ol tuvğandı Holam tarında ‘O doğmuştu Holam vadisinde’ (KarMal; TDTEA 22: 483)

b) tuvğan anam ‘doğuran anam’ (KarMal; TDTEA 22: 326)

c) Tavbekni katını caşçık tabdı. ‘Tavbek’in karısı oğlan çocuğu doğurdu.’ (KarMal; Tavkul 2000: 368)

18. a) Dimde tudım ‘Dimde doğdum’ (Tat; TDTEA 18: 469)

b) Uğıl bala tudı. ‘Oğlan çocuk doğdu.’ (Tat; TDTEA 17: 289)

c) Kaysımıznuñ hatını kız ya uğıl tuğsa, bir-birimizge birişkeymiz. ‘Hangimizin hanımı kız ya da oğul doğurursa birbirimize verelim.’ (Tat; TDTEA 17: 323).

Yukarıdaki örneklerde *doğ-* fiili veya bunun anlamsal eşdeğeri olan fiil kullanılmıştır ve hepsinde fiilin üzerinde herhangi bir çatı biçimbirimi yoktur. Özne konumunu dolduran unsur da kesinlikle ‘kılıcı’ rolünde değildir. Bu tür örnekleri tam bir edilgen yapı gibi değerlendirmek doğru değildir. Bu bölümle ilgili en önemli husus geçişsiz biçiminin standart/ölçünlü olarak kullanıldığı Türk dillerinde fiilin geçişli biçiminin oldukça sınırlı kullanılmasıdır. Bu durum Türkiye Türkçesi için de böyledir. Türkiye Türkçesinde Anadolu ağız verileri dışında *doğ-* fiili geçişli olarak kullanılamaz. Anadolu ağızlarından gelen geçişli bir örneği aşağıda verebiliriz:

19. Diyiller ki: “Bu hanım doğacah. Ebe olah doğsun.” (Tietze 2016: 447)

Bu grupta Kumukçanın en zayıf edilgenlik yapısı içeren Türk dili olduğu söylenebilir. Bu dilde geçişsiz biçimler çok yaygındır, geçişli örnekler de *tap-* fiili ile yapılmaktadır. Bu örneklerin geçişli olması şaşırtıcı değildir. Çünkü *tap-* ‘bulmak’ anlamında bir fiildir ve *bul-* fiili de geçişli bir eylemdir. Sözlüklerde *tuval-* örneği yer alsın (Pekacar 2011: 345) bile taranan eserlerde *tuval-* yapısıyla ilgili bir örneğe rastlanamamıştır. Kumukçadaki geçişsiz ve geçişli yapılar için aşağıdaki örnekler verilebilir:

20. a) Biz bir avulda tuvganbız. 'Biz aynı köyde doğduk. (Kum; TDTEA 20: 297)'

b) Mar'yam qız tapgan degen xabar erten yurtga yayıldı. 'Meryem kız doğurmuş haberi ertesi gün köye yayıldı. (TDTEA 20: 373)'

II. Grup: Edilgen yapıyı kullanan Türk dilleri

Bu gruptaki Türk dillerinde *doğ-* fiilinin sözdizimsel yapısı Türkiye Türkçesinden farklıdır. Bu grupta yer alan çoğu Türk dilinde *doğ-* fiili baskın bir biçimde geçişlidir ve bunun sonucu olarak edilgen yapı da doğal olarak oluşur. Bu grup içinde de sözdizimsel farklılıklar görülebilir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

a) Bu gruptaki birçok Türk dilinde *doğ-* fiili geçişsiz, geçişli ve edilgen biçimleriyle yer alır. Ama bu kullanımların hepsinin aynı sıklıkta görülmez. Üçlü yapıların oluşturduğu kullanımlarda dilde bir yapıyı daha çok kullanma eğilimi dikkati çeker. Üçlü veya ikili kullanımların görüldüğü durumlarda genellikle bir biçim diğerlerine göre daha baskındır. Tahmin edileceği gibi bazı dillerde bu baskın biçim edilgen yapıdır. Diğer biçimlere göre edilgen biçimlerin baskın olarak kullanıldığı Türk dilleri arasında Azerice, Kırgızca, Kazakça, Özbekçe, Türkmençe sayılabilir. Yeni Uygurcada baskın biçimde geçişli ve edilgen yapı kullanılır. Şimdi bu kullanımları örneklendirebiliriz. Aşağıdaki cümleler sırasıyla bu dillerdeki geçişsiz, geçişli ve edilgen yapıları örneklendirir.

Geçişsiz

21. a) Çocuk doğdu. / Oğlum geçen il anadan oldu. (Az)

b) Çaga dogdy 'Çocuk doğdu.' (Trkm)

c) Bala tudı. 'Çocuk doğdu (Kzk)'

d) Tekeni tuudu maraldan 'Teke doğdu maraldan' (Kır; TDATEA-31: 291)

e) Her kişi tuğdi anadin olgusidur aqibet. 'Her insan doğmuştur bir anneden, ölecek sonunda, (Özb, TDTEA 15: 136)'

Geçişli

22. a) Neql edirler ki meni doğdu anam (Az; TDTEA 5: 397)

b) Seni pakizä tuğdım zärrä gärdni qondırmäyin. 'Seni ben zerre toz kondurmadan tertemiz doğurdum. (Özb; Tolkun 2009: 140)'

c) Meryem bir oğul toğdı. 'Meryem bir oğlan doğurdu. (YnUyg; Tüzgen 1989: 236)

d) Ayel balanı tudı. 'Kadın çocuğu doğurdu.' (Kzk)

e) Cana tuugan özünün apası bar 'Yine kendisini doğuran anası var.' (Kır, TDTEA 31: 358)

Edilgen

23. a) Men Braziliýanyň Minas-Jeýraýs ştatynyň Tres-Korasass şaherjiginde 1940-njy ýylyň 23-nji oktýabr günü, has dogrusy, gijesi doguldum (Trkm; Türkmenistan-Sport, 2017: 189).

b) Mən bu ölkədə doğulmuşam, burda da ölmek istəyirəm. (Az; Qurban-Səid 2006: 205).

c) 2005-yilda qizi Dilafruz tug'ildi (Özb; Azimova 2010: 186).

d) u işçi a'ilisidä tuğuldi. 'He was born in a worker's family (YnUyg; Schwarz 1992: 226).'

e) Meniň jubayım Moskvada tuvilğan. 'Benim eşim Moskava'da doğmuş (Kzk; TDTEA 28: 150).'

f) Azaptuu ne dep tuulduñ 'Azaplı ne diye doğdun (Kır; Çelebi 2006: 178).'

g) tuulgan cer 'doğduğum yer' (Kır; Kasapoğlu Çengel 2005: 372)

Bu grubun en ilginç örnekleri Karakalpakçadan gelir. Bu dilde özellikle *tuwul-* edilgen yapılarının yoğunluğu dikkati çeker.

24. a) Astiag Qambizden onday bala *tuwilmaydı* dep oylaydı. 'Astiag, Kambiz'den öyle çocuk doğmaz, diye düşünür. (KarKal; Uygur 2010: 275, 281)'

b) Yusup penen İbni Yamin bir anadan tuwıldı. 'Yusuf ile İbni Yamin (Bünyamin) bir anadan doğmuştu. (KarKal; Uygur 2010: 254)'

Karakalpakça ile benzerlik gösteren diğer bir Türk dile ise Altaycadır. Birkaç geçişsiz örnek dışında karşılaşılan örnekler edilgen (*tuul-*) yapıdadır.

25. Kan-Toodıydañ tuulgan ... 'Kan-Toodıy'dan doğan ... (Alt; Dilek 2007: 449)'

Yukarıdaki geçişsiz örnekler Modern Türkçedeki kullanımlara benzer. Fiil üzerinde herhangi bir çatı biçimlemi yoktur. Modern Türkçede Anadolu ağızları dışında çok rastlamadığımız bu geçişli yapılar, bu gruptaki Türk dillerinde baskın olmasa da tanıklanabilmektedir. Modern Türkçede bir çatı eki yardımıyla kurulan (*doğur-*) bu yapılar, morfolojik ettirgen yapı olarak düşünülmemelidir. Bunlar, her ne kadar ettirgen anlam taşıyıcılar da özne ve nesnesi olan geçişli bir fiil gibi düşünülmemelidir. Edilgen yapıların baskın olarak kullanıldığı bu dillerde bu tür yapıların oluşumunu doğal karşılamak gerekir. Çünkü edilgen yapılar,

sözcükselleşmediği durumlarda bağlam uygunluğu sağlandığında kolaylıkla etken biçimlere dönüşebilirler.

Bu grupta kısaca Çuvaşça birkaç örnek üzerinde durmak iyi olacaktır. Çuvaşçada *doğ-* için *şural-* fiili, *doğur-* için de *şurat-* fiili kullanılır (Krueger 1961). *Şura-* biçiminde kullanılan bir fiil yoktur. Çuvaşçadaki bu durum bazı Modern Türkçe fiil türetimlerinde görülür. *Tüken-* ~ *tüket-*, *öğren-* ~ *öğret-*, *aldan-* ~ *aldat-* gibi biçimler çatı ekleriyle birlikte ayrı birer leksikal birim olarak leksikonda kodlanır. Bu türetimlerin **tüke-*, **öğre-*, **alda-* gibi çatı eksiz biçimleri günümüzde kullanılmamaktadır. Çuvaşçada da benzer bir durum vardır. *şura-* etken biçiminin yaşamadığı Çuvaşçada bu fiilin edilgen biçimi kullanılmaktadır. Bu yüzden Çuvaşçayı da *doğul-* grubunda, yani edilgen biçimi kullanan Türk dilleri grubunda değerlendirebiliriz. İlgili bir örnek aşağıdaki gibidir:

27. *şuraltım mən anneren / Hən-hur, asap kurma şes* (Çuv, Yılmaz 2006: 148, 212)

“Doğdum sanki annemden / Acı azap çekmeye”

SONUÇ VE TARTIŞMA

Karşılaştırmalı sözdizimsel çalışmalarda genel kanı, Türk dilleri arasında çok büyük sözdizimsel farklılıkların bulunmadığı, farklılıkların daha çok eklerde ve sözcüklerde görüldüğü yönündedir. Bu geleneksel çalışmalarda kullanılan ölçütler genellikle geleneksel yazında yer etmiş kelime grubu ve cümle temelli sözdizimsel özelliklerdir. Fakat Türk dilleri arasındaki benzerlik ve farklılıklara dilbilimsel temelli tipoloji yaklaşımıyla bakıldığında daha açık sonuçlar alınabilir. Bu çalışmada dilbilimsel tipolojik anlayışla Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan bir fiil, unsurlarının işaretlenmesi ve unsur sayısı açısından ele alınmış ve bunların sözdizimsel sonuçları tartışılmıştır.

Doğ- fiilinin Türk dillerindeki morfosentaktik yapısının oldukça farklı olduğu görülür. Bu durum bir fiilin geçişli / geçişsiz veya edilgen olarak kullanılması biçiminde basitleştirilecek bir olay değildir. Bu yapılar, Türk dilleri arasındaki önemli sözdizimsel farklılaşmayı gösterir.

Türk dillerinde fiil ve unsurları arasında genel bir örtüşmenin varlığından bahsedilebilir. Örneğin Türkiye Türkçesinde bir fiil geçişsiz ise diğer Türk dillerinde de geçişsiz, geçişli ise diğer Türk dillerinde de geçişlidir (9. örnek). Fakat böyle bir sözdizimsel uyum/eşdeğerlilik *doğ-* fiilinde gerçekleşmez. Türk dillerine bütün olarak bakıldığında bu fiilin kullanımıyla ilgili Türkiye Türkçesinde eksik olan/gerçekleşmeyen edilgen (ve geçişli) yapıların bazı Türk dillerinde yaygın, ölçünlü biçim olarak kullanıldığı görülür.

Doğ- fiili Türk dillerinin leksikonlarında farklı kodlanmaktadır ve bu kodlanma biçimi sentaktik yapıyı derinden etkilemektedir. Özne ve yüklemden oluşan I. Gruptaki Türk dillerindeki yapıda özne, işi bizzat yapan kılıcı bir özne değil 'doğma' işinden etkilenen unsurdur. Anlamsal olarak yaklaşıldığında bu tür yapıların edilgen yapılara benzedikleri söylenebilir. Fakat özne pozisyonunda bir etkilenen unsurun olması, yüklemde herhangi bir çatı ekinin olmaması bu fiili ayrı geçişsiz bir fiil yapar. Bu tür oluşumları aynı fiilin geçişli biçimiyle karşılaştırdığımızda Türk dillerinde nadiren çiftleri bulunabilecek bir sözdizimsel/anlamsal bir yapıyla karşılaşırız. Bazı araştırmacıların *değişken fiil (labile verbs)* veya *karşıttirirgen fiil (anticausative)* adını verdikleri bu olayda fiil hem geçişsiz (I. Gruptaki Türk dillerinde olduğu gibi) hem de geçişli (genellikle ikinci grup Türk dilleri) olarak kullanılır. Geçişsiz fiilin unsurlarıyla geçişli fiilin unsurları arasında derin farklılıklar vardır. Geçişsiz fiilin öznesi geçişli yapılarda artık geçişli fiilin nesnesi olarak cümlede yer alır (22. örnek). Geçişli fiilin öznesi ise Türkiye Türkçesinde ettirgen yapıda ortaya çıkan öznedir. Böyle bir durum morfolojik ettirgen yapılarla leksikal ettirgen yapılar arasındaki bağlantıyı da verir.

Burada bu sözdizimsel farkların Türk dillerinin sınıflandırılmasındaki yerine değinebiliriz. *Doğ-* (geçişsiz), *doğ-* (geçişli) ve *doğul-* (edilgen) fiiliyle ilgili sözdizimsel tipoloji Türk dillerinin genetik sınıflandırmasıyla (Johanson'un (1998) sınıflandırması) örtüşmemektedir. Güneybatı grubunda yer alan Azericede ve Türkmencede *edilgen* yapı görülürken coğrafi olarak daha batıda yer alan Modern Türkçede ve Gagauzcada geçişli ve edilgen yapılar görülmez. Güneydoğu grubunda yer alan Türk dillerinde (Yeni Uygurca ve Özbekçe) *doğul-* yapısının yoğun olarak kullanılır (23. örnek). Kıpçak (Kuzeybatı) ve Sibiry dilleri (kuzeydoğu) de dağınık bir biçimde ya *doğ-* ya da *doğul-* grubu içinde yer alır. Kırgızca ve Kazakça başta olmak üzere bazı Kıpçak dilleri (Karakalpakça ve kısmen Kumukça) *doğul-* grubu içinde yer alır. *Doğ-* anlamıyla ilgili leksikal farklılaşmanın yoğun olduğu Sibiry dilleri bir iki istisna dışında Modern Türkçe gibi geçişsiz biçimi tercih etmektedir. Bütün bunlara bağlı olarak sözdizimsel farklılaşma genetik değil bölgesel bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Türk dilleri coğrafyasının güneyinde kalanlar genellikle *doğ-* (geçişli) ve *doğul-* biçimini/yapısını kullanırken kuzeyinde yer alanlar *doğ-* (geçişsiz) biçimini/yapısını kullanmaktadır.

Bundan sonraki Türk dilleri arasındaki karşılaştırmalı fiil çalışmaları fiil ve unsurlarının işaretlenmesi ve sayısına yoğunlaşmalı, *doğ-* fiiline benzer (herhangi bir çatı eki almadan geçişsiz ve geçişli olabilen) fiiller araştırılmalı ve bu tür yapıların sözdizimsel sonuçlarına odaklanılmalıdır. Bu çalışmalar, Türkçe fiil sisteminin nasıl çeşitlendiğini ve çalıştığını daha iyi ortaya koyacak ve Türkçenin karşılaştırmalı sözdizimsel tipolojisinin gelişmesine yardım edecektir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti (2003), *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- ATA, Aysu (1997), *Nāsırü'd-dīn Bin Burhānū'd-Dīn Rabgūzī Kısasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AZIMOVA, Nigora (2010), *Uzbek: An Elementary Textbook*, Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BERTA, Árpád (1998), "West Kipchak Languages", Johanson, L. & Csató, É. Á. (Eds.), *The Turkic Languages*, London: Routledge, 301-317.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- ÇELEBI, İsa (2006), *Kırgız Halk Edebiyatında Koshoklar (Ağıtlar)*, YL tezi, Gazi Üniversitesi.
- DİLEK, İbrahim (Haz.) (2007), *Altay Destanları 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DOWTY, David (1991), "Thematic Proto-Roles and Argument Selection", *Language* 67(3): 547-619.
- ERDEM, Mevlüt (1998), "Türkçede Fiillerin Geçişlilik Derecesi", *Dil Dergisi* 71: 5-9.
- ERDEM, Mevlüt (2015), "Türk Dillerinde Belirtme-Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme", *Türkbilgi* 30: 167-186.
- ERDEM, Mevlüt (2016), "Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 11(20): 185-200.
- ERDEM, Mevlüt (baskıda), "Türkçede Geçişsiz Fiillerin Ayrımı Üzerine", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)* 27.
- ERGIN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGIN, Muharrem (2011), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGUN, Metin (Haz.) (2013), *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GTS *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>, (ET: 10.07.2017).
- HOPPER, P. J. & THOMPSON, S. A. (1980), "Transitivity in Grammar and Discourse", *Language* 56(2): 251-299.
- İNAYET, Alimcan (2004), *Uygur Halk Destanları I*, Ankara: TDK.
- IŞIK, Murat (2010), *Nogay Masalları*, YL tezi, Gazi Üniversitesi.
- JOHANSON, Lars (1998), "The History of Turkic", Johanson, L. & Csato, E. A. (Eds.), *The Turkic Languages*, London & New York: Routledge, 81-125.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Akçağ.
- KL *Kubbealtı Lugatı*, <http://lugatim.com/s/do%C4%9Fmak>, (ET: 10.07.2017).
- KRUEGER, John Richard (1961), *Chuvash Manual*, Bloomington: Indiana University.
- LETUCHIY, Alexander B. (2009), "Towards a typology of labile verbs: Lability vs. derivation", Epps, P. & Arkhipov, A. V. (Eds.), *New challenges in typology: Transcending the borders and refining the distinctions*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 247-268.
- LEVIN, Beth & HOVAV, Malka Rappaport (1995), *Unaccusativity At the Syntax-Lexical Semantics Interface*, Cambridge, Mass; London: MIT Press.
- LI, Yong-Song (2011), *A Study of Dolgan*, Seoul: Seoul National University Press.

- NAKIPOĞLU-DEMIRALP, Mine (2001), "The referential properties of the implicit arguments of impersonal passive constructions", Taylan, E. E. (Ed.), *The Verb in Turkish*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 129-150.
- NAKIPOĞLU, Mine (2000), "On the Aspectual Properties of Unaccusatives", Göksel, A. & Kerslake, C. (Eds.), *Studies on Turkish and Turkic Languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 67-74.
- NAKIPOĞLU, Mine H. (1998), *Split Intransitivity and the Syntax-Semantics Interface in Turkish*, Doktora tezi, University of Minnesota.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1994), *Eski Türk Yazıtları I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 1.
- ÖZKAN, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş-Ses bilgisi-Şekil bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZKAN, Nevzat (2007), *Gagavuz Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- PEKACAR, Çetin (2011), *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- PERLMUTTER, David (1978), "Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis", *Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 4: 157-190.
- QURBAN SƏİD (2006), *ali və nino*, Bakı: Qafqaz Nəşriyyat evi.
- SCHARLIPP, Wolfgang-Ekkehard (2000), *Eski Türk Run Metinlerine Giriş: Ders Kitabı / Introduction to the Old Turkish Runic Inscriptions: A Textbook in Turkish and English*, Engelschoff: Verlag Auf dem Ruffel.
- SCHWARZ, Henry G. (1992), *An Uyghur-English Dictionary*, Bellingham, Wash.: Centre for East Asian Studies, Western Washington University.
- STACHOWSKI, Marek (2016), "Case shifts and case syncretism in Gagauz in the context of Bulgarian patterns", *Türk Dilleri Araştırmaları* 26(2): 265-275.
- TDTEA (1993-2005), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1-32*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1993-2005.
- TEKİN, Şinasi (1976), *Maytrisimit Burkancların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- TEKİN, Talat (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University.
- TEKİN, Talat (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg.
- TEKİN, Talat (1995), *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talat (2006), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TIETZE, Andreas (2016), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, İkinci Cilt C-E*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TOLKUN, Selahittin (2009), *Özbekçede Fiilimsiler*, İstanbul: Dijital Sanat Yayınları.
- TÖMÜR, Hâmit (2003), *Modern Uyghur Grammar: Morphology*, İstanbul: Yıldız.
- TÜRKMENİSTAN SPORT (2017), *Türkmenistan Sport Žurnaly*, Aşgabat: Türkmenistanyň Sport Baradaky Döwlet Komiteti.
- TÜZGEN, Mümin Abdulla (1989), *Türkçe-Uygurca Lugat*, Milletler Neşriyatı.

UYGUR, Ceyhun Vedat (2010), *Karakalpak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kriter.

VAN VALIN, R. D., Jr. (1993), "A Synopsis of Role and Reference Grammar", R. D. Van Valin, J. (Ed.), *Advances in Role and Reference Grammar*, Amsterdam: John Benjamins.

VAN VALIN, Robert D. (1977), *Aspects of Lakhota Syntax*, University of California, Berkeley.

WUNDERLICH, Dieter (2006), "Towards a structural typology of verb classes", *Advances in the theory of the lexicon*. Berlin ; New York: Mouton de Gruyter, 57-166.

YILMAZ, Emine (Haz.) (2006), *Narspi Çuvaşça Bir Aşk Öyküsü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

MUSTAFA ÇİFTÇİ'NİN ÖYKÜLERİNDE 'BABA FİGÜRÜ'

'Father Figure' in the Story of Mustafa Çiftçi

Fatih SAKALLI*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 19-29

Öz: Türk edebiyatının son dönemdeki öykücülerinden biri olan Mustafa Çiftçi (1977), öykülerini *Âdem'in Kekliği ve Chopin*, *Bozkırda Altmışaltı ve Ah Mercimeğim* adlı kitaplarda toplamıştır. Çiftçi'nin öykülerinde insan merkezli bir anlatım vardır. Öykülerde babaların başkışilerin hayatlarında önemli bir yere sahip oldukları görülür. Bu makalede Çiftçi'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulduktan sonra öykülerdeki baba figürleri üzerinde durulacaktır. Sonuçta ise öykülerde karşımıza çıkan bu baba figürleri hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Çiftçi, Öykü, Baba, Figür

Abstract: Mustafa Çiftçi (1977), one of the last stories of Turkish Literature, collects his stories in the books of *Âdem'in Kekliği ve Chopin*, *Bozkırda Altmışaltı*, and *Ah Mercimeğim*. There is a human-centered narrative in the story of the Çiftçi. It is seen that the father has an important place in the life of the storytellers. This article will focus on the father figures in the stories after mentioning the Çiftçi's life and works. In the conclusion section, a general evaluation will be made about these father figures, which are antagonized in the stories.

Keywords: Mustafa Çiftçi, Story, Father, Figure

Giriş

Toplumun en küçük yapı taşı olan ailede ebeveyn olarak nitelendirdiğimiz anne ve baba, çocukların ilk örnek aldıkları kişiler olarak karşımıza çıkar. Anne babasına ait davranışlar, yetiştiği çevre, yaşadığı sosyolojik ve psikolojik olaylar, kültür unsurları ve buna benzer birçok olgu, onların toplum içerisinde edinecekleri yerde de etkin bir rol üstlenir. Çocuk, ilk terbiyeyi ailesinden alır. Sosyolojik incelemelerde annenin çocuklar üzerindeki etkileri ön planda ele alınırken babanın çocuklar üzerindeki etkileri daha geride kalmıştır. "Bunun başlıca sebebi ise geleneksel aile yapısının, ebeveynlere yüklediği rollerden kaynaklanmaktadır. Geleneksel algının babaya yüklediği rol, çocuğun hayatında sadece korku uyandıran, akşam eve gelince yaramazlık yapanları azarlayan, sadece akşamdan akşama zaman geçirebilen, evde pek bir şeye karışmayan, çocuklarıyla iletişimi yüz göz olmak şeklinde algılayan, çocuklarla ilgili kararlarda anneyi aracı olarak kullanan, ağır, otoriter ve saygı duyulan bir figür olmasıdır." (Özbek 2014: 7). Babanın bir otorite olarak algılanmasına rağmen annenin çocuğu ile daha çok zaman geçirmesi ve onun gelişim sürecinde babaya göre aktif bir rol üstlenmesi, çocuklar üzerinde ebeveyn olarak annenin etkilerini ön plana

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. fsakalli@gazi.edu.tr
Gönderim Tarihi: 16.09.2017. Kabul Tarihi: 06.11.2017.

çıkarmıştır denilebilir. Jale Parla, Babalar ve Oğullar 'Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri', adlı eserinde 'Bir eve adım atar atmaz, varlığını en ağırlıklı duyuran da elbette baba olmalıdır' (Parla, 2002: 54) ifadesi ile varlığı hissedilen babanın otoritesine, eğitmenliğine ve rehberliğine vurgu yapar. Dolayısıyla çocukların kişilik gelişiminde olumlu ya da olumsuz bir etkiye sahip baba figürünün nasıl olduğu önemlidir. Bu çalışmada Mustafa Çiftçi'nin öykülerinde bu figürün nasıl ve ne şekillerde karşımıza çıktığı üzerinde durulacaktır.

MUSTAFA ÇİFTÇİ'NİN HAYATI

1977 yılında Yozgat'ta doğan Çiftçi, ilk ve orta öğrenimini yine burada tamamlar. 1999 yılında Gazi Üniversite İletişim Fakültesi'nden mezun olan yazar 2000- 2001 yıllarında incelemeler yapmak üzere Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bulunur. Dönüşünde İngilizce okutmanlık, metin yazarlığı, radyo ve TV programcılığı yapar. Çeşitli dergilerde yayımlanmış öykülerini *Âdem'in Kekliği ve Chopin* (2012) adlı kitabında toplar. İkinci kitabı *Bozkırda Altmışaltı*, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2014 yılının 'En İyi Hikâye Kitabı' seçilir. 2016 yılında da Necip Fazıl Ödülleri kapsamında 'İlk Eserler Ödülü'nü alan Çiftçi'nin son öykü kitabı, 2017 yılında çıkan *Ah Mercimeğim*'dir.

ESERLERİ

Çiftçi'nin ilk öykü kitabı, *Âdem'in Kekliği ve Chopin* 2012 yılında Ülke Yayınları'ndan çıkar. Kitabın ikinci baskısı ise 2015 yılında İletişim Yayınları tarafından yapılır. 139 sayfa olan kitapta; "Âdem'in Kekliği ve Chopin", "Çati'ye Kıyamam", "Anamın Adı Bahriye", "Gülizar", "Bildiğin Karı Koca Hikâyesi", "Kasap Kokusu", "Eniştemin İlaçları", "Kıpkırmızı", "Kaplumbağa Kabuğundan Doksan Dokuzluk Tesbih", "Müjgân", "Komik Oluyorsun İlyas", "Neşeli Gelin", "Portakal", "Şırlı Şırlı", "Turkuaz Ajans", "Diyeşet" adlı öyküler yer alır.

Yazarın ikinci öykü kitabı *Bozkırda Altmışaltı* 2014 yılında İletişim Yayınları arasından çıkar. 160 sayfa olan kitapta; "Handan Yeşili", "Kara Kedi", "Ensesi Sararmış Adamlar", "Ankara'daki Evlatlar", "Bir İğne Bin Kuyu", "Elif-Tina-Tolga", "Piç Sevi" adlı öyküler bulunur.

Çiftçi'nin son kitabı *Ah Mercimeğim* ise 2017 yılında İletişim Yayınları'ndan basılır. 107 sayfa olan kitapta; "Ah Mercimeğim", "Baba Neredesin?", "Bacanaklar", "Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde", "Köfte Ekmek", "Uykucu Duman ve Ben" adlı öyküler vardır.

Taşraya ait olgu ve izlenimleri, yöre insanının duygu ve düşünce dünyasını, sade, sıcak bir dille eserlerinde harmanlayan "Mustafa Çiftçi, Yozgat'ta doğup büyümüş bir

yazar olarak yaşadığı çevreye ve insana dair kuvvetli gözlemlere dayanan öyküler anlatır." (Kaciroğlu 2016: 202). Yazarın öykülerinde öğretmen, esnaf, köylü, memur, işçi, emekli vb. insan tipleri ile karşılaşılır. Çoğunlukla birinci tekil anlatıcının kullanıldığı öykülerde kadınlar, anne ve sevgili olarak ön plana çıkarken; çocuklar, âşık ergen gençler ve babalar diğer karşımıza çıkan kişilerdir. Çiftçi'nin öykülerinde özellikle baba figürünün önemli bir yeri vardır. Öykülerde farklı baba figürlerinin karşımıza çıktığını görürüz.

OĞLUNUN SEVDASINA SAYGI GÖSTEREN / HOŞGÖRÜLÜ 'BABA FIGÜRÜ'

"Ah Mercimeğim" adlı öyküde, anlatıcı durumundaki başkişinin babası esnaftır. Oğluna çok para vererek şımartmayan bir babadır. Dört kardeşin en küçüğü olan on beş yaşındaki başkişi, ailenin tek erkek çocuğudur. Kendisinden büyük ablaları vardır. Ablalarının arkadaşı olan kendisinden yedi yaş büyük birini seven başkişi, âşık olduğu Aslı'nın Marmaris'e gelin gitmesi üzerine çok üzülür. Bu sürede askerliğini yapıp gelir, o sırada parti işleri ile uğraşan babasının çabalarıyla bir devlet dairesinde memur olur. Bir gün Aslı'nın boşanıp geri döndüğünü öğrenir. Aslı ile evlenmek istemesine hem dul bir bayan olması hem de ondan yedi yaş büyük olması sebebiyle annesi ve kız kardeşleri karşı çıkarlar. Babası ile konuşan başkişi, onun gösterdiği olgunluk ve anlayış sayesinde Aslı ile kavuşma yolunda büyük bir adam atar. Bu durum, öyküde şöyle anlatılır:

Aslı meselesinde böyle sert duruşum anamla bacılarımı susturdu. Artık top babamdaydı ve o bir gün 'İş çıkışı dükkâna gel' dedi. İşte o zaman heyecanlandım. Akşamı zor ettim. Babamın yanına vardım. Aslı türküsünü bir de benden dinledi babam. Ben heyecanımdan lafı çürüttüm, geveledim. Yarım yamalak cümleler kurdum. Babam, eliyle beni susturdu. Kızım yaşı büyükmüş. Rahatsızmış. Uykusu yokmuş. Hastalıklıymış. Biliyorum. Seviyor musun? Seviyorum. Vallaha mı? Hem vallaha hem billaha. Ben yemini çökertince babam dosyayı kapatan hâkimler gibi oldu. Başkaları ne derse desin. Madem seversin. Başka söz söylemek caiz değil. Haydi, hayırlı olsun dedi. Kalktım elini öptüm. Babam da bana sarıldı. İşte o gün babam bin defa daha baba oldu gözümde. (Çiftçi 2017: 20-21).

Aslı adlı kendisinden yedi yaş büyük dul bir kadını seven başkişinin istediği kişi ile evlenmesine onayı veren kişi yine babadır. Annesi ve kız kardeşleri bu evliliği istemeseler de anlatıcının babası otoritesini koymuş, oğluna Aslı'yı gerçekten sevip sevmediğini sormuş ve sevdiği cevabını alınca hayırlı olsun diyerek bu işe onay vermiştir. O gün, anlatıcı durumundaki başkişinin gözünde babası büyümüştür. Öyküde aile bireylerinin bu evliliğe itiraz etmelerine rağmen oğlunun aşkına, sevdasına anlayış gösteren bir baba figürü çizilmiştir.

ALIN TERİ İLE KAZANAN 'BABA FIGÜRÜ'

"Kasap Kokusu" adlı öyküde alın teri ile ailesini geçindirmeye çalışan mesleği kasaplık olan bir baba figürü sergilenir. Elleri et kokan, terine bile et kokusu sinen baba, kasaplık yaptığı için evlerine ekme girdiğini belirtir. Rızıklarının buradan olduğunu ifade ederek alın teri ile kazanmanın kutsallığına vurgu yapar. Bu durum, anlatıcı durumundaki başkişi tarafından öyküde şöyle anlatılır:

Benim babam kasap. Mal davar keser, et doğrar. Elleri et kokar. Elleri kocaman. Ete her vurduğunda hıh der. Çok seyrettim babamı ben. Kediler gibi. Onlar da seyreder ya kasapları. Onlar bekler ki bir parça et atılsın, babam da onları besler. Onlar da dua eder bize. Etsinler tabi, sadece kedilere değil, dükkâna sadaka istemeye gelenlere de az da olsa verir babam. Onlar da bize dua eder. Etsinler tabi. Bizim işimiz et, kan; biz hayır etmezsek aha şu gariplere bakmazsak kalbimiz taş olur taş. Ne çok dua ederdim. Allah'ım babamın kalbi taş olmasın, taş olursa kalbi atmaz, kalbi atmazsa babam ölür. Allah'ım babam ölmesin. Dükkânda iş bitecek, eve gelecek, yorgunluktan ölse de banyo yapmadan yıkayıp arınmadan içeri girecek, mümkün değil anam keser valla. Et kokusu çıkmıyor bu evden, adamın teri bile et kokuyor. Onlar et kokusu değil Münevver, onlar ekme kokusu. Gurban olduğum Rabbim ekmeğimizi buradan vermiş. Ben et kokacam ki siz ekme yiyebilirsiniz. (Çiftçi 2015b: 54).

Öyküdeki kasap baba, eşine 'onlar et kokusu değil Münevver, ekme kokusu' diyerek helal kazanılan paranın değerini ifade etmeye çalışır. Bu baba, aynı zamanda evlatlarına iyi örnek olan, onlar tarafından sevilen, saygı duyulan bir figür olarak da karşımıza çıkar. Sokaktaki hayvanları besleyen, dükkâna sadaka istemeye gelenleri boş çevirmeyen kasap baba, aynı zamanda evladı için de iyi bir rol model oluşturur.

FEDAKÂR 'BABA FIGÜRÜ'

"Köfte Ekme" adlı öyküde gelininin hamburger dükkânı açma fikrine oğlunun evdeki huzurunun kaçmaması için razı olan ve bu yüzden tarlalarını satan fedakâr bir baba figürü karşımıza çıkar. Babası ile köfteci dükkânı işleten anlatıcı durumundaki başkişi babasını ve ilçedeki köfteci dükkânlarının durumunu şöyle anlatır:

Dükkânımız çift cepheliydi. Köfteciydik. Babamla beraber çalıştırdığımız dükkân ilçede tekti. Babam üç evladına nasıl baktıysa, dördüncü evlat olarak da bu dükkâna bakmıştı. Garsonlarımızın tıraşından yerdeki toza kadar hep tek tek ilgilenirdi. (Çiftçi 2017: 77).

Öyküde oğlunun sıkıntılarını fark eden köfteci dükkânı işleten esnaf baba, oğlunun huzuru için tarlalarını satar ve oğlunun ailesi ile beraber hamburger dükkânı açacakları şehre göç etmelerine ses çıkarmaz.

Bizim evde huzurumuz kaçmasın diye razı oluyor babam. Göçü yükleyip, tarla tapan satıp yola düşeceğiz haberin olsun... Babam tarlaların epeyce bir kısmını sattı. Dükkân kiralandı. (Çiftçi 2017: 85, 86).

Hamburger dükkânında işler ters gidince fedakâr baba, dükkânı kapatınca oğlunun huzurunun kaçacağını düşünür ve kafası bu konu ile meşgul olan oğluna birkaç parça daha satabileceklerini söyler.

Oğlum parası batsın. Ama hanımın ne der bu işe? Hamburgerciyi kapatınca yine evde huzurun kalmayacak, hanımınla kötü olacaksın. Satalım üç beş parça, sen işini düzlüğe çıkar. (Çiftçi 2017: 93).

Babasının bu teklifini, 'zararın neresinden dönersek kârdır.' diyerek reddeden başkışı, hamburger dükkânını kapatır, Mercedes marka aracını satarak piyasaya olan borçlarını öder, çalışanlarla helalleşir ve eşi Demet ile çocukları istemese de ilçeye dönmeye karar verir. Öykünün sonunda ellerinde bir tek babasının köfteci dükkânının kaldığını belirterek onu da kaybedemeyeceklerini ifade eder. Öyküde evladının huzuru için mal ve mülkünü satmaktan çekinmeyen, onun kararlarına saygı duyan ve her durumda oğluna destek olan, ona sırtını çevirmeyen fedakâr bir baba figürü çizilmiştir.

"Turkuaz Ajans" adlı öyküde resim öğretmeni olmak isteyen fakat fakülteyi bitiremeyen Asım'ın yaşadıkları anlatılır. İhtilâl yıllarında babası tarafından fakülteden alınan Asım, kasabada tabelacılık yapar. Çalışkan bir esnaf profili çizen Asım, zaman içinde evlenir, çoluk çocuğa karışır. Oğlu Nurettin de büyür. Öyküde oğlunun sözlerini dinleyerek tabelacılıktan reklam ajansı kuran ve bunun için fedakârlıklar yapan bir baba figürü sergilenir. Bu durum şöyle aktarılır:

Bizim işlerde çalışırsan her zaman ekmeğe var. Oğlum (Nurettin) da çalışkan çocuk, ne de olsa mayasında esnaflık var, alttan giriyor üstten çıkıyor... İşte böyle teker meker giderken, oğlan dedi ki baba bu iş böyle olmuyor, biraz işleri büyütsek, daha modern bir şeyler yaparsak, işleri ajans boyutuna taşısak... Biraz masraf diye başladık, köyden bir tarla sattık, elimizdeki birikimi koyduk. Görünür bir yerde koca bir dükkân, hepsi aynı renkte mobilyalar, bilgisayarlar, kocamaz yazıcılar, cihazlar, her tarafı camdan bir kapı. Kapının üstüne parlak bir yazı: Turkuaz Ajans. Yılların Tabelacı Asım'ı oldu mu sana reklam ve imaj danışmanı. (Çiftçi 2015b: 112).

Öyküde, oğlu Nurettin'in sözlerine uyararak reklam ajansı kuran Asım, onun görüşlerine değer veren, bunun için tarla satan, elindeki birikimi bu işe yatırarak görünür bir yerde dükkân açan fedakâr bir babadır.

EVLADININ GELECEĞİNİ DÜŞÜNEN / ONUN OKUMASINI İSTEYEN / BUNUN İÇİN GAYRET GÖSTEREN 'BABA FIGÜRÜ'

"Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde" adlı öyküde oğlu Arif'in daha iyi şartlarda bir işe girmesi için mücadele eden saz ustası Cabir Usta ile karşılaşırız. Bunun için Cabir Usta'nın verdiği mücadele öyküde şöyle anlatılır:

Cabir Usta, oğlumuzu bir devlet dairesine kapıcı, boyacı her ne işe sokalım diye siyasetçi kovaladı. Ama siyasetçiler iş vermeyip akıl verdiler. Oğlanın sanatı var. Elleme çalsın,

çığırsm gezsın dediler.” (Çiftçi 2017: 68). Siyasetçilerden umduğunu bulamayan Cabir Usta, oğlu için bankadan kredi çekerek ona iyi bir iş kurmayı planlar. Fakat bankanın iki memur kefil istemesi üzerine bu hayali de gerçekleşmez: “Sonra bankadan kredi alıp bir iş kuralım derdine düştü. Beni haram paraya bulaştırırlar utansın. Allah affetsin, banka ile iş tutarız diye düşündü. Banka iki memur kefil lazım dedi. (Çiftçi 2017: 68).

Öykünün devamında çalgıcılık işinin eskisi gibi para kazandırmadığını oğluna anlatmaya çalışan Cabir Usta, oğlunun Fransa’da bulunan dedesinin ona iş ayarladığını söyleyerek oğlunu Fransa’ya göndermeye çalışır fakat bu girişim de sonuçsuz kalır:

Diyorum ki oğlum gel bu çalgıcılık işini boşla. Sazım duvara as demiyorum. Çalacaksın çal. Hevesini al. Ama eşine dostuna çal. İleride çoluk çocuğun nasiplensin senin sazından, avazından. Amma düğüncülük işini bırak. Bu işler evvelden tatlıydı. Parası güzeldi. Şimdi bir orgla biter her iş. Fransa’da sana iş ayarladı deden. İşi olanın eşi de olacak elbette. Bir de kızcağız varmış. Her işi güzel ecik boydan kısaymış. Gayrısını sen anla işte... (Çiftçi 2017: 70).

Öykünün sonunda Cabir Usta’nın oğlu Arif, sevdiği kız Senem’in babası vasıtası ile hastaneye bilgisayar elemanı olarak işe başlar.

“Baba dükkânı kapatıyorum. Artık saz caz işi yok. Buraya, hastaneye bilgisayar bilen eleman aranır. Sağ olsun, Senem’in babası halletti. Hastaların adını sanımı yazacağım bilgisayara. Sigortalı, sağlam bir iş.” (Çiftçi 2017: 74).

Bu duruma en çok sevinen Arif’in babası saz ustası Cabir Usta olur. Sonunda oğlu iyi bir iş bulmuş, kendisi de rahatlamıştır. Öyküde Cabir Usta, oğlunun geleceğini düşünen, onun daha iyi bir işe sahip olmasını isteyen baba figürü olarak karşımıza çıkar.

Çiftçi’nin öykülerinde oğullarının okumasını isteyen baba figürlerinden birine örnek “Ankara’daki Evlatlar” adlı öyküde babası gibi esnaf olan Refet Efendi’dir. O, babasının kendisini esnaf yapmasına rağmen oğullarının okumasını istemektedir. Bu durum, öyküde şöyle anlatılır:

Sabahın ayazında dükkân açıp bir sandalye tepesinde ömür tüketeklerine okusunlar. Hem de en baş birinci olana kadar okusunlar. Benim dükkân şimdi bize bakar da sonra ne olur, kimbilir. O gece kendine verdiği aklı pek beğenmiş, usulca hanımına açmıştır: Ben aha şu ceketimi satar okuturum bunları kız duyuyon mu?.. O gece kendi kendine ahrettiği sözü tutmuştur ve çocukları okutmuş da okutmuştur. (Çiftçi 2015a: 73).

Refet Efendi, oğulları Yasin ve Yusuf’un okuması için şu nasihatte bulunarak onların okuması için her şeyi yapabileceğini şöyle ifade eder:

Bakın sizin dedeniz, atanız, benim ağam, babam olan adam ne yapmış? Adı dükkân olan deliği çevirmiş. Orada bir dükkân, bir tezgâh bırakmış bize. Ha ne olur, o dükkân bugün bize bakar. Ama yarın ne olacak. O dükkânda iki kişi durabilir mi? O dükkân hepimizin yükünü nasıl çeksın? Vallah siz bilirsiniz. Aha orda küflü dükkân, aha burada okul, ders,

sıcak ev... Okudun mu, kravatlı adam oldun mu gölgen ağır olur. Gittiğin yerde bey derler. Az bilsen de adm çok bilir olur. Az söylesen de millet çok beller. Neden? İşte o kravatı görüyor mu? Sen bir urgan zannedersin ama kazın ayağı öyle de. O kravat ne kapılar açar, bir söylesem aklımız çıkar... Refet Efendi böylece biraz kendi reklamını biraz nasihat ederek ama işin sonunu hep duvarda asılı cekete getirerek bitirir nasihat oturumunu. İşte bugün sen dersin ki, baba ben okuyacağım ama şu kadar para lazım; Ben daha şu duvarda asılı duran ceketi satarım okuturum. Siz yeter ki okuyun. (Çiftçi 2015a: 74).

Öykünün sonunda Refet Efendi'nin oğullarının birisi Çalışma Bakanlığı'nda diğeri Sağlık Bakanlığı'nda uzman olmuşlardır.

Yazarın "Uykucu, Duman ve Ben" adlı öyküsünde de kızının okuyarak hemşire olmasını isteyen bir başka baba figürü ile karşılaşırız. Bu durum anlatıcı durumundaki başkişi tarafından şöyle ifade edilir:

Kızım, okuyacak, hemşire olacak. Parasını kazanıp kimseye muhtaç olmayacak... İnsanın babasına laf anlatması zormuş. Ben okumak istemediğimi her söylediğimde babam saatlerce nasihat eder, lafı döndürür, dolaştırır hemşire olmaya getirirdi. Artık anlamışım. Hemşirelik dışında bir hayal bana haramdı. (Çiftçi 2017: 97).

Bu öyküde de evladının iyi bir geleceği olmasını istediği için kızını hemşire olmaya yönlendiren hatta bu konuda onu zorlayan bir babayı görürüz.

Çiftçinin bu öykülerinde karşımıza çıkan babalar, evlatlarının okuması veya daha iyi bir iş sahibi olması için gayret gösteren ebeveynler olarak karşımıza çıkar. Evlatlarının geleceğini düşünen babalar, bunu bazen nasihat ederek bazen de eylemleri ile ortaya koyarlar.

Oğlunun Kendisi Gibi Esnaf Olmasını İsteyen 'Baba Figürü'

Çiftçi'nin öykülerinin birçoğunda esnaf baba figürü ile karşılaşırız. Bu babalardan bazıları oğullarının kendisi gibi esnaflığı devam ettirmelerini arzu ederken bazıları oğullarının okumasını istemektedir. "Handan Yeşili" adlı öyküde anlatıcı durumundaki başkişi, babasını şöyle anlatır:

Babam yılların esnafı. Her işin ivilini civilini bilir. Boşuna Sansar dememişler. Sansar Sami dedin mi bir adım geri duracaksın. Eh biz de sadece bir adım geri değil, istediği kadar geri durduk. Varsa yoksa babamız dedik... Babam için ticaretten anlar, anasını boyar babasına satar demişler. Gelin etmişler anamı. Babam yıllarca merkeze bağlı köylerde çerçi olmuş. Ne bulursa almış, satmış. Sonunda altı dükkân üstü üç katlı bu apartmanı dikmiş. Evde hükmü geçer örflü bir adam. (Çiftçi 2015a: 10).

Öyküdeki esnaf baba, oğlunun okumasına engel olmayacağını belirtir fakat bir yandan da oğlunu esnaflığa özendirir konuşmalar yapar. Bu durum, öyküde şu satırlarla ifade edilir:

Babamın lafları vardı hep aklımda. Okuyacaksan oku ben yok demem. Gözünün önüne bak. Bana güvenme Benim lise bitip de üniversiteye niyet edince dedi ki bu üniversitenin

açığı varmış, orayı oku. Benim kimim var. Burayı bırakma. Aha sana kurulu düzen. Anladım ki Sansar Sami bize usul usul liseyi okutmuş. Okuturken de planı yapmış. Şu düzen bırakılır da gidilir mi? Okuyanları görüyon işte boyunlarında kravat, variyo geliyo bir kuru maaş. Gine de sen bilirsin. Sen bilin demek, sıkıyorsa bırak da git demektir. Git de gör gününü. Sansar Sami adamı kurutur vallaha... Ben okusaydım avukat olacaktım dedim bir gün. Ağzımın dolusunca güldü babam. Vay yavrum aklın bu kadar işte. Avukatlık iş mi la? Milletin yemediği bok kalmayacak, sen paraynan onu temizleyeceksin he mi? Bunun için okunur mu la? Okuyup avukat olma işi yalan olunca dükkâna sarıldım. Bizim dükkânda her şey var. Ampulden iğneye, defterden deterjana... Dedim ya babam evvelden köylerde çerçi imiş. Yani bir eşek, bir at, artık ne bulursa yükleyip satan adam. Çerçi adamın ağzı laf yapacak. Fırıldak gibi dönecek, fener gibi yanacak, derdi babam. (Çiftçi 2015a: 10).

Oğlunu esnaflığa özendiren bir diğer baba figürü de “Ankara’daki Evlatlar” öyküsünde karşımıza çıkar. Bu öyküde de babasının Refet Efendi’yi esnaflığa nasıl alıştırdığı ve özendirdiği şöyle anlatılmaktadır:

Refet Efendi esnaftır. Dükkân babadan kalmadır. Zamanında babası burada bir yer yapmıştır kendine aynı böcüklerin yuva yaptığı gibi. Yarı kulübe, yarı dükkân, uyduruk bir şey işte. Refet’in babası çanak, çömlek, karasakız, ip, urgan, kendir, kına, karabiber, kaya tuzu, domates, biber tohumu satarmış. Refet Efendi küçük tabii o zamanlar. Küçük Refet babasını, kasap kedisi gibi gözeterek anlamıştır ki onun da işi bu dükkânın başını beklemek olacak. Babası kimi zaman Refet’i karşısına alır anlatırmış; dükkânımız küçüktür Refet, onun için her şeyden azar azar getireceksin. Malın kalanını evin altındaki yerimizde saklayacaksın. Dükkânda numunelerin olacak. Vatandaş ne isterse vereceksin. Yok demeyeceksin. Ankara bize yakın, hemen şuracıkta, vatandaş ne isterse istesin hepsini bulursun orada. Refet sadece alım-satım işini değil diğer ince işleri de öğreniyordu babasından. Babası kilden çanak yapar gibi usul usul Refet’i şekillendiriyordu... Refet, onu diyeceksin bunu demeyeceksin diyerek kendine verilen dersleri bir esnaflık âdeti, bir hayat dersi gibi kazımıştı aklına Bir gün gelip de babası da göçüp gidince bu dükkân artığı kendine kalmıştır. Refet, babasının yarısı yırtık minderini yamamış, üstüne bir koyun postu uydurup oturmuştur. Artık Refet Efendi olmak yolunda kımıl kımıl ilerleyecektir. Oturuşunu babasından bellemiştir. (Çiftçi 2015a: 71-72).

Çiftçi’nin öykülerinde oğulların esnaflığı, babalarından öğrendiği ve onların yönlendirmeleriyle baba mesleğini devam ettirdikleri görülür. Bu öykülerdeki babalar oğullarının esnaf olmasını isteyen ve bu hususta onları teşvik eden bir figür olarak karşımıza çıkarlar.

EVİNİ TERK EDEN, BU NEDENLE UNUTULAN ‘BABA FIGÜRÜ’

“Müjgân” adlı öyküde, anlatıcı durumundaki başkışının babası evi terk etmiştir. Bu nedenle okulu bırakan, köye dönen ve babasının yerine annesi ile kardeşine sahip çıkmak isteyen başkışı, gün geçtikçe babasını unuttuklarını ifade eder:

Bizim evde de üç kişiyiz, ben, anam ve hafif saf biraderim Sait. Babamın işi karışık. İnşaatla çalışmaya gitti gelmedi bir daha. Duyduk ki başka bir kadın varmış. Anam epey ağladı. Sait olanı biteni hiç anlamadı. Ben öylece kalakaldım. Okulu bıraktım. Köye geldim... Okulu bırakıp köye geldik. Dedim ki ana artık ben varım. Gün geçtikçe babamı unuttuk. Sait yola doğru koşarak Baba gelecek, baba gelecek diye bağırduğunda bile dönüp bakmaz olduk. (Çiftçi 2015b: 71-72).

Öyküde başka bir kadın için eşini, çocuklarını ve evini terk eden bir 'baba figürü' karşımıza çıkar. Terk eden baba, geride kalanlar tarafından hatırlanmak istenmez. Evini ve evlatlarını bırakarak giden sorumsuz baba, sadece evin saf oğlu Sait tarafından beklenmektedir. Bu baba, bir süre sonra aile bireyleri tarafından tamamen unutulmuştur.

Beceriksiz / Vurdumduymaz / Sorumsuz 'Baba Figürü'

"Baba Neredesin" adlı öyküde anlatıcı durumundaki başkışının babası, esnaflık yapmaya çalışan fakat bunu başaramayan bir kişi durumundadır:

Babam iş bulmak, bulduğu işte sebat etmek ve sebat ettiği işten para kazanmak konularında pek zayıftı. Karpuz, soğan satmaya niyetlenirdi. Mal elinde kalır, çürürdü. Hatta devlet dairesine memur olarak girmiş, orada da kimseden izin almadan üç gün işe gitmemiş ve müstafi sayılmış. Yani istifa etmiş hükmüne girmiş... (Çiftçi 2017: 23).

Başkışı, işlerine yardım ettiği için kendisini okula yazdırmayan babasını, öykünün devamında şöyle anlatır:

Dokuz yaşına gelmiştim ama babam yanında çalıştığım için beni okula yazdırmıyordu. Seneye başlarsın, omuzların dikleşir. Şimdi çok çöürsün diyordu. Baba sözüne itibar edilmez mi? Seneye omuzlarım dikleşecek, bakişlarım sertleşecek diye bir umut bekliyordum. (Çiftçi 2017: 23).

Babasının fabrikaya işçi olması ümidiyle taşındıkları Kırıkkale'de bu iş gerçekleşmeyince babası dört tekerlekli bir pazar arabası temin eder. Fakat başkışı, babasının yaptığı ticareti anlayamadığını şöyle ifade eder:

Babamın ticareti nasıldı, anlamıyordum. Çok çalışıyorduk ama neredeyse hiç kazanmıyor gibi zorlanıyorduk. Malı kaçça alır söylemezdi. Nereden mal getirir, söylemezdi. Sarımsak soğan, üzüm, ıspanak, turp, meyve sebze namına ne bulursak seyyar arabamızda sattık. Pazarda yer bulmak meseleydi... (Çiftçi 2017: 26).

Babasına göre geçinmenin en büyük dert olduğunu belirtir: "Babama göre geçim derdi en büyük dertti ve biz bu derdin altında eziliyorduk." (Çiftçi 2017: 27). Kırıkkale'ye gelerek çeşitli işlerde çalışan fakat başarılı olamayan baba, kendisine aletler olarak inşaatta kalıpcılık işine girer. Fakat anlamadığı bu işte de başarılı olamaz. Öyküdeki başkışı, okula gitmek için nüfuz cüzdanının olması gerektiğini öğrenince durumu babasına ifade eder. Baba ilk önce devlet kapısına gitmek istemez. Başkışı, bütün işleri kendisinin tamamlayacağını babasının sadece giderek parmak basmasının yeteceğini şöyle ifade eder:

Vallaha baba ben yaparım. Sen sadece gider parmak basarsın ya da imza atarsın, kolay yani. Karanlıkta yüzlerini tam seçemiyordum ama ikisi de yatakta oturur hale geldiler. Ben cevap vermelerini beklemeden babama sarıldım. Karanlık yerde babaya sarılmak kolaydı. Oda ışıklı olsa cesaret edip yüzüne bakamazdım ama karanlık elimden tuttu. Babama sarılmış halde 'he' demesini bekliyordum. Babam kocaman eliyle başımı okşadı. Yani o nasırlı yaralı ellerinin saçımdaki hisirtisi benim için en güzel sestir. Ve 'He' dedi. Ben hiçbir işe karışmam. Sadece gelir parmak basarım. Ya da imza derlerse, neyse gayri.' Dedi. Ben babama bir daha sarıldım. 'Sağ ol baba' dedim. O an gözümde akan yaşları görürler diye korktum. Sen de sağ ol aslanım dedi. (Çiftçi 2017: 40).

Öyküde beceriksiz ve vurdumduymaz olarak nitelendirilebilecek bir baba figürü ile karşılaşırız. Yaptığı birçok işte başarısız olan, oğlunun okul yaşı geldiğinde işlerinde kendisine yardım etmesi için onu okula yazdırmayan baba, öykünün sonunda oğlunun kayıt işlemleri için parmak basmaya gitmeyi kabul ederek onu mutlu eder. Öykünün genelinde babanın vurdumduymaz ve beceriksiz tavırlarından söz edilerek sorumsuz bir baba figürü sergilenmiştir.

Çiftçi'nin "Bacanaklar" adlı öyküsünde ise anlatıcı durumundaki başkışı, tır şoförü olan babasını şöyle anlatır:

Laf açılmışken bizimkilerden de bahsetmek isterim. Babam tır şoförü, anam aslında ev hanımı ama bir nevi sıhhiyeciydi... Babam kazandığını kendi yiyen bir adamdı. Müskirat alır, sarhoş olur, kumara oturur, kaogaya girer, cam çerçeve kırardı. Müskirat alır lafını annemden öğrenmiştim. Yani alkol alırdı babam. Anamın evimize getirdiği bir geçim düzeni vardı. Evde babamın gölgesi olmayınca anam da kendince işler bulmuştu... Babam hep uzakta bir yerlerde direksiyon sallıyordu. Eve gelme sebebi tıraş olmak, banyo yapmak, gazeteden loto, toto, at yarışı takip etmek ve uyumaktı... (Çiftçi 2017: 47).

Öyküde, evinden bihaber sorumsuz bir baba figürü çizilmiştir.

Yazarın "Neşeli Gelin" adlı öyküsünde emekli maliyeci Münir (anlatıcı) vasıtası ile bir babanın nasıl olması gerektiği vurgulanır:

Ben bu işlere karışmadım. Babamdan nasihatliyim; baba dediğin adam her meselenin içinde olmayacak. Büyük meselelerde politikayı belirleyecek, sonra geri duracak. Yoksa lafının sözünün ağırlığı kalmaz. (Çiftçi 2015b: 83).

Bir babanın sözünün ağırlığının olması için nasıl davranması gerektiğini belirten Mustafa Çiftçi, yukarıdaki öykülerde yer alan baba figürleri ile çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği Yozgat çevresindeki yaşantı ve izlenimlerinden hareketle Türk toplumunda karşılaşılabileceğimiz baba tiplerinden örnekler sunmuştur.

SONUÇ

Son dönemin öne çıkan öykücülerinden birisi olan Mustafa Çiftçi'nin öykülerinde insanı merkeze alan bir anlatım vardır. Onlara ait hâller, işler, yaşantılar, duygu ve düşüncelerin ele alındığı öykülerde "Kahramanların büyük bir çoğunluğunun

babasının işini devam ettiren esnaf çocuklarından seçildiği ve bu kişilerin idealize edildiği görülür." (Güner 2017: 170). Yazarın yayımladığı üç öykü kitabında da baba-oğul ilişkisini ele alan öyküleri görmemiz mümkündür. Bu öykülerdeki farklı baba figürlerinin; oğullarının nadir de olsa kızlarının geleceklelerini şekillendirmede etkili olduğu söylenebilir. Çiftçi'nin öykülerinde yukarıda alıntılar ve örneklerle sunmaya çalıştığımız oğlunun sevdasına saygı gösteren / hoşgörülü baba figürü, evini terk eden, bu nedenle unutulmuş baba figürü, alın teri ile ekmeğini kazanan baba figürü, fedakâr baba figürü, beceriksiz / vurdumduymaz / sorumsuz baba figürü, oğlunun kendisi gibi esnaf olmasını isteyen baba figürü ve evladının geleceğini düşünen / onun okumasını isteyen bunun için gayret gösteren baba figürü gibi baba figürleri ile karşılaşırız. Çiftçi'nin Yozgat çevresindeki yaşantı ve izlenimlerinden örnekler taşıyan bu öykülerdeki baba figürlerinin, Türk toplumunda karşılaşılabileceğimiz bunlara benzer birçok baba figürünün de prototipi olduğu söylenebilir. Öykülerde sözü edilen bu baba figürlerinden hareketle bir babanın; evladına karşı anlayışlı ve hoşgörülü olabilmesi, yeri geldiğinde onun için fedakârlıktan kaçınmaması, ne sebeple olursa olsun evini ve ailesini terk etmemesi, alın teri ile geçimini temin ederek çocuklarına iyi örnek olması, çocuğunun geleceği ile ilgili endişe duyarak onu yönlendirmesi ve onun için bir şeyler yapması, otoriter, sorumluluk sahibi olması gibi özellikleri taşıması gerektiği belirtilebilir. Çiftçi, öykülerinde ele aldığı bu baba figürleri ile Türk toplumundaki baba figürlerinden kesitler sunarken aynı zamanda ideal bir babada olması gereken unsurları da göstermiş olur.

KAYNAKÇA

- ÇİFTÇİ, Mustafa (2015a), *Bozkırda Altmışaltı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇİFTÇİ, Mustafa (2015b), *Âdem'in Kekliği ve Chopin*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇİFTÇİ, Mustafa (2017), *Ah Mercimeğim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÜNER, Özlem (2017), *Ah Mercimeğim, Hece Öykü*, S. 80, 169-170.
- KACIROĞLU, Murat (2016), "Mustafa Çiftçi'nin Öykülerinde Yozgat", *Uluslararası Bozok Sempozyumu Kitabı*, C.3, 199-203. Yozgat.
- ÖZBEK, Öznur (2014), *İnci Aral ve Elif Şafak'ın Romanlarında Baba Figürü*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- PARLA, Jale (2002), *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СТАТУС АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОВОРОК В ФОЛЬКЛОРНОМ ДИСКУРСЕ

Linguistically status of the Azerbaijani proverbs and sayings in the folklore discourse

Folklorik Söylemde Azərbaycan Atasözü və Darbimesellerinin Lengüistik Statüsü

Çiçek EFENDİYEVA*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 31-44

Öz: Makalede, Azərbaycan'ın Şeki bölgesine ait "Aşık Sirac ile Bilgisiz'in Atışması" adlı hikâyede kullanılan atasözü ve darbimeseller, diskural-bilişsel açıdan değerlendirilmektedir. Araştırma hedefi içerisinde söz konusu metinde geçen atasözü ve darbimesellerin kullanıldığı söylemler ele alınıp detaylı bir şekilde incelenmiştir. İnceleme esnasında bir yandan konuşma eyleminde kullanılan söylemin dinleyene etkisinden söz edilmiş, diğer yandan ise atasözü ve darbimesellerin hem makro, hem de mikro metne göre gerçekleşen ön ve art gönderimli özellikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, darbimeseler, söylem, perlokusiya (söylemin dinleyene etkisi), konuşma, bilişsel

Abstract: In this article it is said about the proverbs and sayings given in the tale from the region Sheki "Deyişme (competition between ashugs) between Ashug Siraj and Kamsavad" in the discourse-cognitive aspect. Here the objects of the investigation are the speech acts in which the paremiological units are used. Besides it, in the given article the influence of the speech act (in the folklore medium) on the addressee (perlocutive) is indicated and also the anaphoric and cataphoric features of proverbs and sayings are shown in macro and micro texts.

Keywords: proverbs, sayings, discourse, perlocution, the speech act, cognitive

ВВЕДЕНИЕ

Ныне, в связи с глобализацией многополярной культуры в мире, наблюдается возрастающий интерес к различного рода устойчивым речевым образованиям: афоризмам, молодежному, компьютерному сленгу. Не являются исключением пословицы и поговорки. Этот интерес объясняется, с одной стороны, современным развитием науки и культуры, а с другой стороны, различными образцами устного народного творчества. Ученые пытаются увидеть особую национальную специфику мировосприятия того или иного народа или, наоборот, стремятся выявить общечеловеческие принципы, присущие различным этносам. Ведь язык также является средством отражения этнического мировосприятия. Как известно, в языке и через язык выявляются национальная психология, характер того или иного народа, особенности его мышления и художественного творчества. А паремии, в частности пословицы и

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli Bilimlər Akademiyası, Müasir Folklor Bölümü, Bakı/AZƏRBAYCAN. cicek@mail.ru
Gönderim Tarihi: 21.07.2017. Kabul Tarihi: 13.09.2017.

поговорки, позволяют лучше понять духовный мир человека, прикоснуться к сокровищнице мудрости. По мнению И.Г. Гамидова, «философское осмысление языка – это одно, а философское осмысление системы паремиологических единиц (концептуальных единиц) – другое. Пословицы – двусторонняя сущность в ипостаси неразрывного единства, общности языкового (сигнификативного) и речевого (денотативного). Это – фундаментальное положение в деле осмысления системы паремий, представляющих язык как орудие общения в виде речи» (2001: 250-251). В данной статье с точки зрения дискурса рассматриваются пословицы и поговорки на фольклорном материале, представляющем собой яркую живую речь жителей одного из азербайджанских регионов, так как «погружаясь» именно в дискурс (художественный, фольклорный, публицистический, разговорный), паремиологические единицы, подвергаясь контекстуальным (дискурсным) и индивидуально-авторским преобразованиям-трансформациям, могут обретать новые иллокутивные цели (коммуникативные намерения) и, соответственно, адекватные или даже противоположные реакции. Актуализация понятия дискурса привело к тому, что пословицы и поговорки стали рассматриваться не только как собственнотекстообразующие знаки, но и «как дискурсивнообразующие единицы, которые могут придавать имплицитные смыслы дискурсу» (Ryadçikova vd. 2003:284).

1. Фольклорный Дискурс И Реализация Перлокуции В Речевом Акте

Именно фольклорный материал наглядно отражает соединение языка, внешнего мира и текста при рассмотрении отношения «автор - текст», которое сегодня определило особую актуальность двух понятий — *дискурса* и *концепта*¹. В лингвистической литературе последних лет, наряду с термином *текст*, появился термин – *дискурс* (от франц. discours - речь) – «связный текст в совокупности с экстралингвистическими факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах

¹«Концепт (Lat. *conceptus*- мысль, понятие, восприятие), смысловое значение имени (знака), т.е. содержание понятия, объем которого есть предмет (денотат) этого имени. Концепт как центральное понятие когнитивной лингвистики является культурнозначимой единицей, отражающей национально-специфические особенности обозначаемого явления. По своей сути представляющее собой философское понятие, имеющее собирательное значение разных мнений по поводу определенных вещей и проблем. Часто слова *понятие*, *восприятие* или *значение* в лексикологии считаются синонимичными. Данное слово расценивается как мышление и память в узком смысле между говорящим и слушающим, а в широком смысле между Богом и людьми» (FES 1983: 279). Концепт, являющийся одним из основных понятий когнитивного языкознания, анализируется в том же понятийном аспекте, как и концептосфера, менталитет, интеллект и др. понятия (Veysalli 2015: 31-38). Концепт в тюркологии представляет собой «лингвистическое понятие» так же, как и основные понятия когнитивного языкознания - язык, восприятие, знание и мышление (Musayev 2012: 22-23), имеющее определение (Musaoğlu ve Kirişcioğlu 2016: 78).

их сознания, т.е. речь, погруженная в жизнь» (LES 1990: 132-136). По выражению Ю.С. Степанова, «дискурс - это новая черта в облике Языка, каким он предстал перед нами в конце XX века» (1995: 71). Обращаясь к дискурсу, язык предстаёт в своей сложной динамике и сложной взаимосвязи: язык - человек, говорящий на данном языке, дискурс - действительность в сознании говорящего и в языке. Можно констатировать то, что дискурс есть общественно-социальный процесс, в котором имеются тексты; а текст внутри дискурса выражает конкретно осязаемое (Кагаагаç 2013: 713), о котором ниже пойдет речь как сверхфразовое единство.

Таким образом, «изучение дискурса (речевой деятельности) в русле современных лингвистических направлений – психолингвистического, когнитивного, прагматического - позволяет взглянуть на языковые явления в динамике, обусловленной закономерностями речевого мышления и прагматическими факторами речевого общения. Минимальной единицей речевого общения ученые считают речевой акт» (Karasik 1997: 105).

В структуре речевого акта (далее - РА) выделяют четыре уровня: локуция, иллокуция, перлокуция и пропозиция. Под *локуцией* понимают «акт собственно произнесения предложения», под *иллокуцией* - «реализацию коммуникативного намерения» (Каргов 2008: 28). Под *перлокуцией* понимают воздействие, которое данное высказывание оказывает на адресата. При этом имеется в виду «не сам факт понимания адресатом смысла высказывания, а те изменения в состоянии или поведении адресата, которые являются результатом этого понимания» (Клуцев 2002: 247). «Пропозиция - это особая структура представлений знаний, а носителями этих знаний в тексте являются чаще всего предикатные слова – глаголы, прилагательные, наречия, а также существительные с предикатной семантикой» (Kubryakova vd. 1996: 137). Речевой акт с паремиологическим компонентом рассматривается с позиций теории речевых актов и теории дискурса, что соответствует актуальному в современной лингвистике когнитивному подходу, его семантико- и дискурсивно-когнитивному² направлению.

² Когнитивный (от лат. *cognitio* – знание, познание), познаваемый, соответствующий познанию (FES 1983: 264). Когнитивное направление в лингвистике, самостоятельное возникновение которого обычно связывают с выходом книги Дж. Миллера и Ф. Джонсон-Лэрда «Язык и восприятие», рассматривает язык как источник сведений не только о самом языке, но и о понятийной системе и структуре сознания его носителей. Когнитивисты рассматривают язык как средство постижения самого человека, его психологических, физиологических и познавательных способностей (Miller 1976; Kubryakova 1994; Lakoff 1996; Skrebtsova 2000; Utison 2003). Когнитивная лингвистика - это направление, позволяющее выявить закономерности языковой системы с позиций обусловленности их когнитивными способами осмысления множества ситуаций, увидеть внутреннее единство лексико-фразеологической и синтаксической системы языка, детерминированное мировоззренческими и культурными факторами. Исследование паремиологических единиц в когнитивном аспекте позволяет анализировать процессы, которые в них осуществляются, указывает на соотношения языковых и когнитивных структур в

Вообще речевая деятельность как целенаправленный процесс предусматривает оперирование такими мыслительными операциями, как восприятие, понимание, интерпретация и воздействие. Модель речевой коммуникации предполагает, кроме объекта речи, еще и наличие, как минимум, двух субъектов речевого акта. Интерпретирующий подход к речи дает понимание языкового сообщения. Лишь овладев содержанием, собеседник способен выразить собственное высказывание, направленное на определенное воздействие реципиента и достижение конкретного *перлокутивного эффекта*. По мнению Д. Н. Шмелева, «различные иллокутивные акты, например, утверждение, часто имеют своей целью достижение определенного *перлокутивного эффекта*» (например, сообщение о чем-то или утверждение имеют в виду убедить в чем-то собеседника, тем более это справедливо для вопроса, просьбы или приказа, направленных на соответствующую вербальную или поведенческую реакцию адресата) (Клуцев 2002: 249). Надо отметить, не всегда перлокутивный эффект, отличный от интенций (замыслов) автора, можно рассматривать как коммуникативную неудачу. Вопрос о включении или не включении перлокуции в структуру речевого акта в теории речевых актов является спорным. Так, некоторые ученые считают, что речевой акт необходимо четко отграничивать от перлокуции, так как «последняя может и не быть достигнута при помощи языковых средств» (Kobozeva 2005: 24). Другие исследователи считают перлокуцию обязательным компонентом структуры речевого акта, полагая, что «без достижения перлокутивного эффекта речевой акт нельзя считать завершенным» (Клуцев 2002: 248).

Мы полагаем, что включение *перлокуции* в структуру речевого акта является логически верным и целесообразным: если под РА подразумевать речевое действие, то закономерной представляется необходимость анализа результатов этого действия (перлокуции).

Однако считаем еще раз отметить, что несомненную значимость в успешности речевой коммуникации представляют адресант и адресат. Причем необходима и речевая компетентность субъектов, и их личностная нравственная характеристика. Интенции, скрытые в паремиологических высказываниях, могут достичь желаемого перлокутивного эффекта, а могут быть, и проигнорированы, в зависимости от статуса, личностных данных адресанта.

паремиологии. Это объясняет актуальность исследования семантико-когнитивных процессов, возникающих при употреблении пословиц и поговорок в речевых актах, протекающих в живой фольклорной среде (дискурсе), выяснение их ассоциативных психолингвистических, этнолингвистических и культурных оснований.

2. АНАФОРИЧЕСКИЕ И КАТАФОРИЧЕСКИЕ СВЯЗИ В ТЕКСТЕ

Пословицы и поговорки, выявленные в рассказе “Aşıq Sirac ilə Kəmsavadın deyişməsi”³ («Состязание ашуга Сираджа с Безграмотным в импровизации стихов»), использованы в тексте в составе сверхфразовых единств. По мнению Шевченко Н. В., «предложения, входящие в состав сверхфразового единства (далее - СФЕ) и целого текста, связаны между собой не только единством темы и отношением коммуникативной прогрессии, но и разнообразными внешними сигналами, указывающими на то, что представляют собой части одного целого и образуют в своей совокупности структурное единство (2003: 104). Структурная целостность текста указывает на внешнее выражение его смысловой (тематической) и коммуникативной целостности, поэтому при описании целостности текста мы сталкиваемся с одними и теми же явлениями, которые и не могут получить достаточного объяснения при анализе изолированных предложений. Без контекста оказываются непонятными ни словосочетания, ни имена. «Они активно участвуют в установлении левосторонних и правосторонних связей между предложениями, составляющими как СФЕ, так и целый текст, выполняя, таким образом, текстообразующую функцию. Средствами же связи являются анафорические и катафорические связи между предложениями и внутри предложения между их частями» (Şevçenko 2003: 105). Надо отметить, что анафорические и катафорические связи по преимуществу выполняют: функцию связности «до цельности», не связаны семантически со всем пространством текста и не являются знаками, способными к представлению содержания текста или значительной его части в сжатом виде.

Значимость данных связей для современной лингвистики последовательно и подробно рассматривается в книге М. Мусаева «Тюркское языкознание» (2012: 217-222). М. Мусаев, ссылаясь на А.А. Залевскую, подчеркивает, что текст в современном языкознании рассматривается как состав, коммуникативно-лингвистический процесс или сбор составляющих его компонентов. Опираясь на данный состав выявленная формула «адресант-сообщение-адресат» по-новому классифицируется в плане текстовых компонентов» (Musayev 2012: 219). Анафорические связи (отношения между выражениями, состоящие в том, что в смысл одного выражения входит отсылка к предшествующему) указывают на смысловую и структурную несамостоятельность предложений, занимающих в СФЕ и тексте *срединную* и *конечную позиции*, то есть служат сигналами левосторонней связи. Катафорическое отношение противопоставляется анафорическому. Катафора как сигнал правосторонней, последующей связи свидетельствует о структурной и смысловой несамостоятельности предложения, занимающего в тексте *начальную* и *срединную позиции*. При катафорическом

³В статье в процессе исследования дается краткое содержание данного рассказа.

отношении элемент с отсылающим значением является линейно предшествующим.

2.1. Фольклорный Текст «Aşıq Sırac ilə Kəmsavadın Deyişməsi» (Состязание ашуга Сираджа с Безграмотным в импровизации стихов)

В данной статье в дискурсивно-когнитивном направлении рассматриваются наиболее интересные места из рассказа «Aşıq Sırac ilə Kəmsavadın deyışməsi» («Состязание ашуга Сираджа с Безграмотным в импровизации стихов»), в которых были употреблены пословицы и поговорки (AFA 2005: 452). Кроме этого, указывается также их текстообразующая функция, то есть анафорические и катафорические связи в тексте рассказа.

2.1.1. Сверхфразовые единства (сфе) с фразеологическими текстообразующими знаками в тексте

Надо отметить, что сказитель данного текста не известен, а собирателем был научный сотрудник института Фольклора НАНА, кандидат искусствоведческих наук Азад Озан (Керимли). Событие в рассказе происходит в августе 1964-ого года, когда шекинец по имени Алескер из Закаталы на заработки поехал в Гянджу, чтобы продать на базаре груши и кизил. По пути ему местный житель Мамед по прозвищу Безграмотный сказал, что он обычно перепродает товар, чтобы немного заработать денег. К сожалению, никто не купил кизил у Безграмотного, продукт испортился, он не заработал денег и решил написать шекинцу письмо-жалобу в стихотворной форме. И между ними началось долгое состязание в импровизации стихов.

Когда до Алескера дошло это письмо, он попросил его не распространять это по всему свету. А Безграмотный ответил ему, что он не успокоится, пока все об этом не узнают. Тогда Алескер обратился за помощью к своему земляку Ашуту Сираджу. Тот хотел примирить их, но не получилось. Безграмотный сказал ашуту, что вы ашуги поете песни на стихи, написанные нами поэтами, мол, как ты можешь мне ответить. А друзья Безграмотного иронично заметили Алескеру:

(1) «*Ay ə Ələsgər, atalar deyiblər ki, ağır otur, batman gəl. Nə üçün yerində ağır oturmusan? Sən aşığı gətirib şair ilə qabaqlaşdırmaq istəyirsən?*» (Эй, Алескер, отцы говорили, что надо знать себе цену. А что ты так серьезно сидишь? Ты хочешь противопоставить поэту какого-то ашуга?) (AFA 2005: 454).

В данном отрывке в сложноподчиненном предложении придаточное изъяснительное состоит из идиоматического фразеологизма “*Ağır otur, batman gəl!*”, что означает «быть серьезным, степенным, знать свое место», то есть «знай себе цену, знай как вести себя, будь серьезнее» (ADİL 2006: 247; Musaoğlu 2010:189;

FSRYa 1986, 175). Хотя в словаре А. Гусейнзаде выражение “*Ağır otur, batman gəl!*” указано как пословичное изречение (2013: 13), а в словаре И. Гамидова оно вообще не указано. Это свидетельствует о том, что в состав фразеологизмов азербайджанского языка одни ученые относят все устойчивые сочетания слов, другие – ограничивают перечень фразеологизмов только определенной группой устойчивых словосочетаний. У одних ученых во фразеологию языка попадают пословицы, поговорки, присловья, крылатые слова, афоризмы, а у других – не попадают. Действительно, пословицы и поговорки сближаются с фразеологизмом своим иносказательным планом содержания. Однако смысловая природа пословицы иная, чем фразеологизма: в основе содержания выражения, передаваемого предложением-пословицей, лежит суждение, тогда как в основе лексического значения фразеологизма – то или иное понятие, чем и обладает вышеуказанное идиоматическое выражение “*Ağır otur, batman gəl!*”.

К тому же данный фразеологизм обладает катафорической связью, так как в первом случае он употреблен с иллокутивной целью, то есть идиоматическое выражение является посылом для следующего предложения, в котором оно использовано просто в локутивном аспекте.

Услышав такие упреки в свой адрес, Ашуг Сирадж прочитал свои стихи. Потом Безграмотный опять написал стихи, Ашуг Сирадж выразил свое недовольство. Тогда Безграмотный так ответил ашугу:

(2) “*Kəmsavadın şer oxumağı tamam olan kimi Aşıq Sirac dedi: Kəmsavad, yaxşı yazmışsan, ancaq bir yerdə işi korlamısan. Sənin yazdığın söz məni ötəri tutur. Lakin səni necə tutduğunu deməyə səyət. Ona görə ki, məsələsi pis gəlir. Mənim tay-tuşum olsaydın, deyərdim. Kəmsavadın Aşıq Siracə cavabı bu oldu ki, **ağlım belə kəsib**, belə də yazmışam*” (Как Безграмотный закончил прочтение своего стиха, Ашуг Сирадж сказал: - Безграмотный, хорошо написал, но в одном месте ты испортил дело. Написанные тобой слова косвенно меня затрагивают. Но я не скажу как это тебя касается, потому что дело плохо кончится. Сказал бы, если бы ты был мне ровней. Ответом Безграмотного Ашугу Сираджу был таким, что **взбрело на ум**, то и написал) (AFA 2005: 456-457).

Здесь в сложноподчиненном предложении употреблен фразеологизм “*Ağlım (belə) kəsib*”, что означает «(так) взбрело на ум» (FSRYa: 1986, 64). У данного фразеологизма имеется два варианта – утвердительный и отрицательный (“*ağlım kəsir*” и “*ağlım kəsmir*”). Безграмотный, немного изменив, использовал его в утвердительном виде – *ağlım (belə) kəsib*, что означает «(так) взбрело на ум; поверить, предположить, понять, постичь» (ADİL 2006: 59; Musaoğlu 2010: 191). Следует отметить, что данное выражение имеется в словарях пословиц А. Гусейнзаде и И. Гамидова, с указанным значением «ума не приложу» (2009:34; 2013: 13). Выражение «ума не приложу» является фразеологическим и указано в фразеологическом словаре А. И. Молоткова (FSRYa: 1986, 356). Этот фразеологизм имеет анафорическую связь, потому что она использована

Безграмотным в ответ на стихи, написанные Ашугом Сираджем, то есть она имеет функцию отсылки, связанную с предшествующим предложением.

2.1.2. Сфе с пословицами и поговорками как текстообразующими знаками в тексте

Наконец их друзья посоветовали им все-таки помириться:

(3) *Atalar deyiblər: «Az işdən çox iş çıxar». Əgər biriniz məğlub olsanız, dostlarımız arasında inciklik əmələ gələr. Kəmsavadın belə nəsihətli sözlərini eşidib dinnədiyinə görə Aşıq Sırac da elə güman etdi ki, yəqin Kəmsavad razılığa gəlib ona görə də dinnədi. Odu ki, Aşıq Sırac da hörmət məqsədi ilə yazdığı "Satarsan" və "Tutarsız" rədifli qoşmalarına cavab verməsini tələb etmədi. Beləliklə, dost kimi ayrıldılar»* (Отцы говорили: «Чем дальше в лес, тем больше дров». Если один из вас проиграет, между вашими друзьями появится обида. Безграмотный после услышанного промолчал. И Ашуг Сирадж подумал, что он согласился с этим назиданием друзей. В связи с этим Ашуг Сирадж не потребовал от него ответа на его написанные с целью уважения гошма с редифом («редиф – повторение одного или нескольких слов после рифмы в конце строки в восточной поэзии» (ARL 2006: 816) «Предашь» и «Неубедительный». Таким образом, они расстались как друзья (AFA 2005: 461).

Вот здесь мы имеем случай неудачного *перлокутивного эффекта*, который выражен вербально поговоркой «*az işdən çox iş çıxar*», то есть «не надо из мухи слона делать». В словаре А. Гусейнзаде нет такой поговорки, но есть соответствующие ей по смыслу поговорки «*iş içində iş var; iş işi açar*» («в работе дело спорится») (2013: 215). В словаре же И. Гамидова указанных поговорок нет, но есть соответствующая поговорке «*az işdən çox iş çıxar*» пословица «*işin işindən iş çıxır*», что означает «чем дальше в лес, тем больше дров» (2009: 207). В данном случае, к сожалению, перлокутивный эффект не достиг своего результата, потому что один из адресатов, Безграмотный, повел себя обманчиво. Он промолчал на этот совет друзей, а Ашуг Сирадж принял молчание Безграмотного как знак примирения с ним и решил не требовать с него ответа на свои гошма с редифом. Однако Безграмотный, не вняв назиданию друзей, опять начал писать язвительные стихи в адрес ашуга. В данном сверхфразовом единстве эта поговорка имеет и анафорическую, и катафорическую связи, потому что *az işdən çox iş çıxar* использована после долгих споров между Ашугом и Безграмотным, а также после ее употребления друзья раскрывают ее смысл Безграмотному, призывая его к тому, чтобы он перестал спорить с ашугом Сираджем.

Вскоре об этом Ашуг Сирадж услышал и сказал:

(4) *"Kəmsavad, atalar demişkən, yer qulaqlıdı. Sən mənim barəmdə hər nə danışmısan, hamısını mənə deyiblər»* («Безграмотный, как сказали наши отцы,

слухом земля полнится. Ты обо мне кому что говорил, мне все передали» (AFA 2005: 464).

В вышеуказанном отрывке в простом распространенном предложении употреблена видоизмененная и усеченная форма пословицы “*Yer qulaqlı olar, yerin qulağı var*”, что означает «слухом земля полнится, а причудами - свет» (Hüseynzadə 2013: 386; Həmidov 2009: 356). Данная пословица также как и вышеуказанная обладает и анафорической, и катафорической связью. Анафорической связью пословица *yer qulaqlıdı* обладает в связи с тем, что до Ашуга Сираджа дошли сплетни Безграмотного, поэтому он ее и произнес. А после ее произнесения, он еще раз подчеркивает Безграмотному, что бы тот не говорил о нем он обо всем знает.

В том же отрывке Ашуг Сирадж обвиняет Безграмотного в том, что тот не ответил на его стихотворение, а после Сирадж не ответил на стихотворение Безграмотного. И здесь Ашуг употребляет в искаженной форме поговорку «*Atalar deyibdi ki, dəlilik növbəilədi*» (AFA 2005: 464), полная форма которой имеется в словарях А. Гусейнзаде и И. Гамидова: «*Dəliyə baş qoşma səni də dəli edər; Dəliyə qoşulma səni də dəli edər*», что означает «с дураком связаться – вечная память!, не дай бог с дураком связаться – сам ума-разума лишишься, дурак, кто с дураком свяжется» (2013: 115; 2009: 115). Надо отметить, что в указанных словарях пословиц и поговорок о сумасшедших довольно много, мы только указали те, которые эквивалентны поговорке в данном рассказе.

В данном случае поговорка использована в виде косвенной речи и обладает анафорической связью, так как она служит отсылкой к предшествующим предложениям.

Рассмотрим следующее место из этого рассказа. Нижеприведенный диалог между ашугом Сираджем и Безграмотным особенно привлек наше внимание. После очередного послания-стиха от ашуга Сираджа, Безграмотный уже понял, что не может на должном уровне ему ответить, поэтому, в очередной раз, решил помириться с ним.

(6) «*Aşiq Sirac ilə Kəmsavad əyləşib bir xəlvəti yerdə dedi: - Aşiq Sirac, deməli, biz bu gündən sonra dostuq, eləmi?*

Aşiq Sirac dedi: - Bəli.

Kəmsavad dedi: - Əgər biz bir-birimizlə dostuqsa, gərək sözüümüz də bir-birinə tən olsun.

Aşiq Sirac dedi: - Bəli, atalar deyib ki, “dost dostu tən gərək tən olmasa gen gərək”. Biz bir-birimizlə tən olmalıyıq!» («В скрытом месте усевшись с Ашугом Сираджем, Безграмотный сказал: - Ашугом Сирадже, значит, мы после этого друзья, так ли? Ашуг Сирадж сказал: - Да. Безграмотный сказал: - Если мы друзья, тогда наши мнения должны совпадать. Ашугом Сирадж сказал: - Да, отцы наши говорили, что «друг должен соответствовать другу, а если нет,

то они должны ходить врозь». Мы должны соответствовать друг другу») (AFA 2005: 466).

Здесь тоже имеется перлокутивный эффект. Как бы подтверждая свои искренние намерения в примирении, которое продлилось недолго, они произносят эту пословицу. Пословица «*dost dosta tən gərək tən olmasa gen gərək*» буквально означает, что «друг должен соответствовать другу, а если нет, то они должны ходить врозь», в русском языке отсутствует эквивалентная ей пословица (ARL 2006: 128; ADİL 1997: 129). В современной когнитивно-концептуальной науке подобного рода языковые и речевые единицы называются интертекстуальными, то есть они анализируются и изучаются в интерспективном аспекте (связанный с традициями и обычаями менталитета народа или национально-нравственного самосознания) (Musayev 2012: 13, 248-249). Надо отметить, что данная пословица в этом диалоге является *дискурсивнообразующей единицей*. Оба собеседника в речи используют одну и ту же пословицу. Интересно то, что пословица использована и по частям, и полностью, т.е. в зависимости от того, что именно хотел подчеркнуть собеседник. Кроме этого, эта пословица употреблена два раза в составе сложноподчиненного и один раз - простого предложения, а также имеет анафорическую связь, то есть отсылает к предшествующему предложению.

Другой отрывок из этого рассказа тоже представляется нам интересным. Ашуг Сирадж помог Безграмотному в написании стиха, который он никак не мог завершить. Однако вскоре к Ашугу Сираджу пришел Ашуг Теймур и сказал, что видел Безграмотного, прочитавшего ему свои и твои стихи. Ашуг Теймур заметил ашугу Сираджу, что написанные им стихи очень слабые. Сирадж прочитал стихи и понял, что Безграмотный преднамеренно их исковеркал. Такой поступок ему не понравился и он пошел к Безграмотному. Опять между ними произошел спор, который закончился окончательной размолвкой.

(7) «*Aşıq Sirac dedi: - Kəmsavad, mən onda səhv iş gördüm ki, səninlə barışib dost oldum. Sənin kimi namərd dostdan mərd düşmən yaxşıdır!*» («Ашуг Сирадж сказал: - Безграмотный, я тогда допустил ошибку, когда помирился с тобой и стал другом. Умный враг лучше невежественного друга!») (AFA 2005: 469).

Как видим, пословичное выражение «*namərd dostdan mərd düşmən yaxşıdır*» использовано в простом нераспространенном предложении и обладает анафорической связью, то есть отсылает к предшествующему предложению. В словарях данное пословичное выражение не зафиксировано, но имеются такие, как «*Ağillı düşmən nadan dostdan yaxşıdır; ağillı düşməndən qorxma, dəli dostan qorx!*, *Dəli dostun olunca ağillı düşmənin olsun*», что означают «умный враг лучше невежественного друга; «не бойся врага умного, бойся друга глупого»; «не бойся умного лихого, бойся смиренного дурака», «дай бог, недруга, да умного, а друг, да дурак – наплачешься»; лучше с умным в аду, чем с глупым в раю» (Hüseynzadə

2013: 12, 114; Nəmidov 2009: 31, 112). Из этого следует, что данное выражение является индивидуальной трансформацией указанных пословиц.

Эта долгая словесная перепалка дошла до ушей мастера Ашуга Исмаила, который решил прекратить этот бесконечный спор. Он никак не мог смириться с мыслью, что Ашуг Сирадж может проиграть в мастерстве Безграмотному, и поэтому пошел к Ашугу Сираджу и все выяснил. В конце долгого разговора Ашуг Сирадж сказал:

(8) «*Aşiq İsmayıl, ata-babalar, ağsaqqal kişilər deyiblər ki, zoğal ağacı bələli ağacdı. Guya onun bitdiyi yerdə cin-şeytan yığnağı olur. Belə ağacların altında bir şəxs yatarsa, yaxud istirahət edərsə o şəxs ruhi xəstəliyə, yaxud da başqa bir xəstəliyə tutula bilər. Ancaq buna baxmayaraq, ata-babaların da sözündə bir həqiqət var ki, bir yeşik zoğal alverində Kəmsavad mənimlə beş-on dəfə barışib dost olub, yənə tərsləşib kor atı minib köndələn çapır. Aşiq İsmayıl, ona görə də mən bütün nöqsanları həmin zoğalda görürəm. İndi siz qulaq asın, bu barədə sənə ətraflı deyim*» (Ашуг Сирадж рассказывает о том, что «наши праотцы говорили, что кизиловое дерево злополучное», то есть «там, где растет это дерево собираются черти-джинны. Тот, кто приляжет под кизиловым деревом отдохнуть или поспать, может заболеть или стать душевнобольным человеком. Действительно, несколько раз Безграмотный хотел помириться со мной, но все время что-то мешало этому, поэтому я во всем виню кизиловое дерево») (AFA 2005: 471).

В данном отрывке в составе сложноподчиненного предложения используется перефразированная поговорка *kor atı minib köndələn çapır* (в буквальном смысле означает, что «сев на слепого коня скачет поперек», то есть сам себе хуже делает), которой нет в данных словарях. Поговорка представляет собой односоставное предложение, обладающее анафорической связью. В словаре А. Гусейнзаде есть поговорка “*Kor atı minən şahlıq iddiası edər*”, что означает «не имея основания, претендует на престол» (2013: 228). Данной поговорки нет и в других тюркских языках. Это означает, что поговорка *kor atı minib köndələn çapır* присуща только азербайджанскому языку, то есть она является поговоркой с национально-интереспективной особенностью, о которой выше было упомянуто.

После рассказанной этой истории Ашугу Исмаилу, они оба пришли к выводу, что во всём виновато кизиловое дерево. Это предание заканчивается стихотворением, посвященным кизиловому дереву, после прочтения которого, ашуги рассмеялись и разошлись по домам.

По поводу вышесказанного кизилового дерева, хотелось бы заметить, что на ранних ступенях развития общества существовали разные формы верований, одним из которых был анимизм. Анимизм основывается на вере в существовании духа во всех существах. Основоположником этого учения является Г.Б. Тайлор. Анимистические воззрения в Азербайджане имели широкое место во всех областях. В различных образцах фольклорных жанров, в живой речи существует такая идея, что все неодушевленное обладает духом. «Например, когда срубают

дерево инжира говорят, что «его дух проклянет тебя». В полночь если выльешь горячую воду на землю, говорят, что «ты обидел дух земли». А если бросишь в птицу камень то, услышишь угрозу «бойся ее духа!»» (Nəkimova 2016: 23). Г. Тайлор считает, что основой анимистического воззрения является вера в дух дерева. В связи с этим он пишет: «По ранним верованиям дерево - это не только место, где живут духи леса, а в то же время место, где существуют другие духи, связанные с деревом» (Taylor 1989: 35). Подтверждением этому по нашему мнению является вышеизложенный рассказ Ашуга Сираджа.

3. Заключение

В настоящее время современная языковедческая наука все больше внимания уделяет процессам взаимодействия речевой и мыслительной деятельности человека. Изучение языка в когнитивном и функциональном аспектах способствует пониманию его природы, связи с мышлением, поиску адекватных форм выражения мысли. Антропоцентризм, являющийся главным аспектом когнитивной лингвистики, включает в себя целый ряд проблем, касающихся процессов взаимодействия человека, языка и культуры. Жанры устного народного творчества являются ярким подтверждением указанного процесса. Ведь фольклорные произведения, отражающие область народной этики, неоднородны по своим установкам и отображаемым моделям мира. Одни жанры обнаруживают более тесную связь (функционально и тематически) с религиозной традицией, а другие - с повседневным обиходом (бытовой и обрядовой деятельности). В данной работе рассматривается повествовательный жанр несказочного фольклора - рассказ (или предание), в котором основное внимание сосредоточено на употребление в нем пословиц и поговорок.

В результате исследования было выявлено, что паремиологические директивные речевые акты в фольклорном дискурсе употребляются эксплицитно и имплицитно. Они могут выражать различные прагматические установки: призыв, моление, предостережение, перестраховку, создают разные комические ситуации. Функционируя в контекстной ситуации, паремия-директив выступает не только как текстообразующий знак, но также имеет анафорическую и катафорическую связи, то есть, своеобразно выполняя, текстообразующую функцию. Кроме того, было выявлено, что паремиологические единицы также обретают особый для себя лингвистический статус дискурсивнообразующей единицы. Современная лингвистика рассматривает текст как дискурс, который наполнен смыслом в результате взаимодействия речевых субъектов, т.е. как следствие диалогических отношений. Данные отношения - не просто обмен репликами между говорящими, а довольно непростое переплетение взаимных влияний говорящего и слушающего друг на друга и контекста - на характер и форму их отношений.

Такое общение представляет собой диалогическую деятельность, которая «впитывает в себя» контекст. Паремнологические единицы становятся выразительными в месте его контакта с реальной действительностью, под влиянием такой реальной ситуации, которая отражается индивидуальным высказыванием. И при понимании какого-либо высказывания важен не только непосредственный контекст, в котором происходит диалог, но и предыдущий и последующий контексты, в которых возможны изменения; высказывание требует понимания в единстве восприятия и отклика, вопроса и ответа, которые делают диалог прототипом реального общения и вербального творчества.

Таким образом, проведенное нами исследование можно рассматривать как доказательство для правомерности признания лингвистического статуса пословиц и поговорок как полноправных единиц фольклорного дискурса.

ЛИТЕРАТУРА

- ADİL: *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*, C.I (2006), redaktor A. Axundov, AMEA Dilçilik İnstitutu, Bakı: Şərq-Qərb.
- ARL: *Azərbaycanca-rusca lüğət*, C.I, III, (2006), Bakı Slavyan Universiteti, Bakı: Şərq-Qərb.
- AFA: *Azərbaycan folkloru antologiyası. Şəki-Zaqatala folkloru*, C.XIII, (2005), Tərtibçilər: İ.Abbaslı, O.Əliyev, M. Abdullayeva, elmi redaktor: H. İsmayilov, Bakı: Səda.
- FES: *Filosofskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, (1983), Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- FSRYa: *Frazeologičeskiy slovar' russkogo yazıka*, (1986), Redaktor A. İ. Molotkov, Moskva: Russkiy yazık.
- GAMİDOV, İ.G. (2001), "O razgraniçenii poslovits i pogovorok", *Filologičeskiy sbornik posvyaçenniy 80-letiyu prof. M.T. Tagiyeva*, Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, 238-251.
- HƏKİMOVA, Nübar ve TUNCAY, Bəxtiyar (2016), *Mifoloji təfəkkürün xalq təbəhətindəki izləri*, Bakı: AMEA Folklor İnstitutu.
- HƏMİDOV, İ., vd. (2009), *Azərbaycanca-rusca, Rusca-azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti*, Bakı: Təhsil.
- HÜSEYNZADƏ, Əbülqasım. (2013), *Atalar sözləri və məsəllər*, Bakı: Elm və təhsil.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Dil Bilimi terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARASİK, V.İ. (1997), Subkategorial'nyy klaster temporal'nosti: (k xarakteristike yazıkovıx kontseptov), *Kontsepti: nauçnie trudy Tsentrokontseptu*, Arxangel'sk, 154-171.
- KARPOV, Q.K. (2008), "Pragmatika reçevih deystviy: kommunikativnaya xarakteristika i perlokutivniy effekt", *Vita Cogitas, SPb.*, s. 356, URL: <http://logic.philosophy.pu.ru>. [Erişim: 20.04.2017]
- KLYUYEV, Ye.V. (2002), *Reçevaya kommunikatsiya*, Moskva: Ripol Klassik.
- KOBOZEVA, İ.M. (2005), "Lingvopraqmatičeskiy aspekt yazıkı SMİ". URL: <http://evartist.narod.ru>. Moskva, MGU. [Erişim: 10.04.2017].
- KUBRYAKOVA, Ye.S., vd. (1996), *Kratkiy slovar' kognitivnih terminov*, Moskva: Moskovskiy Gosudarstvenniy Universitet.

- KUBRYAKOVA, Ye. S. (1994), "Naçal'niye etapi stanovleniya kognitivizma: lingvistika psihologiya - kognitivnaya nauka", *Voprosi yazikoznaniya*, No 4, Moskva: Nauka, 34-47.
- LAKOFF, C. (1996), "Kognitivnoye modelirovaniye", *Yazık i intellekt*, Moskva: Progress, 151-184.
- LES: *Lingvistiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'* (1990), Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- MILLER, G. (1976), *Language and perception Text.*, Cambridge.
- MUSAYEV, Mehman (2012), *Türkoloji dilçilik*, Bakı Slavyan Universiteti, Bakı: Mütərcim.
- MUSAOĞLU, Mehman (2010), *Kamal Abdullanın Eserleri Türkiye Türkçesinde*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- MUSAOĞLU, Mehman ve Kirişcioğlu, Fatih (2016), "Göktürk Metninin Kavramsal, Semiyotik ve Sentaktik Yapısının Karşılaştırmalı İncelenmesine İlişkin Deneme". *Türkologiya Dergisi* No 3, Bakı: Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi.
- RYADÇIKOVA, Ye.N. ve Gorban', İ. (2003), "Rol' paremiy v reçevom akte", *Sovremennoye russkoye yazikoznaniye i lingvodidaktika, Sbornik materialov Mejdunar.yubileynoy nauçno-prakt.konf., posv. 80-letiyu akademika RAO N.M. Şanskogo*, Moskva: MGOU, 282-285.
- SKREBTSOVA, T.G. (2000), *Amerikanskaya şkola kognitivnoy lingvistiki*, SPb: Anatoliya.
- STEPANOV, Yu.S. (1995), "Al'ternativny mir. Diskurs. Fakt i printsip Priçinnosti", *Yazık i nauka kontsa XX veka*, Moskva: Institut yazikoznaniya RAN, 35-73.
- ŞEVÇENKO, N.V. (2003), *Osnovi lingvistiki teksta, uçeбноye posobiye.*, Moskva: Prior-izdat.
- TAYLOR, G.B. (1989), *Pervobitnaya kul'turologiya*, Moskva: Politizdat.
- URISON, Ye.V. (2003), *Problemi issledovaniya yazikovoy kartini mira: Analogiya v semantike*, Moskva: Yaziki slavyanskoy kul'turi.
- VEYSƏLLİ, Fəxrəddin (2015), *Kognitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri*, Bakı: Mütərcim

{-IcAk} ZARF-FİİL EKİ VE VARYANTLARI ÜZERİNE

On the Gerund Suffix {-IcAk} and Its Variants

Erkan SALAN*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 45-73

Öz: Zarf-fiil ekleri, Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde oldukça sık kullanılan eklerindedir. Bu durum, Türkçeyi zarf-fiil ekleri bakımından zengin bir dil hâline getirmekle kalmamış aynı zamanda tekdüze cümle düzeninden kurtararak dilin esnek bir görünüme kavuşmasına da vesile olmuştur. Bu bakımdan adı geçen eklerin, Türkçe ve Türkçe araştırmaları için önemi göz ardı edilemez. Zarf-fiil ekleri üzerine çeşitli dil çalışmaları yapılmıştır. Ancak zengin kullanım özelliklerine sahip olan bu ekler, yeni araştırmaların yapılmasını zaruri kılmaktadır. Bu amaçla, özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde oldukça işlek olan {-IcAk} zarf-fiil eki ile varyantları ele alınmıştır. Çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde sık kullanılmış olan {-IcAk} zarf-fiil eki ve buna göre oldukça seyrek rastlanan ses değişimine uğramış (-ıcağ/-ıcağ/-IcAk/-UcAk/-ücek) biçimleri ile {-IcAgIn (> -IcAgIn)}, {-IcAgAz (> -ıcağaz/-IcAgIz/-UcAgAz)}, {-IcAgAzIn}, {-ıceğzin}, {-IncAk (> -UncAk/-mcağ/-mcağ)}, {-inceğın}, {-IncAgAz (> -inceğüz/-uncağaz)}, {ahçağaz} ve {-ıcağgaz} biçimindeki genişlemiş varyantları yapı, işlev ve kullanım gerekçeleri bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, {-IcAk} zarf-fiil eki, varyant

Abstract: Gerund suffixes are suffixes that have been quite frequently used in the historical and contemporary periods of Turkish. This situation has not only rendered Turkish rich in terms of gerund suffixes but also served to give it flexibility by ridding it of the structure of the monotonous sentence. In this respect, the significance of the said suffixes cannot be ignored with regard to Turkish and studies on Turkish. Various studies have been conducted on gerund suffixes but these suffixes, which offer a rich scope of uses, require that new studies be implemented. To this end, {-IcAk} gerund suffix, which was quite productive in the Old Anatolian Turkish period, and its variants have been dealt with in this study. The {-IcAk} gerund suffix, which was frequently used in Works belonging to the period of Old Anatolian Turkish, and its less frequently encountered forms that underwent sound changes, namely (-ıcağ/-ıcağ/-IcAk/-UcAk/-ücek) and its extended variants such as {-IcAgIn (> -IcAgIn)}, {-IcAgAz (> -ıcağaz/-IcAgIz/-UcAgAz)}, {-IcAgAzIn}, {-ıceğzin}, {-IncAk (> -UncAk/-mcağ/-mcağ)}, {-inceğın}, {-IncAgAz (> -inceğüz/-uncağaz)}, {ahçağaz} and {-ıcağgaz} were evaluated in terms of structure, function and reasons for use.

Keywords: Old Anatolian Turkish, gerund suffix {-IcAk}, variant

1. Giriş

Günümüz Türkiye Türkçesinin temelini teşkil eden Eski Anadolu Türkçesi (EAT), yazılı kaynaklar bakımından Türk dilinin en önemli tarihî dönemlerinden biridir. Bu dönemde eserler, manzum, mensur ve manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Bu eserlerin -hatta bu eserlere ait farklı nüshaların- her biri, araştırmacılar

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE. salanerkana@yahoo.com Cönderim Tarihi: 22.01.2017. Kabul Tarihi: 25.04.2017.

açısından oldukça önemlidir. Zira her bir eserin Türk dilinin çeşitli konularıyla ilgili araştırmalara ışık tutacağı aşikârdır. Zarf-fiil ekleri, bu kapsamda ele alınması gereken dikkat çekici konulardan biridir. EAT'de oldukça işlek olan zarf-fiil ekleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen (Tuncer 1996; Yüce 1999; Bayraktar 2004; Tiken 2004: 133-160; Hünerli 2012; Salan 2015: 71-79; Salan 2017: 90-106 ...) bu eklerin zengin kullanım özelliklerine sahip olması ve bilimsel neşirleri yapılan eserlerin dil özellikleri yönüyle yeterince işlenmemişliği yeni bir çalışma yapmayı gerekli kılmıştır. Bu çalışmada, EAT'de sık kullanılan {-IcAk} zarf-fiil eki ve işlek olmayan varyantları ele alınmıştır.

2. İNCELEME

EAT döneminde oldukça sık kullanılan {-IcAk} zarf-fiil ekinin taranan eserlerde¹ değişik etkilere bağlı olarak ortaya çıkmış çeşitli varyantlarıyla karşılaşılmaktadır. Bunların maddeler hâlinde değerlendirilmesi, konunun daha iyi anlatılması ve anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

2.1. {-IcAk (> -ıcağ / -ıcağ / -IçAk / -UcAk / -üçek)}: EAT döneminde zaman bildiren en işlek zarf-fiil ekidir (Ergin 1998: 344; Gülsevin ve Boz 2004: 149; Yelten 2009: 192). Hatta dönem Türkçesine ait eserlerin genelinde sık kullanılması sebebiyle standart zarf-fiil eki olarak değerlendirilebilir. Ekin yapısı hakkında çok çeşitli görüşler öne sürülmüştür (Hünerli 2012: 271-272). Mansuroğlu, ekin {-I} zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimi olduğunu (Mansuroğlu 1956: 67) ve {-I} zarf-fiil eki ile -çak, -çek (< -ça oğ) biçiminden oluştuğunu (Mansuroğlu 1958: 149); Kılıçoğlu, eki {-I-cAk} biçiminde

¹ Hazırlanan bu çalışma için taranan eserler şunlardır: (Onay 1946; Mansuroğlu 1947; Mansuroğlu 1956; Olcay 1965; Yüksel 1965; Timurtaş 1971; Korkmaz 1973; Flemming 1974; Mazıoğlu 1974; Tekin 1974; Akalın 1975; Topaloğlu 1976; Tulum 1977; Ayan 1979; Erkan 1979; Erkan 1986; Akalın 1987; Gürsoy Naskali 1987; Akalın 1988; Ersoylu 1989; Güzel 1989; İnalçık ve Oğuz 1989; Toska 1989; Akalın 1990; Önler 1990; Dilçin 1991; Karpuz 1991; Yavuz 1991; Uzel 1992; Özkan 1993; Şahin 1993; Yelten 1993; Cemiloğlu 1994; Derdiyok 1994; Karahan 1994; Akkuş 1995; Büyükkaracı 1995; Özer 1995; Altun 1996; Bilgin 1996; Çelebioğlu 1996; Gültaş 1996; Ceyhan 1997; Duman 1997; Develi 1998; Develi 1998a; Tekin 1998; Yelten 1998; Argunşah 1999; Ergüzel 1999; Köktekin 1999a; Köktekin 1999b; İnce 2000; Kavruk vd. 2000; Tulum 2000; Yavuz 2000; Köktekin 2001; Özçelik 2001; Öztürk 2001; Tulum 2001; Çetin 2002; Külekçi 2002; Yavuzarslan 2002; Sakin vd. 2003; Tabaklar 2003; Üstünova 2003; Akkuş 2004; Bayat ve Okumuş 2004; Demir 2004; Kavruk vd. 2004; Okutan vd. 2004; Tanyıldız 2005; Tarlan 2005; Tatçı 2005a; Tatçı 2005b; Yavuz 2006; Akkuş 2007; Canpolat ve Önler 2007; Efendioğlu 2007; Gümüşkılıç 2007; Köktekin 2007; Öznel Güder 2007; Sevinçli 2007; Solmaz 2007; Tören 2007; Uygur 2007; Yavuz 2007a; Yavuz 2007b; Çetin 2008; Daşdemir 2008; Demirci ve Korkmaz 2008; Ergin 2008; Tavukçu 2008; Boz 2009; İlhan 2009; Karasoy 2009; Kültürel 2009; Özkan 2009; Türk 2009; Araç 2010; Gülenç 2010; Sarıkaya 2010; Şener 2010; Yaylağül 2010; Biçer 2011; Cin 2011; Direkçi 2011; Doğan 2011; Olgun ve Parmaksızoğlu 2011; Birinci 2012; Kültürel ve Koç 2012; Erdağı Doğuer 2013; Karasoy 2013; Uzun 2013; Yavuz 2013; Yılmaz vd. 2013; Küçük 2014; Küçük 2014a; Unat ve Köymen 2014; Usluer 2014; Yavuz ve Saraç 2014; Çatıkkaş 2015; Erbay ve Tozlu 2015; Özek 2015; Taş 2015; Yavuz ve Gülmez 2015; Büyükakkaş 2016; Çiçekler 2016; Doğan 2016; Duran 2016; Merhan 2016: 75-87; Sarı 2016; Uygur 2016)

ayırarak {-I}'nın zarf-fiil eki olduğunu (Kılıçoğlu 1954: 516); Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesindeki *eylediçak*, *turdıçak* örneklerinden hareketle ekin {-dI} görülen geçmiş zaman ekinde ve {-çak} biçiminden geldiğini (Karamanlıoğlu 1994: 146) ve dolayısıyla {-IcAk} ekindeki {-I}'nın kökeninin görülen geçmiş zaman eki olduğunu; Yüce, {-IncAk} ve {-IcAk} zarf-fiil eklerinin {-I(n)+cA+ok} biçimindeki bir yapıdan geldiğini (Yüce 1999: 60); Korkmaz ve Çağatay, {-IcAk} ekindeki {-k}'nin ok pekiştirme edatının kalıntısı olduğunu (Korkmaz 1995: 109; Çağatay 2008: 374); Özkan, birleşik bir ek olarak kabul edildiğini ancak hangi eklerden oluştuğunun tam olarak belirlenemediğini (Özkan 2000: 153); Karahan, ekin {-IncA} ekinin yapısındaki -ı/-i ile aynı ek olduğunu düşündüğü -ı / -i (< -gu sıfat-fiil eki ?) eki, {-cA} eşitlik eki ile {-k} pekiştirme ekinde oluştuğunu (Karahan 2011: 367); Grunina, ekin {-I} zarf-fiil eki ile çak ~ çağ < cañ sınırlayıcı unsurundan oluştuğunu (Hünerli 2012: 272); Deny, eski bir *-kaycañ biçiminden türediğini (Deny 2012: 847) belirtir. Hünerli ise bazı Kırgız Türkçesi ağızlarında kullanılan {-gıcak, -gıcaktı} eklerinden hareketle {-IcAk} zarf-fiil ekinin {-glçAk / -gUçAk} zarf-fiil eki biçimlerinin Batı Türkçesine geçerken /g/ ünsüzünü kaybetmesi neticesinde oluştuğunu ve {-gI / -gU} ekinin sıfat-fiil eki olduğunu düşünür (Hünerli 2012: 272) fakat ekin Batı Türkçesinden önceki kullanımlarına ait herhangi bir örnek vermez. Araştırmacıların genel olarak ekin yapısındaki {-I}'nın zarf-fiil eki, {-cA}'nın eşitlik eki ve {-k (< ok)}'nin pekiştirme eki olduğu noktasında birleştiği görülür. Bu değerlendirmenin Türkçenin tarihî gelişimi açısından daha makul olduğu düşünülebilir. Ancak ekteki {-I}'nın zarf-fiil eki mi yoksa {-gU} sıfat-fiil ekinde² gelen bir biçim mi olduğu yönündeki belirsizliğin giderilmesi gerekmektedir.

{-IcAk} zarf-fiil ekindeki {-I}'nın zarf-fiil eki mi yoksa {-gU} sıfat-fiil ekinde gelen bir biçim mi olduğu yönündeki belirsizlik, Türkçenin yapısal ve işlevsel gelişimi açısından giderilebilecek niteliktedir. Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahasında kullanılmış olan {-gUçA} zarf-fiil eki (Eckmann 2003: 108; Toprak 2005: 361; Uçar 2012: 48; Argunşah 2013: 155; Ata 2016: 106), bu belirsizliğin giderilmesine katkı sağlayabilir. {-IcAk} zarf-fiil eki, {-gUçA}'nın {-k (< ok)} pekiştirme ekiyle genişletilmiş biçiminin Oğuz Türkçesindeki varyantı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla {-IcAk} zarf-fiil ekindeki {-I}'nın {-gU} sıfat-fiil ekinde gelen bir biçim olduğu ifade edilebilir (Banguoğlu 1938: 131; Hünerli 2012: 272). Zira sıfat-fiil eklerinin durum ekleriyle birleşip zarf-fiil eki meydana getirmesi, Türk dilinin tarihî dönemlerinde sık karşılaşılan bir gelişmedir (Uçar 2012: 50). Bununla birlikte yapı ve işlev bakımından da bu gelişmenin mümkün olabileceği ifade edilebilir. EAT dönemine ait eserlerde kullanılan {-Icl} ekinin (Gülsevin 2007: 137) {-gUçI} ekinde gelen bir yapı olması (Eraslan 1980: 91; Korkmaz 2003: 83), {-IcAk} zarf-fiil ekindeki {-I}'nın benzer biçimde bir ses değişimine maruz kalma sonucunda {-gU} sıfat-fiil ekinde gelen bir biçim olabileceği düşüncesine ses

² {-gU} sıfat-fiil eki hakkında bk.: (Bayraktar 2004: 93-95; Eraslan 2004: 117-141; Ercilasun vd. 2006: 453-456)

değişimi ve gelişimi bakımından imkân vermektedir. Ayrıca Türkçenin ilk yazılı dönemlerinden itibaren {-çA} durum ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş zarf-fiil eki biçimlerinin tarihî süreç içerisinde genellikle zaman bildiren yapılar olarak kullanılabilmesi, “-dİkçA, -İncAyA kadar...” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmış olan {-gUçA} ekinin işlev bakımından da {-IcAk} ekinin ilk biçimi olabileceği düşüncesini desteklemektedir. Sonuç olarak {-IcAk} biçiminin oluşabilmesine kadar meydana gelen değişim, {-gUçA > *-gUçA ok > *-gUçAk > -UçAk > -IçAk > -IcAk} biçiminde gösterilebilir.

{-IcAk} zarf-fiil ekinin EAT’de genellikle zaman bildirdiği görülür. Ancak nadiren sınırlandırma, şart, durum gibi çeşitli işlevleri de yerine getirebilmektedir:

Ve ol erenler ki ceng gör-icek kaçarlar. (Birinci 2012: 152) (zaman) “Ve o erenler, ceng görünce kaçarlar.”; *Şabâh ol-ıcağ kız ağladı ...* (Kavruk vd. 2004: 8) (zaman) “Kız sabah olunca ağladı ...”; ... *yañıl-ıcağ namâz fâsîd olduğın bilirse ...* (Üstünova 2003: 197) (zaman) “... yanılınca namazın bozulduğunu bilirse ...”; ... *yere tam-ıcağ kaynadur ...* (Erdağı Doğuer 2013: 31) (zaman) “... yere damlayınca kaynatır ...”

Ve ‘alâmetleriñ birisi dahı et ve yağdur, zîrâ bedende eger kızıl et çokısa, harâret ruñübete delâlet ider ve bedeniñ eti dikrek olur. Ve eger azise, ve yağ dahı olmaya yübüsete delâlet ider. Âmmâ semiz et yağ-ıla bile ol-ıcağ, bürüdete ruñübete delâlet ider, lakın eti geñşek olur. Ve bedeniñ semizliği ve yağı dahı az ol-ıcağ, harârete delâlet ider; eti ve yağı dahı çok ol-ıcağ, ruñübetiñ ifrâta delâlet ider. (Bayat 2005: 80) (şart) “Belirtilerin birisi de et ve yağdır, zira bedende kırmızı et çoksa, hararet ve rutubete delalet eder ve bedenini eti sert olur. Eğer az ise ve yağ da olmazsa kuruluğa delalet eder. Fakat semiz et yağlı olursa bürüdete ve rutubete delalet eder, ancak eti gevşek olur. Ve bedenini semizliği ve yağı az olursa hararete delalet eder; eti ve yağı çok olursa rutubetin aşırılığına delalet eder.”

Yine görür yidi dahı arucağ / Semizleri yir tükedür dol-ıcağ³ (Yıldız 2008: 253; Demirci ve Korkmaz 2008: 177) (sınırlandırma) “Yine rüyasında yedi zayıf sığır görür, bu zayıf sığırlar semiz sığırları doyuncaya kadar / tıka basa yer bitirir.”

... eger bunuñ eyüsin bil-icek oynarlarsa göresin ki bunda ne şanı’âlar harca olunmuşdur. (Çatıkkaş 2009: 127) (durum) “... eğer bunun doğrusunu bilerek oynarlarsa burada ne tuzaklar hazırlandığını göreceksin.”

EAT döneminde {-IcAk} zarf-fiil eki, sınırlı çevreye ait ağız özelliğinin bir yansıması olarak *k > ħ* değişimiyle {-ıcağ} biçiminde nadiren kullanılmıştır. Tutmacı’nın *Gül ü Hüsrev* adlı eserinde {-IcAk} biçiminin sık kullanılmasına rağmen (Solmaz 2007:106, 108, 113, 122, 127, 169, 176, 180, 183 ...) {-ıcağ} biçimine sadece iki örnekte yer verilmiştir⁴. Bu örnekler müellif veya müstensihinin sahip olduğu Oğuz

³ Beyit farklı bir araştırmacı tarafından *Yine görür yedi dahı arucağ / Yir semizleri tükedür dolucak* (Taş 2008: 228) biçiminde okunmuştur.

⁴ {-IcAğ} biçimine taranan eserler içerisinde sadece *Süheyl ü Nev-bahâr* (Dehri Dilçin Nüşhası) (Dilçin 1991), *Gül ü Hüsrev* (Solmaz 2007), *Cemşid ü Hurşid* (Akalin 1975), *Siretü’n-Nebî* (Erkan 1986) ve *Tervihü’l-Ervâh* (Özer 1995) adlı eserlerde rastlanmıştır.

lehçesinin standart dışı ağzına ait bir özellik olarak değerlendirilebilir. Nitekim çeşitli çalışmalarda $k > h$ değişimi, EAT dönemine ait ağzların tespitinde ve sınıflandırılmasında ölçüt olarak düşünülmüştür (Develi 2008: 218-220; Karahan 2011: 157). Ayrıca mezkûr eserde geçen *çoh* (Solmaz 2007: 196), *uyhu* (Solmaz 2007: 196), *aşşam* (Solmaz 2007: 244), *uzaḥ* (Solmaz 2007: 271), *alḥış* "alkış" (Solmaz 2007: 117) gibi pek çok sözcük $k > h$ değişiminin bir ağız özelliği olduğunu ortaya koyar:

Yemişsiz ol-ıcaḥ şāḥı keserler (Solmaz 2007: 116) "Yemişsiz olunca ağacı/dalı keserler."; *Ulal-ıcaḥ götürem nāzı birle* (Solmaz 2007: 117) "Büyüyünce rızası ile götüreyim."

Süheyl ü Nev-bahār'da {-IcAk} eki oldukça sık (220 defa) kullanılmıştır. Bunların yedisi Dehri Dilçin nüshasında {-ıcaḥ} biçimindedir (Dilçin 1991: 304, 346, 354, 360, 382, 455). Ancak bu örnekler, Mordtmann (Berlin Devlet Kütüphanesi) nüshasında {-ıcaḥ} biçiminde geçer. Bu durum, {-ıcaḥ} biçiminin müstensihin ağız özelliğine bağlı olarak eserlere yansıdığı düşüncesini desteklemektedir.

{-IcAk} zarf-fiil eki, $ı > u$ değişimiyle {-UcAk} biçiminde nadiren kullanılmıştır (Ayan 1979: 269; Karpuz 1991: 55; Kavruk vd. 2000: 35, 87; Üstünova 2003: 86; Sarıkaya 2010: 85; Şener 2010: 158; Küçük 2014a: 85, 113; Çatıkkaş 2015: 247; Sarı 2016: 212). Hatta ekin *öp-üçek* "öpünce" örneğinde /ç/ li biçimiyle de karşılaşmıştır (Yavuz 2007b: 100). Adı geçen eserlerde {-IcAk} biçimi, {-UcAk} biçimine oranla çok daha işlektir. Ekin yuvarlak ve düz ünlülü biçimlerine ait bu kullanım sıklığının Klasik Osmanlı Türkçesinde azaldığı görülür (Kartallıoğlu 2011: 168-173). Bununla birlikte ekin bu dönemde dudak uyumundan kaçan bir özelliğe sahip olduğu ifade edilebilir (Kartallıoğlu 2011: 168-173). Aşağıdaki örneklerin alındığı eserde {-IcAk} eki sık kullanılmıştır (Küçük 2014: 109, 146, 155, 170, 171, 207, 214, 215 ...). Buna karşılık sadece verilen örneklerde ekin ilk ünlüsü yuvarlaktır. Bu durum müellif veya müstensih tarafından Oğuz lehçesinin standart dışı ağzına ait özelliklerin yer yer esere yansıtıldığı düşüncesine imkân verir:

... biz öl-ücek daḥı süñük ve toprak ol-ıcaḥ ikinci dirilirüz ... (Küçük 2014: 275) "... biz ölüp kemik ve toprak olunca yeniden diriliriz ..." ~ *... biz öl-ıcek daḥı biz toprak ve süñükler ol-ıcaḥ biz ikinci dirilir miyiz ...* (Küçük 2014: 312) "... biz ölüp de kemik ve toprak olunca yeniden dirilir miyiz?"

{-UcAk} biçimi, kullanıldığı eserlerde genellikle yuvarlak ünlülü fiillerle birlikte tercih edilmiştir. Bu durum, düzlük-yuvarlaklık uyumunun Oğuz lehçesinin sınırlı çevrede kullanılan bazı ağzlarında EAT döneminde oluşmaya başladığını düşündürebilecek niteliktedir. Dolayısıyla EAT'de {-UcAk} ve {-IcAk} biçimlerinin ağız tiplerinin tespitinde ölçüt olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

EAT döneminde {-IcAk} zarf-fiil ekinin {-IçAk} biçiminde nadiren /ç/ li kullanıldığı görülmektedir. Bu tarz kullanımlar, bir Kıpçak ağzının etkisiyle eserlere yansıtılmış örnekler olabilir. Özellikle Harezmi Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde {-IcAk} ekinin genellikle /ç/ li kullanılması (Karamanlıoğlu 1994: 146; Hacıeminoğlu

1997: 168; Güner 2013: 344) ve ayrıca EAT'deki {-AcAk}, {-Inca} gibi /c'/li fiilimsi eklerinin Harezmi Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde /ç'/li olması (Karamanlıoğlu 1994: 141; Hacıeminoğlu 1997: 169; Güner 2013: 322, 342) bu düşünceyi destekler mahiyettedir. *Dânişmend-nâme'*de {-IcAk} ekinin {-IçAk} biçimiyle eş değer sıklıkta kullanıldığı görülür (Demir 2004: 375). Aynı durum {-Inca} zarf-fiil eki için de geçerlidir (Demir 2004: 375). {-IçAk} biçimine taranan eserler içerisinde sınırlı sayıdaki eserde rastlanmaktadır:

Öl-içek kabrimizi nür eyle (Demir 2004: 100) "Ölünce kabrimizi nur eyle."; *Uyan-ıcağ ne oldı ne bilesin* (Demir 2004: 115) "Uyanınca ne olduğunu nereden bileceksin."; *Bir zamân geç-içek zîr-zemîn üsti harekete geldi.* (Yavuz 2006: 473) "Bir süre sonra yer altı hareketlendi."

Gülşehri'nin *Mantıku't-Tayr* (Yavuz 2007a) adlı eserinde {-IcAk} zarf-fiil eki, /ç'/li biçimi olan {-IçAk} ekine oranla daha az kullanılmıştır. Eserde {-IcAk} biçimi 41 yerde kullanılırken {-IçAk} biçiminin 58 yerde tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, EAT'de {-IcAk} ekinin /ç'/li biçimlerinin standart dışı bir ağız özelliği olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir:

Bunlar itlerden perişân ol-ıcağ
Her biri kaçmak yarağın kıl-ıcağ (Yavuz 2007a: 326)
"Bunlar itlerden perişan olunca ve her biri kaçmaya hazırlanınca ..."

Ol suya kim bu yüziçilik kulur
Gir-içek İblis anda bogılır (Yavuz 2007a: 162)
"O, bu suda devamlı yüzer; şeytan ise bu suya girse boğulur."

*Yusuf Hakikî Baba Dîvânı'*nda {-IcAk} biçimi oldukça sık kullanılmıştır. Buna karşılık kalın ünlülü {-ıcağ} biçiminin *k* > *ğ* değişimine uğrayarak ötümlüleşmiş biçimi olan {-ıcağ}, nadiren (3 yerde) kullanılmıştır (Boz 2009: 444, 527). {-ıcağ} ekindeki *k* > *ğ* değişiminin özellikle ekten hemen sonra ünlü ile başlayan bir sözcüğün gelmesi durumunda gerçekleştiği görülür. Ancak eserde {-ıcek} biçiminin *k* > *g* değişimine uğradığı bir örneğe rastlanmamıştır. İnce ünlülü örneklerin bilimsel neşirlere yansımamasında, /g/ ve /k/ seslerinin aynı harfle yani kef (ك) ile yazılması muhtemel sebeptir. Dolayısıyla dönem Türkçesinde {-ıcek} biçiminde de bu tarz bir yumuşamanın var olması ihtimal dâhilindedir. Sonuç olarak {-ıcağ} biçiminin ortaya çıkmasında, ulamanın başlıca etken olduğu düşünülebilir:

ma'lûm ol-ıcağ anda neyleyesin yalanuñ (Boz 2009: 527) "Orada yalanın malum olunca ne yapacaksın."; *hâzretüñe ki 'izzile var-ıcağ ola yüzi ağ* (Boz 2009: 444) "Hazretine değer vererek varınca yüzün ak ola."; *ol mühr urıl-ıcağ ağzuña* (Boz 2009: 444) "O mühür ağzına vurulunca ..."

Aşağıdaki örnekte bu zarf-fiil ekinin *gör-* fiiliyle kalıplaşarak *göricek* "göre" biçiminde yeni bir çekim edatı meydana getirdiği görülmektedir. Bu kullanım, taranan EAT dönemine ait eserlerdeki tek örnektir. Edatın ortaya çıkışı, {-IcAk}

ekinin sık kullanılmasına bağlanabilir. Ancak yaygınlaşmamasında *göre* edatının etkili olduğu düşünülebilir. Kolay söyleyişin ve dolayısıyla kolay yazılışın çekim edati tercihini *göre* edatından yana etkilediğini düşünmek, dönemin dil özellikleri açısından makul görünmektedir. Nitekim örneğin alındığı eserde *göre* edatına daha çok yer verilmiştir (Uzel 1992: 142, 324, 334, 352, 411):

... yirine koması kalan çıkuklara *göriccek* āsāndur... (Uzel 1992: 406) "...yerine koyması diğer çıkuklara göre daha kolaydır..."

2.2. {-IcAgIn (> -IçAgIn)}: Bu ek, {-IcAk} zarf-fiil ekinin pekiştirme işlevli {-°n} ekiyle⁵ genişletilmiş biçimlerinden biridir ve buradaki {-°n} muhtemelen vasıta kökenlidir⁶. EAT'de çok nadir kullanılmıştır. Ekin kullanıldığı eserlerden biri, Erzurumlu Darir'in *Yüz Hadis Yüz Hikâye* (Erkan 1979) adlı eseridir. Bu eserde {-IcAk} eki oldukça sık kullanılmaktayken (Erkan 1979: 9, 13, 18, 36, 40, 44, 60 ...) {-IcAgIn} biçimi sadece aşağıdaki örnekte geçer:

...ben atamı *añ-ıcağın* gendümü *yiñemez*... (Erkan 1979: 287) "...babamı hatırlayınca kendimi kaybederim..."

Yukarıda verilen örnek, *Yüz Hadis Yüz Hikâye*'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümünün 578/1 numaralı nüshasında geçer (Erkan 1979: 287). Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Bölümündeki ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri Bölümündeki nüshalarında ise *añıcağın* "anınca, hatırlayınca" ifadesi *añıcağ* biçiminde kullanılmıştır (Erkan 1979: 288). Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi M. Con. A-262 numarada yer alan ve tespit edilmiş en eski tarihli (M 1442) nüshasında da *añıcağ* biçimine yer verildiği görülür (Sarı 2016: 282). Esere ait nüshaların hiçbiri müellif nüshası değildir. Üç nüshada {-ıcağ} biçiminde geçen ek, sadece tek bir nüshada (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümü) {-ıcağın} biçiminde kullanılmıştır. Dolayısıyla {-ıcağın} biçimi, müstensihinin ağız özelliğinin esere yansımış biçimi olarak değerlendirilebilir. {-IcAgIn} zarf-fiil ekinin Erzurumlu Darir'e ait olan *Kıssa-i Yûsuf* (Karahan 1994), *Sîretü'n-Nebî* (Erkan 1986), *Fütûhu's-Şâm Tercümesi* (Altun 1996) adlı eserlerde kullanılmamış olması, ifade edilen düşünceyi desteklemektedir.

{-IcAgIn} ekine 15. yüzyıl başlarında yazılmış bir *Kur'an Tercümesi*'nde yer verilmiştir (Topaloğlu 1976: 133). Bu eserde {-IcAk} biçimi sık kullanılmaktayken (Topaloğlu 1976: 7, 11, 30, 126, 135, 144, 151, 166, 200 ...) {-IcAgIn} biçimi tek örnekte geçer. Bu örneğin Oğuz lehçesinin standart dışı ağzına ait bir özellik olabileceği dönemin dili açısından makul görünmektedir:

⁵ Pekiştirme işlevli {-n} için bk.: (Ercilasun 2007: 342-343; Karahan 2012: 219-233)

⁶ Ancak bu konuda kesin bir tespitte bulunabilmek için Eski Anadolu Türkçesinde {-°n} vasıta durumu ekinin kullanımları üzerine ayrıntılı taramalara ve geniş çaplı bir incelemeye ihtiyaç vardır.

Dakı her kim döndüre anlara ol gün ardını, illâ ikiley-iceğin çalış için, yâ ulaş-ıcağın bir bölüğe ... (Topaloğlu 1976: 133) “Her kim o gün onlara, tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşip mevzilenme dışında sırtını dönerse... (Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli 2006: 177)”

14. yüzyılda yaşamış ve Yunus Emre geleneğini devam ettirmiş olan Said Emre adlı şairin (Merhan 2016: 67) şiirlerinden birinde tek örnekte {-ıcağın} eki kullanılmıştır. Bunun dışında, şairin şiirlerinde {-IcAk} ve varyantları kullanılmamıştır. Ekin vezinden dolayı tercih edilmiş olması ihtimal dâhilindedir:

ıapu buyrıl-ıcağın fâ’atın ’arza kıldı (Merhan 2016: 105) “İbadet (secde?) buyrulunca emri yerine getirdi.”

{-IcAgIn} zarf-fiil eki *Varka ve Gülşah* (Köktekin 2007) adlı eserde sadece iki beyitte kullanılmıştır (Köktekin 2007: 185, 255). Bu beyitlerin ilkinde hem dizeyi aruzun *fâilâtün / fâilâtün / fâilün* kalıbına (Köktekin 2007: 19) uydurmak hem de *değın* edatı ile ses uyumu oluşturmak; ikincisinde ise dizeyi vezne uydurmak için tercih edilmiş olması muhtemeldir:

Bu yüzüğü sen ilet aña değın
Ol bu yüzüğü bilür gör-iceğın (Köktekin 2007: 255)
“Sen bu yüzüğü ona gönder. O, bu yüzüğü görünce tanır.”

Bunlara ir-iceğın orta yire
Kim buları biri birine vire (Köktekin 2007: 185)
“Bunlara orta yerde ulaşınca bunları birbirine versin.”

{-iceğın} zarf-fiil ekine EAT dönemine ait eserlerin pek çoğunda rastlanmazken {-IcAk} eki, hem beyitlerin geçtiği eserde (Köktekin 2007: 197, 207, 220, 239, 292) hem de dönemin diğer eserlerinde oldukça işlektir. Dolayısıyla *Varka ve Gülşah*’ta geçen örnekler, vezin ve uyaktan dolayı ağız özelliğinin esere yansımış biçimi olarak düşünülebilir.

Mantku’t-Tayr, {-IcAgIn} zarf-fiil eki ve bunun /ç/’li biçimi olan {-IçAgIn} açısından EAT’de farklı bir yere sahiptir. Bu ek biçimlerinin en sık kullanıldığı eser olması ve {-IçAgIn} biçiminin rastlandığı tek eser olması bakımından önemlidir. Özellikle {-IcAgIn} zarf-fiil ekinin seyrek olmasına (4 adet) karşılık (Yavuz 2007a: 234, 258, 322) {-IçAgIn} biçiminin daha sık (17 adet) tercih edilmiş olması (Yavuz 2007a: 158, 312, 512, 612 ...), /ç/’li biçimleri müstensih veya müellifin standart dışı ağız özelliği olarak değerlendirebilmeye imkân vermektedir:

Leşkerinden pâdişâha çün irem
İr-iceğın size dahı gösterem (Yavuz 2007a: 234)
“Askeriyle padişaha ulaştığım zaman onu size de göstereyim.”

Evdn işbu araya gel-ıçegın
Hamle işbu deñize kıl-ıçagın (Yavuz 2007a: 158)
“Evdn buraya gelince ve denize girince ...”

Bir hikâyet öğrediserüz size
Öğren-içegin du'â kuluñ bize (Yavuz 2007a: 604)
"Size bir hikâye öğreteceğiz, öğrenince bize dua edin."

Mantıku't-Tayr'da bazen aynı beyitte bile aynı işlevdeki farklı biçimlerin tercih edilebildiği görülmektedir. Bu tarz farklı tercihlerin ortaya çıkmasında veznin başlıca etken olduğu sonucu çıkarılabilir:

Kendüzini yiy-içegin dirilür
Kendüzin yimey-içek derhâl ölür (Yavuz 2007a: 620)
"Kendi kendini yiyince canlanır, yemeyince hemen ölür."

Ay güneşe ir-içegin mâh olur
Kendüzini kul koy-ıçak şâh olur (Yavuz 2007a: 638)
"Ay güneşe erişince ay olur; İnsan kendini bırakıp benliğinden geçince şah olur."

EAT'de {-IcAgIn} zarf-fiil eki ve /ç/'li biçimleri, sınırlı çevrede kullanılan farklı ağızlara ait bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bu biçimlerin genellikle manzum eserlerde kullanılması, vezin ve uyağın zorlayıcı etkisi karşısında şairlerin farklı tercihlere yöneldiği ve dolayısıyla standart dışı ağızlara özgü kullanımların bu anlamda birincil tercihler olarak değerlendirildiği biçiminde yorumlanabilir. İfade edilen bu düşünce, mensur eserlerde genellikle karşılaşılmayan bazı farklı dil yapılarının neden manzum eserlerde yaygınlaştığı sorusuna cevap olabilecek niteliktedir.

Taranan eserlerden hareketle ortaya çıkan tespitlere bağlı olarak ifade edilen yukarıdaki düşünceler, EAT'ye ait farklı eserlerin incelenmesi ve yeni örneklerin tespitiyle {-IcAgIn} zarf-fiil ekinin ortaya çıkışı ve kullanımları açısından daha anlamlı hâle gelebilir veya yeniden değerlendirilebilir.

2.3. {-IcAgAz (> -ıçağaz / -IcAgIz / -UcAğAz)}: {-IcAk} zarf-fiil ekinin {-Az} pekiştirme ekiyle genişletilmiş biçimi (Mansuroğlu 1956: 67; Ergin 1998: 166) olan bu zarf-fiil eki, EAT'de oldukça seyrek kullanılmıştır. Dönem Türkçesine ait eserlerin genelinde {-IcAk} zarf-fiil eki çok sık kullanılırken {-IcAgAz} biçiminin sınırlı sayıdaki eserde çok nadir kullanıldığı görülür. Dolayısıyla bu biçim, Oğuz lehçesinin standart dışı ağız veya ağızlarına ait biçim olarak değerlendirilebilir. Genellikle manzum eserlerde veya manzum-mensur karışık yazılmış eserlerin manzum kısımlarında geçer. Bu durum, ekin özellikle manzum eserlere taşınmasında vezin ve uyağı başlıca etken hâline getirmektedir:

Bahıl olma vü tar dirilmeyi gör
Kim öl-içegez saña giñ ola gür (Dilçin 1991: 209)

"Cimri olma, sıkıntıyla yaşamayı öğren ki mezarın sana ölünce dar gelmesin."

Şabâh ol-ıcağaz örü furdılar

Nakâre çaluban yola girdiler (Dilçin 1991: 209)

"Sabah olunca ayağa kalktılar, davul çalarak yola çıktılar."

Ecel yastuğına koy-ıcağaz baş

Kığırdı beğlerini didi baş baş (Yüksel 1965: 167)

"Ölmek üzereyken beylerini çağırdı ve dedi ki ..."

Ecel ir-ıcegez kamu tağılır (Tekin 1998: 601) "Ecel gelince hep dağılır."; *Zelihâ bu sözi işid-ıcegez yirindi* (Cemiloğlu 1994: 169) "Zeliha bu sözü işitince üzüldü."; ... *tamuya gir-ıcegez, firîsteler kığıra* ... (Topaloğlu 1976: 384) "Cehenneme girince melekler ... diye çağırır."; *hayrân oldum gör-ıcegez yüzünü* (Develi 1998: 144) "Yüzünü görünce hayran oldum."; *Hem anı gör-ıcegez bile-y-idüñ* (Yavuz 2007a: 256) "Onu görünce hemen tanırdın."

{-IcAgAz} eki, bazı eserlerde nadiren {-IcAgIz} biçiminde kullanılmıştır (Ersoylu 1989: 58, 98, 117; Taş 2015: 39; Ayan 1979: 225) . Bu kullanım, eserlerin müstensihlerine ait standart dışı ağız özelliği olarak değerlendirilebilir. Nitekim eserlerde daha çok {-IcAk} eki tercih edilmiştir (Ayan 1979: 129, 172, 186, 203, 412 ...; Ersoylu 1989: 21,23,43, 64, 92, 110 ...; Taş 2015: 33, 39, 40):

Ol miskîn ol heybeti gör-ıcegiz ağılaya. (Taş 2015: 39) "Miskin kişi o heybeti görünce ağladı."; *Gerek ben göyn-ıcegiz sen yanasın* (Ayan 1979: 225) "Ben yanınca sen de yanarsın."; *Havf-i tîr ol-ıcağız hânede mihmân uyumaz* (Ersoylu 1989: 117) "Ok korkusu olunca evde misafir uyumaz."

{-IcAgAz} ekinin çok nadir /ç/’li biçimleriyle de karşılaşılmaktadır:

Kıyâmet kop-ıcağaz, bil hakîkat,

Gelebek bigi dağıla bu insân. (Mansuroğlu 1956: 6)

"Hakikati bil! Bu insan, kıyamet kopunca kelebek gibi dağılacak."

Kemândan uç-ıcağaz tîr-i mâri

Götürürdi e `âdiden damarı (Akalın 1975: 362)

"Yılan oku yaydan çıkınca düşmanların damarını götürürdü (/damarına saplanırdı)."

Hasan Halvetî tarafından 15. yüzyılda manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmış olan *Sülûki'l-Âşıkîn* (Uygur 2016) adlı eserde {-IcAk} zarf-fiil eki sık kullanılırken ekin yuvarlak ünlülü biçimi olan {-ucak} nadiren (4 yerde) kullanılmıştır (Uygur 2016: 176, 189, 312, 318). Buna karşılık sadece aşağıdaki örnekte {-ücegez} biçimine yer verilmiştir:

Bu işi gör-ücegez gey tañladı (Uygur 2016: 320) "Bu işi görünce çok şaşırıldı."

1497 yılında Hacı Mustafaoğlu tarafından Bursa'da yazılmış olan *Mecmaü'l-Envâr* (Kültürel 2009: 12) adlı eserde {-IcAk} eki sık kullanılırken {-IcAgAz} biçimi seyrek kullanılmıştır (Kültürel 2009: 58, 82, 96, 200). Buna karşılık sadece aşağıdaki beyitte {-ucağaz} biçiminin kullanıldığı görülür:

Şandı anı ğayr gibi halk-ıdı
Şun-ucağaz nür oldı balkıdı (Kültürel 2009: 196)
 "Onu başka bir canlı zannetti, elini uzatınca nur olup parladı."

Müellif nüshası bulunamamış olan *Mecmaü'l-Envâr*'ın müstensihlere ait Beyazıt Kütüphanesi, Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere üç nüshası tespit edilmiştir (Kültürel 2009: 19-21). Bu nüshalardan Beyazıt nüshası 1576'da, Sermet Çifter Nüshası 1550'de ve Süleymaniye nüshası ise 1523/24'te istinsah edilmiştir (Kültürel 2009: 19-21). Yukarıda verilen beyit, Süleymaniye nüshasında yani en eski tarihli nüshada geçer. 1576 tarihli Beyazıt nüshasında ek, {-ucağaz} biçiminde kullanılmıştır (Kültürel 2009: 196). Bu durumda yukarıdaki beyitte geçen {-ucağaz} biçimi, müellif veya müstensihe ait ağız özelliğinin esere yansması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla örnek, bazı standart dışı ağızlarda yer yer düzlük-yuvarlaklık uyumunun oluşmaya başladığını düşündürür niteliktedir.

2.4. {-ıcağgaz}: EAT döneminde {-IcAgAz} biçimi oldukça seyrekdir. Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev* adlı eserinden alınan aşağıdaki beytin ikinci dizesinde, zaman bildiren {-ıcağgaz} zarf-fiil eki {-ıcağgaz} biçiminde kullanılmıştır (Salan 2017: 96):

Şusuzlukdan niçün çeke melâli
Bul-ıcağgaz kişi âb-ı zülâli (Solmaz 2007: 158)
 "Kişi, güzel suyu bulunca niçün susuzluktan sıkıntı çeksin."

Verilen beyitte, dizeyi aruzun *mefâ ilün mefâ ilün fe ulün* kalıbına (Solmaz, 2007: 9) uydurabilmek için şairin {-ıcağgaz} zarf-fiil ekini {-ıcağgaz} biçiminde kullanmış olması muhtemel görünmektedir (Salan 2017: 96). Zira {-ıcağgaz}, -yukarıdaki örnek dışında- ne adı geçen eserde ne de dönemin diğer eserlerinde kullanılmıştır (Salan 2017: 96). Bu bakımdan ifade edilen biçim, dönem Türkçesinin dil özelliği olarak ortaya çıkmamıştır (Salan 2017: 96). Örneğin alındığı eserde {-ıcağgaz} yerine {-IcAgAz} biçiminin tercih edilmiş olması (Solmaz 2007: 115, 128, 132, 145, 151, 174, 200, 213, 222, 224...), öne sürülen düşünce açısından anlamlıdır.

2.5. {-IcAgAzIn}: {-IcAgAz} zarf-fiil ekinin pekiştirme işlevli {-°n} ekiyle genişletilmiş biçimi olabilecek bu yapı, EAT'de çok seyrekdir. Erzurumlu Darir'in *Sîretü'n-Nebî* (Erkan 1986) ve Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev* (Solmaz 2007) adlı eserinde sınırlı sayıda kullanılmıştır (Erkan 1986: 19, 24, 51, 340; Solmaz 2007: 256, 285, 329). Erzurumlu

Darir'in manzum-mensur karışık yazılmış *Sîretü'n-Nebî* adlı eserinin sadece manzum kısmında geçer. Dolayısıyla mensur eserlerde rastlanmayan bu ek, Oğuz lehçesinin sınırlı çevrede kullanılan ağız veya ağızlarına ait özelliğin vezinden dolayı manzum eserlere yansıtılmış biçimi olarak değerlendirilebilir. Zira bu eserlerde dönem Türkçesi için standart olan {-IcAk} eki oldukça işlektir. Ayrıca {-IcAgAzIn} eki, Erzurumlu Darir'in taranan diğer eserlerinde kullanılmamıştır (Erkan 1979; Karahan 1994; Altun 1996; Sarı 2016):

Baş ol-ıcağazın esfer kim olmaz
Meh olan yirde hōd ahter kim olmaz (Solmaz 2007: 256)
 "Başın olduğu yerde taç, ayın olduğu yerde de yıldız olmaz."

Gülü gör-icegezin 'aklı şaşdı
Ḥacâletden şanasın yire geşdi (Solmaz 2007: 329)
 "Gülü görünce aklı şaştı, utancından sanki yerin dibine geçti."

Bilik bilenler anı bileler gör-icegezin
Ḥutâbın añlayalar her kaçan kim ola ḥaḫîb (Erkan 1986: 340)
 "Bilgiyi bilenler onu görünce tanırılar, hatip olanlar sözünü anlarlar."

Kaçan risâletiniñ ḥul'atın gey-icegezin
Ne 'akl var-ıdı anda ne şer' u ne ta'lim (Erkan 1986: 51)
 "Peygamberlik elbisesini giydiği zaman onda ne akıl ne şer ne de talim vardı."

2.6. {-icegzin}: *Süheyl ü Nev-bahâr*'da {-IcAk} ve {-IcAgAz} zarf-fiil eki biçimleri sık kullanılırken {-icegzin} biçimi tek örnekte kullanılmıştır:

Dedi ki kim sana bu gerekli ola
Sen ol şara iriş-icegzin hele (Tarama Sözlüğü VII 2009: 111; Dilçin 1991: 461)
 "Bu sana gerekli olacak, dedi. Sen o şehre varınca ..."

Verilen beyitte geçen {-icegzin} biçimi, {-icegezin} biçiminden kısaltılmış bir yapıdır. Bu biçimin kısaltılmasındaki temel gerekçenin vezin olması kuvvetle muhtemeldir. Şairin yapıyı {-icegezin} biçiminde kullanması hâlinde hece sayısı artmakta ve dize vezne uymamaktadır. Ayrıca *Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi*'nde (Gülenç 2010) ve taranan dönem Türkçesine ait çeşitli eserlerde kullanılmamış olan bu yapının *Süheyl ü Nev-bahâr*'da tek örnekte tercih edilmesi öne sürülen düşünceyi destekler mahiyettedir. Dolayısıyla {-icegzin} biçimi, dizeyi vezne uydurma zorunluluğunun bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmalıdır.

2.7. {-IncAk (> -UncAk / -ıncag / -ıncah)}: {-IncAk} zarf-fiil eki, {-IcAk} ekinin /n/ ünsüzü ile genişlemiş biçimi olarak ifade edilebilir (Özkan 1996: 175; Yüce 1999: 60; Bayraktar 2004: 188). Bu ekin {-IncA} kökenli olduğu da düşünülebilir. Ancak

EAT'de {-IncA}'nın -olumsuzluk eki (-mA) almamış yapılarda- genellikle sınırlandırma bildiren bir ek olması, meydana gelen genişlemiş yapının da aynı sıklıkta sınırlandırma bildirebilen bir ek olarak kullanılmasını gerektirir (Salan 2017: 94). Fakat {-IncAk} ekinde sınırlandırma işlevine genellikle rastlanmaz (Salan 2017: 94). Hatta bu dönemde {-IncAyA dek, -IncAyA degin} gibi sınırlandırma yapılarının (Akalm 1987: 167, 293; Akalm 1990: 313, 315; Üstünova 2003: 180; Bayat ve Okumuş 2004: 156, 259, 290 ...) eş değeri olarak {-IncAgA dek, -IncAgA degin} biçimindeki yapıların da kullanılması gerekirdi. Ancak dönem Türkçesinde {-IncAgA dek, -IncAgA degin} biçimleri tercih edilmemiştir. Ayrıca {-IcAk} ekinin genişlemiş biçimleri olan {-IcAgIn / -incegin}, {-IcAgAz / -IncAgAz} ekleri de aynı biçimde oluştuğundan {-IncAk} ekinin {-IcAk} ekinden genişlemiş bir yapı olması daha muhtemel görünmektedir. EAT'de işlek olmayan {-IncAk} eki, genellikle zaman bildirir:

... ulal-**ıncağ** anuñıla assılanasım ... (Yılmaz vd. 2013: 429) "... büyüyünce ondan faydalanırsın."; *Hâzır idi söylen-incek bu haber* (Sevinçli 2007: 209) "Bu haber söylenince hazırı."; *Ben ol yerde karâr edem var-ıncağ şehre temsîlâ* (Çelebioğlu 1996: 168) "Şehre varınca temsili olarak orada kalayım."; *Gökden in-incek kazâ göz bağlanur* (Gümüşkılıç 2007: 234) "Kaza gökten inince göz bağlanır."; *şabâh ol-ıncağ işid ki neyledi* (Erbay ve Tozlu 2015: 385) "Sabah olunca ne yaptığımı işit."

Yukarda verilen örneklerin alındığı eserlerin ortak özelliği, hacimli olan bu eserlerde {-IcAk} eki sık kullanılırken {-IncAk} ekine birer örnekte yer verilmesidir. {-IncAk} eki, EAT dönemine ait eserlerin geneli göz önüne alındığında standart dışı ağız özelliğinin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Zira bu ek, pek çok eserde kullanılmazken bazı eserlerde sınırlı sayıda kullanılmıştır. Ekin yer verildiği eserlerin genellikle manzum eserler olduğu göze çarpar. Bu da manzum eserler için ekin tercihinde veznin etkisini olanaklı hâle getirir. Hacimli olan mensur eserlerde ise ekin sınırlı sayıdaki kullanımları, müellif veya müstensihnin ağız özelliklerini esere yansıtmış olmasına bağlanabilir.

Süheyl ü Nev-bahâr'ın Dehri Dilçin nüshasında {-IcAk} zarf-fiil ekinin oldukça sık (220 defa) kullanılmasına karşılık {-IncAk} biçiminin üç örneği vardır. Örneklerin birinde yapı, {-mcağ} biçiminde kullanılmıştır. Mordtmann nüshasında ise Dehri Dilçin nüshasında geçen *bakıncağ*, *olmayıncağ* ve *olmayıncağ* ifadelerinin yerine sırasıyla *yağıncağ* (Dilçin 1991: 264), *çün degüldür* (Dilçin 1991: 351) ve *olmayıncağ* (Dilçin 1991: 436) biçimleri kullanılmıştır. Bu durum, Dehri Dilçin nüshasında geçen {-mcağ(/h)} biçiminin müstensihe ait ağız özelliğinin yansımaları olduğunu ortaya koyar. Müstensih, gerek dönem Türkçesine ait çeşitli eserlerde gerekse *Süheyl ü Nev-bahâr*'da oldukça sık kullanılan {-IcAk} zarf-fiil ekinin yerine ağız özelliğini yansıtan {-mcağ(/h)} biçimini vezin ve uyaktan dolayı tercih etmiştir. Başka bir ifadeyle vezin ve uyak, Oğuz lehçesinin standart dışı ağızına veya ağızlarına ait olan bir ekin müstensih (veya müellif) tarafından esere taşınmasına yol açmıştır. Mordtmann

nüshasının Dehri Dilçin nüshasına göre daha eski bir nüsha olması, {-ıncak(/h)} biçiminin eserin müellifinden ziyade Dehri Dilçin nüshasının müstensihine ait bir özellik olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir:

Süheyl'e şâh uşda yakıncak gelür
Süheyl anı añlar bak-ıncak bilür (Dilçin 1991: 264)
 "Çin hükümdarı, Süheyl'e yaklaşıncı Süheyl onu görüp tanır."

Sözün toğrusı buncadur çah kuluñ
Nice viresin olmay-ıncak kuluñ (Dilçin 1991: 351)
 "Sözün doğrusu, tam kulun söylediği gibidir. O, senin hizmetkârın değilse onu nasıl vereceksin."

Yoşıdı atı Nev-bahâr' uñ katı
Yayağ neylesün olmay-ıncak atı (Dilçin 1991: 436)
 "Nev-bahâr'ın atı çok yorulmuştu; atı olmayınca yola yayan devam etmek gerekecekti."

Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz Tercümesi*, {-IncAk} zarf-fiil ekinin kullanımı bakımından dönemin diğer eserlerinden ayrılır. EAT'de oldukça seyrek kullanılan bu ekin eserde, {-IcAk} işlek olmasına rağmen {-IcAk} ekinin daha sık kullanıldığı görülür. *Gülşen-i Râz Tercümesi*, çok okunan bir eser olduğundan pek çok nüshası vardır (Akkuş 2004: 6-9). Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Bölümü 173 numarada kayıtlı olan nüshasında {-IncAk} eki çok sık kullanılırken diğer nüshalarında {-IncAk} biçiminin yerine genellikle {-IcAk} ekinin tercih edildiği görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde geçen {-IncAk} ekinin yerine farklı nüshalarda {-IcAk} eki kullanılmıştır (Akkuş 2004: 338, 394). Bu da {-IncAk} ekinin muhtemelen müstensihe ait bir ağız özelliği olduğunu pekiştiren bir durumdur:

İkilige düşersin mest ol-ıncak
Bir-ile bir olursın mest ol-ıncak (Akkuş 2004: 338)
 "Sarhoş olunca ikiliğe düşer, bir ile bir olursun."

Kedi hoş vaqt olur sünbül vir-incek
Eşek karşı varur kurdı gör-incek (Akkuş 2004: 391)
 "Kedi sünbül verince hoş olur, eşek kurdu görünce ona doğru gider."

Dönem Türkçesinin aksine sadece aşağıdaki eserlerde, standart dışı ağız özelliğine ve dolayısıyla yuvarlaklaşmaya bağlı olarak ekin nadiren {-UncAk} biçimiyle de karşılaşılmaktadır (Ceyhan 2007: 357, 373, 962; Büyükakkaş 2016: 62, 64). Bu biçim, yuvarlak ünlülü fiillerden sonra kullanılmıştır:

Her kaçan aḫşam ol-ıncak yâ imâm (Büyükakkaş 2016: 62) "İmam, her zaman akşam olunca ..."; *Ben öl-üncek aç kalur anlar bu gün* (Büyükakkaş 2016: 64) "Ben ölünce onlar bugün aç kalır."; *Vur-ıncak anı bir dahı ruh aña* (Ceyhan 1997: 357) "(Şah) ona vurunca bir de ruh ona..."

Murâd-nâme (Ceyhan 2007) ve *Mesnevî-i Murâdiyye* (Yavuz 2007b) adlı eserlerde, {-mcağ} ekinin *k* > *ğ* değişimine uğrayarak ötümlüleşmiş biçimi olan {-mcağ} yapısının nadiren kullanıldığı görülür (Ceyhan 2007: 366, 538, 838, 871, 938; Yavuz 2007b: 97, 376). Ötümlüleşme, ekten sonra ünlü ile başlayan bir sözcük gelmesi durumunda gerçekleşmektedir. Kalın ünlülü {-mcağ} biçiminde meydana gelen bu değişmeye, ince ünlülü {-incek} biçiminde rastlanmaz. Bu durum, {-incek} biçiminde *k* > *g* değişiminin olmadığı anlamına gelmez. Muhtemelen /g/ ve /k/ seslerinin aynı harfle yani *kef* (ك) ile yazılması, değişimin bilimsel neşirlere yansımaları engellemiştir. Dolayısıyla *kaf* (ك) ve *gayin* (غ) harfleri farklı harfler olduğundan bilimsel neşirlere sadece {-mcağ} ekinde meydana gelen değişme yansımıştır. İfade edilen fikirler, {-mcağ} biçiminin ortaya çıkmasında ulamanın başlıca etken olduğunu gösterir:

Şarâbı içüp girme çık-mcağ iç (Ceyhan 2007: 366) “(Hamama) Şarap içip girme, şarabı hamamdan çıkınca iç.”; *Evet vakti ol-mcağ içdâm ide* (Ceyhan 2007: 538) “Fakat sözü uygun vaktinde söylesin.”; *Ehlini bul-mcağ olur size farz* (Yavuz 2007b: 97) “(Onu söylemek) Ehlini bulunca size farz olur.”

2.8. {-incegin}: {-IcAk} zarf-fiil ekinin pekiştirme işlevli {-°n} eki ile genişletilmiş biçimi olduğu düşünülebiyecek bu yapı, 1367 yılında Fahrî mahlaslı Fahreddin Yâkûb bin Mehmed tarafından tercüme edilmiş olan (Gülmez 2003: 17) *Hüsrev ü Şîrîn* adlı manzum eserde tek örnekte kullanılmıştır:

<Ça>labuñ buyruğnyla yığılır ol
Çalap dëy-incegin⁷ inancı ol (Flemming 1974: 484)
“O, Allah’ın buyruğuyla bir araya gelir, ‘Allah’ deyince inancı ol.”

Örneğin geçtiği eserde {-IcAk} eki oldukça sık kullanılmaktayken (Flemming 1974: 263, 265, 284, 294, 301, 335, 342, 356 ...) {-incegin} biçimine tek örnekte yer verilmesindeki başlıca etkenin vezin (mefâ’ilün mefâ’ilün feülün) olduğu düşünülebilir. Zira bu yapı, gerek örneğin alındığı eserde gerekse dönem Türkçesine ait taranmış olan diğer eserlerde karşılaşılan tek örnektir. Ekin {-IcAgIn} ve {-IcAgAzIn} biçimlerinde olduğu gibi {-°n} genişlemesiyle ortaya çıkmış olması, {-incegin} zarf-fiil eki yapısının vezinden dolayı esere yansıtılmış bir ağız özelliği olduğunun düşünülmesine imkân vermektedir. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında {-IcAkIn} biçimine rastlanmış olması (Karahana 2012: 221), bu biçimin bir ağız özelliği olduğunu destekler mahiyettedir. Ancak dönem Türkçesine ait mensur eserlerde tanımlanmadığı sürece, ağız özelliği olmayıp şairin vezinden dolayı {-IcAgIn} ve {-IcAgAzIn} biçimlerinden analogi yoluyla- meydana getirdiği bir biçim olduğu yönündeki değerlendirmenin de dikkate alınması gerektiği açıktır.

⁷ *dëyincegin* “deyince” ifadesi, Flemming tarafından *dëyicegin* biçiminde yanlış okunmuştur (Flemming 1974: 279).

2.9. {-IncAgAz (> -incegüz / -uncağaz)}: {-IcAgAz} ekinin /n/ ile genişletilmiş biçimi olarak düşünülebilecek bu yapı (Akkuş 2007: 49), EAT dönemine ait sınırlı sayıdaki eserde çok seyrek kullanılmıştır. Kullanıldığı eserlerin tamamı manzumdur. Dönem Türkçesinin standart dışı ağız veya ağızlarına ait bir özellik olarak tercih edilen bu ekin mensur eserlerden ziyade özellikle manzum eserlere yansımada vezin başlıca etkidir:

Yemliḥā id-incegez sözün tamām

İşidüp zindāncı kalbi oldı rām (Yavuz ve Gülmez 2015: 77)

“Yemliha sözünü bitirince zindancının gönlü razı oldu.”

İşid-incegez bunı emr eyledi

Ḳavmine yir yir süvār oluñ didi (Yavuz ve Gülmez 2015: 93)

“Bunu işitince kavmine emrederek “Atlanın!” dedi.”

Kemal Ümmî Divânı’nda oldukça işlek olan {-IcAk} ekinin yanı sıra çok daha seyrek olarak {-IcAgAz} ve {-IncAk} biçimleri kullanılmıştır (Salan 2017: 95). Buna karşılık {-incegez} biçimi, tek örnekte geçer (Akkuş, 2007: 49):

Ecel ir-incegez çıkar nâgâh

Gişinüñ işi gendü erkinden (Akkuş 2007: 264)

“Kişinin işi, ecel gelince birden kendinden uzaklaşır gider.”

{-incegez} biçimi, vezinden (fâilâtün / mefâilün / feilün) dolayı esere yansımış Oğuz lehçesinin standart dışı ağıza ait bir özellik olarak değerlendirilebilir (Salan 2017: 95). Zira ek, dönem Türkçesine ait sınırlı sayıdaki manzum eserde çok nadir kullanılmıştır. Oluşum yönünden {-IncAk} biçimiyle eş değer olması ve {-IncAk} biçiminin bu eserde de kullanılmış olması, {-incegez}’in ağız özelliği olarak esere yansıdığı düşüncesini destekler (Salan 2017: 95). Nitekim {-incegez} eki, günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında *-incağız / -inceğiz* biçiminde temsil edilmektedir (Karahan 2011: 352):

Tutmacı’nın *Gül ü Hüsvrev* adlı eserinde {-IcAk} ve {-IcAgAz} zarf-fiil ekleri sık kullanılmaktayken {-incegez} biçimine sadece üç örnekte yer verilmiştir. Bu biçim, şair tarafından dizeleri aruzun *mefâ’ülün mefâ’ülün fe’ülün* kalıbına (Solmaz, 2007: 9) uydurabilmek için tercih edilmiş olmalıdır. Aşağıdaki ilk beytin her iki dizesinde farklı hece sayılarına sahip biçimlerin kullanılmış olması ifade edilen düşüncüyü doğrular mahiyettedir:

Elinden gelmey-incegez dilinden

Kişi incitmey-icek ola aḥsen (Solmaz 2007: 110)

“Eğer elinden gelmezse insanın diliyle incitmemesi çok güzel olur.”

Sözi ger az [e]gerçi çoğ idesin

Ḳabül eylemey-incegez n’idesin (Solmaz 2007: 138)

“Sözünü ister az ister çok söyle, kabul etmeyince elinden bir şey gelmez!”

Bu sözleri diy-incegez şeh-i Çîn
Şeh-i Çîn'e kaşudu ol meh-i Çîn (Solmaz 2007: 304)
 "Çin hükümdarı bu sözleri söyleyince ay yüzlü güzel ona kızdı."

Süheyl ü Nev-bahâr'da {-IcAk} zarf-fiil eki oldukça sık (220 adet) kullanılırken {-IcAgAz} ekine daha seyrek (57 adet) yer verilmiştir. Üç örnekte de {-ıncak(/h)} biçiminin kullanıldığı görülür. Ancak {-incegez} biçimi, sadece aşağıdaki örnekte geçer. *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın Dehri Dilçin nüshasında geçen bu biçimin yerine Mordtmann nüshasında {-icek} biçimi tercih edilmiştir (Dilçin 1991: 196). Mordtmann nüshası daha arkaik özelliklere sahip bir nüsha olduğundan (Dilçin 1991: 36) {-incegez} biçiminin müstensihne ait ağız özelliği olarak esere yansımış olması muhtemel görünmektedir. Müstensihni bu tercihe zorlayan gerekçenin ise vezin olduğu düşünülebilir:

Örümcek tuzag u aru nişter
Ki dürt-incegez şişirür çün batar (Dilçin 1991: 196)
 "Örümcek tuzak ve arı neşterdir, dürtünce ve batınca şişirir."

Bedr-i Dilşad'ın *Murâd-nâme* adlı eseri, özellikle {-IcAk} zarf-fiil eki ve varyantları bakımından ilginç bir eserdir. Eserde oldukça işlek olan {-IncAk} zarf-fiil ekinin {-IcAk} biçiminden daha sık kullanılması yönüyle dönem eserlerinden ayrılır. Bunun yanı sıra EAT'de {-IncAgAz} biçiminin en sık kullanıldığı eserdir (Ceyhan 2007: 256, 284, 406, 421, 732, 987 ...). Bu yönüyle {-IncAgAz} biçiminin standart dışı bir ağız özelliği olduğunu ortaya koyan en somut eserlerden biridir. Zira ek, müellif veya müstensih tarafından günlük konuşmalarda kullanıldığının düşünülmesine imkân verecek sıklıkta tercih edilmiştir. Aşağıdaki örnek, ekin esere yansımada vezin etkisinin olabileceğini ortaya koyar niteliktedir:

İriş-incegez yine sultânlığa
Var-ıncak diyârındaki hânlığa (Ceyhan 2007: 871)
 "Yine sultanlığa ulaşıp diyârındaki hanlığa varınca ..."

{-IncAgAz} ekinin yuvarlaklaşmaya uğramış {-uncağaz} biçimi, taranan EAT dönemine ait eserler içerisinde sadece Tursun Fakîh'in *Ğazavât-ı Bahr-ı 'Ummân ve Şanduk* adlı eserinde geçer. Eserde {-IcAk} zarf-fiil eki oldukça sık kullanılmaktayken {-uncağaz} biçimine tek örnekte yer verilmiştir. {-IcAk} ekinin yerine bu biçimin tercih edilmesindeki başlıca etkenin vezin olduğu ifade edilebilir. Ekin yuvarlak ünlülü olarak kullanılmasında, örneğin geçtiği nüshanın dönem Türkçesinden sonra istinsah edilmesine bağlı olarak müstensihnin etkili olduğu düşünülmektedir (Gümüşkılıç 2007: 8). Ekin aynı şaire ait *Ğazavât-ı Mukaffa* (Çetin 2008) ve *Ğazavat-ı Resulullah* (Külekcî 2002) adlı eserlerde kullanılmaması ifade edilen düşünceyi desteklemektedir:

Başladum bu söze bismillâh didüm
Söz tamâm ol-uncağaz Allâh didüm (Gümüşkılıç 2007: 8)
 "Bismillah' diyerek bu söze başladım, söz bitince 'Allah' dedim."

Mesnevî-i Murâdiyye (Yavuz 2007b) adlı eserde geçen aşağıdaki örnekte ek,{-incegüz} biçiminde kullanılmıştır:

Söz dig-incegüz nicesi şoldılar (Yavuz 2007b: 305) “Söz söyleyince (/değince/ulaşınca/işitince ?) pek çoğu soldu.”

Mesnevî-i Murâdiyye'de {-IcAk / -IncAk} biçimleri sık kullanılmaktayken {-incegüz} biçimi tek örnekte geçer. Bu örneğe, eserin farklı bir nüshasında {-incegez} biçiminde yer verilmiştir (Yavuz 2007b: 305). Bu bakımdan adı geçen yapı, standart dışı bir ağız özelliği olarak değerlendirilebilir. Verilen örnekte, *di-* “demek, söylemek” fiili ile {-incegüz} eki arasında ünlü çatışmasını önlemek için /y/ sesinin yerine /g/ sesinin kullanılmış olması enteresandır. Zira dönem Türkçesi eserlerinde bu kullanıma rastlanmaz. Ayrıca örneğin alındığı eserde *di-* fiili ünlü ile başlayan bir ekle kullanıldığında (*diye, diyü, diyen, diyelüm, diyüp, diyüben, diyessin, diyiser, diyem, diyelüm ...*) daima fiil ile ek arasında yardımcı /y/ sesi türemektedir. Dolayısıyla bu örnekteki fiilin *dig-* veya *deg-* biçiminde olabileceği üzerinde düşünülmelidir.

2.10. {aḥcağaz}: EAT dönemine ait taranan eserlerde rastlanmayan bu ek, Bedr-i Dilşad'ın *Murâd-nâme* adlı eserinde kullanılmıştır. Eserde {-IcAk}, {-IncAk}, {-IcAgAz} ve {-IncAgAz} biçimleri daha sık kullanılmasına rağmen {-aḥcağaz}, tek örnekte geçer:

Sekizi bu onuñ uyuy-aḥcağaz
Ḳalır bâtlı olur ötüncek boğaz (Ceyhan 2007: 372-373)
 “Bu onun sekizi uyuyunca kalır, boğaz ötünce batıl olur.”

İkinci dizede {-üncek} biçiminin tercih edilmesine karşılık ilk dizede {-aḥcağaz} biçiminde bir yapının kullanılmasında, *boğaz* sözcüğü ile ses uyumu oluşturmak bakımından uyak başlıca etkindir. Ancak burada ekin ilk hecede /ḥ/ sesine sahip olması ilginçtir. Eğer bu kullanım bir yazım yanlışı değilse, {-aḥcağaz} ekini ikincil bir biçim olarak değerlendirmek ve ekin {-aḥcağaz} biçiminden gelen bir yapı olduğunu düşünmek gerekir. Zira Türkçe sözcüklerde geçen /ḥ/ sesi, asli olmayıp /ḳ/ sesinin sızıcılığıyla ortaya çıkmış bir sestir. {-aḥcağaz > -aḥcağaz}, EAT'de rastlanmayan bir biçimdir. Ortaya çıkarılması ve incelenmesi muhtemel farklı eserlerde eke ait yeni örneklerin tespiti mümkündür. Dolayısıyla yeni örnekler tespit edilene kadar eke temkinli yaklaşmak gerekir. {-aḥcağaz} ekinin {-incağaz} biçiminden gelişen bir yapı olması muhtemeldir. Müellif veya müstensihinin ağız özelliğine bağlı olarak ortaya çıkan bu muhtemel gelişim {-incağaz > *-ıḥcağaz > *-aḥcağaz > -aḥcağaz} biçiminde gösterilebilir. {-incağaz} ekindeki /ı/ sesi, /ḳ/'nın etkisiyle sonradan /a/'ya dönüşmüş olmalıdır. Ayrıca dönem Türkçesine ait bir eserin nüshalarından birinde {-IcAgAz} ekinin aynı zamanda {-ecegez} biçiminde düz-geniş ünlülü kullanıldığı tespit edilmiştir (Köktekin 1994: 55). Bu durum, {-aḥcağaz} ekindeki ilk ünlünün gerileyici benzeşme yoluyla /a/'ya dönüşmüş olabileceğini de

muhtemel hâle getirir. Yeni örnekler ortaya çıkmadığı sürece ekle ilgili öne sürülen görüşler, tahmin ve yorumdan öteye geçmez. Kesin değerlendirmeler için yeni örnekler ihtiyacı vardır.

3. SONUÇ

{-IcAk} zarf-fiil ekini ve varyantlarını ele alan bu çalışmayla ortaya çıkan başlıca tespit, yorum ve öneriler şunlardır:

3.1. EAT'nin zaman bildiren en işlek zarf-fiil eki {-IcAk}'tır. Bu ek, hem manzum hem de mensur eserlerde sık kullanılmıştır. Ancak genişlemiş biçimleri, genellikle manzum eserlerde tercih edilmiştir. Vezin ve uyağın bu tercihte başlıca etken olduğu ifade edilebilir.

3.2. EAT'de işlek olan {-IcAk} zarf-fiil eki, günümüz standart Türkiye Türkçesinde konumunu {-IncA} zarf-fiil ekine bırakmıştır. {-IcAk}, bugün bazı ağızlarda işlekliliğini kaybetmiş zarf-fiil eki olarak kullanılmaktadır (Németh 2014: 101; Karahan 2011: 367).

3.3. {-ıcağ / -ıcağ / -IçAk / -UcAk / -üçek}, {-IcAgIn (> -IçAgIn)}, {-IcAgAz (> -ıcağaz / -IcAgIz / -UcAğAz)}, {-IcAgAzIn}, {-icegzin}, {-IncAk (> -UncAk / -ıncag / -ıncag)}, {-incegin}, {-IncAgAz (> -incegüz / -uncağaz)}, {ağcağaz} ve {-ıcağgaz} biçimleri; EAT'de {-IcAk} zarf-fiil ekinin varyantları olarak kullanılmıştır. Bunlardan {-ıcağgaz} ve {-icegzin} biçimleri, dönem Türkçesinin özelliği olmayıp dil dışı gerekçeyle yani vezinden dolayı şair tarafından ortaya çıkarılmış biçimler olmalıdır. Diğerleri ise Oğuz lehçesinin standart dışı ağızlarına ait özellik olarak eserlere yansımış biçimlerdir.

3.4. EAT'de {-IcAk} zarf-fiil ekinden gelişen {-IcAgIn (> -IçAgIn)}, {-IcAgAz (> -ıcağaz / -IcAgIz / -UcAğAz)}, {-IcAgAzIn}, {-IncAk (> -UncAk / -ıncag / -ıncag)}, {-incegin}, {-IncAgAz (> -incegüz / -uncağaz)} ve {ağcağaz} biçimindeki değişikliklerin ağız tiplerinin tespitinde ölçüt olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü {-IcAk} zarf-fiil eki dönem Türkçesine ait eserlerin genelinde standart ve işlek zarf-fiil ekiyken diğer biçimler sınırlı sayıda eserde nadiren kullanılmıştır.

3.5. Günümüz standart Türkiye Türkçesinde zaman bildiren zarf-fiil eki {-IncA} iken bunun standart dışı ağızlarda {-ıncaz / ince(s)}, {-ıncası / incesi}, {-ıncasıl / incesil}, {-ıncan / -incen}, {-ıncana / -incene}, {-ıncam / -incem}, {-ıncama / -inceme} ... (Karahan 2011: 346) gibi şekilleri kullanılmaktadır. EAT'de ise zaman bildiren standart zarf-fiil eki {-IcAk} iken bunun dönem Türkçesine ait çeşitli ağızlarda {-ıcağ / -ıcağ / -IçAk / -UcAk / -üçek}, {-IcAgIn (> -IçAgIn)}, {-IcAgAz (> -ıcağaz / -IcAgIz / -UcAğAz)}, {-IcAgAzIn}, {-IncAk (> -UncAk / -ıncag / -ıncag)}, {-incegin}, {-IncAgAz (> -incegüz / -uncağaz)} ve {ağcağaz} biçimlerinin kullanıldığı ifade edilebilir. Dolayısıyla standart ek ve bunun etrafında gelişen biçimler bakımından günümüz

Türkiye Türkçesi ile EAT paralellik arz etmektedir. Bu durumun farklı tarihî ve çağdaş lehçelerde de var olabileceği unutulmamalı ve konuya yönelik çeşitli incelemeler yapılmalıdır. Bu sayede çok çeşitli zarf-fiil eki biçimleriyle karşılaşmak olası görünmektedir. Yapılacak araştırmaların özellikle zarf-fiil eklerinin oluşumuna ve işleyişine yönelik tespitlere katkı sağlayacağı açıktır.

3.6. {-IcAk} zarf-fiil ekinden genişlemiş olan şekillerin ekin yaygın kullanımıyla birlikte ortaya çıktığı ifade edilebilir. Nitekim EAT'nin sonlarından itibaren yaygınlaşan {-ArAk} ekinin {-ArAkdA}, {-ArAkdAn}, {-ArAkdAnA} şeklinde durum ekleriyle genişlemiş biçimlerinin sonraki dönemlerde ortaya çıktığı (Hünerli 2012: 331) ve bugün çeşitli ağızlarda kullanıldığı görülür (Németh 2014: 100; Karahan 2011: 348-349; Argunşah 2011: 61-62; Uysal 2011: 141). Hatta {-ArAktAn} biçiminin nadiren yazı dilinde de örneklerine rastlanır (Korkmaz 2003: 994-995). Yine {-IncA} ekine ait genişlemiş biçimlerin ekin kullanım sıklığının artmasıyla birlikte EAT döneminden sonra ortaya çıktığı ve bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanıldığı ifade edilebilir (Karahan 2011: 346). {-ArAk} ve {-IncA} ekine ait genişlemiş biçimlerin EAT döneminde kullanılmamışken {-IcAk} ekine ait genişlemiş biçimlere çeşitli eserlerde yer verilmesi, ekin yaygın kullanılışıyla ilgili olabileceği düşüncesinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

3.7. {-IcAk}, {-IcAgIn} ve {-IcAgAz} zarf-fiil eklerine ait {-IncAk}, {-IncAgIn} ve {-IncAgAz} biçimindeki /n//li genişlemelerin ortaya çıkmasında, /l//nün normalden kısa olan ses değeri ve hece oluşturmadaki yetersizliğine (Ergin 1998: 42) ek olarak vurgunun etken olabileceği düşünülebilir. Nitekim /n//li genişlemeler genellikle vurgulu yapılarda ortaya çıkmaktadır (Karahan 2012: 219, 233). Genişlemiş biçimlerin {-IncA} ekinden analogi yoluyla ortaya çıkmış olabileceği de düşünülebilir. Ancak bu ihtimal zayıftır.

3.8. {-IcAk}, {-IncAk}, {-IncAgAz} ve {-IcAgAz} zarf-fiil ekleri dışındaki biçimlerin ilk ünlüsünün yuvarlak olduğu örneklere EAT eserlerinde rastlanmamıştır. {-UcAk}, {-UncAk}, {-uncağaz} ve {-UcAgAz} biçimlerinin sınırlı sayıdaki eserde çok nadir örnekleriyle karşılaşmıştır. Müstensihlere ait ağız özelliğinin etkisi, yuvarlak ünlülü örneklerin ortaya çıkmasında muhtemel etken olarak düşünülebilir. Adı geçen örnekler, EAT dönemine ait bazı standart dışı ağızlarda yer yer düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanma temayülünün başladığı düşüncesine imkân vermektedir. Zira {-UcAk}, {-UncAk}, {-uncağaz} ve {-UcAgAz} ekleri, sadece yuvarlak ünlülü fiil tabanlarıyla kullanılmıştır.

3.9. EAT üzerine yapılacak incelemelerde {-IcAk} zarf-fiil eki ve varyantlarının -hatta çalışmanın kapsamı dışında olan farklı eklerin- /c//li biçimleri ile /ç//li biçimleri birbirine karıştırılmamalıdır. Bu ekler, nasıl yazılmışsa bilimsel neşirlerde de aynı şekilde okunmalı ve herhangi bir düzeltme yoluna gidilmemelidir. Aksi takdirde bu eserler, dilin tarihî lehçelerine yönelik ses bilgisi, biçim bilgisi ve ağız bilgisi incelemelerinde güvenilir sonuçlar elde etme açısından yeterince katkı sağlayamaz.

3.10. EAT dönemine ait çeşitli dil incelemelerinde, manzum eserler ile mensur eserlerin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle manzum eserlerde karşılaşılan çeşitli dil yapıları, mensur eserlerle desteklenmediği sürece dönem Türkçesinin genel veya standart özelliği olarak düşünülmemelidir. Çünkü dönem Türkçesine ait manzum eserler vezin, uyak gibi çeşitli dil dışı hassasiyetlere bağlı olarak yazılmıştır. Bu da dil yapılarının yer yer farklılaşmasına veya standart dışı yapıların tercih edilmesine imkân vermiştir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Halûk (1987), *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî Saltuk-nâme I*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKALIN, Şükrü Halûk (1988), *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî Saltuk-nâme II*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKALIN, Şükrü Halûk (1990), *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî Saltuk-nâme III*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKALIN, Mehmet (1975), *Ahmedî Cemşîd ü Hurşîd İnceleme-Metin*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- AKKUŞ, Muzaffer (1995), *Kitab-ı Gumya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKKUŞ, Muzaffer (2004), *Elvân-ı Şîrâzî'nin Gülşen-i Râz Tercümesi (İnceleme - Metin - İndeks - Tıpkıbasım)*, Niğde: Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- AKKUŞ, Muzaffer (2007), *Kemal Ümmî Divânı (İnceleme - Metin - İndeks - Tıpkıbasım)*, Niğde: Niğde Belediyesi Yayını.
- ALTUN, Nesrin (1996), *Erzurumlu Darîr'in Fütûhu's-Şâm Tercümesi Giriş - Metin - Açıklamalı Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ARAÇ, Güllü (2010), *Uzun Firdevsî ve Hakâyık-nâme'si (İnceleme - Metin - Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa (1999), *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîroânî Tuhf-e-i Murâdî İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2011), "Türkçede Zarf-fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1, p. 55-68.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2013), *Çağatay Türkçesi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATA, Aysu (2016), *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi - Altın Ordu Türkçesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- AYAN, Hüseyin (1979), *Şeyhoğlu Mustafa Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferağşâd) İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1938), *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar*, Breslau: Druck der August Pries GmbH in Leipzig.

- BAYAT, Ali Haydar (2005), *Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb (823 / 1420) İnceleme - Metin - Dizin - Sadeleştirme - Tıpkıbasım*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- BAYAT, Ali Haydar; OKUMUŞ, Necdet (2004), *Muhammed bin Mahmûd Şirvânî Mürşid [Göz Hastalıkları]*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BİÇER, Bekir (2011), *Firdevsî-i Rûmî Silahşornâme*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- BİLGİN, Azmi (1996), *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BİRİNCİ, Aziz (2012), *Kırk Vezir Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- BOZ, Erdoğan (2009), *Yusuf Hakikî Baba Dîvânı*, Ankara: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet (2016), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bir Mevlit Metni (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkı Basım)*, Konya: Kömen Yayınları.
- BÜYÜKKARCI, Fatma (1995), *Firdevsî-i Tavil and His Da'vet-nâme Interpretation, Transcription, Index, Facsimile and Microfiche*, Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- CANPOLAT, Mustafa; ÖNLER, Zafer (2007), *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CEMİLOĞLU, İsmet (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CEYHAN, Âdem (1997), *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I-II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- CİN, Ali (2011), *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (2008), "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları (I-II-III)", *Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri C. 1*, (Haz. Aysu Ata), İstanbul: Ayaz Tahir İdil-Ural Vakfı Yayınları, s. 322-383.
- ÇATIKKAŞ, M. Atâ (2009), *Firdevsî-i Rûmî Süleymannâme-i Kebîr*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇATIKKAŞ, M. Atâ (2015), *Firdevsî-i Rûmî Satranç-nâme-i Kebîr İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1996), *Muhammediye II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÇETİN, Abdülbaki (2002), *Ahmet Abdülcebbaroğlu Tuhfetü'l-Letâyif (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ÇETİN, İsmet (2008), *Tursun Fakih Gazavât-ı Mukaffa*, Ankara: Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Yayınları.
- ÇİÇEKLER, Ahmet Naim (2016), *Sirâc bin Abdullah Mecma'i'l-Letâyif (İnceleme - Tenkitli Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- DAŞDEMİR, Muharrem (2008), *Muhammed b. Âşık Selmânü'l-Lazkî Keşfü'l-Me'ânî İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.

- DEMİR, Necati (2004), *Dânişmend-nâme*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür; KORKMAZ, Şenol (2008), *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- DENY, Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi -Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği-*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), (Günümüz Türkçesine uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DERDİYOK, İ. Çetin (1994), *Cemâli Hayatı, Eserleri ve Divânı*, Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- DEVELİ, Hayati (1998), "Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Miracnâme", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C XXVIII, İstanbul, s. 81-228.
- DEVELİ, Hayati (1998a), "Ağz Özellikleri Taşıyan Bir Eski Türkiye Türkçesi Metni Fatıha Tefsiri", *İlmî Araştırmalar*, S 6, İstanbul, s. 63-81.
- DEVELİ, Hayati (2008), "Eski Türkiye Türkçesi Ağzlarının Sınıflandırılması", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/3, p. 212-230.
- DİLÇİN, Cem (1991), *Mes'ûd bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- DİREKÇİ, Bekir (2011), *Hızır bin Yakub Cevâhirü'l-Me'ânî Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin*, Konya: Palet Yayınları.
- DOĞAN, Enfel (2011), *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım*, İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- DOĞAN, Enfel (2016), *Mustafa bin Muhammed Kur'an'ın Kalbi 14. Yüzyıla Ait Bir Sûre-i Yâsîn Tefsiri*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- DUMAN, Musa (1997), "İbrahim Bey'in Mi'râc-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C XXVII, İstanbul, s. 169-238.
- DURAN, Ramazan (2016), *Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâhî (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ECKMANN, János (2003), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2007), *Muhammed bin Hacı İvaz Cinânü'l-Cenân (İnceleme-Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (2004), "Tarihî Yazı Dillerinde -ğul-gü, -kul-kü İsim-fiil Eki, Yapısı, İşlevi, Kullanılışı ve Genişlemiş Şekilleri", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 117-146.
- ERBAY, Erdoğan; TOZLU, Selahattin (2015), *Şâdi Meddâh Maktel-i Hüseyin Kerbelâ Hadisesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını.
- ERCİLASUN, Ahmet B.; KARAHAN, Leylâ; KIRIŞÇIOĞLU, M. Fatih (Redaksiyon) (2006), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), "Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi", *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, (Haz. Ekrem Arkoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 340-346.

- ERDAĞI DOĞUER, Binnur (2013), *Hekim Bereket Tuḥfe-i Mübārizî Metin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2008), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGÜZEL, Mehdi (1999), *Şirvanlı Mahmud Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (IV. Cilt, 2. Kısım) Dil Özellikleri-Metin-Sözlük-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERKAN, Mustafa (1979), *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Türk Dili Kürsüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ERKAN, Mustafa (1986), *Siretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr) İnceleme - Metin I*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ERSOYLU, Halil (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FLEMMING, Barbara (1974), *Fahrîs Hüsrev ü Şîrin Eine Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- GÜDER ÖZNAL, Nurcan (1997), *Kaştamonulu Şâzî Maḳtel-i Hüseyin (İnceleme, Metin, Sözlük, Adlar Dizini)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- GÜLDAŞ, Ayhan (1996), *Hâlilname*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜLENC, Halil (2010), *Ferheng-nâme-i Sadî İnceleme-Metin*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- GÜLMEZ, Mevlüt (2003), *Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrin'i (2317-4683) Metin-Gramer- Sözlük*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- GÜLSEVİN, Gürer; BOZ, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- GÜLSEVİN, Gürer (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet (2007), *Tursun Fakîh Ğazavât- Baḥr-ı 'Ummân ve Şanduk (Cumhür-nâme) (Giriş - Gramer İncelemesi - Metin - Sözlük - Tıpkı Basım)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- GÜNER, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Kesit Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (1989), *Kaygusuz Abdal Saraynâme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- HÜNERLİ, Bülent (2012), *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-filler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- İLHAN, Nadir (2009), *Eşref b. Muhammed Hazâ'înu's-Sa'âdât (İnceleme - Metin - Dizin - Sözlük)*, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- İNALCIK, Halil; OĞUZ, Mevlüt (1989), *Ğazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Ğazavâtname*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNCE, Adnan (2000), *Cem Sultan Cemşid ü Hurşid*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leylâ (1994), *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leylâ (2011), "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili - Ağız İlişkisi", *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, (Haz. Ekrem Arıkoğlu, Dilek Ergönenç Akbaba), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 153-161.

- KARAHAN, Leylâ (2011), "Anadolu Ağzlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri", *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, (Haz. Ekrem Arkoğlu, Dilek Ergönenç Akbaba), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 345-373.
- KARAHAN, Leylâ (2012), "Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda "-n" Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma", *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*, (Ed. Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 219-236.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARASOY, Yakup (2009), *Tutmacı, Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme*, Konya: Palet Yayınları.
- KARASOY, Yakup (2013), *Sirâcü'l-Kulûb ♦ Gönüllerin Işığ♦*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARPUZ, Hacı Ömer (1991), *Abdurrahîm Karahisârî'nin Vahdetnâme'si (Gramer İncelemesi-Metin-İndeks)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KARTALIOĞLU, Yavuz (2011), *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAVRUK, Hasan; ÇALDAK, Süleyman; YOLDAŞ, Kâzım (2000), *El-ferec Ba'de's-Şidde (Karşılaştırmalı Metin) I*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık.
- KAVRUK, Hasan; ÇALDAK, Süleyman; YOLDAŞ, Kâzım (2004), *El-ferec Ba'de's-Şidde (Karşılaştırmalı Metin) II*, Malatya: Özserhat Yayıncılık.
- KILICOĞLU, Vecihe (1954), "Gerundiumların Özellikleri ve '-iser' Eki", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 3, S 33, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 510-518.
- KORKMAZ, Zeynep (1973), *Şadru'd-dîn Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), "Türkçede oğ / ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar Birinci Cilt*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 98-109.
- KÖKTEKİN, Kâzım (1994), *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin) C. I*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KÖKTEKİN, Kâzım (1999a), "Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Hatun Destanı ve Dili", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 12, Erzurum, s. 1-29.
- KÖKTEKİN, Kâzım (1999b), "Ahmed-i Dâi'nin Câmasbnâme Tercümesi ve Dili", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 13, Erzurum, s. 27-48.
- KÖKTEKİN, Kâzım (2001), "Kırşehirli İsa'nın Dâstân-ı İbrâhim'i ve Dili", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 16, Erzurum, s. 13-26.
- KÖKTEKİN, Kâzım (2007), *Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (2006), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KÜÇÜK, Murat (2014), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜK, Serhat (2014a), *Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm*, İstanbul: Kesit Yayınları.

- KÜLEKÇİ, Numan (2002), *Tursun Fakih Gazavat-ı Resulullah*, İstanbul: Toker Yayınları.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (2009), *Hacı Mustafaoğlu Mecmaü'l-Envâr Tenkitli Metin - İnceleme*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl; KOÇ, Aylin (2012), *Dürrü'l-Meknûn (Saklı İnciler) Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Konya: Palet Yayınları.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1947), *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhani ve Manzumeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Mezunları Cemiyeti Yayını.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1956), *Ahmed Fakih Çarhname*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1974), *Ahmed Fakih Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MERHAN Aziz (2016), "14. Yüzyıl Şairi Said Emre ve Şiirleri", *Türk Dilleri Araştırmaları*, C 26, S 1, İstanbul, s. 67-121.
- NASKALİ GÜRSOY, Emine (1987), *Sinan Paşa Tezkiretü'l-Evliyâ*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- NÉMETH, Gyula (2014), *Folklorik ve Dinî Metinler Üzerinde Vidin Türkleri Ağız Araştırmaları*, (Çev. Abdurrahman Güzel), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OKUTAN, M. Yahya; KOÇER, Doğan; YILDIZ, Mecit (2004), *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, II. Cilt, İstanbul: Yerküre Kitaplığı.
- OLCAY, Selâhattin (1965), *Ebu'l-Leyş Semerkândî Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi) İnceleme - Metin - İndeks*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- OLGUN, İbrahim; PARMAKSIZOĞLU, İsmet (2011), *Firdevsî-i Rumî Kutb-nâme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ONAY, Talât (1946), *Dastan-ı Ahmet Harami*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- ÖNLER, Zafer (1990), *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifâ I Giriş - Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2001), *Kitâbü'l-Mühimmât*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ÖZEK, Fatih (2015), *Kitâbu Fezâ'ili'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÖZER, Osman (1995), *Ahmedî Tervîhü'l-Ervâh I / A Giriş-İnceleme-Metin, I / B Metin*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2009), *Şirvanlı Mahmud Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (1993), *Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

- ÖZKAN, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri Giriş - Ses Bilgisi - Şekil Bilgisi - Cümle - Sözlük - Metin Örnekleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Necdet (2001), *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtin-nâme (1299-1490)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SAKİN, Orhan, OKUTAN, Yahya; KOÇER, Doğan; YILDIZ, Mecit (2003), *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, I. Cilt, İstanbul: Yerküre Kitaplığı.
- SALAN, Erkan (2015), “{-mAGIn} Zarf-fiil Eki Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 54, Erzurum, s. 71-84.
- SALAN, Erkan (2017), “Eski Anadolu Türkçesinde Aruz Vezni ve Uyağın Zarf-fiil Eklerine Etkisi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 26, Denizli, s. 90-113.
- SARI, Mustafa (2016), *Erzurumlu Darir Yüz Hadis Yüz Hikâye Türk Dilinde Art Zamanlı Değişmeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SARIKAYA, Bekir (2010), *Rükneddin Ahmed’in Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi (Giriş - Metin - Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- SEVİNÇLİ, Veysi (2007), *Hatiboğlu Letâifnâme (İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)*, İstanbul: Töre Yayın Grubu.
- SOLMAZ, Ali Osman (2007), *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ŞAHİN, Hatice (1993), *Hatiboğlu Ferah-nâme (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- ŞENER, Mümin (2010), *Muhammed Hanefti Cengi: Metin-Muhteva-Tahlil*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- TABAKLAR, Özcan (2003), “Anadolu Sahasında Yazılmış Bir Sûre Tefsiri”, *İlmî Araştırmalar*, S 16, İstanbul, s. 97-116.
- TANYILDIZ, Ahmet (2005), *Firdevsî-i Tavil Münâzara-i Seyf ü Kalem (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tarama Sözlüğü VII Ekler* (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (2005), *Ahmet Paşa Divanı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TAŞ, İbrahim (2008), *Yusuf ve Zeliha*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TAŞ, İbrahim (2015), *Kıyamet Alametleri (Eski Anadolu Türkçesi)*, İstanbul: Ofis 2005 Yayınevi.
- TATCI Mustafa (2005a), *Yûnus Emre Külliyyâtı II Yûnus Emre Divânı Tenkitli Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TATCI Mustafa (2005b), *Yûnus Emre Külliyyâtı III Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (2008), *Halîli and His Fürkat-nâme Introduction - Analysis - Critical text - Facsimile*, Harvard University: Department of Near Eastern Languages and Civilization.
- TEKİN, Arslan (1998), *Şirvanlı Mahmûd Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (4. Cilt, 1. Kısım) Dil Özellikleri-Metin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- TEKİN, Şinasi (1974), "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olğa-bolğa' Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1973-1974*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 59-157.
- TİKEN, Kâmil (2004), *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1971), *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1976), *Muhammed bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış «Satır-arası» Kur'an Tercümesi I (Giriş ve Metin)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TOPRAK, Funda (2005), *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Ankara.
- TOSKA, Zehra (1989), *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi II (Edisyon Kritik)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- TÖREN, Hatice (2007), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Amme Cüzü Tefsiri I Metin-İnceleme-Tıpkıbasım*, İstanbul: Çantay Yayınları.
- TULUM, Mertol (1977), *Tursun Bey Târîh-i Ebü'l-Feth*, İstanbul: Baha Matbaası.
- TULUM, Mertol (2000), *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu'l-Kudsîyye Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- TULUM, Mertol (2001), *Tazarru'nâme*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TUNCER, Hediye (1996), *Türk Dilinde Zarf-fiiller*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- TÜRK, Vahit (2009), *Hatiboğlu Bahrî'l-Hakâyık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UÇAR, Erdem (2012), "Eski Türkçe -gInçA Zarf Fiil Ekinin Kökeni Üzerine", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S 11, Ankara, s. 47-52.
- UNAT, Faik Reşit; KÖYMEN, Mehmed A. (2014), *Mehmed Neşri Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- USLUER, Fatih (2014), *Âmiloğlu Arş-nâme Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2007), *Kıvâmî Fetihnâme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- UYĞUR, Sinan (2016), *Hasan Halvetî'nin Sülûki'l-Âşîkîn'i Giriş - İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, Ankara: Altınordu Yayınları.
- UYSAL, İdris Nebi (2011), *Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri*, Karaman: Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- UZEL, İltar (1992), *Şerefeddin Sabuncuoğlu Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUN, Adem (2013), *Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halimî Lügat-i Halimî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2003), *Kutbe'd-dîn İznikî Mukaddime Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- YAVUZ, Kemâl (1991), *Şeyhoğlu Kenzî'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme - Metin - İndeks)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

- YAVUZ, Kemâl (2000), *Âşık Paşa Garib-nâme I/1, I/2, II/1, II/2*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAVUZ, Kemal (2007a), *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) -Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma- I-II*, Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını.
- YAVUZ, Kemal (2007b), *Mu'îni'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si Mesnevi Tercüme ve Şerhi II. Cilt (Metin)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- YAVUZ, Kemal; SARAÇ, M. A. Yekta (2014), *Âşık Paşazâde Osmanoğullarının Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osmân*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- YAVUZ, Orhan (2006), *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri [İnceleme-Gramer-Metin]*, Konya: Tablet Kitabevi.
- YAVUZ, Orhan; GÜLMEZ, Mevlüt (2015), *Manzum İlk Ashâb-ı Kehf Kıssası (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*, Konya: Palet Yayınları.
- YAVUZ, Serdar (2013), *Cerrâh-nâme İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2002), *Mūsâ bin Hâcî Hüseyin el-İznîkî Münebbihü'r-Râkîdin (Uyurları Uyandırucu) Giriş - İnceleme - Tenkitli Metin I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAYLAGÜL, Özen (2010), *Ebvâb-ı Şifâ Metin Dilbilimsel bir İnceleme*, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayını.
- YELTEN, Muhammet (1993), *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- YELTEN, Muhammet (1998), *Şirvanlı Mahmud Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YELTEN, Muhammet (2009), *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- YILDIZ, Osman (2008), *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf) Giriş - İnceleme - Metin - Dizinler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, Emine; DEMİR, Nurettin; KÜÇÜK, Murat (2013), *Kıssas-ı Enbiya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCE, Nuri (1999), *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- YÜKSEL, Sedit (1965), *Mehmed Işk-nâme (İnceleme - Metin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

KÖKEN BİLİMLİK ÇÖZÜMLEMELER- II: *kişne-*, *işit-*, *emek*, *silk-*

Etymological Analysis- II: kişne-, işit-, emek, silk-

Erol GÜNGÖRDÜ*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 75-83

Öz: Türkiye Türkçesi söz varlığında, köken açıklaması tutarlı bir biçimde ortaya konmamış öğeler arasında *kişne-*, *işit-*, *emek*, *silk-* kelimelerini de görebiliriz. Türkçenin köken bilimi sözlüklerinde bu kelimelerin yapısına ya değinilmemiş ya da yapılan köken açıklamaları inandırıcı olmaktan uzak olmuştur. Tarihî –karşılaştırmalı Türk dili çalışmaları, söz konusu kelimelerin kökenini tatmin edici bir biçimde açıklamaya imkân verir.

Anahtar Kelimeler: *kişne-*, *işit-*, *emek*, *silk-*, köken bilimi.

Abstract: In Turkey Turkish vocabulary, we can see the words “*kişne-*, *işit-*, *emek*, *silk-*” among the etymologies of elements which are not presented consistently. In etymological Turkish dictionaries, either the structure of these words have not been told or the etymological explanations are far from being persuasive. Historical –comparative Turkish language studies enable to explain the etymology of the mentioned words satisfactorily.

Keywords: *kişne-*, *işit-*, *emek*, *silk-*, etymology.

Türkiye Türkçesinin söz varlığında yer alan öz sözlerin köken açıklamalarını yaparken tarihî-karşılaştırmalı bir yöntem izlemek, çoğu kez sağlıklı değerlendirmeler yapmamız imkânını verir. Bu makalede inceleme konusu yaptığımız *kişne-*, *işit-*, *emek* ve *silk-* kelimeleri bu yöntemin ışığında çözümlenmiştir. Tarihî-karşılaştırmalı Türk dili araştırmalarının bize daima hatırlattığı en önemli husus, tarih boyunca ne denli çok kollara, dallara ayrılırsa ayrılısın, Türk dilinin görkemli bir bütün olduğu gerçeğidir.

kişne-

Tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında bu eyleme ilişkin başlıca veriler şunlardır: Kırh. *kişne-* –‘kişnemek’ (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 724), Kıpç. *kişine-* –‘(atlar için) kişnemek, (insanlar için) kahkaha ile gülmek’ (KıpçTS: 150), *kişne-* –‘kişnemek’ (KİF: 541), Harz. *kişne-* –‘kişnemek’ (KTSV: 167), Çağ. *kişne-* –‘kişnemek’ (ML: 74), Osm. *kişne-* –‘atlar sahîl etmek, dişiyi duyan hayvan bağırarak, kişirdi etmek’ (LO:241), *kişne-* – ay. (LL: 434), TT *kişne-* –‘(at) ses çıkarmak’ (MBTS: 1716), Azb. *kişne-* 1. ‘kişneme sesi çıkarmak’; 2. mec. ‘uğultu sesi çıkarmak; uğuldamak’, *kişnerti* 1. ‘atın çıkardığı ses,

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. erolg@gazi.edu.tr
Gönderim Tarihi: 10.11.2015. Kabul Tarihi: 24.02.2017.

kişneme'; 2. 'uğultu, şiddetli ses' (AzbtS: 773), Gag. *kişne*- 'kişnemek' (GagTS: 152), Türkm. *kişne*- '(at) kişnemek' (Türkm-Türk S: 412), Kırg. *kişene* -'kişnemek' (KırgS: 475), Başk. *kişne*-ay., Nog. *kisine*- ay., Kry. *kişne*-, *kişine*-, *kisne* - ay. (KİF: 541), Kzk. *kisine*- 1. 'kişnemek'; 2. mec. 'kahkaha atmak' (Kzk-TürkS: 265), Kkalp. *kisne*- 'kişnemek' (KkalpTTS II: 355 -356), Kzn. *küşne*- 1. 'kişnemek, ses çıkarmak'; 2. 'katılarak gülmek' (KznTTS: 132), Krç.-Malk. *kişne*- 'kişnemek' (Krç-MalkTS: 266), Kmk. *kişne*- 'kişnemek' (KmkTS: 179), YUyg. *kişne*- 'kişnemek' (YUygTS: 201), Alt. *kişte*- 'kişnemek' (Alt-TürkS: 113), Tel. *kişte*- 'kişnemek' (TelS: 59), Hks. *kiste* - 'kişnemek' (ÖHTS: 251), Şor. *kişte*- 'kişnemek, at kişnemek' (ŞorS: 52), Tuv. *kişte*- 'kişnemek' (TuvTS: 69), Çuv. *kişen*- 'kişnemek' (Çuv-TürkS: 110), Saha. *kistä* -, *kistiä*- ay., SUyg. *kiste*- ay. (VEWT: 273) <**kişne*- ;krş.Kırg.*este*- 'esnemek' (KırgS:341), Alt.*este*- ay. (Alt-TürkS:85), Tel. *este*- ay. (TelS:38).

Türkçenin köken bilimi sözlüklerinde *kişne*- eyleminin yapısına ilişkin değerlendirmeler şu şekildedir: Clauson (EDPT: 754) ve Räsänen (VEWT: 273) herhangi bir görüş bildirmemişlerdir. Gülensoy (KBS: 529), **kişne*- şeklinde bir taban tasarlamış, Nişanyan ise (SS: 329), '*Farsçadan erken bir alıntı düşünülebilir*' diyerek oldukça cüretkâr bir açıklama yapmıştır. Sevortyan sözlüğünde bu eylem için **kiş* kökü tasarlamının ötesine gidilememiştir (ESTY VI: 80). Eyuboğlu (2004: 419) ise eylemin kökünü *kiş* yansıma sözü olarak doğru tahmin etmiştir. Onun Anadolu ağızlarından derlediği şu tanıklar önemlidir: *Aygır gibi ne kişirder durursun?*, *kiş kiş etme* '*kişner gibi konuşma*', *oğlan kızı gördü kişirdedi* '*oğlan kızı gördü, aygır gibi kiş kiş etmeye başladı/kişnedi*'.

Eyuboğlu'nun sunduğu *kiş*, *kişirde* - (< *kişir*+ *de*- <*kişir* < *kiş*+*ir* < *kiş*) kelimelerinin yanı sıra Osm. *kişirdi* 'kişneme' (TarS IV: 2586) <*kişir*+*di*, *kişirdi* ay. (LL: 434) kelimesi, Çağ. *kişne*- 'atlar ańsırmak, kişirdi etmek' (ŞS: 266) açıklaması ve Şor. *kiş* 'kişneme sesi' (ŞorS: 52), *kişne*- eyleminin kökünün yansımali oluşunun kesin delilleridir. *Kişne*- eylemi şu şekilde çözümlenebilir: *kişne*- < **kişin*+*e*- < **kişin* < **kiş*+*in* < *kiş*. **Kişin* yansıma tabanının yapısında yer alan +*in* ekinin başka türemelerine örnek olarak şu yansımali eylemler verilebilir: *çarna*- 'cıldamak' (KmkTS: 99), Kırg. *çatına*- 'çatırtı ile çatlamak' (KırgS: 255), Kzk. *sarna*- 1. 'çok, durmadan konuşmak'; 2. '(hasta) inlemek'; 3. 'rüzgâr, fırtına) uğuldayarak esmek' (Kzk-TürkS: 469) <*sarin* 'su, rüzgar vb. şeylerin çıkardığı ses' (Kzk-TürkS:471).

işit-

Eski Türkçe çağında söz başı ünlüsü /e/ olarak tanıklanan bu eylemin, daha sonra /i/ ünlüsüyle başlayan örneklerine de sık sık tesadüf olunur: Kök Türk. *eşid* --*eşit* - 'işitmek' (OrhTG: 244), Uyg. *eşid*- 'işitmek, duymak' (AY:93), Krh. *eşit* - 'işitmek, duymak' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 647), Kıpç. *eşit* --*işid* --*işit* --*yeşit* - 'işitmek, duymak' (KıpçTS: 76;116;319), *işit*- 'işitmek' (KİF: 484), Harz. *işit* -1. 'işitmek, duymak';

2. 'dinlemek' (HATS: 269), *işüt-* ay. (HATS: 270), *êşit --eşit* – ay. (HATS: 180), Çağ. *êşit -~eşit -'işitmek'* (ÇağTS: 349), *işit-* 'işitmek, duymak' (ÇağTS: 545), Osm. *işit -'sezinmek, duymak'* (OYTSV: 1000), TT *işit-* 1. 'kulak yoluyla duymak'; 2. 'haber almak, öğrenmek'; 3. 'dinlemek'; 4. 'birisinden kötü söz duymak, azarına mâruz kalmak'; 5. 'kulakları duymak' (MBTS: 1464) Türkm. *eşit-* 'işitmek, duymak' (Türkm-TürkS: 206), Kzk. *esti-* 1. 'duymak, işitmek'; 2. 'dinlemek, anlamak'; 3. 'haberdar olmak, öğrenmek' <*esit*->(göçüşme), *esit-* 'duymak, işitmek' (Kzk-TürkS: 146), Kkalp. *esit-* 1. 'duymak, işitmek'; 2. 'haberdar olmak' (KkalpTTS II: 138-139), Kzn. *işêt-* 'işitmek, duymak' (KznTTS: 122), Kry. *eşit-* 'işitmek, duymak' (Kry-TürkS: 62), Krç-Malk. *eşit-* 'duymak, işitmek' (Krç-MalkTS: 196), YUyg. *işit-* 'işitmek, duymak' (YUygTS: 180), Özb. *eşit-işitmek'* (Özb-TürkK: 119), Hks. *işit-* 'işitmek, dinlemek' (ÖHTS: 227), Saha. *ihit -'işitmek'* (Türk-SahaS: 132)<**işit-*.

İşit- eyleminin kökeni ile ilgili olarak köken bilimi sözlüklerimizde (EDPT: 257; KBS: 441; SS: 276; VEWT: 51; TETTL: 747) herhangi bir açıklama yapılmamış, Eyuboğlu ise bu eylemi sözlüğüne almamıştır. Sevortyan sözlüğünde *eşit--işit-* eyleminin *eş--iş-* 'duymak, işitmek, dinlemek' köküyle ilgilendirilmesi doğru olmuştur (ESTY I: 319).

Hks. *is-* 'dinlemek, duymak' (ÖHTS: 227), *iskir-* 1. 'bildirmek'; 2. 'haber vermek' <*is-kir-*, *ispes* 'söz dinlemez' (ÖHTS: 228)< *is-pes*, *istil-* 'işitilmek, duyulmak' (ÖHTS: 229) verileri *işit* – eyleminin gövde olduğunu tanımlar niteliktedir: *işit-* <*iş-it*. Çuv. *itle-* 'işitmek' (Yılmaz 2002:136), *itle-* 'dinlemek, işitmek, işitilmek' (Çuv-TürkS: 83), *itle-* 'dinlemek, kulak vermek' (ÇuvS: 56)<*ilt -le-*(sıklık bildiren ek) eyleminin tabanını oluşturur **ilt* – de tıpkı *işit* – gibi -(X)t- ekiyle pekiştirilmiş bir biçimdir: **ilt* <**il-t*. Türk dilinin tarihî *ses* bilgisinde gözlenen *ş-l* nöbetleşmesi bilindiğine göre, **il-*, *iş-kelimelerini*, aynı kök eylemin lehçe biçimleri olarak görmek gerekir. Ayrıca Şor-. *este-* 'duymak, işitmek' (ŞorS: 30), *işit--eşit-* eylemi için ilgiye değer bir başka veridir: *este* <**eş-te-* (pekiştirme eki).

emek

Emek sözü tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında belli başlı şu şekil ve anlamlarla tespit edilir: Uyg. *ämğäk* 'sıkıntı, eziyet, ızdırıp' (AYS: 305), Krh. *emgek* 'sıkıntı' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 637), *emgek* 'emek, mihnet, zahmet, eziyet, sıkıntı' (KrhTS: 91), Kıpç. *emgek* 'ıstırap, acı, eziyet' (KıpçTS: 73), *imgek* 'eziyet, zahmet' (KıpçTS: 110), Harz. *emgek* 'zahmet, eziyet, sıkıntı, zorluk, ağrı' (HATS: 171), *imgek* 'emek' (HATS: 259), Çağ. *ëmgek* 'emek, sıkıntı, eziyet' (ÇağTS: 334), *imgek* 'zahmet, emek, eziyet, sıkıntı' (ÇağTS: 526), *imek* 'zahmet' (ÇağTS: 525), ETT *emek gör -'emek sarf etmek, zahmet çekmek'* (TarS III: 1461), TT *emek* 1. 'bir işin yapılması için harcanan beden veya kafa gücü'; 2. 'beden ve kafa gücü harcanarak yapılan uzun ve zahmetli çalışma, sa'y, ceht' (MBTS: 845), Türkm. *emgekle-* 'hastalanmak', *emekli* 1. 'hastalıklı, hasta'; 2. 'ıstıraplı, azaplı, dertli' (Türkm-TürkS: 200), Azb. *emek* 'çalışma, bir işin

yapılmasında sarf edilen beden ve zihin gücü' (AzbtS: 373), Kırg. *emgek* 'emek', Kzk. *eñbek* 'emek' (KTLS: 212), Kkalp. *eñbek ay.* (KkalpTTS II: 118), Kzn. *imgek* 1. 'bela, eziyet'; 2. zahmet, sıkıntı'; 3. 'asalak kimse' (KznTTS: 118), Kry. *emgäk, ömgek* 'emek, çalışma' (Kry -TürkS:61), Kmk. *emmek* 1. 'tasa, kaygı, külfet, telaş'; 2. 'acı, keder, elem, yürek acısı, ıstırap' (KmkTS: 120), Krç.-Malk. *emgek* 'azap, ıstırap, işkence' (Krç-MalkTS: 192), YUyg. *emgek* 'emek' (YUygTS: 112).

Emek kelimesinin *emge-* tabanından türediği açıktır. *Emge --imge-* tabanı ve genişlemiş şekillerinin geniş bir kullanılış alanı vardır: Uyg. *ämgän-* 'ızdırıp çekmek' (AYS: 306), *emgen-* 'acı çekmek, zahmet çekmek' (OTWF: 597), Krh. *emge-* 'emek çekmek, zahmet çekmek' (KrhTS: 91), *emge-* 'sıkıntı çekmek' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 637), *emgen-* 'yorulmak, sıkıntı çekmek' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 638), Kıpç. *emgen--emen-* 'emek çekmek, zahmet çekmek' (KİF: 460), *emen-* 'zahmet çekmek, emek çekmek', *emgen-* (I) 'acı çekmek, ıstırap çekmek', *emgen-* (II) 'zahmet çekmek, emek çekmek' (KıpçTS: 73), *imge-* 'zorluk çekmek', *imgen-* 'zahmet etmek, emek çekmek', *imget-* (I) 'emek verdirmek, çalıştırmak' (KıpçTS: 110), *imget-* 'zahmete sıkıntıya sokmak' (KıpçTS: 111), Harz. *emge-* 'zahmet, eziyet çekmek', *emgen-* 'zahmet çekmek, üzülme, eziyet çekmek, emek sarf etmek, yorulmak' (HATS: 171), *imge-* 'emek çekmek, zahmet çekmek', *imget-* 'zahmet çekmek', *imget-* 'zahmet vermek' (HATS: 259), Çağ. *ämge-* 'eziyet, acı çekmek', *ämgen--emgen-* 'zahmet çekmek, üzülme', *ämget--emget-* 'eziyet çektirmek, üzme' (ÇağTS: 334), *imgen-* 'zahmet çekmek, sıkıntıya düşmek, dert ve elem çekmek', *imget-* 'emek çektirmek, zahmet etmek' (ÇağTS: 526), *imgen* 'eziyet, zahmet' (TSD: 254) <*imge-n*, ETT *emen-* 'zahmet çekmek, emek çekmek' (TarS III: 1463), TT (ağ.) *emen-* 1. 'boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek'; 2. 'çok fazla emek vermek, çalışmak' (DerS V: 1734) <*emgen-*, Türkm. *emge-* 'çabalama, gayret etmek, zorluk çekmek' (Türkm-TürkS: 200), Kzn. *imgen-* 1. 'bazı azaları koparılıp garip halde kalmak'; 2. 'ruhen zayıflamak'; 3. 'çok çalışıp halden düşmek, zorlanmak, takatsız kalmak', *imget-* 1. 'bir uzvu zayıflatmak, sakatlamak'; 2. 'moral bozmak' (KznTTS: 118).

Emek sözünün kökenine ilişkin değerlendirmelerde tutarlılık göremeyiz. Eyuboğlu, *emek* kelimesini bir yandan *er-mek* > *emek* gelişmesiyle açıklarken bir yandan da *em 'ilâç'* ile ilişkilendirir (2004: 230). Gülensoy (KBS: 331) ise *emge-* eylemi için soru işaretiyle birlikte **em 'ilâç'+ge* -çözümlemesini yapar. Kaçalın (NSÇT: 934) de aynı eylem için *em 'ilâç'* ile ilgi kurarken *elige-* 'elemek' <*elig 'el'* örneğini göz önünde tutarak **emig+e-* şeklinde bir taban tasarlar. Ona göre addan eylem türeten +*ge-* eki olamayacağı için böyle bir çözümlemeye gidilmelidir. Addan eylem türeten bir +*GA-* ekinin varlığını şu türemelerle tanımlayabiliriz: *terge-* 'terletmek, damıtmak' (TSD: 546), *yövütke-* 'yardım etmek' (TSD: 711) <*yövüt 'yardım'*, *yolgaş-* 'rastlamak' (TSD: 704) <*yol+ga-ş-*. Nişanyan (SS: 161), Clauson (EDPT: 159), Tietze (TETTL: 161) ve Räsänen (VEWT: 42), *emge-* eyleminin yapısı için herhangi bir görüş ileri sürmezler. Sevortyan sözlüğünde *emek* için 'iş, emek' anlamında bir **em* kökünün tasarlanması da kabul edilemez (ESTY I: 273).

Şu tanıklar, *emge-* tabanının bir eylem kökünden geliştiğini kesin olarak gösterir: Harz. *em-* 'eziyet, zahmet çekmek' (KE: 188), TT(ağ.) *em-* (DerS V: 1740), bk.*em-- emen-* 'boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek' (DerS V: 1734). Bu bakımdan *emek* sözünün köken açıklamasını şu şekilde göstermek kaçınılmazdır: *emek* <*emgek*<*emge-k*<*emge-*<*em-ig+e-*.

ETT *emge* 'ezâ, zahmet' (TarS III: 1464)<*em-ge*, *em-* kökünden türemiş başka bir veri olarak dikkati çeker.

silk-

Eski Türkçe çağından beri *silk* – eyleminin lehçe ve ağızlarda yaygın bir söz olduğunu görürüz:

Uyg. *silk-* 'silmek, sallamak' (EDPT: 826), Krh. *silk-* 'silmek', *silkin-* 'tüyler ürpermek', *silkin-* 'bizzat (kendisi) silmek' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 824), Kıpç. *silk--silik-* 'silmek, silkelemek' *silkin-* 'silkinmek, sarsılmak' (KıpçTS: 237), *silk-* 'silmek' (KİF: 625-626), Çağ. *silk-* 'silmek, kakmak, sarsmak', *silkin-* 'silkinmek, sarsılmak' (ÇağTS: 989), Harz. *silk-* 'silmek, silkelemek, sallamak', *silkin--silkin-* 'silkinmek' (HATS: 523), ETT *silk-* 'silmek' (MN: 340), TT *silk-1.* '(üzerindekileri düşürmek için bir şeyi) sallamak, sarsmak, silkelemek'; 2. '(örtü, halı vb. için) çırpma, silkelemek'; 3. 'oynatmak, sarsmak, sallamak'; 4. mec. 'üzerinden atıp kurtulmak, bırakmak'; 5. argo. 'yolcuyu indirmek, silkelemek' (MBTS: 2797), TT ağ. *silke-* 'silmek' (DerS X: 3635), Azb. *silk- 1.* 'üzerindeki tozu, küçük şeyleri vs. düşürmek için bir şeyi kuvvetle sarsmak'; 2. 'ani bir hareketle sarsmak' (AzbTS: 1045), *silke-* 'silmek, kuvvetlice silmek' (AzTDK: 252), *silix-* 'çırpma' (AzbDL II: 494), Gag. *silk-* 'silkelemek' (GagTS: 218), Türkm. *silk- 1.* 'silmek, silkelemek'; 2. 'dürtmek' (Türkm-TürkS: 579), Kırg. *silk-* 'silmek' (KırgS: 655), Kzk. *silki-* 'silmek, sarsmak', *silkin-* 1. 'sarsılmak, silkinmek'; 2. mec. 'öfkelenmek, sinirlenmek' (Kzk-TürkS: 507), Kkalp. *silki-* ay. (KkalpTTS IV: 204), 1. Kzn. *sêlk-* 'silmek, silkelemek, çırpma, çalkalamak, sallamak' (KznTTS: 233), *sêlkên-* 1. 'titremek, kımıldamak, sallanmak, silkinmek'; 2. 'depreşmek, harekete geçmek'; 3. 'bir yere sağlamca bağlanmadığı için oynamak'; 4. 'engebeli yerde sarsılmak'; 5. 'faal davranmak' (KznTTS: 237), Kırg. *silk-* 'silmek' (Kry-TürkS: 99), Kmk. *silk-* 'silmek, silkelemek' (KmkTS: 296), Krç.-Malk. *silk-* 'sallamak', *silkin-* 1. 'sallanmak, yalpalanmak'; 2. 'atılmak, fırlamak'; 3. 'ilerlemek, ileri gitmek'; 4. 'acele etmek, çabuk davranmak' (Krç.-MalkTS: 348), YUyg. *silki-* 'silmek, sallamak', *silkin-* 'sallanmak, ırganmak' (YUygTS: 353), TT. *silkele-*, *silk-*, Azb. *silkälä-ay.*, Başk. *hilkit-* ay., Özb. *silkälä-*, *silkit-* ay. Türkm. *silk-*, *silkele-* ay., YUyg. *silki-*, *silkit-* ay. (KTLS I:780-781), Alt. *silki-* 'silkelemek' (Alt-TürkS: 154), Tel. *silki-* 'silmek', *silkin-* 'silkinmek' (TelS: 99), Hks. *sîlik-* '(toz) silmek, silkelemek' (Hks-TürkS: 444), Şor. *silgi-* 'silmek, silkelemek, sarsmak' (ŞorS: 93), Tuv. *silgi-* 'silmek, sallamak' (TuvTS: 93).

Silk - eyleminin kökeniyle ilgili olarak Clauson (EDPT: 826) ve Räsänen (VEWT: 422) bir görüş ileri sürmemişlerdir. Gülensoy (KBS: 781), Nişanyan (SS: 558) ve Eyuboğlu(2004: 600) ise *sil* -'temizlemek' fiiliyle ilgili kurarlar. Türkm. *sıl*- 'silme' (Türkm-TürkS: 575) tanıklığında birincil uzun ünlülü olduğu gözlenen *sil* - eyleminin (ayr.bk.TDBUÜ: 186) *silk*- eylemine kök olarak düşünülmesi mümkün değildir. Sevortyan sözlüğünde de *silk*- için anlamlandırılmamış bir **sil* kökü tasarlamakla yetinilmiştir (ESTY VII:277).

Perşembe-Ordu ağzından derlenmiş şu veri *silk* - eyleminin köküne ışık tutar: *sil* -'silme': *Hasan bizim dutları silecek* (DerS X: 3636). Ayrıca aynı kökten - DA - pekiştirme ekiyle türemiş TT (ağ.) *silte*~*siltele*- 'silkelemek' (DerS XII: 4696), Türkm. *silte*- 'bir şeyi hızla sallamak, silkelemek' (Türkm-TürkS: 575), Azb. (ağ.) *silte*- 'silkelemek' (AzbDL II: 495) eylemiyle Çuv. *sille*- 'silme, silkelemek, sallamak, sarsmak, tir tir titremek, zangırdamak, vurmak, dövmek' (Çuv-TürkS: 189)<**sil-le* (sıklık fiilleri türeten ek), *silk*- tabanının kökünde -k- ekiyle pekiştirilmiş bir *sil*- 'sallamak' eylemini düşünmemiz gerektiğini kesinleştiren öteki delillerdir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

ağ.: ağız biçimi	Harz. Harezmi Türkçesi	Osm.: Osmanlı Türkçesi
Alt.: Altay Türkçesi	Hks. Hakas Türkçesi	Özb.: Özbek Türkçesi
AT: Ana Türkçe	Kırg.: Kırgız Türkçesi	Saha.: Saha (Yakut) Türkçesi
ay.: aynı anlamda	Kkalp.: Karakalpak Türkçesi	SUyg.: Sarı Uygur Türkçesi
Azb.: Azerbaycan Türkçesi	Kmk.: Kumuk Türkçesi	Şor.: Şor ağız
Başk.: Başkurt Türkçesi	Krç. - Malk.: Karaçay- Malkar Türkçesi	Tat.: Tatar Türkçesi
Çağ.: Çağatay Türkçesi	Türkçesi	Tel.: Teleüt ağız
Çuv.: Çuvaş Türkçesi	Krh.: Karahanlı Türkçesi	TT: Türkiye Türkçesi
ET: Eski Türkçe	Kry.: Karay Türkçesi	Tuv.: Tuva Türkçesi
ETT: Eski Türkiye Türkçesi,	Kzk.: Kazak Türkçesi	Türkm.: Türkmen Türkçesi
Eski Anadolu Türkçesi	Kzn: Kazan Türkçesi, Kazan	YUyg.: Yeni Uygur Türkçesi
Gag.: Gagauz Türkçesi	Tatar Türkçesi	
- Alt-TürkS : *Altayca-Türkçe Sözlük* (1999), (Hz.: Emine GÜRİSOY-NASKALI ve Muvaffak DURANLI), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AY III: ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, Ankara: Odak Ofset.
- AYS: AYAZLI, Özlem (2012), *Altun Yaruk Sudur, VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayımları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AzbDL: *Azerbaycan Dialektoloji Lügati I* (1999), *II* (2003), (Red.: M. Ş. ŞİRELİYEV ve M. İ. İSLAMOĞLU), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AzbTS: ALTAYLI, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I- II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- AzTDK: HACALOĞLU, Recep ALBAYRAK (1998), *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÇağTS: ÜNLÜ, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

- Çuv-TürkS: BAYRAM, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yayınları.
- ÇuvS: PAASONEN, H. (1950), *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS: TDK (1963- 1982), *Derleme Sözlüğü I- XII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EDPT: CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- ERCİLASUN, Ahmet ve Ziyat AKKOYUNLU (2014), *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ESTY: SEVORTYAN, E.V. (1974-2003), *Etimologičeskiy slovar' tyurkskiy yazıkov I-VII*, Moskva.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2004), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara: Sosyal Yayınlar.
- GagTS: *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (1991), (Akt.: Abdülmecit DOĞRU- İsmail KAYNAK), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HATS: ÜNLÜ, Suat (2012), *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Hks-TürkS: *Hakasça- Türkçe Sözlük*, (Hzl: Emine GÜRSOY NASKALI vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KBS: GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KıpçTS: TOPARLI, Recep vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- KırgS: YUDAHİN, K. K. (1988), *Kırgız Sözlüğü I- II*, (Çev.: Abdullah TAYMAS), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİF: ÖZYETGİN, A. Melek (2001), *Ebü Hayyân, Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l Etrâk, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: KÖKSAV Yayınları.
- KkalpTTS: *Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü I- IV* (1982- 1992), Nökis: Karakalpakstan Baspası.
- KmkTS: PEKACAR, Çetin (2011), *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Krç-MalkTS: TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay- Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KrhTS: ÜŞENMEZ, Emek (2010), *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*, İstanbul: Doğu Kitabevi Yayınları.
- Kry-TürkS: ÇULHA, Tülay (2006), *Karaycanın Kısa Sözcüğü (Karayca- Türkçe Kısa Sözlük)*, İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- KTLS: ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTSV: A.K. BOROVKOV (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, (Ruşçadan Çevirenler: Halil İbrahim USTA, Ebülfez Amanoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kzk-TürkS: KOÇ, Kenan vd. (2003), *Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KznTTS: ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan- Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LL: ŞEYHÜLİSLÂM MEHMED ESAD EFENDİ, *Lehçetü'l- Lügat*, (Hzl.: Ahmet Kırkkılıç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- LO: AHMET VEFİK PAŞA (2000), *Lehce- i Osmânî*, (Hzl.: Recep Toparlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MBTS: AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I- III*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- ML: BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1996), 'Ali Şîr Nevâyi, *Muhâkemetü'l- Luğateyn, İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MN: CANPOLAT, Mustafa (1982), *Mecmûatü'n-Nezâ'ir*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NSÇT: *Nevâyi'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar*, (Hzl.: Mustafa S. KAÇALIN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OrhTG: TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.
- OTWF: ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation I- II*, Wiesbaden:Harrasowitz.
- OYTSV: TULUM, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖHTS: ARIKOĞLU, Ekrem (2005), *Örneklî Hakaşça- Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özb-Türk K: YAMAN, Ertuğrul ve Nizamiddin MAHMUD (1998), *Özbek Türkçesi- Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi- Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SS: NIŞANYAN, Sevan (2009), *Sözlerin Soyağacı Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınları.
- ŞorS: KURPEŞKO TANNAGAŞEVA, N. N. ve Şükrü Halûk AKALIN (1995), *Şor Sözlüğü*, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- ŞS: ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (H. 1298), *Luğat- i Çağatay ve Türkî- yi Osmanî*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- TarS: TDK (1963- 1972), *Tarama Sözlüğü I- VIII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDBÜ= TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı-Simurg.
- TeİS: RYUMİNA- SIRKAŞEVA, L. T. ve N. A. KUÇIĞAŞEVA (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, (Çev.: Şükrü Haluk AKALIN ve Çaştegin TURGUNBAYEV), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TETTL I: TIETZE, Andreas (2002), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Luğatı I (A-E)*, İstanbul- Wien: Simurg Yayınları.
- TETTL II: TIETZE, Andreas (2002), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Luğatı II (F-J)*, Wien.
- TSD: PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), *VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- TuvTS: ARIKOĞLU, Ekrem ve Klara KUULAR (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkm- TürkS: *Türkmençe- Türkçe Sözlük* (1995), (Hzl.: Talat TEKİN vd.), Ankara: Simurg Yayınları.
- Türk-SahaS: VASILIEV, Yuriy (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VEWT: RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*, Helsinki.
- YILMAZ, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara: Grafiker Yayınları.

YUygTS: NECİP, Emir Necipovic (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev.: İklil KURBAN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SÜRPRİZ SONLU OLAY ÖRGÜSÜ BAKIMINDAN SEZGİN KAYMAZ'IN 'SEN ALKOL KOKUYORSUN' ADLI ÖYKÜSÜ ÜZERİNE BİLİŞ DEYİŞBİLİMSEL BİR ANALİZ

*A Cognitive Poetic Analysis on Sezgin Kaymaz's Short Story 'You smell alcohol' in terms of
Twist at the End Plot*

Suhan AKINCI OKTAY*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 85-95

Öz: Bilişsel deyişbilim, araştırmacılara edebiyat dâhil birçok alanda analiz yapma imkân sunmaktadır. Öyküde var olan olay örgüsü iki kuramsal çerçeve bağlamında analiz edilecektir. Birinci analiz, olası dünyalar kuramı olup hikâyedeki karakterlerin dünyalarını gösterirken ikinci analiz ise sürpriz sonlu olay örgüsünü okuyucuların nasıl gözlemlediğini gösterecektir. Bu kuramlar Sezgin Kaymaz'ın 'Sen alkol kokuyorsun' gibi sonu izleyiciyi şaşırtarak biten öyküleri analiz etme imkân vermektedir. Sonuç olarak iki kuram birbirini tamamlamaktadır demek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Bağlamsal çerçeve kuramı, olası dünyalar kuramı, sürpriz sonlu olay örgüsü, beklenmedik hikâyeler

Abstract: Cognitive poetics offers researchers the possibility of making research on a variety of disciplines including literature. The plot existing in the short story is analyzed in terms of two theoretical frameworks. While the first analysis, which is the possible world theory will reveal the worlds of the characters, the second analysis will demonstrate how readers understand plot twists. The frameworks like this give chance for the analysis of such plots having a twist at the end as in the short story of Sezgin Kaymaz 'You smell alcohol'. In conclusion, it is possible to state that the two theoretical frameworks complement each other.

Keywords: Contextual Frame Theory, possible world theory, twist at the end plot, tales of the unexpected

1. Giriş

Bilişsel Deyişbilim, edebiyatı kişinin günlük tecrübesi olarak algılayıp, kişinin dünyayı anlamlandırması için bilişsel yetilerini kullanarak edebiyatı algılama çabası ve yorumlaması olarak görmektedir. Son yıllarda gerek akademik edebiyat çalışmaları, gerekse edebiyatın konumu ve değeri oldukça değişim göstermiştir. Edebi metinler sadece tarzları açısından değil, aynı zamanda okuyucunun zihninde ne tarz işlemler oluşturdukları bakımından incelenmeye tabii tutulmaya başlanmıştır. Metinler dilbilimsel ve bilişsel işlev yapan genel insan ilkelerine dayalı olarak açıklanmaya başlanmış, edebiyat çalışmaları dilbilim, psikoloji ve bilişsel

* Öğr. Gör., Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, suhanoktay@hacettepe.edu.tr.
Gönderim Tarihi: 24.08.2017. Kabul Tarihi: 21.12.2017.

disiplinleri birbirine bağlamıştır (Steen and Gavins 2003). Bilişsel deyişbilim sadece edebiyatı incelemek için değil, genel anlamda dili incelemek için yeni bir yöntem olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, hikâye izleklerini inceleyerek bilişsel dilbilim alanına katkıda bulunulmuştur. Geliştirilen birtakım bilişsel kuramlar okuyucunun zihnindeki anlamlandırmayı çözmeyi sağlayınca, hikâyelerde var olan olay örgülerini fark etmemizi ve onları farklı yorumlamamızı sağlamıştır. Bu kuramlar metin işlemede dil ve zihin arasındaki dengeyi detaylı bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır (Emmott 2003: 145-158).

1. 1. Olası Dünyalar kuramı

Olası dünyalar kuramı edebi ve kurgusal metin analizi yapmak için geliştirilmiş bir kuramdır. Kuram'ın felsefesi Alman filozof Leibniz'e dayanmaktadır. Bu görüşe göre insanların 'gerçek dünya' olarak algıladığı dünya sonsuz dünyalar kümesinden veya alternatif olaylar kümesinden sadece bir tanesidir (Semino 2009). Bir cümlenin doğruluk değerini ölçmek için, dil felsefecileri olası dünyalar kuramını geliştirmişlerdir. Örneğin *Ahmet burada* ve *Ahmet burada değil* cümlesinde iki cümlenin arasında mantıksal çelişki bulunmaktadır. Bir başka deyişle, Ahmet ya buradadır ya da burada değildir. Olası dünyalar kuramı, mantıksal olarak çelişen böyle bir durumu kabul etmez (Semino 2009).

Ryan'a (1991) göre olası dünyada beş çeşit alt dünya veya diğer bir deyişle; özel dünyalar bulunmaktadır. Bunlar Bilgi/inanış dünyası, plan dünyası, zorunluluk dünyaları, istek dünyaları ve fantezi dünyalarıdır. Aşağıda söz konusu dünyalar tanımlanmıştır:

Bilgi/inanış dünyası: Bir karakterin doğru olarak düşündüğü gerçek alanın alternatif çeşitleri

Plan dünyası: Karakter dünyayı değiştirmek için nasıl bir plan gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Zorunluluk dünyası: Bir karakterin ahlaki ilkelerinden dolayı önlemeye çalıştığı veya toplumsal kurallardan dolayı farkında olduğu ve dolayısıyla kendisini zorunlu hissettiği gerçek alanın alternatif çeşitleri

İstek dünyaları: karakterin isteklerini gerçekleştirmeye çalıştığı veya ait olduğu grubun isteklerini gerçekleştirmeye çalıştığı gerçek alanda bulunan alternatif çeşitler.

Fantezi dünyaları: gerçek alanın alternatif çeşitleri karakterin hayal ettiği, fantezileri veya halüsinasyonları tümüyle karakter tarafından bulunan kurgulara dâhildir.

Ayrıca Ryan'ın dünyalarla ilgili olarak belirttiği bir diğer önemli nokta ise şudur: Bir olay örgüsünün takip edilebilmesi için en az iki dünya arasında çelişki bulunmasının gerektiğini vurgular (Semino 2009).

1.2. Bağlamsal çerçeve kuramı ve sürpriz sonlu olay örgüsü

Farklı olay örgülerindeki çeşitliliği Emmott bu kuramla açıklamaya çalışmıştır. Sürpriz sonlu olay örgüsü olan hikâyeleri ise yine bu kuramdan destek alarak açıklama yoluna gitmiştir. Emmott bu olay örgüsü çeşidinden bir makalesinde bahsetmiştir. Emmott'a göre (2003: 150) sürpriz sonlu hikâyeler gerçek dünya düzeninin dışına çıktıklarından bizi şaşırtmazlar; önceden belirlenen varsayımları yıktıklarından dolayı okuyucuları şaşırtmayı başarırlar. Emmott (2003: 150) sürpriz sonlu teriminin hikâyenin bütün noktası olay örgüsü değişimine bağlı olduğunda kullanılması gerektiğini vurgular. Sürpriz sonlu olay örgüsünün nasıl ortaya çıktığını göstermek için Emmott'un (JeffriesandMcintyre 2010) öne sürdüğü bağlamsal çerçeve kuramına göre ise okuyucular anlatı dizgesini metin dünyasında bulunan bağlamlarla ilişki kurarak zihinlerinde çözümlerler. Diğer bir deyişle, okuyucunun öyküyü okurken gerçekleştirdiği bilişsel durumlarını göstermeyi hedefleyen bir kuramdır. Sürpriz sonlu olay örgüsünün öncüsü İngiliz yazar RoaldDahl olarak bilinir. Kuram Emmott tarafından geliştirilmiş olup kuramın temeli iki kavrama dayalıdır: okuyucuların okuma esnasında zihinlerinde oluşan kurgusal bağlam'a (bağlam oluşturma) ve metinde belirtilen bağlamsal değişimlere bilişsel olarak nasıl tepki verdiklerine (bağlam izleme) dayalıdır. Bir metin kurgusal dünyadaki bir olayı konu edindiğinde, okuyucu zihinsel olarak aşağıdaki soruların cevaplarını bulmaya çalışır:

- a) Fiziksel çevrede hangi karakterler vardır?
- b) Olay nerede geçmektedir?
- c) Olayın yaklaşık zamanı nedir?

Zihinsel olarak bağlam oluşturmak için okuyucular 'belirli karakterleri, belirli yerde ve belirli bir zamanda ' gruplayıp bağlamsal değişimleri devamlı olarak izlemelidirler. Bu olay Emmott'un tanımı çerçevesinde, 'bağlam izleme' olarak adlandırılmıştır. 'Bağlamsal çerçeve' kavramı, 'bağlam izleme' kavramı ile iç içe kavramlar olarak görülebilir. Bu kavramlar hem okuyuculara karakterleri zamansal ve uzamsal bağlamda bir çerçeveye oturtmalarını sağlar hem de şimdiki çerçevede değişiklik olup olmadığını kontrol etme imkânı verir. Başka bir deyişle, okuyucu metinde kafasında sürekli olarak karakter, zaman ve yer kontrolü yaparak metnin çerçevesi hakkında bilgi, sahibi olur.

Birinci analizle eş zamanlı olarak ikinci analiz yapılmıştır. Bu makalede Sezgin Kaymaz'ın 'Sen alkol kokuyorsun' adlı öyküsünde var olan sürpriz sonlu olay örgüsünün nasıl gerçekleştiğini göstermek amaçlanmaktadır. Bu hikâyedeki sürpriz

sonlu çerçevedeki olay örgüsüne göre bir analiz yapılarak sürpriz sonlu olay örgüsünün okuyucunun zihninde nasıl gerçekleştiğini göstermek amaçlanmıştır. Emmott, Roald Dahl'ın öykülerinden yola çıkarak sürpriz sonlu hikâyelerde okuyucunun ne tür bilişsel çerçevelerle okuyucuya olayı farklı gösterdiğini ifade etmektedir. Bu tür hikâyelerde üç türlü kriter bulunmaktadır:

- 1- **Yansıtılan çerçeve (projected frame):** Hikâyede ön plana atılarak oluşturulan çerçevedir. Hikâyede öncelenen ana olaylar dizgesidir.
- 2- **Çerçeve varsayımları (frame assumptions):** Hikâyede sonradan oluşturulan çerçeveye yöneliktir. Sürpriz sonlu olay örgüsünü gerçekleştirirler.

Çapraz çerçeve (Cross frame), planlı yansıtılan çerçeve (Planned projected frame) ve hatalı inanış çerçevesi (Erroneous belief frame) gibi türleri bulunmaktadır. Hikâyenin özelliklerine göre farklılık gösterir. Planlı yansıtılan çerçevede bu planları oluşturan karakter açısından ileride olabilecek olayları getiren çerçeve olarak tanımlanabilir. Çapraz çerçeve ise, hikâyede belirtilmeyen ama okuyucu farkında olduğunda hikâyedeki karakterleri yeniden yorumlamasını sağlayan çerçeve olarak görülebilir.

Hikâye özelliğine göre çeşitlilik gösterir.

- 3- **Hikâyede var olan kişinin kimliğine veya rolüne yönelik değişimler (Role re-appraisal):** Hikâyede bulunan farklı çerçevelerle sunulan kişiye farklı değer biçmemiz söz konusudur. Örneğin, yanlış kimlik oluşumu gerçekleşebilir. Kötü olarak sunulan biri iyi olarak görünür hikâye sonunda ve sürpriz sonlu olay örgüsü gerçekleşir.

Öyküde var olan çerçeveler yönelik analiz öyküdeki sürpriz sonlu izleğin nasıl gerçekleştiğini bilişsel bağlamda göstermektedir. (Emmott 2003: 150-158)

2. ANALİZ

Aşağıdaki kısımda analiz öncesi öykü karakterleri ve öykü özeti verilmiştir:

2.1. Öykü karakterleri

Günseli: Öykünün ana karakteri

Cemal: Günseli'nin kocası

Harun: Cemal'in arkadaşı

2.2. Öykü Özeti

Sezgin Kaymaz'ın 'Sen alkol kokuyorsun' adlı öyküsü altı aylık hamile Günseli'nin kocası Cemil ile olan evliliğinin eskisi gibi olmadığı fikriyle başlar. Günseli ve Cemal bir yıllık evlidirler. Günseli kocasının değiştiğini eskisi gibi olmadığını düşünmektedir. Günseli üniversitede öğrenci olan Cemil'in son zamanlarda okula da uğramadığını öğrenir ve kocasından iyice şüphelenmeye başlar. Cemil'in arkadaşı kuru temizlemeci Halil'in yanına uğrayıp oradan da Kimene Halil'in meyhanesine gittiğini düşünmektedir. Annesinden nasihat ister bu evliliği yürütmek için. Annesi ise kocasına sabrederek onu eve bağlaması gerektiğini söyler. Eğer sabretmezse kocasını kaçıracağını söyler. Oysa Günseli'nin boşanmaktan çekindiği yoktur. Geçmişte her iki gencin ailesi de bu evliliği onaylamasalar da istemeyerek razı olmuşlardır. Buna rağmen Günseli'nin annesi Günseli kocasının içmeye başladığını söylemesine rağmen kocasının yüzüne gülüp o hayattan kocasını uzaklaştırması gerektiğini belirtir. O sürede aylardan Ramazan ayıdır. Günseli bayrama kadar hiç belli etmeden kocasını gülyüzle karşılayıp Cemal'in düzelmesini, kendisine ilgi göstermesini, her şeyin eskisi gibi olmasını umut eder. Eğer düzelmezse de kocasını terk etmeyi planlar.

Cemal her eve geldiği akşam rakı kokarak gelir. Günseli hamile olduğu için bu durumdan çok rahatsızdır. Günseli her gün bayrama kadar kalan günleri saymaktadır. Bayrama kadar kocası düzelmezse evi terk edip gidecektir. Fakat kocasında hiçbir farklılık ve düzelme olmamaktadır. Son gün Günseli 'Artık bu iş bitti ' olarak olaya bakar. Kocası eve gelip Günseli'ye aşağıda arkadaşı Harun'un beklediğini söyleyince, Günseli sinirlenip kocasının okula gitmediğini bildiğini Cemal'in yüzüne vurur. Günseli kocasına sinirlenip bağırıp çağırmaya başlar. Bu sırada birden kanaması olur ve bayılır. Cemal'in arkadaşı Harun, genç çifti hastaneye acil olarak yetiştirir. Olaylar en son şaşırtıcı bir biçimde sonuçlanır. Günseli'nin kocası bebekleri olacak diye üniversite kaydını dondurur. Cemal Günseli'nin kayıt dondurup çalışmaya başladığını öğrenmesini istemez. Çünkü Cemal Günseli'nin okumaktan vazgeçtiğini düşüneceğini zannedip endişelenmesinden rahatsız olur. Cemal doğacak bebeklerine katkıda bulunmak istediği için kayıt dondurur ve çalışmaya başlar. Harun, Cemal'e babasının kömür tevzii deposunda kürekçilik işi ayarlar. Cemal sabahtan akşama kamyonlara kömür taşımaktadır. Günselinin babası annesine bile söylemeden Cemal'e Kimene Halil'in yerinde gece işi de ayarlamıştır. Cemal oradan çıktıktan sonra arkadaşı Harun'un yanına yorgunluğunu çıkarmak için bir çay içmeye gitmektedir. Harun, Cemal ve Günseli'nin doğacak olan bebeklerine hediye olarak bebek karyolası almış ve o karyolayı eve çıkarmak için Harun ile Cemal eve beraber gelmişler ve o sırada Günseli aniden bayılmıştır.

Öyküde var olan olay örgüsü iki kuramsal çerçeve bağlamında analiz edilecektir. İki farklı bütünleşik analiz birbirini tamamlayacaktır. Birinci analiz olan olası dünyalar kuramı ile öyküde bulunan dünyalar yansıtılacaktır ve ikinci analizle ise

öyküde bulunan çerçeveler ve sürpriz sonlu olay örgüsünün nasıl gerçekleştiği görülecektir. Öyküde bulunan dünyaları analiz etmek öyküdeki olay örgüsünü göstermesi ve sürpriz sonun nasıl gerçekleştiğinin izlenmesi açısından önem taşımaktadır. Öyküde Günseli'nin kafasında oluşturulan dünyalar ve Günseli'nin babası ve annesinin dünyaları verilmektedir. Öyküdeki birinci analizin basamakları aşağıdaki şekilde yapılacaktır.

Öyküde bulunan kısımlar tek tek öyküde bulunan istek dünyası, bilgi/inanış dünyası ve plan dünyası bakımından ele alınacaktır. Öyküde Günseli'nin oluşturduğu dünyalar ve daha sonra Günseli'nin anne ve babasının oluşturduğu olası dünyalar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

2.1. Öyküde Günseli tarafından oluşturulan olası dünyalar

2.1.1. İstek dünyası: Günseli hamile olduğundan kocasından her zamankinden daha fazla ilgiye, sevgiye ihtiyacı vardır.

Öyküde Günseli'nin istek dünyasına ilişkin bulunan örneklerden birkaçı aşağıda verilmiştir:

- 1) Günseli: 'Ben burda hamileyim... Her zamankinden fazla ilgiye, sevgiye ihtiyacım var' (s.310)
- 2) Günseli: 'Aşerdiği günlerde, gecelerde bile evde olmayışını, sabahları bir tatlı söz etmeyişi, okuldan kaytarışını bile bir yere kadar idare edebilir, hoş görebilirdi, ama şu içme meselesi yok muydu? Nereden çıkmıştı o?' (s.313)
- 3) Günseli: 'Bak, önümüz bayram, benim karnım burnumda, saat olmuş akşamın kaç, daha ortalarda yok. Hiç düşünmüyor. Karım evde bir başına ne yapıyordur? Bir ihtiyacı falan var mıdır? Dağıttı, iyice dağıttı'. (s.309)

Örneklere de görüldüğü üzere Günseli'nin kocasıyla ilgili istek ve beklentileri öyküde belirtilmiştir.

2.1.2. Bilgi/İnanış Dünyası: Günseli kocası Cemal'in okula gitmeyip kuru temizlemeci arkadaşı Halil'in yanında vakit geçirdikten sonra Kimene Halil'in meyhanesine gidip içki kokularıyla eve döndüğüne inanmaktadır.

Günseli kocası hakkında edindiği bilgiyi annesiyle şu şekilde paylaşır:

- 1) Günseli: 'Araştırdım, soruşturdum, her şeyi öğrendim... Sabahtan, 'Okula gidiyorum,' deyip çıkıyor, ama öğrendim, kapısından bile geçtiği yokmuş okulun. Kayboluyor ortadan. Kim bilir nerelerde sürtüyor! Sonra, akşama

doğru bir kuru temizlemeci arkadaşı var ya bunun... Hani biz nişanlıyken sizin eve de gelir giderdi kuyruk gibi peşine takılıp... Harun Harun... Ortaya çıkıp onun yanına uğruyormuş... Ondan sonra da ver elini Kimene Halil'in meyhanesi...' (s. 309)

Günseli kocasıyla ilgili düşüncelerini ve şikâyetlerini öyküde şu şekilde ifade eder:

- 2) Günseli: 'Severek evlenmişti ve belki de halen devam ediyordu sevmeye. Her cevrine bir yere kadar katlanabilirdi sevdiği adamın, her cefasını bir yere kadar sineye çekebilirdi. Aşerdiği günlerde, gecelerde bile evde olmayışını, sabahları bir tatlı söz etmeyişi, okuldan kaytarışını bile bir yere kadar idare edebilir, hoş bile görebilirdi, ama şu içme meselesi yok muydu? Nereden çıkmıştı o? Bekârken bile ağzına alkol koymayan adam, nereden icap etmişti de her gece içmeye başlamıştı? Durup dururken, kibrit çaksan havaya uçacak hallere düşmesinin sebebi ne olabilirdi? Hepsi bir yana, oruç ayında, ramazanda içmek neyin nesiydi? Hamile eşin yanına leş gibi rakı kokarak gelmek nasıl bir duygunun, düşüncenin, ruh halinin eseriydi? Bu nasıl bir insanlıktı? Ne olmuştu onun sevdiği adama?' (s. 313)

Günseli: 'Gelmiyor ki... Şimdi o kuru temizlemeci itin yanındadır. Biraz sonra da Kimene Halil'in yerinde olacak'. (s. 314)

Günseli kendi dünyasında eşinin kuru temizlemeci arkadaşının yanında olduğunu ve daha sonra meyhaneye gideceğini kafasında kurar.

2.1.3. Plan dünyası: Günseli kocası Cemal bayramın birinci gününe kadar düzelmezse annesinin evine gidip kocasını terk etmeyi planlar. Bu kısımda öyküde ana karakter Günseli'nin evliliği ve hayatı hakkındaki planlarını gözlemlemekteyiz. Öyküden bu dünya hakkında aşağıdaki örnek verilebilir:

Günselinin kocası Cemil ile ilgili düşünceleri ve evliliğiyle ilgili boşanma fikri öyküde Günseli'nin konuşmalarında gözlemlenmektedir.

- 1) Günseli: 'Bayramın birinci günü! Eğer bu iş bu zamana kadar düzelmezse, kocası, Cemil, bayram namazından dönüp de, tabii o da giderse, karısı ile bayramlaştıktan hemen sonra, Günseli birkaç ufak tefeğini alıp evi terk edecekti. Annesinin evi, birkaç apartman ötedeydi. 'Gezmeye gider gibi,' diye düşünmüştü.' (s. 315)

Günseli öyküde bu konuşmalarıyla Cemil'e zaman tanıyarak sabır gösteriyordu. Her şeyin zamanla değişeceğini umuyordu. Eğer değişmezse boşanmayı planlıyordu. Öyküde bu kısım Günseli'nin plan dünyasına ilişkin örnek olarak görülmektedir. Günseli bir kadın olarak boşanmanın bütün halleriyle, duygusal

boyutuyla düşünmektedir. Günseli kocası Cemal'in kendine yaşattıklarını bütün boyutlarıyla sorgulamaktadır.

2.1.4. Zorunluluk dünyası: Günseli üç ay sonra bebek doğduğunda, hayatın kendi payına yaratacağı zorunlulukların farkındadır ve öyküde bu dünyaya ilişkin düşüncelerinden bahsetmektedir. Öyküde bu dünyaya ilişkin örnekler aşağıdaki şekildedir:

Günseli: Üç ay sonra bebek doğacaktı. Sonra bir tamam kördüğüm olmayacak mıydı işler? İyice içinden çıkılmaz bir hal almayacak mıydı? Bir tarafta bebek, bir tarafta işe gitme, eve ekmek getirme mecburiyeti, kocadan hayır olmadığına göre, bir tarafta üçe, beşe katlanacak masraflar... Nereye kadar?

Günseli bu konuşma ile zorunluluklarının farkındadır ve bu zorunluluklarına göre bir karar verme aşamasındadır. Ana karakter Günseli kendi hayatını korumak için bazı planlar yapmak zorundadır. Bebek doğunca bebeğin bakım masrafı, Günseli'nin eve para getirme, evi çekip çevirme zorunluluğu ve bunların hiçbirinin farkında olmayan kocası. Bütün bunlar Günseli'yi çıkış yolu bulmaya itmektir.

Diğer taraftan Günseli'nin dışında Günseli'nin babasının ve annesinin anlattığı gerçeklerden oluşan olası dünya ise şu şekildedir:

2.1.5. Bilgi/İnanış dünyası: Günseli'nin babası ve annesi Günseli'nin kocasının okul kaydını dondurduğunu ve doğacak bebeklerine destek olmak için çalışmaya başladığı gerçeğini anlatırlar. Kocasının arkadaşı Harun babasının tevzii deposunda kürekçilik ayarladığını ve Cemal'in sabahtan akşama kadar çalıştığından bahsederler kızlarına. Cemal akşam tevzii çıkışında arkadaşı Harun'un yanına uğrayıp bir çay içerek yorgunluk atıp gece işi olan Kimene Halil'in yerine gitmektedir. Anason kokusu da üstüne orada çalışırken sinmektedir.

Günseli'nin annesi ve babası kendi bilgi ve inancı dünyasını açıklayarak Günseliye kocası Cemal hakkındaki gerçekleri açıklar. Bu dünya öyküde şu şekilde yansıtılmıştır:

- 1) Günseli'nin annesi: 'Kayıt dondurmuş Cemil...' 'Okuldan kaçıyor falan değilmiş. Devamsızlıktan atılmamak için kayıt dondurmuş.'

'Dinle kızım... Kocan kayıt dondurmuş, çünkü hamile olduğunu öğrendiği gün, çalışıp para kazanmaya, bir kenara üç-beş kuruş atmaya, okulunu o parayla okumaya, bebek doğduktan sonra artacak masraflara karınca kararınca, az da olsa katkıda bulunmaya karar vermiş...'

'Evet... İş aramasına da gerek yokmuş üstelik. Harun, ona babasının kömür tevzii deposunda kürekçilik ayarlamış. Kocan, sabahtan akşama kadar o depoda çuvallara, kamyonlara ve kamyonetlere kömür doldurmuş, senin şikâyet edip durduğun şu aylar boyunca...' (s.326)

Günseli annesinin kocası hakkındaki gerçekleri açıklamasına karşı Günseli annesine gündüz çalışıp gece gidip Kimene Halil'in yerinde kazandığı parayı yediğinden bahsederek annesine yine karşı bir argüman geliştirir. Bunun üzerine Günseli'nin babası konuşmayı devralır ve kızlarını birlikte ikna etmeye çalışırlar.

Sonuç olarak, olası dünyalar analizi öyküde Günseli'nin kurduğu dünyadan yola çıkar ve aslında öyküde Günseli'nin kurduğu dünyadan farklı dünyaların bulunduğunu gösterir. Bu farklılık ve öykünün okuyucuyu sonunda şaşırtması ise ikinci analiz olan Catherine Emmott'un kuramına dayalı olarak açıklanacaktır. Bu üç madde ve olası dünyalar kuramının örtüşmesi aşağıdaki şekildedir:

1. Günseli'nin bilgi/inanış dünyası öyküde **yansıtılan çerçevedir**. Diğer bir deyişle, okuyucu olayları Günseli'nin bakış açısından gözlemler. Buna bağlı olarak, Günseli kocası Cemal'in okuluna gitmeyip bütün gün arkadaşı kuru temizlemeci Halil'in yanında vakit geçirip akşama doğrudan Kimene Halil'in meyhanesine gidip içki içip eve döndüğünü düşünür. Hikâyede okuyucuya yansıtılan çerçeve ana karakter Günseli'nin bilgi ve inanış dünyasından gelmektedir.
2. Öyküdeki diğer bir çerçeve ise Günseli tarafından okuyucuya sunulan **planlı yansıtılan çerçeve** diye adlandırılabilir çerçeve türüdür. Bu çerçeve doğrultusunda hikâye devam ederken Günseli annesinin de öğüdüyle kocasına bir süre daha zaman vermeye karar verir. Bayramın birinci gününe kadar bekleyip eğer kocası düzelmezse evi terk etmeyi planlar. Emmott'un (2003: 151) da belirttiği gibi özellikle insan hırsı söz konusu olduğunda kişiler bütün olasılıkları göz önüne alamadığından, kişinin kendisinin hikâyede oluşturduğu planlar dünyası kişiyi yanıltabilir demektir (Emmott 2003: 151). Günseli de kocasını terk etmeyi planlayıp gün sayarken bir anda kocasının kapıda arkadaşı Harun'un beklediğini söyleyip hemen aşağı inip gideceğini belirtmesi Günseli'yi aşırı sinirlendirdiğinden Günseli kocası Cemal hakkında her şeyi bildiğini yüzüne vurur. Hikâyenin ana karakteri Günseli planlı çerçevenin dışına çıkıp hırslarına kapılıp her şeyi bildiğini belirterek kocasına tepkisini belirtir. Diğer bir deyişle, öyküdeki planlı yansıtılan çerçeve olası dünyalar kuramı analizinden Günseli'nin plan dünyasından gelmektedir.

Hikâyenin sonuna doğru ise Günseli'nin anne ve babasının hikâyede yansıtılan çerçevenin yanlış olduğunu Günseliye bildirmesi, hikâye sonunda **çapraz çerçeve**'nin ortaya çıkması hikâyede görülen sürpriz sonlu olay

örgüsünü ortaya çıkarmaktadır. Çapraz çerçeve ise öyküde olası dünyalar analizinden Günseli'nin anne ve babasının bilgi ve inanış dünyasından gelmektedir. Öykü sonunda görülen çapraz çerçevede Günseli'nin kocası Cemal'in doğacak bebeklerine destek olmak için iş bulup çalıştığını belirtir. Akşama doğru ise iş çıkışı arkadaşı kuru temizlemeci Halil'in yanına uğrayıp çay içtiğini gece ise Kimene Halil'in yerine gidip çalışmaya devam etmektedir. Kocası Cemal içki içmediği halde anason kokusu üstüne bulaşmaktadır. Çapraz çerçeve yansıtılan çerçevenin aksi yönündedir ve gerçekler çapraz çerçevede ortaya çıkmaktadır. Öyküde analiz edilen olası dünyalar kuramı ise bize var olan çerçeveleri göstermektedir.

Hikâyede gerçeği öğrenmemiz Günseli karakterinin yansıttığı **hatalı inanış çerçevesinden** kaynaklanmaktadır. Günseli'nin kocasını okula gitmeyip bütün gün orada burada dolaşıp alkol alan biri olarak görmesi ve bu fikrine inanması öyküdeki hatalı inanış çerçevesini getirmiştir. Bu çerçeveden dolayı kocası Cemal olumsuz bir roldedir. Bu çerçeveyi de aynı şekilde öyküde analiz edilen Günseli'nin olası dünyalar kuramı bağlamında bilgi ve inanış dünyası vermektedir.

3. Hikâyede Günseli'nin kocası Cemal sorumsuz, hamile eşi ve doğacak bebeği için hiçbir fedakârlık yapmayan, kendi hayatına bakan, alkol alan bir koca rolündedir. Yansıtılan çerçeve bu yöndedir. Oysa çapraz çerçevede, Cemal ile ilgili gerçekler Cemal'in koca **rolünün yeniden değerlendirilmesi** gerektiğini ortaya çıkarır. Öykü'nün sürpriz sonlu olay örgüsünde, Günseli'nin kocası Cemal ile ilgili olarak olumsuzdan olumluya dönen bir olgu ortaya çıkar. Cemal iyi, fedakâr, eşini düşünen bir koca rolündedir aslında. Öyküde sürpriz sonlu bitiş olmasından dolayı, öykü sonunda karakterin yansıtılanın aksine iyi biri olduğunu göstererek okuyucuyu şaşırtmayı başarmaktadır.

3. Tartışma

Sezgin Kaymaz'ın 'Sen Alkol kokuyorsun' adlı öyküsünde ana karakter Günseli'nin yansıttığı çerçeve kocası Cemal'in bütün gün başıboş dolaşıp gecede gidip Kimene Halil'in yerinde alkol alması çerçevesidir. Çerçeve bilgilerine Günseli'nin öykü boyunca oluşturduğu Bilgi/inanış dünyası, istek dünyası, plan dünyası, zorunluluk dünyası, fantezi dünyaları gibi olası dünyalar kuramı ile oluşturulan bilgilerden ulaşılmıştır. Okuyucuya öyküde ilk öne çıkarılan çerçeve budur. Hikâyenin sonuna doğru Günseli'nin hatalı inanış çerçevesinden olaylara baktığı ve çapraz çerçevede daha farklı bir olay örgüsü bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçeveye göre Günseli'nin kocası Cemal'in doğacak bebeklerine destek olmak için iş bulup çalıştığını ortaya çıkar. Akşama doğru ise iş çıkışı arkadaşı kuru temizlemeci Halil'in yanına uğrayıp çay içtiğini gece ise Kimene Halil'in yerine

gidip çalışmaya devam ettiği gerçeği ortaya çıkar. Kocasını Cemal içki içmediği halde anason kokusu üstüne bulaşmaktadır. Çapraz çerçeve yansıtılan çerçevenin aksi yönündedir ve gerçekler çapraz çerçevede ortaya çıkmaktadır. Hikâyede şaşkırtıcı sonlu olayların tamamen farklı olması ve Günseli'nin kocasını Cemal'in hikâyede Günseli'nin bahsettiği gibi sorumsuz biri olmadığı tam tersi doğacak bebekleri için çabaladığı ortaya çıkar.

4. Sonuç

Bilişsel deyişbilim kuramlarından yola çıkarak yapılan bu öykü analizi, öyküdeki şaşkırtıcı sonlu olay örgüsü oluşumu hakkında bilimsel veriler öne sürmektedir. Hikâyede uygulanan olası dünyalar kuramı ve bağlamsal çerçeve kuramları okuyucunun öyküleri bilişsel bakımdan nasıl analiz ettiğini göstermektedir. Bu analiz, araştırmacılara diğer sürpriz sonlu hikâye çeşitleri için araştırmalar yapılabileceğini göstermektedir. Örneğin, dedektif hikâyelerinin veya bilim kurgu türünün sürpriz sona nasıl ulaştığı araştırmacılar için bir başka analizin konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- EMMOTT, C. (2003), 'Reading for pleasure: a cognitive poetic analysis of 'twists in the tale' and other plot reversals in narrative texts', in Gavins, J. and Steen, G. (eds.) *Cognitive Poetics in Practice*, pp.145-60, London: Routledge.
- JEFFRIES, L. AND D. MCINTYRE (2010), *Stylistics*, Cambridge: CUP.
- KAYMAZ, S. (2005), 'Sen alkol Kokuyorsun'. *Sandık Odası*, İstanbul: İletişim Yayıncılık., and Narrative
- RYAN, Marie-Laure (1991), *Possible worlds, Artificial Intelligence*. Bloomington: Indiana University Press.
- STEEN, J. and G. GAVINS (2003), 'Contextualising Cognitive Poetics'. *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge.
- SEMİNO, E. (2009), 'Text Worlds', Ed. Brone, G. And J. Vandaele, *Application of Cognitive Linguistics*, Berlin: Mouton de Gruyter.

ALMANYA'NIN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDEKİ ERMENİ POLİTİKALARI

Armenian Politics of Germany in the Period of Turkish Republic

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 97-120

Öz: I. Dünya harbi sırasında Osmanlı Ermenilerinin düşman safına geçerek Türk ordusunu arkadan vurmaları üzerine Osmanlı Devleti ile Almanya arasında istişare edilerek alınan Ermeni zorunlu göçü kararı savaşın sonu Türkiye ile birlikte Almanya'nın da suçlanmasına neden olmuş, Almanlar söz konusu ithamlardan kurtulabilmek için Türkleri suçlama yolunu tercih etmiştir.

Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Ermeniler Almanya'ya desteklemiş ve II. Dünya savaşında Alman ordusunda ve SS birliklerinde görev almışlardır. Ermenilerin söz konusunu desteği Almanların Ermenilere bakış açısını olumlu yönde etkilemiştir.

Almanya'nın geçmişten itibaren Ermenilere verdiği destek günümüzde artarak devam etmektedir. Bu kapsamda Alman Meclisi 2001 yılından itibaren aldığı kararlarla Türkleri Ermenilere karşı soykırım suçu işlemekle suçlamaktadır. Almanya'nın Ermeni tezlerini desteklemesinin ve Türkiye'yi soykırım yapmakla suçlamasının en önemli sebeplerden biri yeni soykırım suçluları bularak kendi atalarının işlediği Yahudi soykırımının etkilerini hafifletme çabasıdır.

Bu çalışmada Almanların söz konusu politikaları incelenmiş ve bunlara karşı alınabilecek tedbirler konusunda öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Almanya'nın Ermeni Politikası, Alman-Ermeni İlişkileri, Türk-Alman İlişkileri, Ermeni Zorunlu Göçü, Ermeni Soykırım İddiaları*

Abstract: *During the WW I (World War I) Armenian minority living along the Russian border showed great support to invading Russian troops and spied and sabotaged against the Ottoman forces; Germany consulted with the Ottomans and advised them to relocate Armenians from the war zone. Right after these consultations the law to relocate the Armenians was put into effect by the Ottoman Government.*

Upon losing the WW I not only the Ottoman Empire but Germany was also accused of the relocation decision. Germany puts the blame on the Turks to get rid of these accusations.

After Hitler's rise to power in Germany Armenians supported Germany and enlisted in the German army as well as in the SS troops. These Armenian actions caused an increase in the German support of Armenians.

Nowadays German's continuous support to Armenians is keeping on increasingly. The German Parliament has been accusing Turks of the so-called Armenian genocide since 2001. One of the most important reasons for these accusations is to find new accomplices and dilute the memory of the Holocaust which was committed by her ancestors. In this work, Germany's abovementioned policies were examined and suggestions for preventive measures were identified for policy guidance.

Keywords: *Armenian Politics of Germany, German-Armenian Relations, Turkish-German Relations, Armenian Relocation, Armenian Genocide Claims*

* Dr., ANKA Enstitüsü Bilimsel Danışma Kurulu Üyesi, Ankara/TÜRKİYE. omertascioglu@gmail.com. Gönderim Tarihi: 20.03.2017. Kabul Tarihi: 26.09.2017.

Giriş

20. Yüzyılın başlarında dünya siyasetindeki gelişmeler Fransa, İngiltere ve Rusya'yı yakınlaştırmış ve Birinci Dünya Savaşında ittifak yapan bu devletler yaptıkları gizli anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda uzlaşmışlardır (Turan 2015: 74). Savaş öncesinde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan yakınlaşma ve büyük devletler arasındaki bloklaşma sonucunda Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa katılmak zorunda kalmış ve Almanya'nın savaştan yenik çıkması Osmanlı Devleti'nin de toprak kaybetmesine ve parçalanmasına neden olmuştur. Ancak söz konusu savaşa Almanya'nın sadece Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak niyetiyle katılmadığı ve diğer emperyalist devletler gibi Ortadoğu ve Kafkaslar'daki enerji kaynaklarını ve Osmanlı topraklarını İngiltere, Fransa ve Rusya'ya bırakmamak için bu savaşa katıldığı gerçeği de gözlerden uzak tutulmamalıdır (Taşcıoğlu 2016: 205).

Savaş sırasında Ermenilerin Rusya'yı desteklemesi ve Osmanlı ordusu aleyhine casusluk ve sabotaj faaliyetlerinde bulunması üzerine Almanlar, isyancı Ermenilerin savaş bölgelerinden çıkarılmaları ve savaş yaşanmayan bölgelere nakledilmeleri konusunda Osmanlı Devleti'nin yönetim kadroları ile istişarede bulunarak Osmanlı yöneticilerinin göç kararı almaları üzerinde etkili olmuşlar ve Ermeni zorunlu göçü uygulamaya konulmuştur. Ancak savaş sona erdikten sonra Ermeni zorunlu göçü nedeniyle Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Almanya'nın da suçlanmaya başlaması üzerine Almanlar zorunlu göç konusunda kendilerine yapılan suçlamalardan kurtulabilmek için Ermeni zorunlu göçü ile ilgilerinin olmadığını vurgulamışlar ve Türk tarafını suçlama yoluna gitmişlerdir (Taşcıoğlu 2016: 189).

Almanya'nın yukarıda özetlenen Osmanlı dönemindeki politikalarında Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak Atatürk Türkiye'sinin uluslararası alandaki saygınlığı ve gücü Almanların II. Dünya Savaşı öncesine kadar Türkiye ile ilişkilerinde dikkatli ve Türkiye'ye karşı saygılı davranmalarına neden olmuş, bu dönemde Almanya ile Türkiye arasında özellikle Ermeni meselesinden kaynaklanan bir kriz yaşanmamıştır.

Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesinin ardından ise Ermeniler ile Almanlar arasındaki ilişkilerin arttığı ve Ermenilerin her zaman olduğu gibi güçlüden yana olma politikası izleyerek Almanlara yanaştıkları, Almanların da bu ilgiyi karşılıksız bırakmadıkları ve Ermenilerle ilişkilerini geliştirdikleri görülmektedir. Bu kapsamda Nazilerle Ermeniler arasındaki işbirliğinin ideolojik zemini 1930'larda döşenmeye başlanmıştır. Goebbels 1933 yılında Ermenileri Aryan olarak tanımlamıştır. Nazi Partisi'nin önemli ideologlarından olan Almanya'nın İşgal Edilmiş Doğu Bölgeleri Bakanı Alfred Rosenberg 1926-1936 yılları arasında Şarkiyat Enstitüsü'nün başında bulunan Dr. Artashes Abegyan'ı Ermenilerin antropolojisini ve tarihini incelemek üzere bir komite kurmakla görevlendirmiştir (Perinçek 2015:129). Artashes Abegyan ile Paul Rohrbach 1934 yılında yayımladıkları "Aryan Ermenilerin Nazi Entelektüelleri ile

İşbirliği" adlı kitapta Ermenilerin ve Ermeni dilinin Aryan kökenli olduğunu ifade etmişlerdir (Erdoğan 2016a: 2). Komitenin 1934'te kurulmasından beş ay sonra Rosenberg, Hitler'e Ermenilerin arı ırktan geldiğini gösteren bir rapor sunmuştur. Bu dönemden itibaren savaş sonuna kadar Almanya'da Ermeniler ve antik tarihleri, arı ırka aidiyetleri ve "1915 Ermeni kırımını" üzerine onlarca kitap yayımlanmıştır. "Ermenilik-Arılık", "Zeytun", "Ermeniler ve Almanların Tarihi Dostluğu", "Arılar Sana Bakıyor", "Gönüllülerimizin Tarihi Rolü" adlı kitaplar bunlardan bazılarıdır (Perinçek 2015: 130, Erdoğan 2016a: 2).

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden 4 yıl önce 10 Mayıs ve 9 Ağustos 1935'te Ermenilere ait Hayrenik* adlı günlük gazetede çıkan yazılarda Ermenilerin ve Yunanlıların Selanik'te çok sayıda Yahudi'yi katletmelerinden övgüyle söz edilmiş ve Ermenilerin Nazi Almanya'sında ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığını destekledikleri ifade edilmiştir (Weems 2002: 347). 19 Ağustos 1936'da Ermenilere ait Hayrenik adlı haftalık dergide ise *"kanserli urun vücuttan sökülüp atılmasında akan kanın ehemmiyetinin olmadığı gibi Yahudilerin de toplumdaki sökülüp atılmalarında akacak kanın ehemmiyetinin bulunmadığı ve Naziler açısından bunun bir zorunluluk olduğu"* ifade edilmiştir (Hayrenik Weekly, August 19, 1936). Benzer şekilde aynı derginin 17 Eylül 1936 tarihli nüshasında Adolf Hitler'i öven yazılar yayınlanmıştır. Bu süreçte Ermeniler tarafından Berlin, Münih gibi Alman şehirlerinin yanı sıra Bükreş, Sofya gibi diğer Avrupa şehirlerinde Ermeni milliyetçi dernekleri ve Almanlar lehine faaliyet yürütmek üzere Ermeni gençlik örgütleri kurulmuş, ayrıca Bulgaristan ve Romanya'da Tseghagron† örgütüne mensup savaşçı gruplar oluşturulmuştur. Bu dönemde Almanya'da Ermeniler için özel okullar kurularak Ermeni çocuklarına 3. Reich'in himayesinde kurulacak Büyük Ermenistan'ın propagandası yapılmış ve Ermeniler arasında Almanların desteği ile Ermenistan'ın Türklerden ve Ruslardan temizlenerek Bulgarlar, Romenler, Slovaklar ve Hırvatlar gibi Ermenilerin de bağımsızlığına kavuşacağı fikri işlenmiştir (Perinçek 2015: 130-137, Abramyan 2006: 71-72-74).

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ERMENİ-ALMAN İŞ BİRLİĞİ

I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'ya karşı cepheye yer alan ve kendileri için bağımsız bir devlet kurma vaadinde bulunan İngiltere, Fransa ve Rusya'yı destekleyen Ermeniler Almanya'nın yukarıda izah edilen faaliyetlerinin de etkisiyle II. Dünya Savaşında taraf değiştirerek Almanya'yı desteklemişlerdir. Ermenilerin Hitler'in

* "Hayrenik" Ermeni dilinde ata vatan (ana vatan) anlamına gelmektedir.

† Tseghagron adlı örgüt I. Dünya Savaşı sırasında Türklere karşı savaşan gönüllü Ermeni birliklerinin komutanlarından Karekin Nezhdeh tarafından 1934 yılında ABD'de kurulmuş, daha sonra Avrupa'ya yayılmıştır. Örgüt II. Dünya Savaşında dünyadaki tüm Ermenileri Nazilerle işbirliğine çağırarak ve savaş süresince Nazilerle işbirliği halinde faaliyet göstermiştir (Detay için bakınız: Mehmet Perinçek, İkinci Dünya Savaşında Nazi-Taşnak İşbirliği, TESAM Akademi Dergisi, Ocak-2015.2(1): 130-131-132)

1930'da Almanya'da iktidara gelmesinin ardından, çıkacak bir savaşı Almanya'nın kazanacağı değerlendirilmesini yapmaları Hitler liderliğindeki Almanya'ya destek vermelerinde etkili olmuştur.†

Ermenilerin Nazilere verdiği destek savaş yıllarında da devam etmiştir. Taşnakların Nazi Almanya'sının yanında yer almasında başrolü oynayan, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında "Müslüman Türk Kasabı" ve "Yahudi Avcısı" olarak anılan Dro lakaplı Ermeni General Drastamat Kanayan II. Dünya Savaşı başlarında 812. Ermeni Lejyoner Taburunu kurarak Almanya saflarında harbe katılmıştır (Erdinç 2016a: 2). Dro'nun öncülüğünde 1942 yılında Varşova'nın Rembertow bölgesinde, Simferopol'de, Rostovna Donu'da, Pulawy'de ve 1943'de Orlov bölgesinin Jizdra şehrinde Ermeni lejyoner birlikleri kurulmuştur. Sadece Polonya'da kurulan Ermeni lejyoner taburlarının sayısı dokuzdur (Perinçek 2015: 136). Ermeni lejyoner birliğinin mevcudu önce 20.000 kişiye, daha sonra Fransa ve Almanya'da yaşayan diğer Ermenilerin de Alman ordusunun Doğu Lejyonu olan 19. Orduya katılmalarıyla 100.000 kişiye ulaşmış ve Dro komutasındaki Ermeni birlikleri Kırım'da, Kuzey Kafkasya'da ve Hollanda'da Alman birlikleriyle savaşa katılmıştır (Erdinç 2016a: 2, Weems 2002: 346).

Ermeni lejyoner birliğindeki askerlerin bir bölümü Almanya'nın işgal ettiği ülke topraklarında kurduğu koruma birlikleri içinde de görev yapmış, Ermeni askerler işgal edilen topraklarda yaşayan Yahudiler ile diğer istenmeyen unsurların tespitinde ve tutuklanmasında, tutuklananların daha sonra toplu olarak imhaya tabi tutuldukları toplama kamplarına nakledilmesinde ve Almanya lehine casusluk yapılmasında da kullanılmıştır. Alman üniforması içindeki Taşnaklar esir kamplarındaki Sovyet ordusunun Ermeni askerlerini ziyaret ederek onlara Almanların Ermenistan'ı Bolşeviklerden ve Türklerden kurtarma imkânı sunduğunu, açlık ve hastalıktan kurtulabilmek için Almanların safına geçmeleri gerektiğini söyleyerek esir kamplarından ajan devşirmiştir (Perinçek 2015: 138-141).

1942 yılına gelindiğinde Suren Bezzadian Paikhar tarafından kurulan Ermeni Milli Sosyalist Hareketi Hoassank ve Ermeni General Karekin Nezhdeh tarafından kurulan ırkçı Tseghagron örgütlerine mensup çok sayıda Ermeni genci Nazi SS birliklerinde ve diğer Nazi askerî birliklerinde görev yapmaktaydı. Benzer şekilde Almanya ve Fransa'da yaşayan çok sayıda Ermeni genci 58. Panzer Kolordusunda ve 19. Alman Ordusunda görev almıştır. Ermeni Taşnak liderleri ise Alman askerî istihbarat servislerinin kontrolünde Türkiye'deki ve Ortadoğu'daki Nazi istihbarat büroları ile işbirliği hâlinde faaliyet yürütmüştür.

† Samuel A. Weems günümüzde Boston Ermeni Arşivinin araştırmacılara kapalı tutulmasının sebeplerinden birinin de yukarıda örnekleri verilen Ermenilerin Nazilere verdiği desteğin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla yönelik olduğunu ifade etmektedir (Detay için bakınız: Samuel Weems, *Secrets of a Christian Terrorist State ARMENIA*, St. John Press, Dallas 2002: 348).

1942 yılında Almanya tarafından kod adı Gertrud olan bir harekât planı hazırlanmıştır. Planda Türk-Sovyet sınırı üzerinden Sovyetlere darbe vurulmasını sağlamak üzere Almanya'nın Alman, Yunan, Bulgar ve İtalyan ordularının yanı sıra Ermenistan ve Gürcistan'dan temin edeceği 100.000 askerin de desteği ile Türkiye'yi işgal etmesi ve Türk topraklarının Ermenistan, Gürcistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılması öngörülmektedir. Birkaç kez ismi değiştirilen plan Rusların Kafkasya cephesindeki karşı taarruzu ve müttefiklerin Sicilya'ya asker çıkartması üzerine ertelenmiştir (Erdoğan 2016a: 2, Perinçek 2015: 150).

1944 Şubat'ında Rosenberg'in emriyle Birleşik Ermeni Karargâhu da kurulmuştur. Başında Vartan Sarkisyan'ın bulunduğu bu kurum, Alman Silahlı Kuvvetleri Wehrmacht ve askerî istihbaratı olan Abwehr bünyesindeki bütün Ermeni askerî ve istihbarat gruplarının faaliyetlerini koordine etmiştir. Ayrıca Ermeniler Alman askerî istihbaratının başkanı olan Amiral Canaris'in gözetiminde çalışmışlar, bu maksatla İstanbul'da teşkil edilen Kriegs Organisation Naher Osten (Ortadoğu İstihbarat Ağı Teşkilatı)'nda ajan olarak görev almışlardır. Türkiye'deki Ermenilerin Alman haber alma faaliyetleri için uygun bir kaynak haline geldikleri hususu o dönemde İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi tarafından Londra'ya gönderilen raporlara da yansımıştır (Erdoğan 2016a: 2).

1930'lardan itibaren ve II. Dünya Savaşı boyunca Almanya'yı destekleyen Ermeniler, savaşın sonlarına doğru İngiltere ve müttefiklerinin savaşı kazanacaklarının ortaya çıkmasından sonra güçlüden yana taraf değiştirerek İngiltere ve müttefiklerini desteklemeye başlamış, Dro lakaplı Ermeni General Drastamat Kanayan ise savaş suçlusu olarak yargılanma korkusuyla Ermeni Diasporasının yardımıyla ABD'ye kaçmıştır (Erdoğan 2016a: 2). Ancak Ermenilerin söz konusu tavır değişikliği II. Dünya Savaşında Nazi ordusunda savaştıkları ve Yahudi katliâmında aktif olarak yer aldıkları gerçeğini saklamaya kâfi gelmemektedir. ABD Ermenilerinin Alman ordusunda fiilen savaştığı Dro lakaplı Ermeni Generali Drastamat Kanayan adına ABD'de ve Ermenistan'da anıt mezarlar yaptırılması, California'da Nazi lideri Drastamat Kanayan'ın adını taşıyan Dro Leadership Institute (Dro Liderlik Enstitüsü) adlı bir enstitü kurarak Ermeni gençlerini eğitmeleri ve Gertrud Planı Ermeni-Nazi işbirliğinin saklanması imkânsız hâle getirmektedir.

Ermenilerin Nazilerle Yahudi katliâmında yaptıkları işbirliğinin yanı sıra Türklerin suçlanması konusunda da işbirliği içinde oldukları görülmektedir. Ermeniler Hitler tarafından söylendiğini iddia ettikleri ifadeler yoluyla Türkleri suçlamakta, Alman yetkililer ve tarihçiler ise Hitler'in sözleri arasında Ermenilere ait bir ifade bulunmadığını bildikleri halde bu yalanı sürdürerek Ermeni tezlerine destek sağlamaktadır. Ermeniler, Hitler'in II. Dünya Savaşını başlatan 1 Eylül 1939'daki Polonya saldırısından bir hafta önce Obersalzberg'te Alman generallerine Alman dilinde yaptığı konuşmadaki sözlerinin İngilizce çevirisine konuşma metninde bulunmayan "Ermenilerle ilgili" ekleme yapılmıştır. Hitler konuşmasında "ölüm

kıtalarına Polonyalıları çoluk-çocuk, genç-ihtiyar ortadan kaldırma emri verdim” demiş ve Ermenilerin iddiasına göre sözlerine devamla “zaten Ermenilere yapılan katliamı kim hatırlıyor ki” ifadesini kullanmıştır. Oysa Hitler’in yaptığı konuşmanın orijinal metninde Ermenilerle ilgili böyle bir ifade yoktur (Ataöv 1984: 3-11). Nitekim savaştan sonra savaş suçlularının yargılandığı Nürnberg mahkemesi Hitler’in bu konuşma metnini USA-29 ve USA-30 biçiminde numaralayıp onaylamıştır. Ancak mahkeme tarafından onaylanan metinlerde Hitler’in sarf ettiği iddia edilen Ermenilere ait cümle yer almamaktadır (Orly Saldırısı Davası 1985: 46). Söz konusu iddia 23 Nisan 2015’te Berlin Katedrali’nde Ermeni, Süryani ve Pontus Rumları sözde soykırımını anmak için düzenlenen ayından sonra Almanya’nın 11. Cumhurbaşkanı Joachim Gauck’in yaptığı konuşmada da dile getirilmiştir. Alman Cumhurbaşkanı söz konusu konuşmasında bu konudaki iddiaları bir adım daha ileriye taşıyarak zorunlu göç sırasında Türklerin Ermenileri diri diri yaktığını ve öldürünceye kadar kovaladığını da iddia etmiştir (Bundespräsidialamt, The Speech Online:www.bundespraesident.de. 23.04.2015: 1-4)

Alman yetkililerin Hitler’in konuşmasında Ermenilere ilişkin bir ifade bulunmadığını çok iyi bildikleri halde bu tür iddiaları tekrarlayarak Ermenilere destek sağlamasının ve zorunlu göç nedeniyle Türkleri suçlamasının Nazi-Ermeni işbirliğini gizleme ve kendi işledikleri Yahudi soykırım suçuna ortak bularak Almanya üzerindeki baskıyı hafifletme çabalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

ALMANYA’NIN YAHUDİ SOYKIRIMINA ORTAK ARAMA ÇABALARI VE ASALA’YA DESTEĞİ

Ermeni terörünün tırmanışa geçtiği 1965 yılından sonra Türk diplomatlarının Ermeniler tarafından katledilmesine ve Türklere yönelik diğer Ermeni terör eylemlerine rağmen Almanya’nın soykırım yalanı konusunda Ermenilere hak verme politikasında bir değişiklik meydana gelmemiştir. Tersine bu dönemde Almanya’nın Ermeni soykırım iddialarını artan bir şekilde gündeme taşıdığı görülmektedir.

Almanya’nın Ermeni konusunda izlediği politika yabancılar (Türkler) politikası çerçevesinde belirlenmektedir. Ermeni sorunu ve sözde soykırım iddiası, hem Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB)’ne girmeye ehil olmadığını, hem de Almanya’daki Türk toplumunun “ulusal azınlık” sayılamayacağını kanıtlayıcı uğraşıdır. Türk toplumunun ulusal bir azınlığa dönüşmesini önlemek amacıyla Türk ulusunun yapaylığını, mozaikliğini kanıtlamaya çalışan çevreler soykırım tezini gündemde tutmakla Alman kamuoyunun ülkedeki Türklere karşı önyargılarını perçinlemektedir. Bu durumdan daha vahimi egemen söyleme itiraz edenlerin karar mekanizmaları içinde yer almaları imkânsız hâle geldiğinden Almanya’da özellikle eğitim düzeyi yüksek Türkler arasında soykırım tezini savunanların sayısının giderek artış göstermesidir (Kılıç 2003: 217-219).

Almanlar Ermeni sorununu Yahudi soykırımı ile karşılaştırıp, Ermeni sözde soykırımının Yahudi soykırımına öncü olduğunu söylerken, Prof. Rainer Münz gibi

bazıları daha da ileri gidip gaz odalarının Türk icadı olduğunu ve Balkanlar'da etnik temizliğin Türkler tarafından başlatıldığını öne sürmektedirler. Bazı Alman yazarlar tarafından sıklıkla Talat Paşa'nın "*Ermeni sorununu Ermenileri yok ederek çözmek gerekir*" sözünü söylediği iddia edilmektedir. Ancak bu sözün sahibi Talat Paşa değil, Alman doğu bilimcisi Ewald Banse'dir (Arıkan 2006: 344). Banse 1910 yılında yayımlanan Türkiye adlı kitabında Ermenilerin sahip oldukları refaha ve geniş haklara karşın Türk'e ihanet eden güvenilmez bir azınlık olduklarını ağır ifadelerle vurguladıktan sonra, "*Ermeni sorununu ortadan kaldırmanın tek yolu Ermeni halkını ortadan kaldırmaktır*" ifadesini kullanmıştır (Kılıç 2003: 218-219).

Ermenilerin 1973'te Santa Barbara'da başlattıkları ve 1983'e kadar devam eden Türk diplomatlarına yönelik suikast ve katliamları konusunda da Almanya'nın dolaylı olarak Ermeni terörüne destek olduğu gözlenmiştir. Ermeni terör örgütü ASALA'nın Türk diplomatlarına karşı işlediği cinayetler, Alman medyasında Ermeni terörünün değil, "Ermeni sözde soykırımı" iddiasının gündeme getirilmesine vesile yapılmıştır. Musevî soykırımında Türklerin Almanlara öncülük ettikleri yalanı, Almanya'nın ünlü Ermeni uzmanı ve Ermeni Yazarlar Birliği'nin onur üyesi olan Tessa Savvidis Hofmann tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Hofmann'ın bir diğer marifeti de 1980 yılında yayımlanan "*Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht- Der Prozess Talaat Pascha (Ermeni Kırım Mahkeme Önünde-Talat Paşa Yargılaması)*" adlı kitabının kapağına yerleştirdiği resimde ortaya çıkmaktadır (Erdoğan 2016b: 47-48). Talat Paşa ile ilgili mahkeme tutanaklarının yer aldığı kitapta kullanılan ve üst üste yığılmış kurukafalardan oluşan resmin sol üst köşesine Talat Paşa'nın resmi konularak "bu masum insanları Talat Paşa katletti" imajı verilmeye çalışılmıştır. Kitabın iç kapağının arka sayfasına ise; "*Kitabın üzerindeki fotoğrafın 1916/1917 yıllarında Batı Anadolu'daki kurukafalar piramitlerini yani Türk barbarlığını gösterdiğinden hiç kuşku duyulmaz*" ifadesi yazılıdır (Taşcıoğlu 2015a: 17).

Oysa gerçek adı "*The Apotheosis of War (Savaşın Tanrılaştırılması)*" olan tablonun Ermeni göçünden 44 sene önce 1871 yılında Rus ressam Vasili Vasilyeviç Vereşçagin tarafından yapıldığı Prof. Dr. Türkkaya Ataöv tarafından ortaya çıkarılmıştır (Ataöv 1985: 16-19).

Ermenistan ve Ermeniler adlı kitabında Atatürk'ün 2 milyondan fazla Ermeni ve Rum'un katili olduğunu yazabilecek (Erdoğan 2016b: 55) kadar fanatik bir Türk düşmanı olan Hofmann da, Prof. Rainer Münz gibi hiçbir somut delil ve belgeye dayanmadan gaz odalarını ilk kez Türkler'in kullandığını öne sürmektedir.

Almanya'da soykırım iddialarını en fazla savunan ve Lepsius'un izinden giden Hofmann "*Türkiye geçmişi ile hesaplaşmalıdır*" diyerek Türkiye'yi suçlamaktadır. Diğer taraftan Tessa Savvidis Hofmann, Bernard Lewis, Heath Lowry gibi Ermeni iddialarını yalanlayan bilim adamlarını da suçlamaktadır. Türkiye karşıtı ve Ermeni yanlısı görüşleriyle tanınan Taner Akçam'ın hamiliğini de üstlenen Hofmann (Erdoğan 2016b:

55) 2-22 Kasım 2002 tarihleri arasında Ermeni sorununu Alman Meclisi'ne taşımak için imza kampanyası başlatmış ve Berlin'de "1915 Soykırım Etkinlikleri" düzenleyerek Alman kamuoyunu yanıltmaya çalışmıştır (Arıkan 2006: 344-345, Kılıç 2003: 229-231).

İmza kampanyasını yöneten Tessa Savvidis Hofmann'ın Almanya Dışişleri Bakanlığı ve BND (Federal İstihbarat Servisi) ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. Türkiye ve Kafkaslar'da azınlık çatışmaları uzmanı olan Hofmann, aynı zamanda Türkiye'deki bazı yazarları maaşa bağlayarak Ermeni sözde soykırımı konusunda kitaplar yazdıran Hamburg Sosyal İncelemeler Enstitüsü'nün de destekçisidir. Bu enstitü, Almanya'nın Türkiye İstihbarat Masası şeflerinden Udo Steinbach'ın yönettiği ve kaynağı Alman Dışişleri Bakanlığı bütçesinden sağlanan Hamburg Doğu Enstitüsü ile birlikte Tessa Savvidis Hofmann tarafından yönlendirilmektedir (Kılıç 2003: 234).

ALMANLARIN HOLOKOSTUN ETKİLERİNİ AZALTMA ÇABALARI VE TÜRKLER ÜZERİNDEKİ BASKI POLİTİKALARI

Avrupa'da Hıristiyan Demokratların güçlenmesi ve Sosyal Demokratların oy kaybetmesi Ermeni Sorununu da etkilemiştir. Türk dostu olarak görülen Almanya'nın önceki Başbakanı Gerhard Schröder'in partisinin sürekli oy kaybetmesi ve muhafazakârların güçlenmesi Ermeni tasarılarının Alman Meclisi'ne getirilmesinde ve kabul edilmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan Türkiye'nin AB üyeliğini istemeyen muhafazakârların güçlenmesi ve bunu önleyemeyen liberallerin politik sebeplerle Ermeni sorununa farklı yaklaşımları da Ermeni isteklerinin kabulünü kolaylaştırmaktadır (Arıkan 2006: 353).

Almanya'nın Ermeni tezlerini desteklemesi ve Türkiye'yi soykırım yapmakla suçlamasının arka planında yatan en önemli sebeplerden biri yeni soykırım suçluları bularak kendi atalarının işlediği Namibya* ve Yahudi soykırımlarının etkilerini hafifletme ve tarihin ilk soykırımının Almanlardan önce Türkler tarafından uygulandığını kanıtlama çabasıdır.

Bir diğer neden ise Almanya'da yaşayan en büyük azınlık grubu olan Türklerin sahip olduğu vatanseverlik ve milliyetçilik duygularını baskı altında tutma ve sözde Ermeni soykırımı iddiaları yoluyla suçluluk duygusu yaratarak Türkleri Türklüklerinden utanır hâle getirmek suretiyle Alman toplumu içinde daha sessiz ve

* Almanya tarafından sömürgeleştirilen ve zengin tarım arazileri ile elmas madenlerine el konulan Güneybatı Afrika'nın Damaraland bölgesinde (Namibya) 1904-1908 yılları arasında Almanların uyguladığı katliamlarda bölgenin yerli halkları olan Herero kabilesinin %80'i, Nama kabilesinin ise %55'i Alman General Lothar von Trotha emrindeki Alman birlikleri tarafından imha edilmiştir. Katliamdan kaçabilen yerli halk ise çöle sürülüp orada susuzluktan ya da önceden zehirlenmiş içme sularını içmek zorunda bırakılmak suretiyle katledilmiştir. Erkeklerinin tamamına yakını öldürülen ve esir kamplarına alınan yerli kabilelerin kadınları ise Alman askerlerinin tecavüzüne maruz kalmıştır. 20. Asrın ilk soykırımı olarak anılan Namibya katliamı konusundaki detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Oğuzhan Tulun, "Soykırım ve Almanya", Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), 11 Ocak 2017

uyumlu bir grup haline dönüştürme çabasıdır. Söz konusu baskılara karşı çıkan ve soykırım tezini sorgulayan bir Türk'ün ne medyada ne politikada ve ne de akademi çevrelerinde iş bulması mümkündür (Gümüş 2015: 162, Bacınoğlu 2001:199). 2001 yılında Alman Parlamentosunda milletvekili olan, 2005-2009 döneminde de Milletvekiliği yapan Almanya Türk Toplumunu Konfederasyonu eski başkanı Prof. Dr. Hakkı Keskin 2007 yılında sözde soykırımı reddettiği gerekçesiyle medyanın da baskısıyla tekrar aday yapılmamıştır.

Soykırımı reddedenlere karşı uygulanan linç politikaları Alman okullarında da uygulanmaktadır. Stuttgart'ta bir okulun 10. Sınıf öğrencisi Ezgi Ö.'nün derste öğretmen tarafından anlatılan Ermeni soykırım iddialarını reddetmesi sınıf arkadaşları tarafından "Türk nazisi" olarak yaftalanmasına neden olmuş (Gümüş 2015:163) ve öğrencinin okuldan uzaklaştırılmasında bahane olarak kullanılmıştır.

1960'larda Türk işçisini Almanya'ya davet eden ve uzun yıllar Türk işgücünden yararlanan Almanya özellikle 1980'lerden itibaren Türk işçilerinin geri dönüşlerini özendirici politikalar izlemeye başlamış, 2007 yılından itibaren ise göçmen mevzuatında yaptığı bazı değişikliklerle Almanya'da yaşayan Türkleri asimile etme politikalarına yönelmiştir. Almanya'da yaşayan Türkler 18 yaşına geldikten sonra ya Alman ya da Türk vatandaşlığına seçmek zorunda bırakılmakta, Alman vatandaşlığına seçenler ise Türk vatandaşlığından çıkarılmaktadır (Şahin 2010: 53). Bu suretle Almanya bu ülkede doğan 3. Kuşak Türkleri çok daha kolay asimile etme imkânlarına sahip olmaktadır. Alman vatandaşlığına seçen Türkler ise zaten yeterli bilgiye sahip olmadıkları Ermeni meselesi konusunda Alman eğitim sisteminde aldıkları bilgiyle yetinmekte ve Alman devletinin baskılarından da çekinerek Türkiye'nin Ermeni meselesi konusundaki tezlerini savunmamaktadır. Okullarda kendi aralarında bile Türkçe konuşmalarına izin verilmeyen Türk öğrenciler, birçok eyalette Türkçe derslerinin de kaldırılmasıyla (Şahin 2010: 90-91) Türklükten büyük ölçüde koparılmakta ve haksız şekilde sözde Ermeni soykırımıyla suçlanan Türk gençleri suçluluk ve aşağılık duygusu altında ezilerek Almanya'nın suçlamalarını daha kolay kabul eder hâle getirilmektedir.

SÖZDE ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARININ ALMAN DERS KİTAPLARINA ALINMASI

Almanya soykırım iddialarına çeşitli eyaletlerde okutulan ders kitaplarında da yer vermektedir. Almanya'da ilk kez 2002 yılında Brandenburg Eyaletinde eyaletin Eğitim Eski Bakanı Steffen Reiche tarafından okul kitaplarında sözde Ermeni soykırımı ders müfredatına konmuş ve takip eden süreçte diğer eyaletlerde de sözde Ermeni soykırımı ders müfredatına alınmıştır (Arıkan 2006: 347).

Diğer yandan Alman hükümetlerinin Almanya'da yaşayan Türkler hakkında aldıkları bu ve benzeri kararlardan önce Avrupa'da ve özellikle Almanya'da Ermeni Diaspora faaliyetlerinin de hareketlenmeye başladığı görülmektedir. Bu kapsamda

Alman basınına yansıyan sözde Ermeni soykırımı ibaresinin ders kitaplarından çıkarılması, Almanya Ermeniler Merkezi Kurulu organizatörlüğünde faaliyet gösteren Diaspora Ermenilerini adeta ayağa kaldırmıştır. Dr. Raffi Bedikyan başkanlığındaki Almanya Ermenileri Merkezi Kurulu Türkiye'nin AB' ye tam üyelik müzakereleri öncesinde Ermeni-Alman kültürel ilişkilerinin geliştirilmesi ve sözde Ermeni soykırımının tüm Avrupa'da tanınmasına yönelik olarak Almanya'nın Dinslaken kentinde 17-19 Aralık 2004 tarihlerinde Uluslararası Ermeni Gençlik Konferansı düzenlemiştir (Arıkan 2006: 346, ERAREN 2005). Alman Devleti'nin söz konusu konferansın kendi topraklarında düzenlenmesine izin vermesi ve toplantıya ev sahipliği yapması Ermeni iddialarına destek olduğunu saklamaya bile gerek duymadığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Berlin Göç ve Uyum Dairesi ise 13 Haziran'da sözde Ermeni soykırımını anlatan bir kitabın dağıtımına başlamıştır. 1,5 milyon Ermeni'nin sistematik bir şekilde yok edildiğini öne süren kitap yayın tarihinden yaklaşık iki ay önce basılmış, ancak Berlin Eyalet Başbakanı Wowereit'in Türkiye ziyareti nedeniyle kitabın dağıtımı ertelenmiştir. Berlin Senatosu'na bağlı Göç ve Uyum Dairesi tarafından Berlin'de yaşayan göçmen kültürlerini tanıtmak için hazırlanan "Ermeniler ve Berlin-Berlin'deki Ermeniler" adlı kitapta baştan sona kadar sözde soykırım anlatılmaktadır. Ermeni Diasporasının bilinen iddialarının yer aldığı kitapta Osmanlı, Jön Türkler ve Talat Paşa katil ilan edilerek "1,5 milyon Ermeni'nin bilerek ve sistematik bir şekilde yok edildiği ve bunun Ermeni halkının soykırımı uğradığının en somut belgesi olduğu" ifadesi yer almaktadır. Alman yazar Tessa Savvidis Hofmann'ın önderliğinde hazırlanan 104 sayfalık bu kitapta Türklerin Ermenileri göçe zorladığı, katlettiği, bazı Ermeni illerinin Türk şehirlerine dönüştürüldüğü ve katledilen Ermenilerin açılan toplu mezarlara gömüldüğü iddialarını kanıtlamak amacıyla (Arıkan 2006: 348, Ulun/Selçuk 2005) birtakım resimler kullanılmıştır. Ermenilerin sahte belge ve resim üretme konusundaki sabıkaları kaynağı belirtilmeyen resimlerin gerçekliği konusunda şüphe uyandırmaktadır.

ALMAN PARLAMENTOSUNUN SÖZDE ERMENİ SOYKIRIM KARARLARI

Almanya Federal Meclisi Nisan 2001'de Dilekçe Komisyonu'nun "sözde Ermeni soykırımının" tanınması için karar önerisini yıldırım hızıyla görüşmüş ve Dışişleri Bakanlığı'na havale edilmesini kararlaştırmıştır. Alman Federal Meclisine gelen Ermeniler ile ilgili metinde; "Dünyada ilk soykırım fiilinin Türkler tarafından işlendiği" ve "Lozan Antlaşması öncesinde 5 milyon Hıristiyan'ın Türkler tarafından katledildiği" iddiaları yer almıştır. Metinde yer alan "Türkiye'nin soykırımı kabul ederek AB'ye üye olabilmesi" şartını taşıyan istekler ABD Temsilciler Meclisine gelen Ermeni tasarılarıyla büyük benzerlik içermektedir (Arıkan 2006: 345-346, Kılıç 2003: 234-235). Bu durum dış ülkelerdeki Ermeni lobilerinin ve Ermeni Diasporasının

eşgüdüm içinde hareket ettiklerini ve birbirinin kopyası olan soykırım yasa tasarılarını farklı ülkelerin parlamentolarına taşıdıklarını göstermektedir.

Almanya Federal Parlamentosu 16 Haziran 2005 tarihinde sözde Ermeni soykırım iddiaları konusunda büyük ölçüde papaz Lepsius'un* düzmece iddialarına dayanan yeni bir karar daha kabul etmiştir. Karar İttihat ve Terakki yönetimini, Ermenileri imha etmek amacıyla sürgün yapmakla ve kitlesel katliâm uygulamakla, Osmanlı Devleti'ni ise soykırımla suçlamaktadır. Gerekçesi ile birlikte 4 sayfalık bir metin olan bu karar, asılsız ve mesnetsiz suçlamalarla doludur (Elekdağ 2005, Arıkan 2006: 348). Kararın gerekçe bölümünde hiçbir yargı kararına dayanmadan sübjektif kaynaklarla bu sonuca varıldığı görülmektedir.

Almanya Parlamentosu'nun kararı papaz Lepsius'un gizli raporuna, Lepsius'un raporu ise Amerikan misyonerlerinin uyduruk rapor ve hatıralarına dayanmaktadır. "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası" adlı eserinde; ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'un Lepsius'un Gizli Raporu'nu temel alarak kaleme aldığı raporunun tamamen yalan ve uydurmalara dayandığını anlatan Amerikalı tarihçi Heath Lowry; eserinde papaz Lepsius'un 31 Temmuz 1915'te Morgenthau'yu ziyaret ettiğini ve zorunlu göçe son vermek için dünya çapında bir protesto hareketi başlatılmasını önerdiğini bildirmektedir. Lepsius, Gizli Rapor'unu yazarken Amerikan Büyükelçisinden aldığı misyoner raporlarını kullanmıştır. Lowry'nin araştırmaları Büyükelçi Morgenthau'un aynı belgeleri 1916 yılında yayınlanan İngiliz Mavi Kitabı'nın editörü Viscount Bryce'a da verdiğini göstermektedir. (Elekdağ 2005, Arıkan 2006: 349-350). Yani "Mavi Kitap" ve Lepsius'un eseri aynı kaynaklar kullanılarak kaleme alınmıştır.

Diğer yandan Büyükelçi Morgenthau'nun raporları kendi tespitlerine değil, tercümanı Arşak Şimavonyan ile kâtabi Agop Andonyan tarafından kaleme alınan ve hayal mahsulü olayları olmuş gibi gösteren düzmece raporlara dayanmaktadır. "Ambassador Morgenthau's Story" adıyla basılan ve Ermeniler tarafından hâlen soykırım delili olarak kullanılmaya devam edilen kitapta yazılanlar ile Morgenthau'nun

* Fanatik bir Türk düşmanı olan ve bir halı tüccarı kılığında Anadolu'ya girerek Osmanlı Ermenileri arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Alman Protestan papaz Johannes Lepsius Ermeniler hakkında dört kitap ve bir rapor kaleme almıştır. Özellikle 1897'de Berlin'de basılan "Ermenistan ve Avrupa, Hristiyan Devletlere Karşı Suç Duyurusu, Hristiyan Almanya'ya Çağrı" adlı kitabında, Türkiye ve Türkler hakkında oldukça ağır ithamlarda ve iftiralarda bulunan Lepsius'un kitabı hakkında, gazeteci yazar Hans Barth, "Papaz Lepsius'un pespaye romanı" ifadesini kullanmaktadır (Detay için bakınız: Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU, Almanya'nın Osmanlı Devleti Dönemindeki Ermeni Politikaları, Gazi Türkiyat, Bahar 2016/19, Ankara, s.192-193-194, Selami KILIÇ, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XVII, Kasım 2001, Sayı: 51'den ayrı basım, s. 585-601). Johannes Lepsius'un Türklere karşı duyduğu kin ve düşmanlığın oluşumunda misyoneri olduğu Protestan mezhebinin kurucusu Martin Luther'in 1520'li yıllarda kiliselerde söylediği "Tanrım, beni ve tüm inananları Şeytan'dan ve Türklerden koru" şeklindeki yakarışının da etkileri olduğu değerlendirilmektedir.

kendi tuttuğu “Günlük Hatıra Defteri” karşılaştırılınca kitapta yer alan saptırmalar ve sahtecilik açıkça ortaya çıkmaktadır (Aya 2013: 11-182, Lowry 2001).

Ermenilerin ve Almanya gibi ülkelerin soykırım iddialarının kaynağı olan Morganthau belgelerindeki saptırmalar ve sahtecilik Türk tarihçilerin yanı sıra yabancı tarihçilerin eserlerinde de açıkça ortaya konulduğu halde Almanya'nın bu belgeler üzerinden Ermeni tezlerini savunmaya çalışması Türkiye'nin ulusal çıkarlarından taviz vermesini sağlamak ve Almanya'da yaşamını sürdüren Türk vatandaşlarını baskı altına alarak etkisizleştirmek hedefleriyle açıklanabilecek bir durumdur.

Alman Parlamentosunun Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin son kararı 2016 yılında alınmış ve Alman Hristiyan Demokrat Birlik Partisi(CDU/CSU), Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ve Yeşiller Partisi tarafından sunulan yeni bir Ermeni tasarısı Alman parlamentosu tarafından 2 Haziran 2016'da kabul edilmiştir.

Kararda; “101 yıl önce yaşanan Ermeni zorunlu göçünde Ermeni, Süryani ve Keldanilerin sürgün ve katliâm mağduru oldukları, 24 Nisan 1915'te İstanbul'da bir milyonu aşkın etnik Ermeni'nin planlı tehcir ve yok ediliş sürecinin başladığı ve bu insanların kaderinin kitlesel inha, etnik temizlik, tehcir ve soykırımlar tarihi açısından örnek teşkil ettiği öne sürülerek dönemin Alman yönetiminin insanlığa karşı suç eylemi niteliğindeki bu göçü engellememesinden dolayı üzüntü duyulduğu, Türkiye'nin de işlediği suçu kabul etmesi, Ermenilerle barışması, 2009 yılında Ermenistan'la imzaladığı protokolü onaylaması ve Ermenistan sınırını açması gerektiği, Almanya'nın okul, üniversite ve siyaset eğitiminin içerisinde müfredat ve ders kitaplarına 20. yüzyılın etnik çatışmalar tarihiyle yüzleşme çerçevesinde Ermenilerin tehciri ve yok edilmesini de dahil etme ve gelecek kuşaklara aktarma görevi bulunduğu ve bu noktada özellikle eyaletlere önemli bir rol düştüğü” ifadeleri yer almıştır.

Alman Parlamentosunda kabul edilen karar incelendiğinde birçok bilgi hatası ve maksatlı yanıltmalar içerdiği görülmektedir. Parlamento kararında zorunlu göç kararının alınmasına neden olan olaylardan hiç bahsedilmemesi ve sanki Ermeniler durup dururken sevk ve iskân kararı alınmış gibi bir izlenim yaratılması dikkat çekicidir. I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti sekiz ayrı cephede savaşırken Ermenilerin çıkardığı isyanlar devleti zayıf düşürmüş, Osmanlı orduları bir yandan bu cephelerde savaşırken, diğer yandan cephe gerisine de asayiş için kuvvet ayırmak zorunda kalmıştır. Ermeniler isyan çıkardıkları bölgelerde çeteler oluşturarak erkekleri askerde olan kadınları, yaşlıları ve çocukları ağır işkencelerle katletmişlerdir. Katliamın gerçekleştiği bölgelerde Türklere ait çok sayıda toplu mezar bulunmuştur. Ermeniler katliamın yanı sıra Osmanlı Ordusu'na zarar verecek pek çok girişimde bulunmuşlardır. Silahaltında olanlar silahları ile birlikte Osmanlı Ordusu'ndan firar ederek düşman ordularının saflarına katılmış, düşman orduları lehine casusluk yapmışlar ve Ermeni fırıncılar yaptıkları ekmeklerle Osmanlı askerlerini

zehirlemişlerdir[§]. Osmanlı Devleti yapılan tüm ikazlara rağmen Ermenilerin isyana ve sivil halkı katletmeye devam etmesi ve askerî harekâtı sekteye uğratarak orduyu geri bölge emniyeti için kuvvet ayırmak zorunda bırakması üzerine isyancı Ermenilerin savaş alanlarından çıkartılarak savaş yaşanmayan bölgelere nakledilmesi kararını almak zorunda kalmıştır. Diğer yandan sevk ve iskân kanununun çıkartılmasından önce göç uygulamasının yapıldığı Anadolu coğrafyasında yaşayan Ermeni sayısı 736.000 kişi olup bunlardan bir bölümü kendi istekleriyle başka ülkelere göç etmiş, bir bölümü ise göçten kurtulmak için din değiştirerek Müslüman olmuştur. Göçe tabi tutulan Ermenilerin sayısı 438.758 (Halaçoğlu 2001: 72-77) olup, söz konusu rakam Kemal Çiçek tarafından 450.000-500.000 kadar olarak verilmektedir (Çiçek 2005: 247-248-249). Bunlardan 382.148'inin (%87'sinin) göç yerlerine vardıkları Amerikan arşiv belgelerinde kayıtlıdır (Bakar 2009: 105-106).

Halep'teki Amerikan konsolosu Jackson da 3 Şubat 1916 tarihli sürgün edilenler listesinde 486.000 Ermeni'nin bulunduğunu, 8 Şubat 1916 tarihli raporunda ise göç bölgesinde 500.000 civarında sürgün Ermeni bulunduğunu rapor etmiştir (Özdemir vd. 2004: 75). Söz konusu raporlar göç ettirilen Ermenilerin büyük bölümünün göç yerlerine ulaştığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin göç kabilelerine jandarmalardan teşkil edilen emniyet müfrezeleri refakat ettirmesine rağmen kabilelere bazı bölgelerde eşkıyalar tarafından yapılan saldırılar sonucunda toplam olarak 9.500 kadar Ermeni yaşamını yitirmiştir (Halaçoğlu 2001: 77). Ayrıca yollarda açlıktan da ölümler olduğu (Halaçoğlu, 2001: 77), bunun dışında göç ettirilen Ermenilerden 25.000-30.000 kadarının Osmanlı askerleri ve halkında da önemli kayıplara neden olan tifo, dizanteri gibi hastalıklardan öldüğü tahmin edilmektedir. Osmanlı arşiv belgelerine göre eşkıya saldırıları, açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle göç yerlerine ulaşmadan hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı 56.610'dur (Halaçoğlu 2001: 77). Buna karşılık Rus istilası ve Ermeni katliamları nedeniyle hayatını kaybeden Türk ve Müslümanların sayısı 1.931.132 kişidir (Taşcıoğlu 2015b: 347). Bu rakam Justin McCarthy tarafından 1.602.132* olarak belirlenmiştir (McCarthy 1995: 273).

Ayrıca Ermeni katliâmından kurtulabilmek için 1.604.000 Türk ve Müslüman topraklarını terk etmek zorunda kalmış ve bunlardan 1.000.000'u yol şartları ve Ermeni saldırıları sonucu hayatını kaybetmiştir (Öğün 2004: 276-279). Ancak Almanya'nın kararında Türk kayıplarından hiç söz edilmemektedir. Göç sırasında Osmanlı Devleti'nin göç kabilelerine jandarmalardan teşkil edilen emniyet müfrezeleri refakat ettirmesine rağmen kabilelere bazı bölgelerde eşkıyalar tarafından yapılan saldırılar sonucunda yaşamını yitiren Ermeniler nedeniyle Osmanlı Devleti'nin suçlanamayacağı Birleşmiş Milletler (BM) Mülteciler Komisyonu Başkanı Fridtjof

§ Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 164.

* Bu rakamın 1.189.132'si Anadolu'da, 413.000'i Kafkaslar'da katledilen Türklerin sayısıdır

Nansen'in 21 Eylül 1929'da Milletler Cemiyeti'ne sunduğu raporda da kayıtlıdır (Cemiyet-i Akvam Gazetesi 21 Eylül 1929). Göç ettirilen Ermeniler için alınan insani tedbirler ise ayrı bir makale konusu olacak kapsama sahiptir. Buna rağmen Alman Parlamentosunun Ermeni zorunlu göçü nedeniyle Türklerin insanlığa karşı suç işlediğini öne süren bir karar almasının hiçbir hukuki gerekçesi yoktur ve karar siyasidir.

ALMAN PARLAMENTO KARARLARININ ALMAN ULUSAL HUKUKU VE ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ermeniler için zorunlu göç kararının alındığı dönemde mevcut ülkelerin ceza hukuklarına bakıldığında Almanya başta olmak üzere bunların tamamının ceza hukukunda Ermenilerin işledikleri fiillerin vatana ihanet kapsamında yer aldığı ve bu suç için birçok ülkenin idam cezası öngördüğü görülmektedir. Nitekim 1871 tarihli Almanya Ceza Kanunu'nun 81-93. maddelerinde; ülkenin tamamını veya bir kısmını kuvvet kullanarak yabancı devlet hakimiyetine sokmak, ülkenin bir kısmını bölerek Almanya'dan bağımsız bir devlet ya da Almanya'ya bağımlı özerk bir yönetim kurmak, bir devleti Almanya ile savaşa kışkırtmak, düşmana yardım etmek, casusluk ve savaşa Alman ordusu aleyhine çalışmalar yapmak vatana ihanet kapsamında kabul edilmiştir. Üstelik Alman Ceza Hukuku söz konusu fiiller teşebbüs halinde kalsa dahi cezayı öngörmektedir. (Ünal 2011: 87-88, Steen 1928: 24). Ermeniler zorunlu göç kararı öncesinde Almanya Ceza Kanununun 81-93. Maddeleri arasında sayılan fiillerin tamamını işlemişlerdir.

Diğer yandan Alman Parlamentosunun kararları uluslararası hukuk kurallarını da açıkça ihlal eder mahiyettedir. Bu kurallardan ilki hukukun geriye doğru işlemeyeceği prensibidir. 9 Aralık 1948 tarihli BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi 20 ülkenin onaylamasının ardından 12 Ocak 1951'de yürürlüğe girmiştir. Bir fiilin soykırım olarak nitelendirilebilmesi ve yargılanabilmesi ancak BM. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin yürürlüğe girdiği tarihten sonraki fiiller için söz konusu olabilir.

Alman parlamentosunun kararlarının hukuken geçersiz olduğunu kanıtlayan bir diğer kural BM Soykırım Sözleşmesine göre herhangi bir fiilin soykırım olup olmadığına karar verme yetkisinin sadece soykırım fiilinin işlendiği iddia edilen ülke mahkemeleri ile tarafların karar yetkisini kabulü halinde Uluslararası Ceza Mahkemelerine tanınmış olması hususudur. Bu konuda başka hiçbir makam ya da kuruluşun karar verme yetkisi bulunmamaktadır. (UN General Assembly Resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Article VI).

İngiltere İstanbul'u işgal ettikten sonra 1919'da "Ermeni katliâmı" yaptıkları iddiasıyla dönemin bir kısım yöneticileri ile İttihatçılarını Malta'ya sürmüş, uluslararası bir mahkeme kurmuş, başına da İngiliz Kraliyet Başsavcısı Woods getirilmiştir. Savcı,

Osmanlı, İngiltere, ABD, Mısır ve Irak arşivlerini iki yıl araştırdıktan sonra, katliâm yapıldığını dair herhangi bir delil bulamadığı için 29 Temmuz 1921'de takipsizlik kararı vermiştir (Gürkan 2014: 89-91).

BM Soykırım Sözleşmesinin kabulünden sonraki süreçte Ermeniler ve onları destekleyen ülkeler tarafından açılan hukuk davalarında da Ermeni soykırım iddialarının hukuken geçersiz olduğu mahkeme kararlarıyla hükme bağlanmıştır. Bu kapsamda Fransa'daki bir Ermeni Derneği, "Avrupa Parlamentosu (AP) Türkiye'nin soykırım yaptığına ilişkin bir karar aldığına göre, Türkiye'nin AB adaylık statüsü dondurulmalıdır" iddiasıyla Avrupa Adalet Divanı(AAD)'nda dava açmış, Divan 17 Aralık 2003 tarihli kararında; "AP'nun 1987 yılında aldığı Ermeni soykırımı ile ilgili kararın siyasi olduğunu, bunun hukuki alanda hiçbir geçerliliği olmadığını" hükme bağlamıştır (<http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=de>). 16 Ocak 2004'de temyize verilen davayı 29 Ekim 2004 tarihinde karara bağlayan AAD'nın dördüncü dairesi davacının temyiz isteğini reddetmiş, böylece AP'nun Ermeni soykırımı ile ilgili kararının hukuken geçersiz olduğu AAD tarafından da tescil edilmiştir (29 October 2004, Case: C-18/04 P).

Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ise Hırvatistan'ın, 1999 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti aleyhine açılan davada verdiği 3 Şubat 2015 tarihli kararında; "...bir gruba mensup kişileri buldukları yerden başka bir yere zor kullanarak da olsa, tehcir etmenin soykırım sayılamayacağına" hükmetmiştir (<http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf>). Esasen tehcirin ve zorla göç ettirmenin; soykırım sözleşmesinde bu suçu oluşturan eylemler arasında yer almadığı (Curat 2006: 256) hususu UAD kararı öncesinde de uluslararası hukukçular tarafından birçok kez dile getirilmiştir.

Bu konudaki en önemli karar ise AİHM Büyük Kurulu'nun kararıdır. AİHM Büyük Kurulu, Perinçek-İsviçre davasında verdiği 15.10.2015 tarihli kararda; "1915'te yaşanan Ermeni zorunlu göçünün uluslararası hukuka göre soykırım olarak nitelendirilemeyeceğini ve fiilin işlendiği ülkenin yerel mahkemeleri ile Uluslar arası Ceza Mahkemeleri dışında hiçbir kurum ve kuruluşun bu konuda karar alma yetkisinin bulunmadığını" hükme bağlamıştır (<http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home/Grand Chamber Judgment Concerning Switzerland>) (15.10.2015).

Bütün bu mahkeme kararlarına rağmen Alman Parlamentosunun Türkiye'yi soykırımla suçlayan bir karar tasarısını görüşmeye başlaması üzerine Türkiye'de ve Almanya'daki birçok kuruluş ve dernek Alman Parlamentosuna, Parlamentoda görüşülen tasarının hukuksuzluğuna vurgu yapan yazılar göndermiş ve davalar açmıştır.

Bunlardan 532 akademisyen ve aydın adına Birlikte Türk Milletiyiz (BTM) Hareketi 27 Mayıs 2016 tarihinde Alman Parlamentosuna, Alman Siyasi Partilerine ve

Alman milletvekillerine yukarıda belirtilen hukuksuzluklara vurgu yapan birer yazı göndererek tasarının geri çekilmesini talep etmiştir.

Ayrıca Fanatik Ermeni Yalanlarıyla Mücadele (FEYM) Platformu ile 114 eski CHP milletvekili benzer gerekçelerle Alman Parlamentelere birer mektup göndermiş ve karar tasarısının geri çekilmesi talebinde bulunmuştur. Ancak Alman Parlamentelerin büyük çoğunluğu bu mektuplara cevap dahi vermemiş, cevap verenler ise tasarıya evet oyu vereceklerini bildirmiştir.

Türkiye Barolar Birliği Başkanı da Alman Barolar Birliği Başkanına Alman Parlamentosuna sunulan karar tasarısının hukuken sakatlığını ortaya koyan ve tasarının geri çekilmesi konusunda desteğini talep eden bir mektup göndermiş ve özellikle tasarının 4. maddesinde yer alan “Ermeni soykırımının” Alman eğitim müfredatına girmesine ilişkin maddenin düşman nesiller yetişmesine neden olacağı uyarısında bulunmuştur.

Benzer şekilde 2003’ten bu yana Hristiyan Demokrat Parti CDU’nun Neumünster Meclis Üyesi olarak görev yapan Refik Mor; Alman Anayasa’sının 103. Maddesinin 2. Paragrafı ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 7. Maddesine göre “Kanunsuz ceza verilemeyeceği” ve “hiç kimsenin, olayın işlendiği zaman zarfında yürürlükte bulunan, iç hukuk veya uluslararası hukuka göre suç sayılmayan eyleminden veya ihmalden dolayı, cezalandırılmayacağı” hükümleri gereğince, ayrıca Almanya Anayasası’nın 103. Maddesinin 2. Bendine göre, kanun koyucunun hakimlik veya polislik yapma yetkisini kullanmalarının yasak olduğunu ve Alman Ceza Kanununun 187. Maddesine göre başkası hakkında işlemediği bir suçtan dolayı iftirada bulunanlar için 5 yıl hapis cezası öngörüldüğünü hatırlatarak karar tasarısını hazırlayan ve evet oyu kullanan Alman milletvekilleri hakkında suç duyurusunda bulunmuştur.

Bütün bu uyarı ve tepkilere rağmen Alman Parlamentosunda oylanan karar tasarısı kabul edilmiş, Türk hükümetinin tepkisini azaltmaya çalışan Alman Başbakanı Merkel tasarımı önlemek yerine oylamaya katılmamayı tercih etmiştir.

Türkiye tarafından karara ilk tepki Başbakan Yardımcısı ve hükümet sözcüsü Numan Kurtulmuş’tan gelmiş ve Kurtulmuş, “Türkiye gereken cevabı verecek. Karar yok hükmündedir” ifadesini kullanmıştır. Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu ise “Kendi tarihindeki karanlık sayfaları kapatmanın yolu sorumsuz ve mesnetsiz Meclis kararlarıyla başka ülkelerin tarihini karalamak değildir” sözleriyle karara tepki göstermiştir. Başbakan Binali Yıldırım da kararı kınarken, “Bu karar hatalı bir karardır. Türk milletinin geçmişi bellidir. Bu millet, geçmişiyle övünen bir millettir. Bizim geçmişimizde yüz kızartacak, başımızı öne eğdirecek hiçbir olay yoktur” ifadesini kullanmış ve Türkiye’nin Almanya Büyükelçisi Hüseyin Avni Karlıoğlu’nun istişarede bulunmak üzere geri çağırıldığını açıklamıştır.

Alman Parlamentosunun aldığı karara Alman asıllı milletvekillerinin yanı sıra Yeşiller Partisi Eş Genel Başkanı Cem Özdemir başta olmak üzere 11 “Türk”

milletvekilinin de evet oyu kullanarak destek olması Türk milletini ve yurtdışında yaşayan yurttaşlarımızı rencide etmiş ve Hukuki Mücadele Derneği Başkanı Avukat Oğuzhan Buhur, "1915" tasarısının yasalaşması yönünde oy kullanan 11 "Türk" asıllı Alman milletvekili hakkında 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 301. Maddesi kapsamında soruşturma açılması istemiyle 6 Haziran 2016'da suç duyurusunda bulunmuştur (Sabah 06.06.2016: Almanya'daki-11-turk-vekile-suc-duyurusu).

Ankara Barosu avukatlarından Melih Akkurt ise "Almanya Parlamentosu'nun sözde soykırım kararında normal bir kanun çıkarma yolunu bile izlemediğini, komisyon kurup araştırma dahi yapılmadan, deliller ve diğer konularda hiçbir çalışma yapılmadan, Türkiye ve Türklere en küçük bir değerlendirme ve savunma alınmadan ve Türkiye ve Türklere herhangi bir itiraz yolu veya delil sürme yolu açılmadan karar alındığını, bu durumun BM İnsan Hakları Bildirgesi'nin 11'inci Maddesi'ne aykırı olduğunu" belirterek Alman Parlamentosunun kararının iptali amacıyla Alman Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmuştur.

Akkurt dilekçesinde "Alman Parlamentosunun kararının aynı zamanda Ermeni toplumunu üstün tuttuğunu ve bu durumun BM'nin ırk ayrımcılığının önlenmesi kararlarına da aykırı olduğunu" belirtmiştir.

Aynı kapsamda 2005- 2009 döneminde Alman Meclisi Bundestag ve Avrupa Parlamenterler Konseyi üyesi olarak görev yapan ve Almanya Türk Toplumu TGD Kurucu Genel Başkanı olan Prof. Hakkı Keskin, Vatan Partisi Avrupa Temsilcisi Beyhan Yıldırım ve Avrupa Yürütme Kurulu Üyesi Dr. Murat Burhanoğlu ile Türkiye Gençlik Birliği Almanya Genel Sekreteri Meram Tosun Bundestag Kararı'nın Alman Anayasası'na ve uluslararası hukuka aykırı olduğunu gerekçeleriyle Alman Anayasa Mahkemesine ayrı ayrı başvurularında bulunarak dava açmışlardır. Dava dilekçelerinde Alman Meclisi Başkanı Prof. Norbert Lammert'in 2 Haziran 2016 tarihli Meclis oturumunda, "Meclislerin soykırım kararı alma konusundaki yetkisizliklerini" anlatan açıklaması hatırlatılmış, ayrıca Berlin Eyaleti Eski İçişleri Bakanı Dr. Ehrhart Körting'in oylamadan bir gün önce Tagesspiegel'de yayımlanan makalesinde yer alan "Der Antrag ist antitürkisch und gefährdet den Inneren Frieden in Deutschland" (Önerge Türk karşıtıdır ve Almanya'nın iç barışını tehdit ediyor) cümlesi de hatırlatılarak kararın iptali talep edilmiştir (Körting, Tagesspiegel 1 Haziran 2016).

Almanya Parlamentosunun kararının gerek Almanya Anayasasına gerekse BM Soykırım Sözleşmesine ve AİHM Büyük Kurulu'nun kararına aykırı olduğu açıkça görüldüğü halde Alman Anayasa Mahkemesi 19 Aralık 2016 tarihli kararında Almanya Parlamentosunun kararının iptali amacıyla açılan davaları reddetmiştir (The Associated Press, German, Court Rejects Suits Against Armenian "Genocide" Vote, Dec 19, 2016).

Alman Anayasa Mahkemesi'ne Alman Parlamentosu'nun kararının iptali için başvuran ve başvurusu reddedilen Ankara Barosu Avukatlarından Melih Akkurt söz konusu ret kararını AİHM'ne taşımıştır. Ancak Avukat Akkurt'un başvurusunu

inceleyen AİHM 13 Temmuz 2017 tarihli kararında sözleşme veya protokollerde belirtilen hak ve özgürlüklerin herhangi bir şekilde ihlal edildiğini tespit edemediği gerekçesiyle davacının başvurusunu reddetmiştir (ECHR-LTur11.00R, AMU/IDFge, 13.07.2017).

Diğer yandan Almanya'nın dava sürecinde Ermenilere verdiği destek artarak devam etmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı girişimiyle İstanbul'daki Alman Konsoloslukunda Ermeni soykırımına ithafen Dresden Senfoni Orkestrası tarafından 13 Kasım 2016'da Aghet (Ağıt/Felaket) adlı bir konser verilmesi planlanmış, ancak Türkiye'nin tepkileri üzerine konser iptal edilmiştir. AB ve Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından finanse edilen proje üzerine Türkiye, "Ağıt"ı desteklediği için AB'nin "Yaratıcı Avrupa Programı"ndan çıkmıştır. Dönemin Alman Dışişleri Bakanı olan ve daha sonra Cumhurbaşkanı makamına gelen Frank-Walter Steinmeier'in projeyi savunurken sarf ettiği *"Bu proje dinleyiciye nefret dünyasını terk etmeyi öneriyor. İnanıyorum ki, yalnız başkalarının hayalleri ve travmaları ile tanışan kişiler parlak bir geleceğin yaratılmasını güçlendirirler"* ifadesi Almanya'nın Türk milletine soykırım işlediğini kabul ettirmeye çalıştığını ve bunun tescilini de Türk topraklarında gerçekleştirerek Türk milletini kendi vatan topraklarında kendine iftirada bulunmaya ve işlemediği bir suçlu kabul etmeye zorladığını göstermektedir.

Almanya'nın Ermenilere destek veren bir diğer faaliyeti de Alman Vakıfları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Alman Konrad Adenauer Vakfı, 28 Ekim 2016'da yapılan resmi bir törenle Erivan'de şube açmıştır. Ermenistan Meclisi Başkan Vekili Hermine Naghdalyan ile Ermeni milletvekilleri Ruzanna Muradyan, Artak Zakaryan, Artak Davtyan ve Karen Avagyan'ın katıldığı açılış töreninde bir konuşma yapan Ermeni soykırımı önergesini kaleme alan Alman milletvekili Albert Weiler, söz konusu şubenin, son aylarda yoğun biçimde gelişen Ermeni -Alman işbirliği açısından çok önemli bir adım olduğunu belirtmiştir (<https://armenpress.am/eng/news/KonradAdenauerstiftungnewbranchopensinyerevanarmenia.html>, 29 October 2016). Söz konusu faaliyetler Almanya'nın Ermenilere verdiği desteğin önümüzdeki süreçte de artarak devam edeceğini göstermektedir.

Almanya son dönemde Ermenilere verdiği desteği akademik çalışmalar kapsamında yürütmek suretiyle faaliyetlerine bilimsel bir görüntü vermeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Ermeni-Türk Çalışmaları Çalıştay'larının (Workshop on Armenian Turkish Scholarship – WATS) sonuncusu "Geçmişte ve Bugün Avrupa'nın Ermeni Soykırımına Yaklaşımı" başlığı altında 15-18 Eylül 2017 tarihlerinde Almanya'da icra edilmiştir. European Academy Berlin (Berlin Avrupa Akademisi) ile Potsdam'daki Lepsiushaus'ın ev sahipliğini yaptığı çalıştayın destekçileri arasında Michigan Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve Güney Kaliforniya Üniversitesi'nin Ermeni Çalışmaları Enstitüsü yer almıştır.

Açılış ve kapanış konuşmalarını Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Hülya Adak'ın yapacağı açıklanan çalışmaya dünyanın çeşitli

üniversitelerinde görev yapan ve "Ermeni Soykırımı vardır" diyen "Türk" akademisyenleri davet edilmiştir. Ermeni iddialarına karşı gerçekleri savunan bazı Türk akademisyenleri de çalışmaya katılarak bildiri sunma talebinde bulunmuşlar ancak talepleri tertip komitesi tarafından reddedilmiştir. 1915'de yaşanan olayları "soykırım" çerçevesinde ele almayı reddeden akademisyenler WATS tarafından düzenlenen sempozyum ve konferanslara davet edilmemekte, Ermenilerin sevk ve iskânı sırasında yaşanan olaylar soykırım olarak nitelendirilmekte ve olayları bu çerçevede ele almayan akademisyenler "soykırım inkârcısı" olarak yaftalandırılmaktadır (AVİM 2017, Yavuz 2011: 234).

Türk halkından gelen yoğun tepkiler üzerine çalıştayda bildiri sunacak olan Fatma Müge Göçek (Michigan Üniversitesi, ABD), Ohannes Kılıçdağı (Bilgi Üniversitesi, İstanbul), Emre Can Dağlıoğlu (Clark Üniversitesi, ABD), Nazan Maksudyan (Leibniz-Zentrum Moderner Orient, Berlin), Murat Cankara (Ankara Üniversitesi, Ankara), Hülya Adak (Sabancı Üniversitesi, İstanbul), Zeynep Türkyılmaz (Koç Üniversitesi, İstanbul), Adnan Çelik (Sosyal Bilimler Yüksek Tahsil Okulu, Paris), Yektan Türkyılmaz (Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa), Erkan Ercel (Ryerson Üniversitesi, Kanada), Öndercan Muti (Humboldt Üniversitesi, Berlin), Öykü Gürpınar (Sosyal Bilimler Yüksek Tahsil Okulu, Paris), Kader Konuk (Duisburg Üniversitesi, Almanya), E. Egemen Özbek (Carleton Üniversitesi, Kanada), Eren Yıldırım Yetkin (Goethe Üniversitesi, Frankfurt) gibi "Türk" akademisyenlerin bazılarının görev yaptığı Türkiye'deki üniversiteler çalıştayın bilimsel bir toplantı olduğunu ve öğretim üyelerinin kendi görüşlerini serbest olarak ifade etme hakları bulunduğunu savunmuşlardır. Ancak artan tepkiler ve YÖK başkanlığı tarafından söz konusu öğretim üyelerinden Türk üniversitelerinde görev yapanlar hakkında soruşturma başlatılması üzerine Türkiye'deki üniversitelerin bazıları geri adım atmış, bu kapsamda Bilgi ve Koç Üniversiteleri adı geçen öğretim üyelerinin üniversiteleri ile ilişkilerinin bulunmadığını açıklamışlardır (Kars 2017). Türkiye'den gelen tüm tepkilere rağmen konferanstan çekilmek zorunda kalan "Türk" akademisyenlerin yerine yabancılar yerleştirilerek çalıştay icra edilmiş ve Alman Parlamentosu'nun kararında geçen ve Türkiye'yi soykırımla suçlayan ifadelere çalıştay süresince ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Birinci Dünya Savaşında düşman saflarına geçen isyancı Ermenilerin savaş bölgeleri dışına çıkartılması kararı nedeniyle Türklerin yanı sıra suçlanan Almanlar gerek bu ithamlardan kurtulmak gerekse kendi işledikleri Namibya ve Yahudi soykırımlarının etkilerini azaltmak için Türkleri suçlamaya başlamıştır. Almanların Osmanlı döneminde uygulamaya başladıkları söz konusu politikalar Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve Alman-Ermeni işbirliği her geçen gün artarak

Türklerin soykırım iddiasıyla suçlanması Almanya'da açık bir Türk karşıtlığına dönüşmüştür.

Almanya, parlamentosunda Türkiye'yi soykırım yapmakla suçlayan kararlar almak ve ders kitaplarında asılsız soykırım iddialarına yer vermek suretiyle bir yandan soykırım suçuna yeni ortaklar bularak kendi işlediği tarihin kaydettiği en büyük soykırım suçunu hafifletmeye, diğer yandan soykırım iddiaları üzerinden Almanya'da yaşayan Türkleri baskı altına alarak asimile etmeye ve fikir ayrılıklarını istismar ederek küçük gruplara bölmek suretiyle Türklerin Almanya'da güç grubu haline gelmelerini önlemeye çalışmaktadır.

Bu konuda parlamentosunda aldığı kararla da yetinmeyen Almanya, Ermeni soykırım iddialarını ders müfredatına da almak suretiyle Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının çocuklarının eziklik içinde yetişmelerini ve en haklı oldukları konularda bile sessiz kalmalarını sağlamaya çalışmaktadır.

Diğer yandan Almanya, Suriyeli mülteciler sorununu geri kabul anlaşmasından yararlanarak Türkiye üzerinden çözüme gayretlerini sürdürmekte ve Türkiye ile ilişkilerinde Ermeni meselesini bir koz olarak kullanmaya çalışmaktadır. 2001 ve 2005 kararlarını müteakip 2016 yılında Alman Parlamentosunun aldığı Türkiye'yi Ermenistan sınırını açmaya davet eden kararın bu kapsamda değerlendirilmesi uygun olacaktır. Nitekim Suriye'den Türkiye'ye kabul edilen mültecilerin bir bölümü Ermeni kökenli olduklarını ifade ederek ana vatanlarına geri döndüklerini ve bir daha bu topraklardan ayrılmayacaklarını söylemektedir. Almanya'nın 2016 kararını böyle bir ortamda çıkarması ve son dönemde Ermenistan'la yürüttüğü milletvekilleri arasındaki temaslar Almanya tarafından yürütülen Ermeni yanlısı faaliyetlerin Ermenistan'la koordineli olarak yürütüldüğü ve Alman Parlamentosuna sunulan kararların ortak aklın ürünü olduğu izlenimini vermektedir. Ancak Alman Parlamentosu'nun kararlarının uluslararası hukuk açısından hiçbir geçerliliği yoktur.

Hukukun geriye doğru işletilerek BM soykırım sözleşmesinin yürürlüğe girdiği tarihten önceki olaylara uygulanamamasının yanı sıra, Avrupa Parlamentosu'nun 1987 yılında aldığı Ermeni Soykırımı ile ilgili kararın hukuki alanda hiçbir geçerliliği olmadığını hükme bağlayan Avrupa Adalet Divanı'nın kararı, bir gruba mensup kişileri buldukları yerden başka bir yere zor kullanarak da olsa tehcir etmenin soykırım sayılmayacağına ilişkin Uluslararası Adalet Divanı'nın kararı, 1915'te yaşanan Ermeni zorunlu göçünün uluslararası hukuka göre soykırım olarak nitelendirilemeyeceğine ve bu konuda yerel mahkemeler ile uluslararası ceza mahkemelerinin dışında hiçbir makamın yetkisinin bulunmadığına ilişkin BM soykırım Sözleşmesi hükümleri ve AİHM Büyük Kurulu'nun kararı gerek Almanya'nın gerekse diğer ülkelerin aldıkları sözde soykırım kararlarının hiçbir hukuki değeri olmadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu mahkeme kararları parlamentoların aldıkları soykırım kararlarını geçersiz kıldığı gibi Türkiye'nin bu konudaki tezlerini desteklemesi açısından da son derece önemlidir.

Hukuka ve tarihi gerçeklere aykırı olduğu bilindiği halde Almanya Parlamentosu'nda alınan karar 3.000.000 Türk'e karşılık 10.000 kadar Ermeni'nin yaşadığı Almanya'daki Ermeni lobisinin kendisinden 300 kat fazla nüfusa sahip Türk lobisinden daha güçlü ve teşkilatlı olduğunu göstermektedir. Bu çarpıklığın suçunu sadece Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarına yüklemek haksızlık olur. Gerek Almanya'da gerekse diğer yabancı ülkelerde yaşayan Türk vatandaşlarının öncelikle Ermeni sorunu hakkında bilgilendirilmesi ve buldukları ülkelerde teşkilatlanarak güçlü bir lobi faaliyeti yürütmeleri Türk devletinin görevidir. Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının 15 Temmuz darbe girişimini protesto etmek amacıyla 31 Temmuz 2016'da Köln'de yaptıkları miting ve bu mitinge Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan Türk vatandaşlarının da katılması bu kapsamda atılmış olumlu bir adımdır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin iç politika konularını hariç tutmak kaydıyla Köln mitinginde gösterilen birleştirici çabayı Ermeni sorunuyla ilgili konularda da göstermelerinin önümüzdeki süreçte bu konuda ortaya çıkacak sorunların çözümünde yurt dışı Türklerin gücünden yararlanılmasına imkân sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda aşağıda belirtilen tedbirlerin alınması Alman Parlamentosu'nda alınan kararın etkilerinin silinmesini kolaylaştıracak ve bu yolda karar almaya kalkışacak ülkeler üzerinde de caydırıcı rol oynayacaktır:

- Gerek Türkiye'deki gerekse Almanya'daki Türk kuruluşları tarafından Alman Parlamento kararının iptali için Alman Anayasa Mahkemesi'nde açılan davalara yenilerinin de eklenerek dava sürecinin sürdürülmesi ve Türk hükümetinin açılan davalara müdahil olarak katılması,
- Türkiye tarafından Almanya Parlamentosu'nun ve Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının iptali için AİHM'nde dava açılması,
- BM'nin Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin çalışmaları kapsamında nefret söylemlerinin durdurulması kararlarına ve UNESCO'nun "öteki uluslara veya belli gruplara karşı önyargıları ve klişeleri ayıklamak üzere belirlediği kriterlere" aykırı olan ifadelerin Alman ders kitaplarından çıkartılması için Alman Eğitim Bakanlığı aleyhine dava açılması,
- TBMM tarafından Almanya Parlamentosu'na kınama yazısı gönderilmesi ve Almanya'nın işlediği Holokost ve Namibya soykırımı için karşı karar alınması,
- Mülteci Geri Kabul Anlaşması'nın iptali ve özellikle Suriyeli mülteciler arasında Türkiye'ye gelen Ermenilerin Suriye'ye geri gönderilmesi.

Yukarıda belirtilen tedbirler alınmadığı takdirde halen bazı eyalet ders müfredatlarına alınan sözde soykırım iddialarının diğer eyalet ders kitaplarına da alınması suretiyle Almanya'daki tüm okullarda yaygınlaşacağı, bu durumun Almanya'da yaşayan Türklerin çocuklarının ilk öğretimden itibaren aşağılık duygusu

ve eziklik içinde yaşamalarına neden olacağı, Almanya'da yaşamını sürdüren Türklere uygulanan baskı politikalarının artarak devam edeceği ve benzer politikaların diğer AB ülkelerinde de yaygınlaşarak devam edeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

A. Uluslararası Anlaşmalar

9 Aralık 1948 tarih ve 260A (III) sayılı Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi (UN General Assembly Resolution 260 A (III) of 9 December 1948)

B. Kitap, Dergi ve Makaleler

ABRAMYAN, E. (2006), *Kavkazlı v Abwehre*, Moskva: Izdatel Bistrov

ARIKAN, Refik (2006), "Almanya Siyaseti İçerisinde Ermeni Meselesinin Yeri", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa* (Editör: Doç. Dr. Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya

ATAÖV, Türkkaya (1984), "Hitler and the Armenian Question", *Ankara University Faculty of Political Science*, Ankara

ATAÖV, Türkkaya (1985), *An Armenian Falsification*, Sevinç Matbaası, Ankara

AVİM (10.08.2017), *Ermeni-Türk Çalışmaları Çalıştayı (Wats): Entrika ve Para İş Başında*, Yorum No : 2017 / 61, Ankara

AYA, Şükrü Server (2013), *Preposterous Paradoxes of Ambassador Morgenthau*, Belfast

BACINOĞLU Tamer, BACINOĞLU Andrea (2001), *Modern Alman Oryantalizmi*, ASAM Yayınları, Ankara

BAKAR, Bülent (2009), *Ermeni Tehciri*, Atatürk Kültür, Ankara: Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CURRAT, Philippe (2006), *Les Crimes contre l'humanité dans le statut de la Cour Pénale International*, Bruylant, Bruxelles, Schulthess

ÇİÇEK, Kemal (2005), *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ERAREN Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2005), "Sözde Ermeni Soykırımının 90. Yıldönümünün Federal Almanya ve Ermenistan'daki Yankıları", Ankara.

GÜMÜŞ, Burak (2015), "Almanya Türkleri ve Ermeni Olayları", *TESAM Akademi Dergisi*, Ankara

GÜRKAN, Uluç (2014), *Malta Yargılaması Özgün İngiliz Belgeleriyle*, İstanbul: Kaynak Yayınları,

HALAÇOĞLU, Yusuf (2001), *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı 90.

KILIÇ, Selami (2001), "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVII, Kasım 2001, Sayı: 51'den ayrı basım.

KILIÇ, Selami (2003), *Türk – Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya*, Ankara: Kaynak Yayınları.

LOWRY, Heath W. (2001), *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*, İstanbul: The Isisi Pres.

- MCCARTHY, Justin (1995), *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, Ankara: İnkılap Yayınları.
- ORLY SALDIRISI DAVASI (1985), *Şahit ve Avukat Beyanları*, Ankara Üniversitesi, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayın No:544.
- ÖĞÜN, Tuncay (2004), *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayet-i Şarkıye Mültecileri (1915-1923)*, , Ankara: Babil Yayıncılık.
- ÖZDEMİR, Hikmet, ÇİÇEK Kemal, TURAN Ömer, ÇALIK Ramazan, HALAÇOĞLU Yusuf (2004), *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PERİNÇEK, Mehmet, "İkinci Dünya Savaşında Nazi-Taşnak İşbirliği", TESAM Akademi Dergisi, Ocak-2015.2(1)
- STEEN, Hans (1928), *Vorbereitungshandlungen zum Hochverrat*, Dissertation Universität, Heidelberg.
- ŞAHİN, Birsen (2010), *Almanya'daki Türkler, Misafir İşçilikten Ulus Ötesi Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi (2015a), *Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihsel Gerçekler*, , İstanbul: Talat Paşa Komitesi Yayını-1.
- TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi (2015b), *Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler*, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi (2016), "Almanya'nın Osmanlı Devleti Dönemindeki Ermeni Politikaları", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2016/19, Ankara
- TULUN, Oğuzhan Mehmet (2017), "Soykırım ve Almanya", *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*
- TURAN, Mustafa (2015), I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslar arası Sempozyumu, Budapeşte, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, Şeref (2011), *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*, IV/A-2- 3. Dizi-Sayı:3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- WEEMS Samuel (2002), *Secrets of a Christian Terrorist State ARMENIA*, St. John Press, Dallas
- YAVUZ, M. Hakan (2011), "Contours of Scholarship on Armenian-Turkish Relations," *Middle East Critique*
- C. Gazeteler ve İnternet Kaynakları**
- Bundespräsidialamt, The Speech Online: <https://www.bundespraesident.de/150423-Gedenken-Armenier-tuerkisch>, 23.04.2015
- Cemiyet-i Akvam Gazetesi, 21.09.1929
- ELEKDAÇ, M. Şükrü, Almanya Türk Milletinin Tarihini Karalıyor, *Zaman*, 25-26.06.2005
- ERDİNÇ, Ali, Alman Irkçılığı Nazi Ermeni İşbirliği, *Aydınlık*, 08.07.2016a
- ERDİNÇ, Ali, 1915 Olayları ve Ermeni Sorunu Üzerine Alman Arşivine Kaynak Sağlayan Almanlar, *Teori Dergisi*, Temmuz 2016b
- HAYRENİK WEEKLY, August 19, 1936
- KARS, Hamit Zafer, Soykırım Çalıştayının Çakma Akademisyenleri, *Aydınlık*, 11.09.2017
- KÖRTING, Dr. Ehrhart, *Tagesspiegel*, 01.06.2016
- Sabah, *Almanya'daki-11-turk-vekile-suc-duyurusu*, 06.06.2016

THE ASSOCIATED PRESS, German, Court Rejects Suits Against Armenian “Genocide” Vote, Dec 19, 2016

ULUN, Aydın, SELÇUK Süleyman (2005), Berlin’in Ermeni Kitabı Ayıbı, Hürriyet, 09.06.2005

<http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=de>.(25.02.2005)

<http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf> (03.02.2015)

<http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home/Grand Chamber Judgment Concerning Switzerland> (15.10.2015)

<http://www.echr.coe.int/ECHR-LTur11.00R, AMU/IDFge>, (13.07.2017)

<https://armenpress.am/eng/news/865792/%E2%80%9Ckonrad-adenauer-stiftung%E2%80%9D-new-branch-opens-in-yerevan-armenia.html> (29.10.2016)

TARİHİ BİR KİŞİLİK OLARAK KÜR ŞAD VE 639 YILI

Kür Şad as a Historical Figure and the Year 639

Gökçen KAPUSUZOĞLU*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 121-136

Öz: Çin kaynaklarında açıkça görüldüğü üzere tarihî bir şahsiyet olan Jie-she-shuai (結社率), Hüseyin Nihâl Atsız tarafından önce 1934 yılında yayımlanan bir makalede, ardından da 1946 yılında yazdığı romanda "Kür Şad" olarak tanıtılmıştır. Kür Şad, Çin'e karşı takdiriyle bilinen Qi-min Kağan'ın torunu, Göktürklerin yükseliş dönemi olarak nitelendirilebilecek bir dönemi yöneten Shi-bi Kağan'ın da oğludur. Kaynaklardan anlaşıldığına göre; Kür Şad 630 yılından önce daha I. Göktürk Devleti bertaraf edilmeden ağabeyi Tu-li Kağan ile birlikte Çin sarayına yerleşmiştir. Burada diğer Göktürk soylularına verildiği gibi Kür Şad'a da çeşitli rütbe ve unvanlar verilmiştir. Ancak bağımsızlığına düşkün olan Kür Şad, ağabeyi Tu-li Kağan'a karşıt bir karakter olarak daha fazla Çin hâkimiyetinde yaşamak istememiş ve bir isyan planlamıştır. Bu çalışmada Jie-she-shuai adının Orta Çince okunuşlar yardımıyla Türkçe karşılığı aranmakta, Çin kaynaklarında kaydedilen isyanın öncesi ve sonrasında meydana gelen olaylar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jie-she-shuai, Kür Şad, Kür Şad İsyanı, Göktürkler, 639 yılı

Abstract: As seen in the Chinese sources, Jie-she-shuai (結社率) is a historical figure, whose name has been rendered in Turkish as "Kür Şad" by Hüseyin Nihâl Atsız in an article published in 1934 and in a novel in 1946. Kür Şad is the grandson of Qi-min Qaghan who known for his admiration for China and son of Shi-Bi Qaghan who governed a period which maybe the rise of Turkic Khaganate. As seen in the Chinese sources; Kür Şad had come to Tang Palace with his brother Tu-li Qaghan before the fall of Turkic Khaganate in 630. At the court, various ranks and titles were given to Kür Şad, like before they were given to other Turkic noblemen. However Kür Şad was fond of his independence, in contrast to his brother, he was reluctant to live in Chinese sovereignty and planed a rebellion. In this study Turkish equivalent of the name Jie-she-shuai and the events before and after the rebellion which were recorded in Chinese sources are dealt with.

Keywords: Jie-she-shuai, Kür Şad, Rebellion of Kür Şad, Turkic Khaganate, the year 639

GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca aynı coğrafyayı paylaşmış iki komşu halk olan Türkler ve Çinliler, farklı yaşam biçimlerine rağmen sık sık bir araya gelmiş ve yoğun kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Yazılı kayıtların Orhun dönemi yazıtlarıyla sınırlı olduğu düşünülen Türk tarihi, daha eski dönemler için Çin kaynakları vasıtasıyla

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Sinoloji Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE. kapusuzoglu@ankara.edu.tr Gönderim Tarihi: 17.04.2017. Kabul Tarihi: 06.06.2017.

anlaşılabilmiştir; çünkü Türklere ait bilgiler aynı coğrafyadaki yerleşik Çinliler tarafından kayıt altına alınmıştır.

Erken dönem Türk tarihi ile ilgili pek çok konuda Çince kaynaklardan faydalanılması araştırmacılar için bir zarurettir. Ancak bazı olayların Çince belgelerde yüzeysel olarak anlatılması, konuyla ilgili Türkçe yazılı belge olmaması belirsizlik yaratmakta ve doğru sonuca ulaşmayı engellemektedir. Bu durumun en temel örneklerinden biri; “Türk tarihinde Kür Şad adlı biri var mıdır?” veya “Çince kaynaklarda adı Jie-she-shuai (結社率) olarak geçen ve kırk kişiyle Çin sarayına başkaldıran kişi Kür Şad mıdır?” sorunudur. Orhun Abideleri’nde Kür Şad’tan bahsedilmemesi, Çince kaynaklarda da olayın kısa bir fragman niteliğinde ele alınmış olması bu sorulara verilebilecek cevapları zorlaştırmaktadır.

Uzun yıllardır tarihçiler ve araştırmacılar arasında tartışma konusu olan “Kür Şad ve Kırk Çerisi”¹ hakkındaki genel kanaat; Jie-she-shuai adlı birinin kırk kişiyle bir isyan girişiminde bulunduğu yönündedir, fakat bu adın Kür Şad’ı karşılayıp karşılamadığı sorusu henüz cevap bulamamıştır.

Çalışmamızda bu soruna farklı veri tabanlarından elde edilen bilgiler ışığında cevap aranmaya çalışılmış, Çince imlerin etimolojik yapıları incelenerek öneriler sunulmuştur. Bunun yanında, dönemin Çince kaynakları taranarak “Jie-she-shuai isyanı” ele alınmıştır.

JIE-SHE-SHUAI ADI HAKKINDA

Jie-she-shuai (結社率) adının Kür Şad’a tekabül edip etmediği konusunda araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları mevcuttur. Ahmet Taşağıl² ve Osman Fikri Sertkaya (Sertkaya 2014: 1-10) tarihte Kür Şad adlı bir şahsiyetin olmadığını, bu adın H. Nihâl Atsız tarafından roman karakteri olarak ortaya atıldığını savunmaktadırlar. Ayrıca Sertkaya “Kür Şad” adının ilk kez 1946 yılında Atsız’ın romanında ortaya konduğunu savunmaktadır (Sertkaya 2014: 9). Oysaki çok daha eski bir tarihte 1934 yılında Atsız’ın kaleme aldığı makalede “Kür Şad” adı geçmektedir (Atsız 1934: 3). Diğer taraftan Saadettin Yağmur Gömeç bu ismin Kür Şad olması gerektiğini savunmaktadır (Gömeç: 2013).

Jie-she-shuai adının Kür Şad ile özdeş olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bunun için öncelikle Çince adın eski okunuşlarına bakılması gerekir. Jie-she-shuai adındaki Çince imlerin Guanyun Tablosu’ndaki³

¹2015 yılında TRT tarafından çekilen “Kürşad ve Kırk Çerisi” adlı belgesel için bakınız: (<https://www.youtube.com/watch?v=aDne19WEUUs>).

²Habertürk Kanalı, Tarihin Arka Odası Programı, 1 Mart 2014 tarihli yayın. (https://www.youtube.com/watch?v=DZ_R3A1H0xk).

³ Bir resim yazısı olan Çincece sözcüklerin kendilerine doğrudan bağlı olan ses karşılıkları yoktur. Çince konuşma dilinin yöresel ve tarihsel ses değişimleri, ancak Sui-Tang (581-907) döneminden itibaren belirli ve

okunuşlarına bakıldığında “jie 結”⁴ iminin Çinli dilbilimci Wang Li’ye göre okunuşu “kiet”, Latin harfleriyle okunuşu ise “ket” tir. Aynı imin Baxter&Sagart Rekonstrüksiyon Tablosu’nda⁵ Orta Çince okunuşu “ket” olarak, Eski Çince okunuşu da “*k’it {*k’i[t]}” olarak verilmiştir. Buna göre ilk hecenin ses karşılığı Ket/kiet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte “jie 結” imi Türkçe “bağlamak, düğümlemek” anlamlarına gelmektedir. Diğer yandan “kur” sözcüğünün de DLT’de “kuşak, kemer” olarak verilmesi bir bağlantıya daha işaret etmektedir (DLT: 379).⁶

İkinci hece “she 社” iminin Guanyun Tablosu’nda Wang Li’ye göre okunuşu “zia” , Latin harfleriyle okunuşu da “zjax”dır. Baxter&Sagart’ ta ise imin Orta Çince okunuşu “dzyæX” olarak verilmiştir. Sözcüğün Türkçe okunuşu “dar” a yakındır ve “darı” yı çağrıştırmaktadır. “she 社” iminin “topluluk”, “grup” anlamları dışında “tarım” anlamına gelmesi de bunu doğrular niteliktedir (GDHYCD: 1380). Fakat buradaki “she” muhtemelen Türkçe “Şad” karşılığı olan “she 設” iminin farklı bir yazımı olabilir ve bu sözcüğün yerine kullanılmıştır.

Son sözcük olan “shuai 率” ise liderlik, yöneticilik belirten bir anlama sahiptir. Bunun yanında “yakışıklı” veya “güzel görünümlü” anlamları da vardır. Bu sebeple bu sözcüğün Jie-she’ya sonradan eklenmiş bir sıfat olduğu varsayılarak ismin dışında tutulabilir. Nitekim Yeni Tang Kayıtları’nın 91. tomarının 3782. sayfasındaki notlandırmaya göre; “Jie-she-shuai”ın adı önceden Jie-she idi. Yeni Tang Kayıtları’nın 2, 97 ve 215. tomarları ile Eski Tang Kayıtları’nın 194. tomarında Jie-she-shuai olarak

sistematik yöntemlerle kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle sözcüklerin ses bilgilerini ortaya koymak için kullanılan yöntemlerden, sık karşılaşılmayan bir imin daha sık karşılaşılan bir imin sesletimiyle okunması olan Zhiyinfa (直音法) ve iki farklı hecenin ilk ve son seslerinin birleştirilerek yeni bir hece oluşturulması Qieyun (切韻) yaygın olarak bilinmektedir. Daha sonra Song dönemine gelindiğinde ise Qieyun yöntemine göre yeniden düzenlenmiş bir tablo olan Guanyun (廣韻) ortaya çıkmıştır. Guanyun, Çince sözcüklerin Orta Çince sesletimleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır (Jacques 2006).

⁴ Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, haklı olarak Çince Kırğızlar için kullanılan Jie-gu (結骨) adının ilk imi “Jie”den yola çıkarak, Jie-she adının “Kırçı” olarak okunabileceğini önermiştir (Ercilasun 2016: 215). Fakat aynı Kırğız halkı için Çince kaynaklarda Qi-gu (契骨), He-gu (紇骨) ve Hu-gu (護骨) adları da kullanılmıştır (BS: 3286; ZS: 908; SS: 1879; BS: 3270). Bu durumda bütün bu sözcüklerde geçen ilk imlerin “kır” okunması beklenir ki bu farklı bir açıklama imkân tanır. Ancak örneklerde aynı sözcük için kullanılan farklı Çince karşılıklar zaman, yer, dönem özellikleri ve kayda geçeceği dilbilgisinin sınırları içerisinde, alıntılama Çinceye girdikten sonra kaynaktan kaynağa aktarılrken değiştirildiği, dönem dönem tabu vesaire adlı sınırlamalara tâbi tutulduğu ve en nihayetinde kâtiplerin tercih ve hatalarının getirdiği çok aşamalı süreç maruz kalmaktadırlar. Gerçekte de çeşitlemeleri olan adların içerisindeki imlerin, sabit birer ses karşılığı sembol olarak düşünülmektedir. Bunların daha çok belagat ve semantik açıdan seçildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde “jie” hecesinin sözlük anlamından hareketle “bağ” ve “kur” ile olan ilişkisi, Kırğız adı içinde kullanılan ihtimalden daha akla yatkındır. Ancak Ercilasun’un tespiti ses bilgisini temel alan bir yaklaşım olması açısından oldukça önemli bir tespittir.

⁵ Amerikalı Çin dili profesörü William H. Baxter ile Fransız araştırmacı Laurent Sagart tarafından 1992 yılında hazırlanan, Eski ve Orta Çinceye ait yaklaşık 5000 imin anlambilim, biçimbirim ve sesletim özelliklerinin yeniden yapılandırıldığı tablodur.

⁶ Bu bağlantının yanında, “kür” sözcüğünün Eski Türkçe ün, san manasına gelen “kü” sesinin kü/kür şeklinde türetilmiş hali olması da akla gelmektedir. (DLT: 392)

yazılmış, daha sonra ise düzeltilmiştir” denilmektedir. Bu sebeple bu makalede Shuai’ın bir çeşit unvan olduğu göz önüne alınarak Jie-she-shuai yerine Jie-she kullanılmıştır. Ayrıca her ne kadar isimlerin Orta Çince ve günümüzdeki okunuşlarında eşleşmeler tespit edilse de bunlar arasında da önemli ses farklılıkları bulunabileceğinin akıldaki tutulması gerekir.

ÇİNCE KAYNAKLARDA JİE-SHE

Göktürk tarihi hakkında pek çok bilgiye ulaşmamıza imkân sağlayan Çin kaynakları, Kür Şad⁷ konusunda da bizi boş çevirmemektedir. Fakat aynı kaynaklarda bu konunun ele alınış biçimi nesnellikten uzak, olabildiğince öznelidir. Diğer yandan, isyanın üzerinden bin üç yüz yıldan daha uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlâ kendinden söz ettiriyor olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Ancak konu hakkında yapılan çalışmaların niceliksel azlığı da kaynaklardaki bilgilerin yetersiz olmasına bağlanabilir. Zira bugüne kadar bu isyan tarihsel seyri içinde ele alınmamış, Jie-she-shuai’ın Kür Şad’a tekabül etmediğini iddia edenler tarafından bunun yerine yeni bir isim önerisi de getirilmemiştir.

Doğu Göktürk Devleti’nin yıkılışından yaklaşık dokuz yıl sonra meydana gelen olayın başkahramanı Jie-she’nın adı Çince kaynaklarda çok az yerde geçmektedir. Hatta 639 yılında meydana gelen isyan dışında başka herhangi bir yerde kendisinden söz edilmemektedir. Çalışmamızda isyanın kaleme alındığı Çince kaynaklardan; Zizhi

⁷ Kür Şad isyanı hakkında eski bir çalışma için bakınız: (Gökalp 1973: 10-15). Ayrıca bir süredir üzerinde çalıştığımız bu makalenin yazım aşamasında Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu’nun 639 yılındaki kalkışmayı konu alan “Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı” başlıklı eseri yayınlanmıştır. Eserde isyanın yaşandığı dönemde Çin’in siyasi durumu, isyanın meydana geldiği sarayın coğrafi konumu ve arkeolojik kalıntılar gibi pek çok önemli konu ele alınmıştır. Döneme ait çeşitli resimlerle zenginleştirilen eser, konuyu daha da çekici hale getirmiştir (Baykuzu 2016). Elinizdeki bu çalışmada ise pek çok noktası karanlıkta olan bir başkaldırı hakkında ilgili kaynaklardaki bütün bilgilerin bir araya getirilmesine ve bunun yanında olayın meydana geldiği yıl Zizhi Tongjian’de kaydedilen, olayların arka planının anlaşılmasına yardımcı olabileceğini düşündüğümüz detayların değerlendirilmesine ek olarak, Jie-she-shuai adının Orta Çince okunuşlar yardımıyla ne tür okumalara imkân tanıdığına ortaya konulması ve varsayımsal bir öneri sunulması amaçlanmaktadır.

Tongjian,⁸ Yeni Tang Kayıtları,⁹ Eski Tang Kayıtları,¹⁰ Tongdian¹¹ ve Tang Huiyao¹² adlı eserler kullanılmıştır. Ancak bu eserler arasında konuyu en detaylı olarak ele alan kaynaklar Zizhi Tongjian ve Yeni Tang Kayıtları'dır. Diğer kaynaklardaki bilgiler, bu eserlerden özet olarak alınmış izlenimi vermektedir.

1. YENİ TANG KAYITLARI'NDA JİE-SHE İSYANI

“...Hükümdar Jiu Cheng Sarayı'na (九成宮)¹³ geldiğinde, Tu-li [Kağan'ın] (突利) kardeşi Saray Muhafız Komutanı Jie-she-shuai (結社率), kendi soyundan insanlarla gizlice [bir] isyan planı yapmıştı. He-luo-hu'yu [ise] (賀邏鶻)¹⁴ kuzeye kaçırarak [Jie-she] adamlarına:

'Jin Wang [unvanlı Tang] veliahdının¹⁵ geceleri düzenlenen törenle dışarı çıktığını duydum. [Kapı açıldı] sırada hızla içeri girebilir, buradan [hükümdara] saldırabiliriz' dedi.

[Ama] o gece büyük [bir] fırtına çıkmıştı. Veliht [bu yüzden] dışarı çıkmadı. Jie-she-shuai planının duyulacağından korkmuş [ve] rastgele ok atarak saraya saldırmıştı.

⁸ Zizhi Tongjian (資治通鑑), ünlü tarihçi Sima Guang (司馬光1019-1086) tarafından kaleme alınmış ve yazımı on dokuz yılda tamamlanmıştır. Toplam iki yüz doksan dört tomardan oluşan eser, Çin'in ilk kronolojik tarih kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Jie-she isyanı Zizhi Tongjian'in 6147. sayfasında yer almaktadır.

⁹ Yeni Tang Kayıtları (新唐書), Kuzey Song Hanedanı (960-1127) döneminde düzenlenmiş ve toplam iki yüz yirmi beş tomardan oluşmaktadır. Eserin yazarı Ouyang Xiu (歐陽修1007-1072)'dur. Yeni Tang Kayıtları içerisinde Türkler için ayrılmış bir monografi bulunmaktadır. Jie-she isyanı eserin hem “Hükümdar Kayıtları” hem de “Biyografiler” bölümünde ele alınmıştır.

¹⁰ Eski Tang Kayıtları (舊唐書), “Hanedan Kayıtları”, “Biyografiler” ve “Diğer Kayıtlar” olmak üzere üç bölümden ve iki yüz tomardan oluşmaktadır. Eski Tang Kayıtları, resmî olarak 941 yılında düzenlenmeye başlanmış ve 945 yılında tamamlanmıştır. Eserin yazımında ve düzenlenmesinde pek çok kişinin emeği geçmesine rağmen en son Liu Xun (劉詢887-946) tarafından tamamlandığı için ona mâl edilmiştir. Yeni Tang Kayıtları'nda olduğu gibi Eski Tang Kayıtları'nın da gerek “Hükümdar Kayıtları” gerekse “Biyografiler” bölümünde Jie-she isyanına yer verilmiştir.

¹¹ Du You (杜佑735-812) tarafından kaleme alınan Tongdian (通典), toplam iki yüz tomardan oluşmaktadır. Tang döneminin yasaları, ekonomisi, askerî sistemi ve siyasi yapısı hakkında bilgiler barındırmaktadır. Eserin 5413. sayfasında isyan ele alınmıştır.

¹² Tang Huiyao (唐會要) Tang döneminin kurumlarını, yasalarını ve kurallarını içerir, aynı zamanda Çin'in ilk hanedan kayıtları kitabıdır, Song dönemi vezirlerinden Wang Pu (王溥922-982) tarafından derlenmiştir. Toplam yüz tomardan oluşmaktadır. Tang Huiyao'nun 1689 ve 584. sayfalarında isyandan söz edilmiştir.

¹³ Tang Taizong'un geçici olarak ikamet ettiği yazlık saraydır. “593 yılında Sui Hanedanı hükümdarı Sui Wendi'nin (隋文帝) saltanatı sırasında inşa edilmiştir. O dönemde adı Renshou Sarayı'dır (仁壽宮). Bugün Çin'in Shaanxi Eyaleti'nin Linyou (麟遊) ilçesinde, ilçenin batısındaki Tiantai dağındadır (天台山). Xi'an'a uzaklığı yaklaşık 160 km'dir. İrili ufaklı tepelerin bulunduğu dağlık bir bölgede yer almaktadır. Sarayın yer aldığı Tiantai Dağı'nın denize olan uzaklığı 1050 m'dir. Dar ve uzun dağ geçitlerinin ortasına inşa edilen sarayın etrafı dağlarla çevrilidir (Zhu 2010: 52-53).”

¹⁴ Kür Şad'ın ağabeyi Tu-li Kağan'ın oğludur. Bu cümleden kendisinin kalkışmaya katılmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Li Zhi (628-683李治), Tang Taizong'un oğludur. Kalkışmanın gerçekleştiği yıl olan 639'da veliaht Li Zhi on bir yaşındadır.

Karışıklık [çıkarp] onlarca muhafız [ve] askeri öldürmüştü. [Fakat] muhafız [ve] askerlerin hepsi birden [kendisine] saldırınca kaçmıştı. [Ahırdaki] seyisleri öldürüp, atları çalmıştı. Wei (渭) [Nehri'ni]¹⁶ geçmek isterken sınır devriyeleri [tarafından] yakalanıp, başı vurularak [idam edilmişti]. He-luo-hu [ise] affedilerek¹⁷ Ling Wai'a (嶺外)¹⁸ sürgün edilmişti."¹⁹

2. ESKİ TANG KAYITLARI'NDA JIE-SHE İSYANI²⁰

"Tu-li [Kağan'ın] kardeşi Jie-she-shuai, Zhenguan [saltanat devresinin] başlarında saraya gelmişti. [Ona] Merkez Muhafız Komutanı unvanı verilmişti. [Zhenguan saltanat devresinin] on üçüncü yılında, hükümdarın peşinden Jiu Cheng Sarayı'na gitmiş, boyundan kırk küsur kişiyle gizlice anlaşmıştı. [Tu-li'nin oğlu] He-luo-hu'yu başa geçirmek [istiyorlardı]. Gece birlikte isyan edip, sarayı kontrol altına alacaklardı. Dördüncü kademeye kadar olan [savunma] duvarını aşmışlar, rastgele ok atmışlardı. Muhafız [ve] askerlerden on kişiyi öldürmüşlerdi. [Bu sırada] Düşmanı Püskürtten²¹ [unvanlı] Sun Wukai'nın önderlik ettiği askerler saldırıp [onları] püskürtmüşlerdi. Böylece geri çekilmişler ve Wei Nehri'ni geçerek kuzeye, eski topraklarına gitmek istemişlerdi. [Ancak] hepsi yakalanıp, başları vurulmuştu. He-luo-hu [ise] hükümdarın emriyle Ling Wai'a sürgün edilmişti."²²

¹⁶Zhu Zhenghong'a göre; Jiu Cheng Sarayı'nın konumu düşünüldüğünde Wei Nehri kuzeyde değil güneyde kalmaktadır. Bu sebeple geçilen nehir Wei Nehri değil, Kuzey Mafang Nehri'dir (北馬坊河), (Zhu 2010: 68). Baykuzu da bu konuda Zhu Zhenhong ile aynı görüştedir (Baykuzu 2016: 99).

¹⁷Baykuzu, He-luo-hu'nun öldürülmemesini, Tang Taizong'un Göktürkleri galeyana getirmekten çekinmesine bağlamış ve kağanlık sırası He-luo-hu'da olduğundan Göktürk halkını başsız bırakmak amacıyla hükümdar tarafından sürgün ettirildiğini belirtmiştir (Baykuzu 2016: 103).

¹⁸"Eski bir yer ismi olan Lingwai, Lingnan olarak da bilinir. Bu bölge Çin'de Beş Dağlar (bir kısmı Hunan ve Jiangxi sınırlarında; diğer kısmı Guangdong ve Guangxi sınırlarında olan sıra dağlar) olarak bilinen dağların ardındadır (CH: 950)." Daha önce Togan tarafından bu yer "tepelerin ardı" olarak tercüme edilmiştir (Togan vd. 2006: 180). Bu şekliyle de anlamı karşılamasına rağmen anlam karmaşasına mahal vermemek için bölgenin adı kullanılmıştır.

¹⁹İlgili kısmın Çincesi: "...帝幸九成宮，突利弟結社率以郎將宿衛，陰結種人謀反，劫賀邏鶻北還，謂其黨曰：「我聞晉王丁夜得辟仗出，我乘間突進，可犯行在。」是夕，大風冥，王不出，結社率恐謀漏，即射中營，謀而殺人，衛士等共擊之，乃走，殺廩人盜馬·欲度渭·微邏禽斬之·赦賀邏鶻·投嶺外 (XTS: 6039)."

²⁰Tongdian'de Jie-she isyanını anlatan metin, Eski Tang Kayıtları'ndaki anlatı ile birebir örtüştüğü için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bakınız: (TD: 5413).

²¹Bu unvanın tercümesinde Baykuzu'nun ilgili eserinden faydalanılmıştır (Baykuzu 2016: 88).

²²İlgili kısmın Çincesi: "突利弟結社率，貞觀初入朝，歷位中郎將。十三年，從幸九成宮，陰結部落得四十餘人，并擁賀邏鶻，相與夜犯御營，踰第四重幕，引弓亂發，殺衛士數十人。折衝孫武開率兵奮擊，乃退，北走渡渭水，欲奔其部落。尋皆捕而斬之，詔原賀邏鶻，流于嶺外 (JTS: 5161)."

3. ZIZHI TONGJIAN'DE JIE-SHE İSYANI

“...Yaz [mevsiminde], dördüncü ayın beşinci günü hükümdar, Jiu Cheng Sarayı'na varmıştı. [Zhenguan saltanat yılının] başlarında (627), Göktürk Tu-li Kağan'ın kardeşi Jie-she-shuai, Tu-li ile birlikte saraya gelmişti. [Kendisine] Merkez Muhafız Komutanı [unvanı] verilmişti. Kaldığı yerde çok fazla olay çıkarıyor, Tu-li'ye haset ediyordu. Bu yüzden [Tu-li'yi] isyan etmekle suçladı. [Fakat] hükümdar [inanmadı] ve [onu] küçümsedi. [Bu sebeple] uzun süre rütbe alamamıştı. Jie-she-shuai eski boyundan adamlarla gizlice bir araya gelerek, kırk küsur adam toplamıştı. Jin Wang [unvanlı veliaht] Zhi, gece yarısı saraydan çıkacağı sırada, saray kapıları²³ açıldığında düzenlenecek törenden yararlanarak, saray kapısına akın etmeyi, doğrudan [hükümdarın] odasına [ulaşmayı] planlamıştı. Bu şekilde başarılı olacaklardı. On birinci günde, Tu-li'nin oğlu He-luo-hu'yu gece sarayın dışında gizlemişlerdi. [Fakat] o gece büyük [bir] fırtına çıkmış, Jin Wang [unvanlı veliaht] dışarı çıkmamıştı. Jie-she-shuai planının duyulacağından korkarak [arkadaşlarıyla birlikte] saraya saldırmıştı. Dört kademeli savunma duvarını aşmış, rastgele ok atarak ortalığı karıştırmış [ve] onlarca muhafız askerini öldürmüşlerdi. [O sırada] Düşmanı Püskürten [unvanlı] Sun Wukai'in (孫武開) başında olduğu askerler saldırarak [onları] püskürtmüşlerdi. [Jie-she ve arkadaşları] bir süre sonra geri çekilip, ahıra doğru yönelmişler, yirmi tane at çalarak kuzeye ilerlemişlerdi. Wei [Nehri'ni] geçip kendi boylarının olduğu [topraklara] gitmek istiyorlardı. [Fakat] yakalanarak başları vurulmuş, He-luo-hu [ise] Ling Biao'a sürgün edilmişti.”²⁴

4. TANG HUIYAO'DA JIE-SHE İSYANI

“[Zhenguan saltanat yılının] on üçüncü yılının dördüncü ayında, Tu-li [Kağan'ın] kardeşi, saraya Merkez Muhafız Komutanı olarak giren Jie-she-shuai, uzun zamandır emirlere uymuyordu. Hükümdarın peşinden Jiu Cheng Sarayı'na gitmişti. Eski boyundan kırk küsur kişi ile gizlice anlaşarak, gece yarısı isyan edip sarayı kontrol altına almak [istemişler], Düşmanı Püskürten [unvanlı] Sun Wukang'ın başında olduğu askerlerin saldırısıyla püskürtülmüşlerdi. Atları çalarak kuzeye kaçmak [istemişler ancak], yakalanarak başları vurulmuştu.”²⁵

²³ Baykuzu, kaynaklarda sözü edilen kapının hükümdar ve ailesinin saraya giriş çıkış için kullandıkları “Xuan Wu Kapısı” olduğunu belirtmektedir (Baykuzu 2016: 96).

²⁴ İlgili kısmın Çincesi: “...夏, 四月, 戊寅, 上幸九成宮。初, 突厥突利可汗之弟結社率從突利入朝, 歷位中郎將。居家無賴, 怨突利斥之, 乃誣告其謀反, 上由是薄之, 久不進秩。結社率陰結故部落, 得四十餘人, 謀因晉王治四鼓出宮, 開門辟仗, 馳入宮門, 直指御帳, 可有大功。甲申, 擁突利之子賀邏鶻夜伏於宮外, 會大風, 晉王未出, 結社率恐曉, 遂犯行宮, 逾四重幕, 弓矢亂髮, 衛士死者數十人。折衝孫武開等帥眾擊之, 久之, 乃退, 馳入御殿, 盜馬二十餘匹, 北走, 度渭, 欲奔其部落, 追獲, 斬之, 原賀邏鶻投於嶺表 (ZZTJ: 6147).”

²⁵ İlgili kısmın Çincesi: “十三年四月, 突利之弟結社率。貞觀初。入朝為中郎將。久不進秩。從幸九成宮。陰結故部落四十餘人。夜襲御營。折衝孫武開等帥眾擊之。盜馬北走。追斬之 (THY: 1689).”

5. HÜKÜMDAR KAYITLARI (本記) VE ZZTJ'DE 639 YILI

24 tarih veya 26 tarih adıyla bilinen Çin kaynaklarındaki yazım sırası “Hükümdar Kayıtları”, “Biyografiler” ve “Diğer Kayıtlar” olmak üzere sıralanmıştır. Göktürklerin de dâhil olduğu yabancı ve azınlık halklara ait bilgiler genellikle biyografiler bölümünde yer almaktadır. Fakat “Hükümdar Kayıtları” denilen bölümde de yıl yıl hükümdarın yaptığı işler hakkında bilgi verilirken, biyografilerde değinilmeyen noktalara da yer verildiği görülmektedir.

Jie-she isyanının yaşandığı tarih olan 639 yılı, Çin'in Tang Hanedanı Hükümdarı Tang Taizong'un hüküm sürdüğü Zhenguan saltanat devresinin on üçüncü yılına tekabül etmektedir. Eski ve Yeni Tang Kayıtları'nda yer alan “Hükümdar Kayıtları” bölümünde bu yıl içinde yaşanan önemli olaylardan bazıları şunlardır:

“... Dördüncü ayın beşinci günü, [hükümdar] Jiu Cheng Sarayı'na gelmişti. On birinci gün, Aşina Jie-she-er²⁶ [burada] isyan etmiş [ve] öldürülmüştü.”²⁷

“...Sekizinci ayın onuncu günü, Sağ Wuhou Büyük Generali, Hua Zhou Komutanı ve Huai Hua İl Beyi Li Si-mo (思摩)²⁸ Göktürk Kağanı yapılarak, boyuyla birlikte nehrin kuzeyinde otağ kurmuştu.”²⁹

“...Kışın, onuncu ayın on beşinci günü, [Hükümdar] Jiu Cheng Sarayı'ndan dönmüştü.”³⁰

“...On ikinci ayın dokuzuncu günü, Li Bu Bakanı... askerlere önderlik ederek Qoço Turfan'a saldırmıştı... Tuyuhun He Yuan İl Beyi Mu Rong Nuo-he-bo (慕容諾曷鉢) [Çin'den] kız istemişti.”³¹

Kaynaklara göre; Jie-she isyanı dördüncü ayda meydana gelirken; Çin sarayının duruma çözüm bulması sekizinci ayda; hükümdarın yazlık sarayından başkente geri dönmesi ise onuncu ayda meydana gelmiştir. Bu durumda Çin'in olaya müdahale etmekte geciktiğini düşünmek yanlış olmaz. Ayrıca hükümdarın başkente dönmek için yaklaşık altı ay beklemesi Çince kaynaklarda belirtilen “...yalnızca başkente

²⁶ Eski Tang Kayıtları'nın Hükümdar Kayıtları'na ait bölümde, bu isyan anlatılırken, Jie-she-shuai yerine muhtemelen yanlışlıkla Aşina Jie-she-er (阿史那結社爾) yazılmıştır (JTS: 50).

²⁷ İlgili kısmın Çincesi: “...四月戊寅, 如九成宮。甲申, 中郎將阿史那結社率反, 伏誅 (XTS: 38; JTS: 50).”

²⁸ Li Si-mo, İllig Kağan yakalanana dek ona sadakatle bağlı kalmış bir Göktürk soylusudur. Ancak görünüşünün yabacılara benzemesi gerekçesiyle Şad olamamış, Tigin olarak kalmıştır. Si-mo hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Kapusuzoğlu 2016: 73).

²⁹ İlgili kısmın Çincesi: “... 秋八月...庚辰, 立右武候大將軍、化州都督、懷化郡王李思摩為突厥可汗, 率所部建牙于河北 (JTS: 50).”

³⁰ İlgili kısmın Çincesi: “...冬十月甲申, 至自九成宮 (XTS: 38; JTS: 50).”

³¹ İlgili kısmın Çincesi: “...十二月丁丑, 吏部尚書、...帥師伐高昌。吐谷渾河源郡王慕容諾曷鉢來逆女 (XTS: 39; JTS: 50).”

Türklerin nüfusu binlerle sayılıyordu...” cümlesini hatıra getirmekte ve hükümdarın Chang An’daki Türk varlığının başka bir kalkışmaya sebebiyet vereceği endişesi taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim kalkışmadan sonra hükümdarın aldığı tedbirler de bunu doğrular niteliktedir. “...Taizong [isyandan sonra] kalkanları cilalatmıştı. Üç [kademeli] savunma duvarının dışına [onları] duvar gibi sıralamış, kalkanların önüne renkli vahşi hayvan kafaları çizdirerek, yönlerini dışa çevirtmişti. [Böylece] süvarilerin atları korkacak ve içeri giremeyeceklerdi. [Bu] ebedi [bir] yöntem olacaktı.”³²

Göktürkler eski topraklarına gitmeden Çin hükümdarının başkente geri dönmemesi, Türklerin “esaret (?)” altında yaşadıkları topraklarda dahi belirleyici konumda olduklarını göstermektedir. Bunun yanında bu olay, dönemin Çin başkenti Chang An ve çevresinin Türklerin etkisi altında olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

ZZTJ’e göre ise aynı yılın ikinci ayında yaşananlar detaylı olarak şöyle anlatılmıştır:

“...Qoço Turfan Beyi Qu-wen-tai (麴文泰) Batı Bölgelerinden gönderilen haraç ve hediyelerin yolunu kesiyordu. Hami (伊吾), önce Batı Göktürlere tâbi olmuş ama sonra [Çin’e] bağlanmıştı. [Qu-] wen-tai, ve Batı Göktürkler Hami’ye birlikte saldırmış, Hükümdar [da bir] mektup yazarak onları azarlamıştı. Kısa zaman sonra [hükümdar, Qoço Turfan] devlet adamı Aşina Jü (阿史那矩)³³ ile meseleyi tartışmak istemiş, [bunun üzerine] Wen-tai [kendisi] gitmeyerek, yaveri Qu-yong’u (麴雍) özür dilemesi için [saraya] göndermişti. İllig Kağan yenilgiye uğrayınca Göktürk [topraklarında] yaşayan Çin halkının bir kısmı Turfan’a sığınmıştı. Hükümdar, Wen-tai’u onları iade etmesini emretmiş, [ancak] Wen-tai [Çin halkını] göndermeyerek, tekrar Batı Göktürklerle birlikte Karaşar’a (焉耆) saldırmış [ve onları] yenilgiye uğratmıştı. Karaşarlılar [da] onları [hükümdara] şikâyet etmişlerdi. Hükümdar, şehrin caddelerinin güvenliğinden ve avlanma işlerinden sorumlu Li Daosu’yu (李道裕) durumu soruşturması için göndermişti. Bir süre sonra elçi gelip şöyle demişti: ‘Qoço Turfan uzun yıllardır saraya vergi vermek konusunda çok saygısız. Sınırları ve bağlı oldukları kurallar yok, bu yüzden de kurulan memuriyetlerin tamamı sarayımıza bağlıdır. Şehirler kurup, hendekler kazarak saldırı hazırlığı yapıyorlar. Onlara elçi olarak gittim. Wençing şöyle dedi: ‘Kartallar gökyüzünde uçar, duvarlar yabani otların üzerinde yükselir. Kediler salonlarda dolaşır, fareler ise mağaralarda beslenir. Her birinin kendi yeri vardır. Neden [Göktürkler de] kendi başlarına var olmasınlar ki?’ Xue-yan-tuolara da elçi gönderdim onlar da şöyle dedi: ‘Mademki kağanımız göğün oğlu ile anlaşmış, onun elçisine itaat etmemek olmaz... Kötüler

³² İlgili kısmın Çincesi: “...太宗乃遣造為漆盾，於三衛幕外，徧以為城，於盾面綵畫為獸頭，咸外向，令馬騎見之不敢進，遂為永式 (THY: 584).”

³³ Aşina Jü’nün soyağacı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yalnızca Tang Hanedanı’nın başlarında Turfan’da memur olarak görev aldığı kaydedilmiştir (XTS: 6221; JTS: 5294).

cezalandırılmazsa, iyiler nasıl teşvik edilecek! Gelecek yıl, asker çıkarıp [Turfan'a] saldıracağız.' Üçüncü ayda Xue-yan-tuo Kağanı hükümdara elçi gönderip: 'Emrinizi aldım, lütfen askerlerinizi Turfan'a saldırmak için öncü olarak gönderin' dedi. [Bunun üzerine] hükümdar, Min Bu³⁴ Veziri Tang Jian (唐儉) [ve] Sol Öncü Birlikler Büyük Generali Zhi-shi Si-li (執失思力)³⁵ ile Xue-yan-tuolara ipek hediye etti [ve] ilerisi için [birlikte] plan yaptılar..."³⁶

ZZTJ'e göre; 639 yılının ikinci ayında Tang, Qoço Turfan'a saldırı yapılmasını planlamış ve üçüncü ayda ise Xue-yan-tuolarla yapılan istişare sonucu ortak bir saldırı kararı alınmıştır. Bu durumda isyandan önceki iki ay hükümdarın ve devlet görevlilerinin diğer azınlık halklarla ilgili olmaları, Jie-she'nin dördüncü ayda gerçekleştireceği isyan için arkadaşlarıyla plan yapmasını kolaylaştırdığını düşündürmektedir. Ayrıca aynı dönemde Qoço Turfan Beyi'nin Çin'e karşı Batı Göktürklerle işbirliği içinde olması, kalkışmanın belki de dış destekli olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Jie-she isyanından sonra başkentteki Göktürk halkının tehcir ettirilmesi, Eski ve Yeni Tang Kayıtları'ndaki "Hükümdar Kayıtları" içerisinde 639 yılının sekizinci ayına tarihlendirilirken, ZZTJ' de yedinci aya tarihlendirilmiştir. Buna göre:

"...Jie-she-shuai isyanından sonra, görevliler Göktürklerin Henan'da (河南)³⁷ kalmasının uygun olmadığını söyleyip durmuşlardı. Yedinci ayın dokuzuncu günü, hükümdar Sol Wuhou Büyük Generali, Hua Zhou Komutanı [ve] Huaihua İl Beyi olan Li Si-mo'yu Yi-mi-ni-shu Yi-li-bi Kağan (乙彌泥孰俟利苾可汗) [görev] unvanıyla atayarak, [ona] davul [ve] tuğ hediye etmişti. Çeşitli illere yerleştirilen Göktürkler ve [diğer] yabancıların nehri geçip eski topraklarına geri dönmeleri emredilmişti. Burası uzun yıllar başkent olarak kullanılmış, sınırları korunmuştu. [Ancak] Göktürklerin hepsi Xue-yan-tuolardan korkuyor, [bu yüzden de] seddin dışına çıkmaya cesaret

³⁴ Hu Bu (戶部) da denilen Min Bu (民部), eski Çin'deki altı önemli bakanlıktan biridir. Ülke topraklarından, toprak sahiplerinin kayıtlarından, vergilerden, gelir ve giderlerden sorumlu bakanlıktır. Diğer beş bakanlık, Li Bu (禮部), Xing Bu (刑部), Shi Bu (吏部), Bing Bu (兵部) ve Gong Bu (工部)'dur (Wang 2014: 169).

³⁵ Göktürk Boy beylerinden olan Zhi-shi Si-li (執失思力), İllig Kağan'ın 630 yılındaki yenilgisinden sonra Çin'e bağlanmış ve çeşitli unvanlar almıştır. Tang hükümdarı Gaozu'nun kızlarından Jiujiang Konçuy (九江公主) ile evlenerek hükümdar damadı olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: (XTS: 4116).

³⁶ İlgili kısmın Çincesi: "...高昌王麴文泰多邊絕西域朝貢，伊吾先臣西突厥，既而內屬，文泰與西突厥共擊之。上下書切責，征其大臣阿史那矩，欲與議事，文泰不遣，遣其長史麴雍來謝罪。頡利之亡也，中國人在突厥者或奔高昌，詔文泰歸之，文泰蔽匿不遣。又與西突厥共擊破焉耆，焉耆訴之。上遣虞部郎中李道裕往問狀，且謂其使者曰：「高昌數年以來，朝貢脫略，無藩臣禮，所置官號，皆准天朝，築城掘溝，預備攻討。我使者至彼，文泰語之云：『鷹飛於天，雉伏於蒿，貓游於堂，鼠於穴，各得其所，豈不能自生邪！』又遣使謂薛延陀云：『既為可汗，則與天子匹敵，何為拜其使者！』事人無禮，又間鄰國，為惡不誅，善何以勸！明年當發兵擊汝。」三月，薛延陀可汗遣使上言：「奴受恩思報，請發所部為軍導以擊高昌。」上遣民部尚書唐儉、右領軍大將軍執失思力繼繪帛賜薛延陀，與謀進取 (ZZTJ: 6146)."

³⁷ Sarı Irmak'ın güneyine tekabül etmektedir (CH:1086).

edemiyorlardı. Hükümdar, tarımdan sorumlu bakan Guo Siben (郭嗣本) [ile] Xue-yan-tuolara bir ferman göndermişti: 'İllic Kağan'ın yenilgisiyle, boyunun tamamı gelip Çin'e teslim oldu. Onların eski hatalarını değerlendirdim, sonraki iyiliklerini ödüllendirmek [istedim]. Tarkanlarını kendi memurlarım gibi karşıladım. Boylarını kendi halkım gibi karşıladım. Çin, yasalara [ve] kurallara saygı duyar. Başka insanların ülkesini yok etmez. Türkleri önceki sefer mağlup edişimiz, sadece İllic [Kağan'ın] halka verdiği zararın [karşılığı] nispetindeydi; topraklarını yağmalamadık, insanlarına hayvancılık yapma [imkânı] verdik. Yeni bir kağan başa geçirmek istedik ve bu yüzden teslim olan boyları Henan'a yerleştirip, onlara hayvan verdik. Bugün boylarının nüfusu artmış durumda. İçim çok rahat. Mademki Si-mo'yu başa geçirdim, [artık] sözümünden dönmem. Sonbahar ortasında, Göktürkleri nehri geçip eski topraklarına dönmeleri için göndereceğim. Siz Xue-yan-tuolar Çin'e daha erken tabi oldunuz. Göktürkler ise sonradan tabi oldular. Sonra gelen kıymetli değildir, önce gelen kıymetlidir. Siz çölün kuzeyinde kalın, Göktürkler [de] çölün güneyinde kalsınlar, her biriniz kendi sınırlarınızı koruyun. Boylarınızı sakinleştirin. Eskiden olduğu gibi birbirinizi yağmalarsanız, bizzat asker çıkarır sorumlu herkesi cezalandırırım.' [Bunun üzerine] Xue-yan-tuolar emre itaat etmişler. Böylece Si-mo boyuyla birlikte Hebei'de (河北) otağ kurmuştu..."³⁸

630 yenilgisinden sonra ilk başkaldırı olan Jie-she isyanı, farklı Çince kaynaklarda genel olarak benzer şekilde anlatılmıştır. Ancak dikkatli bakıldığında farklar ortaya çıkmaktadır. Kaynaklar arasında çelişkiler ve birbirine karşıt nitelikte bilgiler yer almaktadır. Özellikle Çin resmî kaynaklarında yer alan diğer tarihî olayların aksine Jie-she isyanının oldukça yüzeysel ve kısa olan anlatımı; olay örgüsünün, olayın öncesinin ve sonrasının detaylı olarak anlatılmaması ideolojik tarih yazımına örnek teşkil edecek niteliktedir. Olayı ele alan kaynakların tamamında isyan yalnızca kısa bir paragrafla anlatılırken; isyanın sonucu diyebileceğimiz bir durum olan başkentteki Göktürk halkının tehcir ettirilmesinin bütün detayları okuyucuya sunulmuştur (Bakınız: XTS: 6039; ZZTJ: 6147, 6148; JTS:5161, 5162, 5163). Olayın bu kadar örtbas edilmeye çalışılması yüksek ihtimalle olayların tarihe not düşülenden daha farklı cereyan ettiği fikrini uyandırmaktadır.

³⁸ İlgili kısmın Çincesi: "...自結社率之反，言事者多雲突厥留河南不便，秋，七月，庚戌，詔右武侯大將軍、化州都督、懷化郡王李思摩為乙彌泥孰俟利苾可汗，賜之鼓纛；突厥及胡在諸州安置者，並令渡河，還其舊部，俾世作藩屏，長保邊塞。突厥鹹憚薛延陀，不肯出塞。上遣司農卿郭嗣本賜薛延陀璽書，言「頡利既敗，其部落鹹來歸化，我略其舊過，嘉其後善，待其達官皆如吾百寮，部落皆如吾百姓。中國貴尚禮義，不滅人國，前破突厥，止為頡利一人為百姓害，實不貪其土地，利其人畜，恆欲更立可汗，故置所降部落於河南，任其畜牧。今戶口蕃滋，吾心甚喜。既許立之，不可失信。秋中將遣突厥渡河，復其故國。爾薛延陀受冊在前，突厥受冊在後，後者為小，前者為大。爾在磧北，突厥在磧南，各守土疆，鎮撫部落。其逾分故相抄掠，我則發兵，各問其罪。」薛延陀奉詔。於是遣思摩帥所部建牙於河北... (ZZTJ: 6148)."

İSYANDAN SONRA

Jie-she ve arkadaşları başarıya ulaştıramadıkları girişimlerinin ardından Çin askerleri tarafından Wei Nehri kıyısında öldürülmüşlerdir. Bu isyan girişimi hem hükümdar hem de devlet adamları arasında Çin başkentindeki Türk varlığı konusunda tedirginlik ve korku yaratmıştır. Bu sebeple hükümdar devlet adamlarını toplayarak, Göktürk halkı için çözüm önerilerini dinlemiştir. Yeni Tang Kayıtları Türkler Monografisi içerisinde kaydedilen bu toplantıda şunlar konuşulmuştur:

“...İllig Kağan’ın yenilgisinden sonra, onun yönetimi altındaki [boyların] kimi Xue-yan-tuolara, kimi de Batı Bölgesi’ne sığınmıştı. Çin’e teslim olanların sayısı [ise] yüz küsur bindi. Hükümdar bunların [nasıl yerleştirileceği konusunu] tartışmaya açtı. Çoğunluk: ‘Göktürkler uzun zamandır bizi huzursuz ediyorlar. Bugün Gök onları yasa [boğdu, Tang’a] bağlanmaları kendi istekleri ile değildir. Bütün esirleri boş olan Yan (兗)³⁹ ve Yu (豫) bölgelerinde tarım ve dokuma işinde çalıştıralım, [böylece] yüzbinlerce esir Çinleşir ve Çin’in nüfusu artar. Ayrıca Çölün kuzeyi de boşalmış olur’ dedi.⁴⁰

Başkâtip Wen Yanbo (溫彥博) söz alıp: ‘Han Jianwu döneminde (M.S. 25-56) teslim olan Hunların Wuyuan (五原)⁴¹ surlarına konuşlandırıldığı gibi yapmalıyız. Bütün boyları bir araya getirip, savunmada [kullanmalıyız, böylece] onlar [da] kendi kültürlerinden uzaklaşmamış ve teskin edilmiş olurlar. Boş olan topraklar dolar ve onlardan şüphe duymadığımızı göstermiş oluruz. Eğer [onları] Yan Zhou ve Henan’a gönderirsek, [bu] doğalarına aykırı olur [ki onları] yola getirmenin uygun şekli bu değildir’ dedi.⁴²

Yazı işlerinden sorumlu Wei Zhengjian (魏征建): ‘Göktürkler asırlardır Çin’in düşmanıdır. Bugün[se] gelip teslim oldular. [Eğer] onları öldürmeyeceksek, [Sarı] Irmak’ın kuzeyine geri gönderelim. Onlar vahşi yüreklidir, bizim soyumuzdan değildir. Güçsüzken boyun eğer, güçlüyken isyan ederler. Onların doğası böyledir. Kaldı ki, Qin ve Han [Hanedanları] nişancı komutan ve sert generallerini gönderip nehrin güneyini ele geçirip buralarda il ve ilçeler kurarken; onların merkezî ülkeye (Çin) yaklaşmalarını istemişlerdi. Yüce Hükümdar! Nasıl olur da onları [tekrar] nehrin güneyine yerleştirirsiniz? Hem teslim olanların [sayısı] yüz bine yakın. Böyle

³⁹ Yan Zhou, Sarı Irmak’ın doğusuna tekabül etmektedir. Shandong ilçesi Jining bölgesindedir (CH: 431).

⁴⁰ İlgili kısmın Çincesi: “...顏利之亡，其下或走薛延陀，或入西域，而來降者尚十餘萬，詔議所宜，鹹言：「突厥擾中國久，今天喪之，非慕義自歸，請悉籍降俘，內兗、豫閑處，使習耕織，百萬之虜，可化為齊人，是中國有加戶，而漠北遂空也。」 (XTS: 6037).”

⁴¹ “Bugünkü İç Moğolistan’ın Hohhot şehrinde”. (DMDCD: 113) Doğu Han döneminde Güney Hun Chanyüsü halkını burada toplamıştır (CH: 37).”

⁴² İlgili kısmın Çincesi: “...中書令溫彥博請：「如漢建武時，置降匈奴留五原塞，全其部落，以為捍蔽，不革其俗，因而撫之，實空虛之地，且示無所猜。若內兗、豫，則乖本性，非函育之道 (XTS: 6037).”

giderse birkaç yıl içinde daha fazla çoğalıp sarayımıza yaklaşırlar, içimiz nasıl rahat eder?’⁴³

Yanbo karşı çıktı: ‘Olmaz, Göğün oğlu yabancı halkları tıpkı binlerce varlığı besleyip büyüten yer ve gök gibi koruyup kollamalıdır. Bugün Göktürkler yenilgiye uğradı. Geride kalanlar teslim oldular. [Eğer] acımayıp onları [kendi hallerine] bırakırsak, bu yer ve göğün adaletine sığmaz. Ayrıca [bu önerim] diğer yabancıların [da] güvensizlik duymalarına engel olur. Memurunuz, onlara [Sarı] Irmak’ın güneyinde ölmeyi değil yaşamayı, yok olmayı değil hayatta kalmayı sunmanızı öneriyor. [Böylece] nesiller boyunca [orada] erdemi öğrenecekler. Neden [tekrar] isyan etsinler ki?’⁴⁴

Zheng: ‘Wei [Hanedanı] döneminde (220-280) yabancılar dağılıp illere yakın yerlere yerleştiler. Jin [Hanedanı] Wu [Beyliğini] yendiğinde Guo Qin (郭欽)⁴⁵ [ve] Jiang Tong (江統)⁴⁶ [Çin hükümdarı] Wu Di’ye onları [seddin] dışına göndermesini tavsiye etmişlerdi, [ancak hükümdar] dinlememişti. [Böylece] Liu (劉)⁴⁷ [ve] Shi (石)⁴⁸ isyanları baş göstermiş [ve] Çin’in sonunu getirmişti. Yüce hükümdar eğer hâlâ Göktürkleri [Sarı] Irmak’ın güneyinde tutmak istiyorsanız, bu bir kaplanı besleyip kendi kendinizi huzursuz etmek [anlamına gelir]’ dedi.⁴⁸

Yanbo: ‘Hükümdarın yolu her koşulda doğru olmalıdır. Derler ki ‘Hükümdar fark gözetmeksizin tebaasını eğitmelidir’. Onlardan yaralı [ve] fakir olanlar bize sığındılar. Onları koruyup, iç bölgelere yerleştirelim. Askerlere görgü kurallarını öğretilim. Tarım işinde çalıştıralım. İyi yetişmiş boy beylerini saray kapısına gece bekçisi yapalım. Yine de şüphe duyar mısınız? Ayrıca [Hükümdar] Guang Di [de] Güney Chanyülüğünü kurmuş [ancak] kimse isyan etmemiştir’ dedi.⁴⁹

⁴³ İlgili kısmın Çincesi: “...秘書監魏征建言：「突厥世為中國仇，今其來降，不即誅滅，當遣還河北。彼鳥獸野心，非我族類，弱則伏，強則叛，其天性也。且秦、漢以銳師猛將擊取河南地為郡縣者，以不欲使近中國也。陛下奈何以河南居之？且降者十萬，若令數年，孳息略倍，而近在畿甸，心腹疾也。」(XTS: 6037)”.

⁴⁴ İlgili kısmın Çincesi: “...彥博曰：「不然，天子於四夷，若天地養萬物，覆載全安之，今突厥破滅，余種歸命，不加哀憐而棄之，非天地覆載之義，而有阻四夷之嫌。臣謂處以河南，蓋死而生之，亡而存之，彼世將懷德，何叛之為？」(XTS: 6037)”.

⁴⁵ Batı Han Hanedanı Hükümdar Yandi (哀帝) dönemi veziridir.

⁴⁶ Batı Han Hanedanı döneminde önemli görevler üstlenmiş bir Çin soylusudur.

⁴⁷ Hun kökenli Liu Yuan (劉淵 249 - 253) ve Jie (羯) soyundan Shile (石勒 274 - 333) tarafından Batı Jin Hanedanı’nın son yıllarında başlatılan ayaklanmadır. Liu Yuan 308 yılında kendini Han Hükümdarı ilan ederek, Ping Yang’da başkent kurmuş ve diğer bölgelerdeki halkı etkisi altına almıştır. Bu sırada Shile da You Zhou’da ve diğer bölgelerde Çin’i yenilgiye uğratmıştır.

⁴⁸ İlgili kısmın Çincesi: “...徵曰：「魏時有胡落分處近郡，晉已平吳，郭欽、江統勸武帝逐出之，不能用。劉、石之亂，卒傾中夏。陛下必欲引突厥居河南，所謂養虎自遺患者也。」(XTS: 6037)”.

⁴⁹ İlgili kısmın Çincesi: “...彥博曰：「聖人之道無不通，故曰『有教無類』。彼創殘之餘，以窮歸我，我援護之，收處內地，將教以禮法，職以耕農，又選酋良入宿衛，何患之恤？且光武置南單於，卒無叛亡。」(XTS: 6037)”.

Bunun üzerine Zhongshu Langjiang (中書侍郎)⁵⁰ unvanlı Yan Shigu (顏師古), Danışman Du Chuke (杜楚客), Törenler Bakanlığı Muhafızı Li Baiyao (李百藥) ve diğerleri hükümdarın Göktürkleri Sarı Irmak'ın kuzeyine göndermesi... [konusunda] tavsiyelerde bulundular. [Ancak] hükümdar Yanbo'yu dinledi. Ordos'un topraklarını askerlere ölçtürdü. You Zhou'dan (幽州)⁵¹ Ling Zhou'a (靈州)⁵² kadar olan [bölgede] Shun (順), You (祐), Hua (化) ve Chang (長) [adında] dört komutanlık kurdu. İllig Kağan'ın eski topraklarını bölüp sol tarafa Ding Xiang Valiliği, sağ tarafa Yun Zhong Valiliği olmak üzere iki valilik kurdurdu. Yetenekli boy beylerinden beş yüzü General ve Muhafız komutanlığına yükseltildi. Hükümdarın huzuruna çıkabilenlerin sayısı yüz kişiydi. [Başkent] Chang An nüfusuna kayıtlı kişiler [ise] binlerce haneydi...(XTS: 6037; 6038)."⁵³

Aynı kayıtlar Eski Tang Kayıtları Türkler Monografisi'nde de mevcuttur. Fakat Eski Tang Kayıtları'nda konuşma şöyle sona ermektedir:

"...Jie-she-shuai isyanından beridir, hükümdar da rahat değildi. Konuşmaya katılanların çoğu, Göktürklerin Çin'de kalmasının uygun olmadığını söylediler. Bunun üzerine hükümdar [onları] Sarı Irmak'ın kuzeyine gönderdi. Sağ Wuhou Büyük Generali, Hua Zhou Komutanı, Huai Hua İl Beyi Si-mo'yu Yi-mi-ni-shu-si-li-bi Kağan [adıyl]a başlarına getirerek, ona [kendi soyadı olan] Li soyadını verdi [ve] Irmak'ın kuzeyinde otağ kurmasını söyledi..."⁵⁴

Bundan sonra, artık başkent Chang An'da Göktürk tehlikesi kalmamış, İllig Kağan'dan sonra başsız kalan halk, Li Si-mo önderliğinde eski topraklarına tekrar yerleşmiştir. Fakat eskiden kendilerine ait olan topraklar artık Çin'e ait olmuştur. Kendi topraklarında misafir durumuna düşmüş, bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir.

SONUÇ

639 yılının dördüncü ayında meydana gelen Jie-she ve boyundan kırk kişinin başkaldırısı tarihin seyrini değiştirerek ardında büyük etkiler bırakmıştır. İsyanı gerçekleştirenler daha o gece bir bir öldürülmüş, geride kalan Göktürk halkı ise eski

⁵⁰ Tang döneminde kıdemli memurlara verilen unvandır. Diğer Hanedanlara göre Tang döneminde daha üst düzey bir memuriyettir. Memuriyet olarak üçüncü sırada yer alır (ZGCD: 68).

⁵¹ Tang döneminde bugünkü Pekin, Tianjin, Wuxin gibi şehirlerin yönetildiği bölgedir (CH: 952).

⁵² "Ling Zhou, Tang döneminde bugünkü Ning Xia ilinin Zhong Wei ve Zhong Xing bölgelerinin kuzeyine tekabül etmektedir. Tang döneminde Ordos Komutanlığı'nun yönetimindedir (CH: 1289)."

⁵³ İlgili kısmın Çincesi: "... 於是中書侍郎顏師古、給事中杜楚客、禮部侍郎李百藥等皆勸帝不如使處河北，樹首長，俾統部落，視地多少，令不相臣，國小權分，終不得亢衡中國，長轡遠馭之道也。帝主彥博語·卒度朔方地·自幽州屬靈州·建順、祐、化、長四州為都督府·剖頡利故地，左置定襄都督、右置雲中都督二府統之。擢酋豪為將軍、郎將者五百人，奉朝請者且百員，入長安自籍者數千戶 (XTS: 6038)."

⁵⁴ İlgili kısmın Çincesi: "...自結社率之反也，太宗始患之。又上書者多雲處突厥於中國，殊謂非便，乃徙於河北，立右武侯大將軍、北州都督、懷化郡王思摩為乙彌泥孰侯利苾可汗，賜姓李氏，率所部建牙於河北 (JTS: 5163)."

topraklarına gönderilmiştir. Bu kararın verilmesi için de epey zaman geçmesi gerekmiştir. İsyanın ardından Göktürkler sekizinci ayda tehcir ettirilmiş, ardından da onuncu ayda hükümdar Tang Taizong başkent Chang An'a dönmüştür.

Farklı Çince kaynaklar temel alınarak hazırlanan bu çalışmada kaynaklar arasında bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. Özellikle hükümdarın başkentteki Türk varlığı için nasıl bir yol izleneceği konusunda devlet adamlarıyla yaptığı toplantı, Eski Tang Kayıtları'na göre isyandan sonra yapılmış ve Türklerin göç ettirilmesine karar verilmiştir. Fakat aynı konuşma Yeni Tang Kayıtları'na göre İllig Kağan öldükten sonra yapılmıştır. Toplantının sebebi ise Çin başkenti için fazla kalabalık olan Türklerle ne yapılacağına bilinmemesidir. XTS'ye göre bu tartışmanın ardından Türklerin kalmasına karar verilmiştir. Ancak 639 yılındaki isyandan sonra daha fazla kalmalarına izin verilmeyerek gönderilmişlerdir.

Çinli devlet adamları tarafından Türklerin öz kültürlerinden uzaklaşarak asimile olmalarının istenmesi, bunun Çin'in yabancılarla başa çıkabilmek için geliştirdiği bir politika olduğu Aşina Mi-she, Aşina Bu-zhen, Uygur Po-run ve hatta Qi-bi He-li örnekleriyle kanıtlanmıştır.

Türk tarihi için oldukça önemli bir figür olan Kür Şad'ın, çağdaş Çince "Jie-she-shuai" olarak okunan isminin, yaşadığı çağ olan yedinci yüzyıldaki Orta Çince okunuşu alanın ilgili veri tabanlarından yararlanılarak okunmuş, "shuai"ın isme sonradan eklenen bir unvan olduğu görülmüştür. Bu bağlamda "shuai" sözcüğü ismin dışında tutularak Jie-she'nin karşılığı aranmış ve Orta Çince okunuşunun "Ket Şad" olabileceği görülmüştür.

Atsız'ın verdiği Kür Şad adındaki "kur" sözcüğünün karşılığının DLT'de "kuşak" olarak ifade edilmesi, Çince Jie-she isminin ilk hecesi olan "Jie"nin "bağlamak" anlamı ile örtüşmekte ve bu iki sözcüğün birbirinin yerine kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu izlekte diğer veriler de dikkate alındığında Jie-she adının Atsız'ın verdiği Kür Şad adına son tahlilde şaşırtıcı şekilde uygun olabileceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ATSIZ, Hüseyin Nihâl (1934), "Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür Şad", Orhun, 6.
- BAYKUZU, Tilla Deniz (2016), *Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı*, Konya: Kömen Yayınları.
- CHEN, Qiwei 沉起炜- XU Guanglie 徐光烈 (2010), *中国历代职官辞典 (Çin Tarihi Unvanlar Sözlüğü)*, Shanghai: 上海辞书出版社 Shanghai Cishu Chubanshe.
- CHEN, Xiahua 陈夏华- CHU Yongan, 楚永安 (1998), *古代汉语词典 (Eski Çince Sözlük)*, Pekin: 商务印书馆 Shangwu Yinshuguan.
- DU, You 杜佑 (1988), *Tongdian 通典*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÖKALP, Cevdet (1973), "Chie-she-shuai (Kürşad?) Olayı", Ankara: Töre Dergisi, Sayı: 20, s. 10-15.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur (2013), "Kaynakların Işığında Türk Tarihinde Kürşad", Ankara: Yüce Erek, 14/46.
- JACQUES, Guillaume (2006), "Introduction To Chinese Historical Phonology (Çincenin Tarihsel Fonetikine Giriş)", Leiden,
- KAPUSUZOĞLU, Gökçen (2016) "Tang Kayıtlarına Göre VII. Yüzyılda Çin'e Yerleşen Göktürk Komutanları", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi KÂŞGARLI, Mahmud (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk I-IV*, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 3. Bs.
- LI, Yanshou 李延寿 (1988), *Bei Shi 北史 (Kuzey Tarihi)*, Pekin: Zhonghua Shuju.
- LIU, Xun 劉詢 (1988), *Jiu Tang Shu, 舊唐書 Eski Tang Kayıtları*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- LINGHU, Defen 令狐德棻 (1988), *Zhou Shu 周書, (Zhou Kayıtları)*, Pekin: Zhonghua Shuju.
- OUYANG, Xiu 歐陽修 (1988), *Xin Tang Shu 新唐書 Yeni Tang Kayıtları*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2014), "Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mıdır?" Ankara: Gazi Türkiyat, Bahar /14, s. 1-10.
- SIMA, Guang 司馬光 (1988), *Zizhi Tongjian 資治通鑑*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- TOGAN, İsenbike vd. (2006), *Çin Kaynaklarında Türkler-Eski Tang Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- XIA, Zhengnong 夏征农 (1999), *辞海 Cihai Ansiklopedik Sözlük*, Shanghai: 上海辞书出版社 Shanghai Cishu Chubanshe.
- WANG, Pu 王溥 (1955), *Tang Huiyao 唐會要*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- WANG, Yuhan 王禹翰 (2014), *一本书读懂中国史 (Bir Kitap Okuyup Çin Tarihini Anlamak)*, Shenyang: 万卷出版社公司 Wangjuan Chubanshe Gongsı.
- WEI, Zheng 魏征 (1988), *Sui Shu 隨書 (Sui Kayıtları)*, Pekin: Zhonghua Shuju.
- ZANG, Lihe 藏励蘇 (1982), *中国古今地名大辞典 (Çin Eski ve Yeni Yer Adları Büyük Sözlüğü)*, Hong Kong: 商务印书馆 Shangwu Yinshuguan.
- ZHU, Zhenhong 朱振宏 (2010), "論貞觀十三年(639) [九成宮事件]及其影響 (Zhenguan Saltanat Devresinin 13. Senesi (639) [Jiu Cheng Sarayı Olayı] ve Etkileri)", Taiwan: 台灣市大歷史學報 Taiwan Büyük Tarih Eğitimi Dergisi, Sayı 43, s. 49-88
- <http://ocbaxtersagart.lsa.umich.edu> Baxter-Sagart Old Chinese reconstruction
- www.zdic.net

KISALTMALAR

BS: Kuzey Tarihi	GDHYCD: Eski Çince Sözlük
CH: Cihai Ansiklopedik Sözlük	JTS: Eski Tang Kayıtları
DMDCD: Çin Eski ve Yeni Yer Adları Sözlüğü	SS: Sui Kayıtları
DLT: Divanü Lûgat-it Türk	TD: Tongdian
	THY: Tang Huiyao

XTS: Yeni Tang Kayıtları

ZS: Zhou Kayıtları

ZGCD: Çin Tarihi Unvanlar Sözlüğü

ZZTJ: Zizhi Tongjian

TAHLİLİ FİHRİSTİ IŞIĞINDA ENVÂR-I ZEKÂ DERGİSİNİN EDEBÎ FAALİYETLERİ

Literary Activities in Envâr-ı Zekâ Journal in Consideration of the Analytical Index

Hakan SOYDAŞ*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 137-161

Öz: *Envâr-ı Zekâ dergisi Türk Edebiyatı tarihinde ara nesil olarak ifade edilen devrenin önde gelen edebî dergilerindedir. Mensur şiir, tablo altı şiir gibi edebiyatımızdaki bazı yeniliklerin bu derginin yazar ve şairlerince de tecrübe ettiği görülmüştür. Bu çalışmamızda bu yenilik örneklerine değinilmiş olmakla birlikte otuz dört sayılı bu edebî derginin talili fihristide çıkarılmıştır. Bu çalışmanın mezkur edebî devreye ait çalışmalarda istifade edilecek bir kaynak olacağını öngörüyoruz.*

Anahtar Kelimeler: *Yeni Türk Edebiyatı, Ara Nesil, Envâr-ı Zekâ, Edebi Yenilikler*

Abstract: *Envâr-ı Zekâ is one of the most popular literary journals of interval generation in the history of Turkish Literature. We can see that some poets and writers of this generation experienced many literary novelties for our history of literature such as prose poetry and poetry under tableau. In this study, we established an analytical index of this journal which consists of thirty-four number by exemplifying literary novelties that are mentioned. We predict that this study will be a useful source for following studies about the period stated.*

Keywords: *Modern Turkish Literature, Interval Generation, Envâr-ı Zekâ, Literary Novelties*

GİRİŞ

Envâr-ı Zekâ dergisi de Ara Nesil sanatkarlarının edebî faaliyetlerine sahne olmuş dergilerden biridir. Tanzimat devri sanatkarlarının eserlerine de rastlanan dergi geniş bir yazar kadrosuna sahiptir. Bunun yanında dönem dergilerinin büyük önem verdiği çeviri faaliyetleri ile de yenileşme devri edebiyatımız içinde önemli bir yere sahiptir

Ara Nesil adlandırması ilk defa Mehmet Kaplan'ın 1946 yılında yayımlanan *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser* adlı çalışmasında kullanılmıştır. Ara Nesil duyuş ve üslup tarzındaki yenilikler ile edebiyatımızın çehresini değiştiren faaliyetlerde bulunmuş 25-30 kişilik bir gruptur (Kaplan 2014: 25-27). 1860'dan sonra açılmış yeni eğitim ve öğretim kurumlarından yetişmiş olan bu genç sanatkarlar çok sayıda edebî eseri Türkçeye kazandırmışlardır. Bu neslin önde gelenlerinin ilk defa *Haver, Güneş, Berk* gibi dergilerde kalem faaliyetlerinde buldukları göz önünde bulundurularak 1884,1885 yıllarında edebiyat dünyasındaki yerlerini aldıkları öne sürülmüştür (Birinci 2007: 97-98). Ara Nesil sanatkarlarının Servet-i Fünun topluluğunun ortaya

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE.
hakan_soydas@hotmail.com Gönderim Tarihi: 16.01.2017. Kabul Tarihi: 20.03.2017.

çıkışına kadar da varlıklarını sürdürdükleri genel kabul görmektedir. Edebiyatın hemen her türünde eser veren bu nesil, giriştikleri çeviri faaliyetleriyle de Batıdan farklı türlerde ve şekillerde eserler çevirerek edebiyatımıza bir konu zenginliği kazandırmışlardır (Törenek 2001: 10-11). Getirdikleri konu zenginliğinin yanı sıra edebiyatımıza kazandırdıkları yeni edebî türler de dikkat çekicidir. Mensur şiir bu edebî türlerden biridir. Edebî türler açısından bir diğer yenilik ise tablo altı şiirdir. Bu bâbda tablo için yazılan ilk şiirlere 1884 yılından itibaren rastlanır. Mir'ât-i Âlem Mecmuası'nın 4. Sayısında çıkan Recâizâde Ekrem'in "Kelebek" şiiri bu modanın ilk örneğidir. Bu şiire daha sonra Hüseyin Hâşim, Muallim Naci ve M.Faik imzalarıyla başka örnekler de eklenir (Özgül 1997: 29). Ara Nesil sanatkarlarının edebî faaliyet yılları boyunca gazeteciliğin yerini dergicilik alır. Bu devre içinde edebî faaliyetlerde bulunan çok sayıda dergi mevcut iken bunların birçoğu kısa ömürlü olmuştur. Bu dönem dergilerinden biri olan *Envâr-ı Zekâ*, hem 34 sayı çıkmış olması hem de dönemin sözkonusu özelliklerini içinde barındıran yönüyle ayrı bir öneme sahiptir.

Envâr-ı Zekâ'da görülen yenilik izlerinden biri de farklı yazarların kalemlerinden çıkmış mensur şiirlerin yanı sıra, tablo altı şiire örneklik edebilecek kimi resim klişelerine de rastlanılmasıdır. Daha sonra Servet-i Fünun sanatkarlarının deneyeceği bu türler ilk defa Ara Nesil sanatkarları tarafından tecrübe edilmiş, *Envâr-ı Zekâ* dergisi de bu tecrübelerle ön ayak olmuştur.

I. DERGINİN ŞEKİL VE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Envâr-ı Zekâ dergisi 1299 - 1302 tarihleri arasında Ebüzziya Matbaasında iki cilt halinde otuz dört sayı olarak yayımlanmıştır. Dergi nüshalarının üzerinde yayımlandıkları tarihe dair bilgiler bulunmadığı için sayıların kesin yayın tarihleri belirsiz kalmaktadır¹. "Mesâil-i siyâsiyye ve mezhebiyyeden mâada her şeyden bahseder ve on beş günde bir kere neşr olunur." ihtarıyla yayımlanan derginin muharriri ve imtiyaz sahibi Mustafa Reşid olarak kaydedilmiştir. İlk 12 sayı tek sütun halinde neşr edilir. 13. sayıdan itibaren 24. cilde kadar ise iki sütun halinde neşr edilen dergi, 25. sayıdan 34. sayıya kadar ise tek sütun halinde neşr olunur. Derginin 1.-12. sayıları "cüz", 13.- 34. sayıları ise "numero" olarak tavsif edilmiştir. 1.-12. sayılar 32, 13.-18. sayılar 9, 19.-24. sayılar 16, 25.-32. sayılar 32, 32.-33. sayılar 29, 34. sayı ise 32 sayfadır. Dergi iki cilttir. İlk 24 sayı birinci cildi teşkil ederken 24. ciltte ki "ifâde-i mahsûs" başlığı altındaki ihtardan anlaşıldığı üzere 25. sayı itibarıyla ikinci cilt başlar ve 34. sayıda 848. sayfasıyla dergi yayın hayatına son verir.

¹ Çalışmada değerlendirilen sayıların temini için Hakkı Tark Us ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Milli Kütüphane süreli yayınlar koleksiyonlarından istifade edilmiştir. Derginin ilk klişesinde 1299 tarihi yazmakta iken müteakip sayılar için yıl kaydı yoktur. Derginin sayılarının yayım yılı olarak Hakkı Tark Us koleksiyonundaki tarihlendirme esas alınmıştır.

Mustafa Reşid birinci sayının ilk yazısı olarak kaleme aldığı “Kâriin-i Kirâma” başlıklı yazısında dergiye ve kendisine dair şu açıklamalarda bulunur:

“Hani, Şark ve Garb eâzım-ı hükemâ ve üdebâsının enfes asârını “Şark” unvânlı bir mecmûa-ı mevkûte ile enzâr-ı iltifatınıza arz ve kendi mahsûlat-ı fikriyyesinden bazı makâlat-ı meserret-bahşâ ile tenşît-i kulûbunuza gayret etmiş bir muharrircik var idi ki bundan on sekiz ay evvel targ-ı devletten verilen bir memûriyeti ifâ için İstanbul’dan infikâk etmişti.

İşte o muharrir şimdi avdet ettiğinden size on beş günde bir kere böyle bir mecmûa takdîm eyleyecektir.

Evvelkîsi gibi bu eseri de iltifât-ı âliye mazhar olursa kendisini hakîkaten bahtiyâr addedeceğiz.

Bu mecmûasının, isminden anlaşılacağı gibi, muhteviyâtı zekâvet-i âliyye ashâbının asâr-ı müntehasesinden ibâret olacak ve fakat mecmûanın boş kalan yerlerini maal’hicab kendi asârıyla karalıyacaktır.

Zekâvet-i âliyye ashâbının dehânından çıkan sözler bir nûra munkâlîb olur ki ancak o nûr istikbâli tenvîr eder.

Ashâb-ı tasavvuf lisânında bir nûrsiyye tabiri vardır ki merâtib-i envârın müntehasî addolunur. Emin olunuz ki âlem-i vücûta envârın bir emsâli varsa o da mübârek mürekkeptir. İnsân her hakîkati mürekkep içinde görüyor!

Bu cihân-ı fânide insân için hakîki bir saâdet varsa o da vaktini mütâlaât ve tefekkürât-ı âliyye ile geçirmekten başka bir şey değildir.” (c.1, s.2-3)

Roman, hikâye, şiir, mektup, tiyatro gibi edebî türlerde kalem tecrübelerine ev sahipliği yapan dergi edebî, felsefî ve fennî konularda tercüme ve telif makalelerle zengin bir muhtevaya sahiptir. Mustafa Reşid’in Flora adlı romanının 25 numaralı nüshasıyla başlayan tefrikası 34 numaralı nüshada “Şâirden Flora’ya Mektûb” başlığıyla sona erer. Bunun yanı sıra François Coppée’nin Bir “Bir Alîlin Heykeli” adlı çeviri hikâyesinin 7. cüzden itibaren tefrika edildiği görülür. Mustafa Reşid, Hersekli Arif Hikmet, Namık Kemal, Ziya Paşa, Muallim Naci, Menemenlizâde Mehmed Tahir, Mahir Sâlim, Harputlu Hayri Bey’in manzumeleriyle birlikte Lamartine, Hugo gibi isimlerden yapılan nesren şiir çevirileri, Camille Flammarion ve La Fontaine’in fabl çevirileri devri için önemlidir. Zira Ara Nesil ile edebiyatımızda örneklerine rastlanılmaya başlanan mensur şiirin ortaya çıkışında nesren çevrilen şiir örnekleri önemli bir temel teşkil etmiştir. Mektup türünde ise Mustafa Reşid, Rıza Bey ve Kemâl Beyle birlikte Victor Hugo, Racine, Mirabeau, Voltaire, Madame de Sevigné gibi isimlerin çeviri mektupları mevcuttur. Menemenlizâde Mehmed Tahir’in bir tiyatrosundan iktibas edilen bir parçaya Victor Hugo’nun *Hernani* ve *Soytarı* adlı oyunlarından çevirileri eşlik eder. Felsefî çeviriler açısından ise Plutaque, Voltaire, Theocritus, La Bruyère, Jean Jacque Rousseau, Fontenelle, Montesquieu ve Schiller gibi isimlerin eserlerinden seçilmiş çevirilere yer verildiği görülür. Diğer taraftan dergide Fransızca *La Tribune*, Rumca *Kozmoz* ve Almanca *Die Nature* adlı gazete ve dergilerden de çeviriler yapıldığı görülür.

Dergide “Edebî ve Hikemî Emsâlden Bazı Tercümelere” bölümünde isim verilmeden alıntılar yapılmıştır. “Hikemî ve Edebî Bazı Mülâhazât” başlığı altında ise Napoleon, Voltaire, Darwin, Bichat gibi isimlerden edebî, fennî ve felsefî ifadeler iktibas edilmiştir. “Mülâhazât-ı Meşâhîr” başlığı altında ise Napoleon, Victor Hugo, Rochefoucauld, La Bruyère, Pascal, Fenélone, Maxime du Camp, Aristo, Demokrit gibi isimler görülürken “Cümel-i Müntehâbe” başlığı altında ise Kant, Moleschott, Shakespeare gibi isimlerden çeviri sözler dikkat çeker.

Envâr-ı Zekâ dergisinde Almanca, Fransızca ve İngilizceden yapılan edebî, felsefî ve fennî çeviriler kadar bir başka önemli husus, Tanzimat sonrası Türk edebiyatında mensur şiir ve tablo altı şiir örneklerine rastlanan ilk dergilerden biri olmasıdır. Bu her iki edebî tür de yenileşme devri edebiyatımızın getirileri arasındadır. Mensur şiire Mustafa Reşid’in “Gel nefsi Zâikat’ül Mevt” adlı eserinden bir iktibas ile örnek verilebilir:

Gel Nefs-i Zâikat’ül Mevt

“Şu küre-i azâb içinde bin türlü müşkülâtla, bin türlü sefâletle belâ-ı ihtiyâr pâyânsız bir uçuruma doğru gitmek ve adem-i ümîd-i necattan mütevellit bir havfın tesiriyle mütemâdiyen titremek! Ne dehşetli hâl!

Me’s üddur bu kabrin sâkini olan çocuk ki hayât ve memâtı fark edecek bir sinne vâsıl olmazdan evvel menşe-i asliyesine ric’at eyledi.”

Derginin 14, 15, 16, 17 ve 18 numaralı nüshalarında klişe resimlere rastlanmaktadır. Bunlardan yalnızca aşağıya alınan örnekteki resmin altına yazarı bilinmeyen bir düz yazı kaydedilmiştir:

Kış

Şu kuşa bak! Müteveccihen feryâd ediyor. Hayır! Feryâd değil bunca bedâyî’-i tabî’atın pâmâl-ı hazân ölmesine cevâz gösterilmesindeki sebep ve hikmeti istifsâr ediyor.

Dergideki yenilikler arasında da Muallim Naci'nin şu tablo altı şiiri örnek verilebilir:

Ninni²
Hâher! Uyu artık eyle ârâm
El işleri çokcadır bu akşâm

Gönlüm bu iki hoş arzûda
Ben iş göreyim, sen ol gunûde

Me'sud olamaz mukîm-i bister
Hoş dirlik için çalışmak ister

İşsiz almır mı hiç oyuncak?
Devr etmez idâresiz fırlıdak
(...)

I. ENVÂR-ı ZEKÂ DERGISİ'NİN TAHLİLİ FİHRİSTİ

Resim1: Derginin Klişesi

Resim 2: Derginin İlk Sayfası

Birinci Cild, Cüz 1

² Bu manzûmenin ilgili kısmının yeni harfli metni için bk. M. Kayahan Özgül (2016). *Muallim Naci*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Mustafa Reşid, “Kârîin-i Kirâma”, 1299, C.1, c.1, s.2-3

“Cousine Despereaux’nun Bir Makalesi”, 1299, C.1, c.1, s.4-7³

Victor Hugo, “Şarkı”, 1299, C.1, c.1, s.8-9⁴

Yorgi Velsamidi?, “Meşhûr Oburlar”, 1299, C.1, c.1, s.9-14⁵

“Hikemî ve Edebî Bazı Mülâhazât”, 1299, C.1, c.1, s.14-17⁶

Mustafa Reşid, “(İbâre) Gel Nefs-i Zâikatul Mevt”, İbâre, 1299, C.1, c.1, s.17-18⁷

Mustafa Reşid, “(İbâre)”, 1299, C.1, c.1, s.18

Mustafa Reşid, “Mektûb”, 1299, C.1, c.1, s.18-20⁸

“İki Kafalı Bir Kız”, 1299, C.1, c.1, 20-21⁹

Ziya Paşa, “Meşâhir-i Hükemâdan “Plutarque”ın Bir Makâle-i Meşhûresi”, 1299, C.1, c.1, s.21-26¹⁰

Ziya Paşa, “Bu Makaleye Karşı Ziya Paşanın Yazdığı Reddiye”, 1299, C.1, c.1, s.26-32

Birinci Cild, Cüz 2

Mustafa Reşid, “Hazân”, 1299, C.1, c.2, s.33-35

Nikolaki Efendi, “Fıkrâ”, 1299, C.1, c.2, s.35-38¹¹

Lütfi Bey, “Göz Yaşı”, 1299, C.1, c.2, s.38-40¹²

Mihalaki, “Balıkçılar”, 1299, C.1, s.40-43¹³

Mihalaki, “Polyphemos”, 1299, C.1, c.2, s.43-46¹⁴

³ Bu makâle hakîm-i müşarünileyhin “Livre de la nature” nâmındaki kitâbından intihâb ve tercüme edilmiştir. Mütercimi Yorgi Velsamidi?.

⁴ Âtîdeki şarkı Victor Hugo’nun bir mecmûa-i eşârında görülerek nesren tercüme edilmiştir.

⁵ Fransızcadan mütercemdir.

⁶ Napoleon, Darwin, Bichat ve Voltaire’den tercüme de var.

⁷ Bu ibâreyi bir çocuğun mezar taşına hakk olunmak için ale’l-fevr takrir eylemişim. Bu mecmûaya derc güzelliği için değil asâr-ı hakîrânemden madûd bulunduğu içindir.

⁸ Âtîdeki mektûbu Edirne’de bulunan ehibbâdan bir zâta yazmış idim.

⁹ Tribune gazetesinden bir haber.

¹⁰ Bu makale Ziya Paşa merhûm tarafından tercüme olunmuştur.

¹¹ Bu neşîde Victor Hugo’nun mecmûa-i eşârından görülerek muhterem refikimiz Nikolaki Efendi hazretleri tarafından tercüme ve ihdâ buyrulmuştur

¹² Bu makâle Voltaire’in asârından olup tahrîrât-ı hâriciyye kalem-i mütehâyizan hulefâsından izzetlü Lütfi Beyefendi tarafından tercüme ve ihsân buyurulmuştur.

¹³ Bu makâle Yunan meşâhir- i şuarasından Theocritus’un asârından intihâb ve tercüme edilmiştir.

¹⁴ Bu makâle de Theocritus’un asârından intihâb ve tercüme edilmiştir.

Tahrirât-ı Hâriciyye Hulefâsından Lütî, "Astroloji Yani İlm-i Nücum Hakkında Voltaire'in Bir Makâlesi", 1299, C.1, c.2, s.46-50

"Victor Hugo'nun Bir Neşidesinin Tercümesi" 1299, C.1, c.2, s.50-51

"Atıfdeki Fıkra Fransız Gazetelerinde Görüldü", 1299, C.1, c.2, s.51-52

Ziya Paşa Merhûmun Reddiyesinden Mâbad, 1299, C.1, c.2, s.52-56

Hikemî ve Edebî Bazı Mülâhazât, 1299, C.1, c.2, s.57-59

Yorgi Velsamidi?, Solucanlar, 1299, C.1, c.2 s.59-62

Besim Ömer ve Yorgaki Velsamidi?, "Fasl-ı Evvel: Tabiat ve İlim", Malûmat-ı İlmiyye, 1299, C.1, c.2, s.63-64¹⁵

Birinci Cild, Cüz 3

Yorgaki Efendi, "Resâil-i Mevkûtenin Muhassenâtı", 1299, C.1, c.3, s. 65-71¹⁶

Tahrirât-ı Hâriciyye Kalemi Hulefâsından Lütî, "Nedâmet ve Vicdân", 1299, C.1, c.3, s.72-74¹⁷

Victor Hugo, "Çiçek-Kelebek", 1299, C.1, c.3, s.74-75

"İsterim", 1299, C.1, c.3, s.75-76¹⁸

Plutarque, "Aşk", 1299, C.1, c.3, s.76-77

Yorgi Velsamidi?, "L'Astronomie Populaire", 1299, C.1, c.3, s.77-81¹⁹

Yorgi Velsamidi?, "Solucanlara Dâir Olan Makâlenin Bakîyyesi", 1299, C.1, c.3, s.81-83

Kemâl Bey, "Kıta", 1299, C.1, c.3, s.83²⁰

Mustafa Reşid, "Bendeniz de Tasvîr İçin bu İbâreleri Yazmıştım", 1299, C.1, c.3, s.83-84

¹⁵ İki sene mukaddem mekteb-i tıbbiyye-i şâhâne şâkirdânı ser-firâzânından Besim Ömer ve Yorgi Velsamidi? Efendiler "Huxley" in "Ulum üzerine malûmat-ı ibtidâiyye" nâmında kitabını esâs ittihâz ederek tahrir eyledikleri eseri mecmûamıza ihdâ buyurdularından bu cüzden itibâren kârîin-i kirâm hazerâtına arz edeceğiz.

¹⁶ Bu makâleyi müdde-i umumî muavinlerinden ve - edebiyat-ı Osmaniyye nokta-i nazarınca- mensûb oldukları millet içinde emsâli nâdir olan erbâb-ı kalemden Yorgaki Efendi hazretleri irsâl buyurmuşlardır.

¹⁷ Bu makâle Fransa'nın meşhûr şâirlerinden olan Chateaubriand'ın asarından intihâb ve tercüme edilmiştir.

¹⁸ Kozmoz'da görülmüştür.

¹⁹ Âtîdeki makâle Camille Flammarion'un *L'Astronomie Populaire* nâmındaki kitabından intihâb ve tercüme olunmuştur.

²⁰ Atûfetlü Kemal Beyefendi hazretleri bundan evvel- şimdi dâmâd-ı âlîleri olan - Rifat Beyefendiye verdiği tasvirlerinin altına şu kıtayı tahrir buyurmuşlar.

Tahrirât-ı Hâriciyye Kalemî Hulefâsından Lütfî, “Giton ile Phédon Yâhud Zengin ile Fakir”, 1299, C.1, c.3, s.84-87²¹

Adliye Nezareti Umûr-ı Hukûkiyye Kalemî Hulefâsından Said, “Aynen Varaka”, 1299, C.1, c.3, s.87

Mustafa Reşid, “Cevâb”, 1299, C.1, c.3, s.88

Yorgi Velsamidi?, “Tütünün Mazarratından Kurtulmak İçin Bir Tedbîr”, 1299, C.1, c.3, s.88-89

Meşâhîr-i Eslâftan Sırrı Mustafa Hazretlerinin Bir Gazeli ve Tercümesi 1299, C.1, c.3, s.90²²

“Şâir-i Meşhûr Hersekli Hikmet Beye Mesned Bir Gazeldir”, 1299, C.1, c.3, s.90

“Edebî ve Hikemî Emsâlden Bazı Tercümeler”, 1299, C.1, c.3, s.91-92

“Malûmat-ı İlmiyyeden Mâbad”, 1299, C.1, c.3, s.92-96

Birinci Cild, Cüz 4

Mustafa Reşid, “Bir Feylesofun Tenezzühü”, 1299, C.1, c.4, s.97-100

Yorgaki, “Terbiyye-i Etfâl”, 1299, C.1, c.4, s.100-105²³

Kemâl Bey, “Beyt”, 1299, C.1, c.4, s.105-106²⁴

Kemâ Bey, “Kıta”, 1299, C.1, c.4, s.106²⁵

Talat, “Feryâd”, 1299, C.1, c.4, s.106-109²⁶

Muallim Naci, “Aynen Varaka”, 1299, C.1, c.4, s.110-111

Mustafa Reşid, “Cevâb”, 1299, C.1, c.4, s.111-112

Doktor Hüseyin İhsan Efendi, “Voltaire’in Tabâbeti”, 1299, C.1, c.4, s.112-113²⁷

“İntizâr”, 1299, C.1, c.4, s.113-116²⁸

Schiller, “Raks”, 1299, C.1, c.4, s.116-118

²¹ “La Bruyère” den mütercemdir.

²² Arapça-Türkçe

²³ Bu makâle “Plutarque”ın asârından intihâb ve bazı yerleri cüzice tenkîh edilerek tercüme olunmuştur. müdde-i umumî muavinlerinden Yorgaki.

²⁴ Atûfetlü Kemâl Beyefendi hazretleri merhum Ziyâ Paşa ile beraber çıkartmış olduğu tasvîrini Mahmûd Celâl Beyefendiye verdiği sırada bil-bedâhe şu beyti söylemiş ve tasvîrin arkasına tahrîr buyurmuşlardır.

²⁵ Bu kıtayı da Ebüzzîya Tefvîk Efendiye verdiği tasvîrinin altına yazmış

²⁶ Bir neşîde-i manzumenin nesren tercümesidir.

²⁷ Doktor Hüseyin İhsan Efendi tarafından tercüme ve irsâl buyurulmuştur.

²⁸ Bu neşîde “Schiller”in asârından mütercemdir.

“Malûmât-ı İlmiyyeden Mâbad”, 1299, C.1, c.4, s.118-124

“İhtiyâtsizlik Nedâmeti İntâc Eder”, 1299, C.1, c.4, s.124- 126²⁹

“Bir Hasîs İle İşçisi Arasında Muhâvere”, 1299, C.1, c.4, s.126

“Jean Jacques Rousseau’nun “Les Confessions” Nâm Kitâbında Görülmüştür”, 1299, C.1, c.4, s.126-127

“Kuyruklu Yıldız’ın Güneş Üzerine Sukûtu”, 1299, C.1, c.4, s.127-128

“İhtâr-ı Mahsus”, 1299, C.1, c.4, s.128

Birinci Cild, Cüz 5

Yorgaki, “Yaprak”, 1299, C.1, c.5, s.129-134

Mustafa Reşid, “Teşrihâneyi Temâşa”, 1299, C.1, c.5, s.135-137

K (ef). Murad, “Çerkes Raksı”, 1299, C.1, c.5, s.137-141

Hüseyin Hulki, “Aynen Varaka”, 1299, C.1, c.5, s.141-142

Mustafa Reşid, “Cevab”, 1299, C.1, c.5, s.142

Hüseyin Hulki, “Ahlâkın Tesirâtı”, 1299, C.1, c.5, s.142-144

Hüseyin Hulki, “İstidrâd”, 1299, C.1, c.5, s.144-145³⁰

Hüseyin Hulki, “Nebâtatta His ve Hareket”, 1299, C.1, c.5, s.145-149

Hüseyin Hulki, “Bir Fıkra-i Târihiyye”, 1299, C.1, c.5, s.149-150

Hüseyin Hulki, “Masûm”, 1299, C.1, c.5, s.150-151³¹

Keza “Akşam Üstü”, 1299, C.1, c.5, s.151-152³²

Hüseyin Hulki, “Victor Hugo’nun Asârından”, 1299, C.1, c.5, s.152-153

Hüseyin Hulki, “Hikmet-i Tabîyye Sûal ve Cevâb”, 1299, C.1, c.5, s.153-156

Ahmed Hamdi, “Edebiyât”, 1299, C.1, c.5, s.157-159³³

²⁹ Victor Hugo yirmi sekiz yaşında iken “Hernani” nâmında dramı telif ve tiyatrodâ temâşa ettikten sonra Fransa’nun eyalet-i şimaliyyesinde seyâhat etmek üzere şimendifere biner. O vagonda bir de şöyle bir vaka zuhur eder.

³⁰ Bu iddiâmızın ispatı beynimizde meşhur olan “Sûret sîrete uymaz” durub-ı meselini çürütecekmiş! Olsun çürütsün! Ulûm-u cedîde ve medeniyet-i hazıra Garbde, asırlarca küremizin güyâ etrafında tâvaf eder zan olunan bunca mükevvenât-ı semâvîyeyi yollarından alıkoyarak durdurttu.

³¹ Fransızcadan mütercemdir.

³² Fransızcadan mütercemdir.

³³ Encümen-i teftiş ve muayene riyâsetine şeref-bahşa faziletli Ahmed Hamdi Efendi hazretleri “ Medhâl-i İnşâ” ünvanıyla yeni bir kitâb telif ve neşr ve bir nüshasını da idârehânemize irsâl buyurmuş olduğundan ser-âpâ nazar-ı tedkikten geçirdik. Müellif-i meşârünileyh hazretlerinin şan-ı fazileti, bizim gibi âcizlerin

“Ricâ”, 1299, C.1, c.5, s.160

“İhtâr”, 1299, C.1, c.5, s.161

Birinci Cild, Cüz 6

Baş Müdde-i Umûmi Muavinlerinden Yorgaki, “Terbiye-i Etfâl”, 1299, C.1, c.6, 161-166³⁴

Mustafa Reşid, “Bir Çiçeğin Nâlesi”, 1299, C.1, c.6, s.167-169

“Kelebek”, 1299, C.1, c.6, s.170-171³⁵

“Kıskaç”, 1299, C.1, c.6, s.171-173³⁶

“Sol Elin Arzuhâli”, 1299, C.1, c.6, s.173-175³⁷

“Âtîdeki Neşîde Victor Hugo’nun Mecmûa-i Eşârından Müntehabdır”, 1299, C.1,c.6, 176

Edhem Paşazâde Ömer Saci, “Hayâtın Sürati”, 1299, C.1, c.6, s.176-178

Tahsîn Bey, “Kasîde”, 1299, C.1, c.6 s.178-190³⁸

“Takriz”, 1299, C.1, c.6, s.190-191

“İlân”, 1299, C.1, c.6, s.191

“Mütenevvia”, 1299, C.1, c.6, s.191-192

“Tashih”, 1299, C.1, c.6, s.192

“İhtâr”, 1299, C.1, c.6, s.192

Birinci Cild, Cüz 7

Yorgaki, “Târih-i Kadîmden Bir Sahîfe”, 1299, C.1, c.7, s.193-201

Mustafa Reşid, “Fakr, Şitâ”, 1299, C.1, c.7, s.202-203

“İlan”, 1299, C.1, c.7, s.203-204

“Meâl-i Ebyât”, 1299, C.1, c.7, s.205-206

tedkîkâtına ihtiyâc derecelerinden âli olduğu için o hûsusda tediben ihtiyâr-ı sükût eder ve kitâb-ı mezkûre zeyl ve hâtîme olarak “Edebîyat” ser-levhasıyla yazmış oldukları makâleyi teberrûken mecmuamıza nakl ve derce müsâraat eyleriz.

³⁴ Mâbad an-cüz 4 sahîfe 100

³⁵ Rumca *Kozmoz* dergisinden iktibas edilen bu eser Kosta Velafon’a aittir

³⁶ Rumca *Kozmoz* dergisinden iktibas edilen bu eser Kosta Velafon’a aittir.

³⁷ Rumca *Kozmoz* dergisinden iktibas edilen bu eser Benjamin Franklin’dan mütercemdir.

³⁸ Bu kaside esbak’ül şeref merhum Tahsîn Beyindir.

Hüseyin Halefî, "Ahlâkın Tesirâtı", 1299, C.1 c.7, s.206-209³⁹

Feyzi Efendi, "Gazel", 1299, C.1, c.7, s.209-210⁴⁰

"Hikemî ve Edebî Bazı Mülâhazât", 1299, C.1, c.7, s.210-213

Cenar Bey, "Alet-i Hendsiyyeye Mürâcat Etmeksizin Cihet Tayîni (Şems Vâsıtasıyla Tayîn-i Cihet)", 1299, C.1, c.7, s.214-216⁴¹

"Bülbül ile Tavus", 1299, C.1, c.7, s.216-217

Fazlı Necib, "Kelebek", 1299, C.1, c.7, s.217-218⁴²

François Coppée, "Bir Alîlin Heykeli", 1299, C.1, c.7, s.218-224⁴³

"İhtâr", 1299, C.1, c.7, s.224

Birinci Cild, Cüz 8

Baş Müdde-i Umûmi Muavinlerinden Yorgaki, "Adâb-ı Münâzara", 1299, C.1, c.8, s.225-228⁴⁴

Mustafa Reşid, "Birinci Mektûb, Ömrümün Üç Ayı", 1299, C.1, c.8, s.229-232

"Bir Mükâfât-didenin Açlıktan Vefatı", 1299, C.1, c.8, s.233-237

Taşkendî, "Elmas", 1299, C.1, c.8, s.241⁴⁵

"Malûmat-ı Fenniyye", 1299, C.1, c.8, s.242-244

"Meşâhirin Bazı Ahvâl-i Acayibeleri", 1299, C.1, c.8, s.245-251

"Letâif", 1299, C.1, c.8, s.251-252

"Bir Alîlin Heykeli", 1299, C.1, c.8, s.253-256

"İhtâr", 1299, C.1, c.8, s.256

Birinci Cild, Cüz 9

Mustafa Reşid, "İkinci Mektûb", Ömrümün Üç Ayı, 1299, C.1, c.9, s.257-263

³⁹ Mâbad an-cüz 5 sahife 140

⁴⁰ Bu gazeli, Mekteb-i Sultânî muallimlerinden ve ser-âmedân-ı şuarâdan izzetlü Feyzi Efendi irsâl buyurmuşlardır.

⁴¹ Bu makâleyi İtfaiye alâyı erkânından ve ihvanımızdan Kolağası rıfatlü Cenat Beyefendi Fransızcadan tercüme ve irsâl buyurmuşlardır.

⁴² Bu makâle "Fazlı Necib" imzâsıyla Selanik'ten gönderilmiştir.

⁴³ Fransa meşâhir-i üdebasından François Coppée'nin asârından müntehab bir hikâye-i latîfedir.

⁴⁴ La Rochefoucauld

⁴⁵ Bu makâle, fuzâlâdan ve ihvanımızdan olup "Taşkendî" lakabıyla maruf olan zât-ı alâ-kadr tarafından gönderilmiştir.

- Yorgaki, "Malûmât-ı Fenniyye", 1299, C.1, c.9, s.263-265
- Yorgaki, "Mülâhazât-ı Meşâhir", 1299, C.1, c.9, s.265-267
- Yorgaki, "Meşâhirin Bazı Ahvâl-i Acayibeleri", 1299, C.1, c.9, s.267-271
- Yorgaki, "Balon Vâsıtasıyla Seyâhat", 1299, C.1, c.9, s.272-276⁴⁶
- Muallim Naci, "Bir Hasta Lisânından", Kıta, 1299, C.1, c.9, s.276
- Ahmed, "Şefkat ve Tahassür", 1299, C.1, c.9, s.276-278⁴⁷
- "İlân", 1299, C.1, c.9, s.278-279⁴⁸
- Bereketzâde Mektebli Kâzım, "Tercüme Mektûb", 1299, C.1, c.9, s.279-283⁴⁹
- François Coppée, "Bir Alîlin Heykeli", 1299, C.1, c.9, s.283-288
- "İhtâr", 1299, C.1, c.9, s.288

Birinci Cild, Cüz 10

- Baş Müdde-i Umûmi Muavinlerinden Yorgaki, "Gece Nûrdur", 1299, C.1, c.10, s.289-298⁵⁰
- Feyzi Efendi, "Gazel", 1299, C.1, c.10, s.298-299⁵¹
- Namık Kemal, "Kıta", 1299, C.1, c.10, s.299
- Meşhûr Hoca Nâili, "Kıta", 1299, C.1, c.10, s.299-300
- Kıta, 1299, C.1, c.10, s.300⁵²
- İzmirli Edhem, "Şûle", 1299, C.1, c.10, s.300-305⁵³
- Mustafa Reşid, "Üçüncü Mektub", Ömrümün Üç Ayı, 1299, C.1, c.10, s.305-310
- Yorgaki, "Ulûm ve Fünûn Beyninde Muhâvere", 1299, C.1, c.10, s.310-315

⁴⁶ Fransa baloncularından meşhur Joseph Joubert nâm zât balon vasıtasıyla icrâ ettiği seyâhate dâir malûmât-ı âtiyyeyi neşr eylemiştir.

⁴⁷ Madame de Sevigné'nin kerimesi Madame de Grignan'a yazdığı mektûbun tercümesidir.

⁴⁸ Selanik'te "Gonca-i Edeb" ünvanıyla bir risâle-i mevkûte neşr olunmağa başlamış ve bir nüshası da taraf-ı âcizânemize gönderilmiştir. Resâil-i mevkûtenin fevâidi herkeşçe müsellemler olduğundan vilâyet-i sâirede bulunan erbâb-ı kalemde böyle birer gonca husûle getirirler ise memâlik-i osmaniyye dahi az vakit içinde "Gülzâr-ı Maarif" itlâfına istihkâk kesb eder. Gonca-i Edeb muharrirleri! Çalışınız ki goncanızın kokusu vatanı tatîr etsin.

⁴⁹ Zevcesini ve kendisini telef etmesini tasvîr eden bir bedbahtın (Jean) nâm kızının sütinesine ve hâmiyyesi bulunan bir âlicenâb kâdına gönderdiği mektûbların tercümesidir.

⁵⁰ Meşhûr (Fontenelle) "Kesret-i Avâlim" (*Entretiens sur la pluralité des mondes*) nâmında neşrettiği yeni eser-i ber-güzidesinden tercümedir.

⁵¹ Meşâhir-i şuarâ-yı asrdan Feyzi Efendi hazretlerinin gönderdikleri gazeldir.

⁵² Bu kıta da Arapçadan Tercüme Olunmuştur.

⁵³ Mekteb-i tibbiyye-i mülkiye hikmet-i kimyâ sabık şâkirdânından İzmirli Edhem

François Coppée, "Bir Alilin Heykeli", 1299, C.1, c.10, s.316-320

Birinci Cild, Cüz 11

Mustafa Reşid, "Dördüncü Mektûb", Ömrümün Üç Ayı, 1299, C.1, c.11, s.321-326

Mustafa Reşid, "Beşinci Mektûb", Ömrümün Üç Ayı, 1299, C.1, c.11, s.326-330

Mustafa Reşid, "Altıncı Mektûb", Ömrümün Üç Ayı, 1299, C.1, c.11, s.330-335

Ali Ruhî, "Gazel", 1299, C.1, c.11, s.335-336⁵⁴

Feyzi Efendi, "Gazel", 1299, C.1, c.11, s.336-337

Gündühzâde Ahmed Bey, "Hutut-ı Muvâsala", 1299, C.1, c.11, s.337-40⁵⁵

Uşşakîzâde Mehmed Halid, "Volkanlar", İzmirden, 1299, C.1, c.11, s.340-345

Süleymaniyelizâde Mehmed Tahir, "Kutb'ul Arîfin", 1299, C.1, c.11, s.345-346⁵⁶

"Gül", 1299, C.1, c.11, s.347-350

"Pune", 1299, C.1, c.11, s.350-352

Birinci Cild, Cüz 12

Mustafa Reşid, "Şetâret", 1299, C.1, c.12, s.353-355

Hersekli Arif Hikmet, "Gazel", 1299, C.1, c.12, s.355-356

Çerkes Edhem, "Nehirler", 1299, C.1, c.12, s.356-361

Gündühzâde Ahmed, "Yanar Dağlara Dâir Malûmat-ı Muhtasar", 1299, C.1, c.12, s.361-364

Gündühzâde Ahmed, "Hutut ve Muvasale", 1299, C.1, c.12, s.365-368

A. Ragıb, "Amerika Sahrâlarında Latîf Bir Gecenin Temâşası", 1299, C.1, c.12, s.368-369⁵⁷

Murad Bey, "Victor Hugo'nun Bir Manzûmesi", 1299, C.1, c.12, s.370-372⁵⁸

Yorgaki, Emsâl, 1299, C.1, c.11, s.372-378

Uşşakîzâde Mehmed Halid, "İzlanda ve Gayzerler", 1299, C.1, c.12, s.378-382

⁵⁴ Şahin Beyzâde Said Beyin gazelini tanzîren şâir-i meşhûr Ali Ruhî Beyefendinin tanzîm buyurdıkları gazeldir.

⁵⁵ Bu makâleyi piyâde binbaşılardan ve ümerâ-yı çerakiseden Gündühzâde Ahmed Beyefendi göndermiştir.

⁵⁶ Abdulkadir Geylani Hazretlerinin tercüme-i hâlleri

⁵⁷ Ünvanıyla Fransızcadan mütercem makâlenin bu parçası intihâb olunmuştur.

⁵⁸ Mekteb-i hukûk talebesi Murad Beyefendi tarafından tercüme olunmuştur.

Mustafa Reşid, "Tarabyadan Mektûb", 1299, C.1, c.11, s.382-384⁵⁹

Birinci Cild, Numara 13

Mustafa Reşid, "İfâde-i Mahsûsa", 1300, C.1, Nu.13, s.385

Kemâl Bey'in Mektûbu, 1300, C.1, Nu.13, s.385-386⁶⁰

Kemâl, "Kıta", 1300, C.1, Nu.13, s.387

Muallim Naci, "Victor Hugo'nundur", 1300, C.1, Nu.13, s.387⁶¹

Kemâl Bey, "Kıta", 1300, C.1, Nu.13, s.387⁶²

Kemâl, "Kıta", 1300, C.1, Nu.13, s.387

Kemâl, 1300, C.1, Nu.13, s.387

Tâlib, 1300, C.1, Nu.13, s.387

Kemâl, 1300, C.1, Nu.13, s.387

Kelîm, 1300, C.1, Nu.13, s.387

Klişe Resim, 1300, C.1, Nu.13, s.388

Klişe Resim, 1300, C.1, Nu.13, s.389

Kemâl, 1300, C.1, Nu.13, s.390

Ziyâ Paşa, "Kıta", 1300, C.1, Nu.13, s.390⁶³

Kemâl, "Kıta", 1300, C.1, Nu.13, s.390

"Emsâl", 1300, C.1, Nu.13, s.390-391

Mustafa Reşid, "Balıkçı Kızı", 1300, C.1, Nu.13, s.391-392

Mustafa Reşid, "Bir Cinayet Mahkemesinin İddiânâmesi", 1300, C.1, Nu.13, s.392

Birinci Cild, Numara 14

Beşir Fuad, "Feylesof", 1300, C.1, Nu.14, s.393⁶⁴

⁵⁹ Bu mektubu Tercüman-ı Hakikat gazetesi neşr etmiş idiyse de gazete nüshaları ziya ve teleften masun olmadığı için (değersizliğiyle beraber) şu mecmuada mahfûz bulunmasını arzu eyledim

⁶⁰ Midilli mutasarrıfı atüfettü Kemâl beyefendi hazretlerinin mukaddemâ Beyrut'ta teşkil eden (Makâsid-ı Hayriyye) cemîyyetine göndermiş oldukları mektubun sûretidir.

⁶¹ Fransızcaya aşinâ olanlar bu tercümenin aslı kadar âli ve selis olduğunu itirâf ederler.

⁶² Kemâl Beyefendi ehîbbâsından bir zâta gönderdiği mektûba şu kıtayı sernâme ittihâz etmiştir.

⁶³ Merhûm Ziya Paşa bir resminin altına şu kıtayı yazmış.

⁶⁴ Âtîdeki dört makâleyi ser-âmedân-ı ezkirâ-yı asırdan (Beşir Fuad) Beyefendi İngilizceden tercüme buyurmuşlardır.

Beşir Fuad, "Dara'nın Heraklitos'a Cevâbı", 1300, C.1, Nu.14, s.393-394

Beşir Fuad, "Sokrates'in Nutku", 1300, C.1, Nu.14, s.394-395

Beşir Fuad, "Anaksagoras", 1300, C.1, Nu.14, s.395

Uşakîzâde Mehmed Halid, "Fakire?", 1299, C.1, NU.14, s.395-399

"Levha", 1300, C.1, NU.14, s.397

"Levha", 1300, C.1, NU.14, s.398

Mustafa Reşid, "Teşekkür Yazısı", 1300, C.1, NU.14, s.399

Günduhzâde Ahmed, "Hareket-i Arz", 1300, C.1, NU.14, s.399-400

"İhtâr", 1300, C.1, NU.14, s.400

"İtizâr", 1300, C.1, NU.14, s.400

Yusuf Ziya, "Emsâl", 1300, C.1, NU.14, s.400⁶⁵

Birinci Cild, Numara 15

Beşir Fuad, "Kalb", 1300, C.1, Nu.15, s.401-403⁶⁶

Beşir Fuad, "El-Hazan", 1300, C.1, Nu.15, s.403⁶⁷

"Levha", 1300, C.1, Nu.15, s.404⁶⁸

"Levha", 1300, C.1, Nu.15, s.405⁶⁹

"Adî Tuz", 1300, C.1, Nu.15, s.406-407⁷⁰

Uşakîzâde Mehmed Hâlid, "İsviçre Çağlayanları", 1300, C.1, Nu.15, s.407-408

"İlân", 1300, C.1, Nu.15, s.408⁷¹

"Emsâl", 1300, C.1, Nu.15, s.408

⁶⁵ Fransızcadan tercüme olunmuştur.

⁶⁶ (Schmidt von Lübeck). Almancadan mütercemdir. Mütercimi Beşir Fuad. Cismimizin en mühim bir uzvu olan "kalb" hakkındaki şu makâle ile envâr-ı zekâyı tenvir buyurduklarından dolayı Beşir Fuad Beyefendiye suret-i fevkâlâdede teşekkürler ederiz. (Mustafa Reşid)

⁶⁷ (Ebu Ali El-Hasan Bin El-Hazan) riyâziyyûnun hakikaten mümtâz ve serfirâzdan olup miladın on birinci asrı evâilinde muammer idi. (Louis- Târih-i Felsefe)

⁶⁸ Hz. İsa zamânında dül bir kadının mecmû-ı serveti olan iki iki pulu, fakîrâne para toplamak için kilisesine konulan sandığa attığı musavverdir.

⁶⁹ Haylâz Çocuk

⁷⁰ Bu makâleyi mektub-ı bahriyye şâkirdânından Beykozlu Necib Efendi İngilizceden tercüme ve mecmûamıza hediye eylemiştir.

⁷¹ Vücûdu, erbâb-ı öaarifisn iftihârı olan Ahmed Hamdi Efendi hazretlerinin tahrîr etmekte olduğunu mukaddemâ tebşîr eylediğimiz seyâhatnâmeleri bu kere zînet bahşa-yı mevki intişâr olmuştur.

Birinci Cild, Numara 16

Beşir Fuad, "Kalb", 1300, C.1, Nu.16, s.409-411

"Taziyet-nâme", 1300, C.1., Nu.16, s.411-415⁷²

"Şefkat-i Hâherâne", Levha, 1300, C.1, Nu.16, s.412

"Londra Sokaklarını Süpüren Çocuklar", Levha, 1300, C.1, Nu.16, s.413

"Nutuk", 1300, C.1, Nu.16, s.415-416⁷³

Birinci Cild, Numara 17

Mustafa Reşid, "Dilenci Kız", 1300, C.1, Nu.17, s.417-418

"Nasihât", 1300, C.1, Nu.17, s.418-419⁷⁴

Beşir Fuad, "Kalb Makâlesinden Mâbad", 1300, C.1, Nu.17, s.419-423

"Levha", 1300, C.1, Nu.17, s.420

"Levha", 1300, C.1, Nu.17, s.421

Muallim Naci, "Ninni", 1300, C.1, Nu.17, s.424

Birinci Cild, Numara 18

Mustafa Reşid, "Benim Bülbülüm", 1300, C.1, Nu.18, s.426

Doktor İbrahim Şevki, "Bir Varaka", 1300, C.1, Nu.18, s.426

"Mükellef Bulduğumuz Kânûn-ı Faaliyet", 1300, C.1, Nu.18, s.426-432

Levha, 1300, C.1, Nu.18, s.428

Levha, 1300, C.1, Nu.18, s.429

Beşir Fuad, "Kalbin Mâbadı", 1300, C.1, Nu.18, s.430-432

Birinci Cild, Numara 19

Mustafa Reşid, "İfâde-i Mahsûsa", 1301, C.1, Nu.19, s.433

Mustafa Reşid, "Dilenci Kız", 1301, C.1, Nu.19, s.433-435

Beşir Fuad, "Kalb Makâlesinden Mâbad", 1301, C.1, Nu.19, s.435-437

⁷² Safvet Paşa merhûmun mahdûm-ı âlileri hâriciye mektupçusu atufetlü Refet Beyefendi hazretlerine Halep mektupçusu tarafından saadetlü İzzet Efendi Hazretleri tarafından gönderilen taziyet-nâmenin sûretidir.

⁷³ "Şemsü'l Maarif" mektebinin ders nazır Nâdir Efendi Hazretleri tarafından hediye buyurulmuştur.

⁷⁴ Konya mektupçusu saadetlü Nâzım Beyefendi hazretlerindir.

Mehmed Şahtahtlı, "Nâkusname", 1301, C.1, Nu.19, s.437-441⁷⁵

Uşşakîzâde Mehmed Halid, "Büyük Vâlide" (Victor Hugo), 1301, C.1, Nu.19, s.441-442

"Soytarı (facia 5 fasıl)", 1301, C.1, Nu.19, s.442-448⁷⁶

Birinci Cild, Numara 20

Mustafa Reşid, "Dilenci Kız", 1301, C.1, Nu.19, s.449-450

"Tiyatrodan", 1301, C.1, Nu.20, s.450-464

Birinci Cild, Numara 21

Mehmed Ş., "Rousseau, Schiller'in Asâr-ı Manzûmesindedir", 1301, C.1, Nu.21, s.465

Menemenlizâde Tâhir, "Feryâd", 1301, C.1, Nu.21, s.465-466⁷⁷

Mustafa Reşid, "Kalb", 1301, C.1, Nu.21, s.467-468

"Tiyatrodan", 1301, C.1, Nu.21, s.468-480

Birinci Cild, Numara 22

Mustafa Reşid, "Bir Sandal Âlemi", 1301, C.1, Nu.22, s.481-483

Fazlı Necib, "Büyük Valide İçin", 1301, C.1, Nu.22, s.483-485⁷⁸

"Tiyatrodan", 1301, C.1, NU.22, s.485-486-496

Birinci Cild, Numara 23

Mustafa Reşid, "Fukarâ Tarafından Zenginlere", 1301, C.1, Nu.23, s.497

Vehbi Bey, "Hulya", 1301, C.1, Nu.23, s.497-498⁷⁹

Sabatiye, "Gülbün ile Zambak", 1301, C.1, Nu.23, s.498

Selanikli Fazlı Necib, "Kıış-Sadaka", 1301, C.1, Nu.23, s.498-500⁸⁰

⁷⁵ Almanya meşâhir-i şuarâsından "Schiller" in enfes eş'ârından.

⁷⁶ Victor Hugo'nun en ziyâde meşhûr olan şu eseri Beşir Fuad Beyefendi hazretleri tarafından tercüme ve hediye buyurulmuştur.

⁷⁷ Âtidedeki manzûme, Menemenlizâde Tahir Beyefendinin yazmakta oldukları tiyatroşundan alınmış parçasıdır.

⁷⁸ Âtidedeki makâleyi Selanik'te bulunan Fazlı Necib Efendi Fransızcadan tercüme ve mecmûamıza hediye buyurmuşlardır.

⁷⁹ Âtidedeki manzûmeyi, devletli Münif Paşa hazretlerinin mahdûm-ı âlileri Süleyman Vehbi Beyefendi tanzîm ve mecmûamıza hediye buyurmuşlardır.

⁸⁰ Âtidedeki makâleyi, Selanikli Fazlı Necib Efendi Victor Hugo'nun mecmûa-i eş'ârından intihâb ve tercüme ederek tab ve neşr olmak üzere darsaadette bulunan bir zâta göndermiş, mûmâileyh de Envâr-ı Zekâ'ya hediye etmiştir.

Rasim, Mazi, 1301, C.1, Nu.23, s.498-500⁸¹

“Lamartine’in Bir Sözü”, 1301, C.1, Nu.23, s.500

“Tiyatrodan”, 1301, C.1, Nu.23, s.500-508

Beşir Fuad, “Kalb”, 1301, C.1, Nu.23, s.509-512

Beşir Fuad, “Bedreka-i Fransevî”, 1301, C.1, Nu.23, s.512

Birinci Cild, Numara 24

Mustafa Reşid, “İfâde-i Mahsûsa”, 1301, C.1, Nu.24, s.513

Mustafa Reşid, “Ne Hazîn Manzara”, 1301, C.1, Nu.24, s.513

Selanikli Fazlı Necib, “Oduncu”, 1301, C.1, Nu.24, s.513-516

Ohannes, “Bir Garibin Figânı”, 1301, C.1, Nu.24, s.516-517

E. Emin, “Balıkçıyı İntizâr”, 1301, C.1, Nu.24, s.517-518⁸²

Beşir Fuad, “Kalbden”, 1301, C.1, Nu.24, s.518-519

“Cümel-i Müntehabe”, 1301, C.1, Nu.24, s.519

Napoleon, “(Saint Helena) Menfâsında iken Waterloo Muhârebesi Hakkında Şunu Yazmış”, 1301, C.1, Nu.24, s.519-520

Beşir Fuad, “Da’ül-keleb”, 1301, C.1, Nu.24, s.520-521⁸³

Beşir Fuad, “Bahr-i Muhit Atlası? Vapurları”, 1301, C.1, Nu.24, s. 520-521

Beşir Fuad, “1871 Senesinde Muhârebe ve Commune Vâkıalarından Sonra Tevellüd Eden Çocuklar”, 1301, C.1, Nu.24, s.521-522

Beşir Fuad, “Hevâmm’ın Gaz Yağı İle İtlâfı”, 1301, C.1, Nu.24, s.522

Beşir Fuad, “1 Şişe Postası”, 1301, C.1, Nu.24, s.522-523⁸⁴

Beşir Fuad, “2 Saçların Büyümesine İklimin Tesiri”, 1301, C.1, Nu.24, s.523

Beşir Fuad, “3 Bitişik İkiz”, 1301, C.1, Nu.24, s.523-524

“İki Vâlide”, 1301, C.1, Nu.24, s.523-524⁸⁵

“Tarih Düşürme”, 1301, C.1, Nu.24, s.524⁸⁶

⁸¹ Lamartinde’den mütercemdir.

⁸² Fransızcadan tercüme olunmuştur.

⁸³ *Proteus Science*’dan mütercemdir.

⁸⁴ *Die Nature* nâm Almanca gazeteden müstahreaddir.

⁸⁵ Fransa şuâra-ı meşhûresinden Soulary’ nin aşârından mütercemdir.

⁸⁶ Hintli rifatlı Han Efendi harem-i hazret-i sadâretpenâhının vefâtı için şu târihi yazmış.

Çerkes İsmâil Paşazade Ali İhsân, "Kolize", 1301, C.1, Nu.24, s.524-525

"Letâif", 1301, C.1, Nu.24, s.525-526

Selanikli Fazlı Necib, "Sabâvet", 1301, C.1, Nu.24, s.526-527

Fazlı Necib, "Kitab-ı Hayât", 1301, C.1, Nu.24, s.527-528⁸⁷

Ali İhsan, "Bizon Yâhud Amerika Mandaları", 1301, C.1, Nu.24, s.528

"Merhûm Ziya Paşa Bir Fotoğrafının Altına Şu Kıtayı Yazmış", 1301, C.1, Nu.24, s.528

Derginin ilk cildinde Mustafa Reşid, Namık Kemal, Ziya Paşa, Menemenlizade Mehmed Tahir, Süleyman Vehbi, Lütfi Bey, Talat Bey, Ali Ruhi, Feyzi Efendi gibi isimlerin manzumeleri görülür. Bu örneklere bakıldığında yeni Türk şiirine örneklik edebilecek manzumelerin klasik zevkin tesiriyle kaleme alınmış manzumelerle birlikte dergide yer bulduğu görülür. Telif manzumelerin yanı sıra Victor Hugo, François Coppée, Schiller, Lamartine, Soulayr gibi Batılı şairlerden şiir çevirilerine yer verilirken, Rousseau, Voltaire, Theocitus, Plutarque, Napoleon, Darwin, Bichat, Huxley, Fontenelle, Schmidt von Lübeck, Camille Flammarrion, La Bruyère gibi isimlerden farklı içeriklerde makalelerin çevrildiği görülür. Dergiye makaleleri ve Hugo'dan çevirisi ile katkıda bulunan önemli bir isim de Uşşakîzâde Mehmed Halid'dir. Dergideki çeviri faaliyetleri yalnızca şiir ve makalelerden ibaret değildir. Derginin bu cildinde Fransız edebiyatından biyografi, hatırat ve mektup çevirileri de bulunur. Batı etkisindeki Türk edebiyatında bu edebî türlerin zaman sonra Batılı ölçülerde geliştiği görülecektir.

Batı edebiyatları etkisi altındaki bu çevirilerin yanı sıra dergide Süleymaniyelizâde Mehmed Tahir'in Abdulkadir Geylani tercüme-i hali, Sırrı Mustafa'nın Arapçadan çevrilen gazeli gibi örneklerle Doğu edebiyatı ürünleri de görmezden gelinmemiş olur. Bu durum yenileşme devrimizin "dualite"si ni de gösterir. İlk ciltte Rumca *Kozmoz* dergisinden çeviriler dikkat çeker. Bu çeviriler büyük ihtimalle derginin yazı heyetinde olan Yorgaki Efendiye ait olmalıdır.

İkinci Cild, Numara 25

Muallim Naci, "Ey Edîb!", 1301, C.2, Nu.25, s.529-530⁸⁸

Muallim Naci, "Kıta", 1301, C.2, Nu.25, s.530

Mustafa Reşid, "Flora", 1301, C.2, Nu.25, s.531-536

Mustafa Reşid, "Kim Bahtiyârdır?", 1301, C.2, Nu.25, s.537-538

⁸⁷ Lamartine'in eş'ârından mütercemdir.

⁸⁸ Muallim-i âlikadr hazret-i Naci'nin hediye ettiği şu iki manzûme-i nefise ile mecmûamın ikinci cildine başlamağa muvafık olduğum için kendimi bahtiyâr addederim.

Hüseyin Avni Efendi, "Şikeste-i Dil", 1301, C.2, Nu.25, s.539-543⁸⁹

"Victor Hugo'nun Bir Mütâlâası", 1301, C.2, Nu.25, s.544-553

M. Nadir, "Mütâlâa", 1301, C.2, Nu.25, s.553

Beşir Fuad, "Zengin Çocuğuyla Fakir Çocuğu", 1301, C.2, Nu.25, s.554-558

Rıza Bey, "Mektûb (13 Haziran 1300)", 1301, C.2, Nu.25, s.558-560⁹⁰

İkinci Cild, Numara 26

Mehmed Nâdir, "Shakespeare Bir Heykele Muhtac mıdır ?", 1301, C.2, Nu.26, s.561-565⁹¹

Hüseyin Avni Efendi, "Şikeste-i Dil", 1301, C.2, Nu.26, s.565-571

M. Nâdir, "Mütâlâadan Mâbad", 1301, C.2, Nu.26, s.572-574

Mehmed Tâhir, "Muteber Hânım, Birinci Fasil", 1301, C.2, Nu.26, s.575-584⁹²

Mehmed Nâdir, "Victor Hugo'nun Bazı Sözleri", 1301, C.2, Nu.26, s.584-586

Beşir Fuad, "Müddet-i Hazım", 1301, C.2, Nu.26, s.586-587

Mustafa Reşid, "Flora", 1301, C.2, Nu.26, s.588-592

İkinci Cild, Numara 27

Mehmed Nâdir, "Mirabeau", 1301, C.2, Nu.27, s.593-607⁹³

"Muteber Hânımdan Mâbad", 1301, C.2, Nu.27, s.607-614

Süleyman Vehbi, "Hazân", 1301, C.2, Nu.27, s.614-616

Selanikli Fazlı Necib, "Dudaklar, Kalp"⁹⁴, 1301, C.2, Nu.27, s.617

Kemal Bey, "Şarkı", 1301, C.2, Nu.27, s.618

Kemal Bey, "Kıta", 1301, C.2, Nu.27, s.619⁹⁵

Mustafa Reşid, "Kıta", 1301, C.2, Nu.27, s.620

⁸⁹ Âtîdeki makâleyi, medrese-i hayriyye ders nâzını Hüseyin Avni Beyefendi Hazretleri tercüme ve hediye buyurmuşlardır. Amerika meşâhir-i muharririnden "Washington Irving" in harfien tercüme olunmuş bir makâlesidir

⁹⁰ *Tercümân-ı Hakikat* heyet-i tahririyyesini teşkil eden üdebâ-ı kirâmdan Rızâ Beyefendi Hazretlerinin âtîdeki mektûbu bir takım efkâr-ı hakimânevi mühtevî bulunmakla beraber tarz-ı cedid-i edebî en lâtif, en âlf bir numûnesi olduğu için evlâd-ı vatanın enzâr-ı istifâdesine arzını vecîbeden addeylerim.

⁹¹ Victor Hugo'nun asârından mütercemdir.

⁹² Yevmiye defterinden müstahrec mektûblar. Almancadan tercüme olunmuştur

⁹³ Victor Hugo'nun asârından mücmelen tercümedir.

⁹⁴ Fransız şâirlerinden Delphine'in eşârından tercüme olunmuştur.

⁹⁵ Bu Kitayı Ziya Paşa Merhûm ile beraber çıkarttığı tasvirinin altına yazmış.

Hazret-i Feyzi, "Manzûme", 1301, C.2, Nu.27, s.620-621

Mustafa Reşid, "Flora", 1301, C.2, Nu.27, s.621-624

İkinci Cild, Numara 28

Mustafa Reşid, "Flora", 1301, C.2, Nu.28, s.625-630

Y.B, "Meğer O da Beni Seviyormuş", 1301, C.2, Nu.28, s.631-633

Avni, "Gazel", 1301, C.2, Nu.28, s.633

Ahmed Rasim, "Firavnun Kızı Lisânından Refikalarına Hitâb", 1301, C.2, Nu.28, s.634-635⁹⁶

"Mirabeau'dan Mâbad", 1301, C.2, Nu.28, s.636-645

"Muteber Hânımdan Mâbad", 1301, C.2, Nu.28, s.645-656

"Teşekkür", 1301, C.2, Nu.28, s.656

İkinci Cild, Numara 29

Said Beyefendi, "Nazîre", 1301, C.2, Nu.29, s.657-658⁹⁷

Eşref Paşa, 1301, C.2, Nu.29, s.658-659⁹⁸

Ahmed Rasim, "Çocuk", 1301, C.2, Nu.29, s.659⁹⁹

Mustafa Reşid, "Flora", 1301, C.2, Nu.29, s.660-668

Münif Paşazâde S. Vehbi, "Parisli Hânım", 1301, C.2, Nu.29, s.669-672¹⁰⁰

"Muteber Hânımdan Mâbad", 1301, C.2, Nu.29, s.672-681

Selanikli Fazlı Necib, "Sun'î Uyku", 1301, C.2, Nu.29, s.681-688¹⁰¹

İkinci Cild, Numara 30

Avni, "Hazret-i İmâm Ali'nin "Kerremallâhü Veche" Hazreti Hasan'a Bir Nasihati", 1301, C.2, Nu.30, s.689-691

Selanikli Fazlı Necib, "Çocuklarıma", 1301, C.2, Nu.30, s.691-699¹⁰²

⁹⁶ Victor Hugo'nun asârından

⁹⁷ *Tarîk* gazetesi başmuharriri saadetlü Said Beyefendi hazretleri tarafından hediye buyurulmuştur.

⁹⁸ Fahr'ül şuarâ devletlü Eşref Paşa hazretleri tarafından tenezzülen irsâl buyurulmuştur.

⁹⁹ Victor Hugo'nun asârından

¹⁰⁰ Léon Gozlan "Bir Parisli Karı Nasıl olur" ünvanıyla telif ettiği bir küçük kitâbda cemâl ve kemâl hususunda Paris kadınlarını dünyanın sair nisvânına bir sûret-i zarfânede tefevvuk ettirmiştir.

¹⁰¹ *La Soirée Littéraire* nâm Fransız mecmûa-ı mevkûtesinde (Adrienne Markes) imzâsıyla görülmüştür.

¹⁰² Victor Hugo'nun Asârından

Emrullah Ali, "Racine'in Bir Mektûbu", 1301, C.2, Nu.30, s.699-702¹⁰³

Mustafa Reşid, "Flora", 1301, C.2, Nu.30, s.699-702-707

Reşâd Bey, "Mülâkât", 1301, C.2, Nu.29, s.707-710¹⁰⁴

Münif Paşazâde, S. Vehbi, "Manzûme", 1301, C.2, Nu.30, s.710-711

Eb'ul Nefami Vassaf, "Gazel", 1301, C.2, Nu.30, s.712

Beykozlu Necib, "Alkol Yani İspirto", 1301, C.2, Nu.30, s.713-716¹⁰⁵

"Muteber Hânımdan Mâbad", 1301, C.2, Nu.30, s.712-719

Ali Ruhi, "Kıta", 1301, C.2, Nu.30, s.720¹⁰⁶

Mustafa Reşid, "Nutuk", 1301, C.2, Nu.30, s.720¹⁰⁷

İkinci Cild, Numara 31

Edîb, "Voltaire'in Bir Mektubu", 1301, C.2, Nu.31, s.721-723

Mustafa Reşid, "Flora", 1301, C.2, Nu.31, s.724-733

Trabzon Rüsûmat Nezâreti Ketebesinden Lütfî, "Çamlıca'da Bir Gurûb Temâşası", 1301, C.2, Nu.31, s.733-734

"Muteber Hânım Mâbad", 1301, C.2, Nu.31, s.734-739

Tevfik, "Mirabeau'nun Mektûbu", 1301, C.2, Nu.31, s.739-743¹⁰⁸

Mahir Sâlim, "Manzûme", 1301, C.2, Nu.31, s.744-745¹⁰⁹

Harputlu Hayri Bey, "Kıtalar", 1301, C.2, Nu.31, s.745-746¹¹⁰

Reşad Beyefendi, "Manzûmât", 1301, C.2, Nu.31, s.746-748¹¹¹

"Muhammes Berâyı Tazmîn-i Mısra-ı Fuzuli", 1301, C.2, Nu.31, s.748-749

"Kıta", 1301, C.2, Nu.31, s.750

¹⁰³ Fransa meşâhir-i üdebasından Racine, tahsil-i ulum ile meşgul olan mahdûmuna roman ve komedyâ ile izâa-i evkât etmemesi için şu mektubu göndermiş.

¹⁰⁴ Âtîdeki manzûme, Van maarif müdürü izzetlü Reşad Beyefendi biraderimiz tarafından gönderilmiştir.

¹⁰⁵ İngilizceden tercüme olunmuştur. Mütercimi: Mekteb-i Bahriyye şâkirdanından Beykozlu Necib.

¹⁰⁶ Muallim Naci Efendi hazretlerinin velime cemiyetinde şâir-i şehîr Ali Ruhi Beyefendi biraderimiz şu kıtayı kırâat buyurmuşlardır.

¹⁰⁷ Bunun üzerine ben de âtîde münderiç nutku bil-bedâhe irad eyledim.

¹⁰⁸ Mirabeau, Sophie nâmındaki maşûkasına, vefatından sonra küşad olmak üzere şu mektubu yazmış.

¹⁰⁹ Muallim Naci Efendi hazretlerinin velime cemiyetinde şâir Mâhir Sâlim Beyefendi tarafından kırâat olunan manzûme.

¹¹⁰ Âtîdeki dört kıta meşhur Harputlu Hayri Beyefendininindir.

¹¹¹ Manzûmât-ı âtiye Van vilâyât-ı celilesi maarif müdürü izzetlü Reşad Beyefendi biraderimiz tarafından gönderilmiştir.

“Diğer”, 1301, C.2, Nu.31, s.750

“Rubâi”, 1301, C.2, Nu.31, s.750-751

“Kıta”, 1301, C.2, Nu.31, s.751¹¹²

“Rûbai”, 1301, C.2, Nu.31, s.752

“Müfred”, 1301, C.2, Nu.31, s.752

İkinci Cild, Numara 32

Mustafa Reşid, “Flora”, 1301, C.2, Nu.32, s.753-765

Halil Edib, “Voltaire’in Yazdığı Cevâbnâme”, 1301, C.2, Nu.32, s.766-768¹¹³

Victor Hugo, “Kitâbe-i Seng-i Mezâr”, 1301, C.2, Nu.32, s.768

Halil Edib, “Bir Genç Kıza Hitâb”, 1301, C.2, Nu.32, s.769¹¹⁴

Halil Edib, “Bahçivan”, 1301, C.2, Nu.32, s.770¹¹⁵

J. Rousseau, “Parisliler”, 1301, C.2, Nu.32, s.773¹¹⁶

Mekteb-i Bahriyye Şâkirdanından Beykozlu Necib, “İspirto”, 1302, C.1, Nu.32, s.773-776

Sürûş, “Manzûme”, 1301, C.2, Nu.32, s.777

Süleyman Vehbi, “Hâtıra”, 1301, 2, Nu.32, s.778-779

Van Maarif Müdürü Reşâd, “30 numaralı (Envâr-ı Zekâ) da Görülen Bir Gazelin Tahmîsidir”, 1301, C.2, Nu.32, s.780-782¹¹⁷

“Muteber Hânım Mâbad”, 1301, C.2, Nu.32, s.782-784

İkinci Cild, Numara 33

Selanikli Fazlı Necib, “İki Nûr!”, 1301, C.2, Nu.33, s.785-800¹¹⁸

“Akşâm Münâcâtı”, 1301, C.2, Nu.33, s.800-807¹¹⁹

“Flora’dan Şâire Mektub”, 1301, C.2, Nu.33, s.808-809

¹¹² Şu kıta hâlet-i bîmarîde bazı edviye gönderilmiş bir zâta yazılan teşekkümâmeye zeyl edilmiştir.

¹¹³ Mütâlaası istifâdeyi mucib olan kitâbların sûret-i intihâbna dâir bir kız tarafından vukû bulan istizân üzerine Voltaire’in yazdığı cevâbnâmedir.

¹¹⁴ Victor Hugo.

¹¹⁵ Fransızca manzûm bir parçanın nesren tercümesidir.

¹¹⁶ Montesquieu’nün meşhûr “Lettre Persane” namındaki eserindedir.

¹¹⁷ Gazel. Eb’ul Nefami Vassaf Beyefendinindir.

¹¹⁸ Victor Hugo asârından.

¹¹⁹ Lamartine’dendir.

“Muteber Hânım Mâbad”, 1301, C.2, Nu.33, s.810-814

Mehmed Ziver, “Fransa Meşâhir-i Üdebâsından André Chénier’in Sûret-i İdâmı”, 1301, C.2, Nu.33, s.-814-816

İkinci Cild, Numara 34

“Şâirden Flora’ya Mektûb”, 1301, C.2, Nu.34, s.817-820

“Cevâbnâme-i Münif Pâşa”, 1301, C.2, Nu.34, s.820-824

Selanikli Fazlı Necib, “Okuyordum!”, 1301, C.2, Nu.34, s.824-827¹²⁰

Mehmed Ziver, “Fransa Meşâhir-i Üdebâsından Andé Chénier’in Sûret-i İdâmından Mâbad”, 1301, C.2, Nu.34, s.827-830

“Muteber Hânımdan Mâbad”, 1301, C.2, Nu.34, s.830-836

J.Rousseau, “Bir Menfî İle Muhâvere”, 1301, C.2, Nu.34, s.836-838¹²¹

Süleyman Vehbi, “Sabâvet”, 1301, C.2, Nu.33, s.838-840

İtfâiye Âlâyı Binbaşılardan Cabbar, “Harîk”, 1301, C.2, Nu.34, s.841-845

Mehmed Ziver, “Kar Altında Kalan Güller”, 1302, C.2, Nu.34, s.845- 846¹²²

Mehmed Ziver, “Andé Chénier’den”, 1302, C.2, Nu.34, s.846-848

Derginin son cildinde önceki ciltten farklı olarak Fransız şair Delphine ve Amerikalı yazar Washington Irving’den manzum ve mensur çeviriler görülür. Hüseyin Avni Bey ve Mehmed Nadir Bey de Victor Hugo’dan mektup ve makale çevirileri ile yazı heyetine dâhil olurlar. Dergiye dâhil olan bir başka önemli isim ise Andé Chénier ve Lamartine’den yaptığı çevirilerle Mehmed Ziver’dir. Ahmed Rasim ismine de Victor Hugo çevirileri ile tesadüf edilir. . Derginin ilk cildinde imzası görülen Halid Ziya’nın ikinci cildinde imzasına rastlanmaz. Edebî tür açısından önceki ciltte telif ve çeviri mektup örnekleri görülürken bu ciltte ise Montesquieu, Racine ve Voltaire’in birer mektubu çevrilir Bu ciltte yabancı dilde süreli yayınlar açısından Rumca *Kozmoz* dergisine ilaveten Fransızca *La Soirée Littéraire* dergisinden de iktibaslar yapılır.

KAYNAKÇA

BİRİNCİ, Necat (2007), “Ara Nesil”, *Türk Edebiyatı Tarihi 3*, İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

¹²⁰ Victor Hugo’nun asârındandır.

¹²¹ George Renard’dan

¹²² Lamartine’in Asârından.

- GARİPER, Cafer (2006), "Türk Edebiyatında Mensur Şiir Literatürü", *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi*, C.4, s.7 361-409
- KAPLAN, Mehmet (2014), *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- OKAY, Orhan (2005), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- ÖZGÜL, Metin Kayahan (1997), *Resmin Gölgesi Şiire Düştü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan (2016), *Muallim Naci Efendi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları
- TÖRENEK, Mehmet (2001), *Servet-i Fünun Şiiri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları

SAFİYE EROL'UN YAZILARINDA KADININ AİLE VE TOPLUM İÇİNDEKİ ROLÜ*

The Role of Woman within Family and Society in the Writings of Safiye Erol

Zeynep TEK**

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 163-179

Öz: Mütefekkir, muharrir, filolog Safiye Erol (1902-1964) Türk edebiyatının özellikle roman türünde eserleriyle dikkat çeken kadın yazarlarından. Dört romanı, bir hikâye kitabı, iki roman çevirisi, dinî-felsefi etütleri, deneme ve makaleleri olan sanatkâr, anlatılarında ve yazılarında kadın duyarlığı, başka bir ifadeyle kadın meselelerine karşı gösterdiği hassasiyet ile dikkat çekmektedir. Söz konusu hassasiyet edebî metinler ve düşünsel yazılarla sınırlı kalmamış, yazar kadın meselelerinin merkeze alındığı çeşitli çalışmalarda bilfiil görev almıştır.

Bu makalenin ana odağını Erol'un kaleme almış olduğu fikir yazıları oluşturmaktadır. Erol, yazılarında modernleşme sürecinde kadının geçirdiği iç ve dış formasyonlar üzerinde durmaktadır. Annelik, zevcelik, ev kadınlığı rollerinin yanında kadının meslek hayatı, onun yazılarında durulan meselelerin başında gelmektedir. Kadın giyimini etik ölçütler üzerinden yorumlayan Erol'un bu bakış açısında 'edep' kavramı öne çıkmakta, kadın sorunlarının çözümünde İslami yaşayışın önemi belirtilmekte, aile kavramına gösterilen ihtimamın da kadın meselesinden ayrı değerlendirilemeyeceği görülmektedir. Böylelikle yazarın fikir dünyasında kadının yer alışı biçimi sosyal ve kültürel boyutlarıyla aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Safiye Erol, kadın, aile, modernizm, İslam

Abstract: Philosopher, journalist, philologist Safiye Erol (1902-1964) is a woman writer who draws attention with his works especially in the novel type of Turkish literature. The author who has four novels, a storybook, two novel translations, religious-philosophical studies, lots of essays and articles, draws attention in her narratives and writings about women's sensitivity, in other words, the sensitivity of women's affairs. The author whose sensibility is not limited to these literary texts and intellectual writings, taken part in various studies that women's affairs are centralized.

The main focus of this article is the idea writings of Erol. Erol focuses on internal and external formations experienced by women during the modernization process in her works. Besides maternal, wifehood, housewife roles, the career life of the woman is at the head of the issues raised in the writings of Erol. At this perspective of a writer who interprets the clothing of women through ethical criteria, it is seen that notion of 'edeb' is at the forefront and emphasized the importance of living according to Islam in solving problems of a woman and also making a point of the family can not be considered apart from the woman issue. So the place of women in Erol's world of ideas will be tried to lighten in terms of social and cultural dimensions.

Keywords: Safiye Erol, woman, family, modernism, Islam

* Bu çalışma, 19-20 Nisan 2017 tarihlerinde İran / Tahran'da düzenlenen 2. International Congress on Women's Role in Society & Family's Health'de sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İns. ve Top. Bil. Fak., TDE Böl., Ankara/TÜRKİYE. ztek@ybu.edu.tr
Gönderim Tarihi: 22.08.2017. Kabul Tarihi: 05.12.2017.

Asrımızın doktrini şöyle dillendirilse gerek:
"Sömürücü olma üretici ol.
Gerilerde kalma, standarta eriş."

Âile, beşeriyete çok pahalıya mâlolan
öyle bir şaheserdir ki uzay açan atom çağında
bile onun kılma dokunulamıyor.
Makaleler / S. Erol

GİRİŞ

1902-1964 yılları arasında yaşayan ve ömrünün büyük bir kısmını İstanbul'da geçiren Safiye Erol; Türk edebiyatının özellikle roman türünde öne çıkan yazarlarından. Liseden itibaren üniversite ve doktora süreci dâhil öğreniminin önemli bir bölümünü Almanya'da tamamlayan Erol, doktora tezini 1926'da savunduktan sonra, sekiz buçuk yıllık bir ayrılığın sonunda İstanbul'a dönmüştür. Almanya'da iken iki hikâye yayımlayan Erol İstanbul'da *Millî Mecmua*'da Safiye Sâmî, Dilârâ imzalarıyla küçük hikâyeler, tercüme ve yazılar intişar etmiştir (Kandemir 1949: 4). İlk romanı, bir röportajda kendisinin belirttiği gibi üstünde üç dört yıl çalışmış olduğu *Kadıköyü'nün Romanı*'dır ve 1935'de *Vakit* gazetesinde tefrika edildikten sonra (Kandemir 1949: 4); 1938'de kitap olarak basılmıştır. Dolayısıyla 1935 tarihi, Erol'un yazın tarihi açısından önemli bir aşamaya karşılık gelmektedir. Halil Açıkgoz edebiyat tarihçiliği açısından onun yazı hayatını üç merhaleye ayırmaktadır: "1. İlk romanına kadar... Kalem açma devri, 1935'e kadar sürer. 2. Romancılık devri... 1955'e kadar sürer. 3. Fikir yazarlığı devri. 1955'ten vefatına kadar sürer" (2001: 87). Romancılık devrinin diğer anlatıları; *Ülker Fırtınası*, *Çiğerdelen ve Dineyri Papazı*'dır. Ayrıca yazarın *Leylak Mevsimi*¹ adlı bir hikâye kitabı ve iki roman çevirisi bulunmaktadır. *Çölde Biten Rahmet Ağacı* ve Ken'an Rifaî üzerine yazmış olduğu üç bölümlük etüt, dinî-felsefi içerikli çalışmaları olarak kabul edilmektedir.

1927 yılından itibaren yazıları ile Türk düşünce hayatında yer almaya başlayan Erol'un özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından vefatına kadarki süreçte kaleme olmuş olduğu fikir yazıları, söz konusu çalışmanın ana odağını oluşturmaktadır. Bu kapsamda *Makaleler* adıyla bir araya getirilen *Millî Mecmua*, *Her Ay*, *Yeni İstanbul*, *Havâdis*, *Türk Yurdu*, *Son Havâdis* adlı dergi ve gazetelerdeki yayınlar ve dinî-felsefi etütler, kadın meselesi üzerinden incelemeye tabi tutulacaktır. Bu anlamda sanatkar Erol'un aynı zamanda edebî muharrir yönüne dikkat çekilecektir. Erol "Karışık Problem" adlı yazısında "*Muharrirlik mesleği içinde edebî muharrir zümresinden*

¹ Söz konusu kitap; Erol'un yazı hayatının ilk yılları olan 1927-28'de *Millî Mecmua*'da Dilârâ müstearıyla yayımlanan hikâyelerin ve 1940 yılında neşredilen bir hikâyenin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bk. Erol 2011: 20-21.

sayılacağı umarım. Bizler çok okuruz, çok düşünürüz. Gerek ulusal toplumun durumu gerek insanlığın gidiş yönü üzerinde zihnimiz -imkânlarımız kadar- işler. Bu demek değildir ki rastgele konu hakkında kalem yürütmeğe yetkili ve istekli olalım." (2010b: 400) diyerek edebiyatçı ve gazeteci yönünün nasıl hemhal olduğundan ve toplumsal meseleler karşısındaki duyarlılığından bahsetmektedir.

Erol, yazın ve fikir hayatında kadına dair birçok meseleyi gündemine almıştır. Anlatılarının merkezî kişisini genellikle kadın olarak belirleyen Erol, kadın odaklı bir bakış açısı ile bireysel ve sosyal mevzuları işlemiştir.² Fikir yazıları da bu bağlamdan farklı değildir. Bu yazılar üzerinde müstakil bir makale yayımlayan Sema Uğurcan bunları tematik bakımdan; insan portreleri, şehir yazıları ve tabiat yazıları olarak tasnif etmiştir. İnsan portrelerini dinî büyükler; sanatkârlar ve filozoflar; devlet adamları; yazar ve yakın çevresi olarak sınıflandıran Uğurcan, tabiatı da iklim ve mevsimler; çiçekler ve hayvanlar olmak üzere üçe ayırmıştır (2002: 73-81). Erol'un yazılarında politik mevzular üzerinde daha az konuşmayı tercih ettiği; ancak sosyal ve entelektüel meselelere karşı hassas olduğu görülmektedir. Ele aldığı konuların başında millî ve manevi kültür, maarif, tarih, sanat, edebiyat, kadın problemleri başta olmak üzere çeşitli güncel meseleler ve bireysel mevzular gelmektedir.

1. KADIN PROBLEMLERİNİN YAZIMINDAN "NÂFİ" ÇABALARA: KADIN

Erol, fikir yazılarında modernleşme sürecinde kadının geçirdiği iç ve dış formasyonlar üzerinde durmakta ve "kadının cins olarak problemleri"ni (2010b: 139) ele almaktadır. Annelik, zevcelik, ev kadınlığı rollerinin yanında "kendisine kâfi derecede maddî ve mânevî kuvvet bulduğu için hayat cengine gir"en (Erol 2010b: 25) kadının meslek hayatı, Erol'un yazılarında durulan meselelerin başında gelmektedir. Açık göz, Erol'un ilk telif yazısından itibaren yazdığı bütün yazılarda kadın duyarlılığının hâkim olduğunu belirtmekte ve "(...) her cümlesinde ve yaklaşımında, kaleminin dokunduğu her meselede, o hem düşünen hem duyan mütefekkir bir şark kadını yüreği taşımaktadır." (2003: 18) demektedir.

Erol'un ilk yazılarından birinin adı Arthur Schopenhauer'ın (1788-1860) da eserinin adı olan "Kadınlara Dâir"dir. *Millî Mecmua* dergisinde 1 Şubat 1927 tarihinde yayımlanan bu yazısında Erol, Schopenhauer'ın kadın konusundaki görüşlerini muhtasar arz ederken kendi fikirlerine de yer vermiştir. Schopenhauer kadını "çocuk huylu, kısa mantıklı bir mahlûk"; "erkek ile çocuk arasında vasatî bir kademe"; güzelliğini kullanarak erkeği elde etmeye çalışmaktan başka derdi olmayan bir dişi; müsrif; ileriye düşünemeyen ve göremeyen bir "miyop"; "adâlet ve istikâmet yolunda erkekten kat kat

² *Kadıköyü'nün Romanı*'nda (2010a) merkezi kişi Bedriye, *Ülker Fırtınası*'nda (2014a) Nûran, *Dineyri Papazı*'nda (2014c) Gülbün'dür. *Çiğerdelen*'in (2014b) güncel zamanında Canzi, tarihî zamanında ise Cangüzel ve Zühre birçok farklı hususiyetleriyle dikkat çekmekte; beşer, insan, sevgili, anne, yol gösteren bir rehber, arayış içinde olan kişi olmak bakımından çeşitli yönleriyle sunulmaktadır.

geri"; fârik-i alâmeti sahtekârlık olan; kendi hemcinslerinden üstün olabilmek için eşlerinin "rütbe ve kudretleri ile kuşan"an; şiir, musiki gibi güzel sanatlardan hiçbiri için derin bir kabiliyete sahip olmayan, "ev kadını mevkiine" döndürülmesi gereken beşeriyetin "numara 2"si olarak görmektedir (Erol 2010b: 22-25). Erol, bu ifadelere yer verdikten sonra filozofun "daha ileri giderek" taaddüd-i zevcâtı tasvip etmesi, kadınların daima zevç, peder, birader veya oğul, herhalde bir erkeğin vesayeti altında bulunmaya muhtaç olduğunu bu yüzden kendilerine vesayet hakkı verilemeyeceği mütalaası üzerinde durmakta ve Schopenhauer'ın görüşlerine katılmadığını belirtmektedir:

(...) zaman filozofumuzu yalancı çıkardı. Kadın-erkek münâsebetindeki gerginliğin, erkeğin hâkimiyetini ilan ederek halletmek isteyedsün, bugün kadınların hukûkî, nüfûzî kudreti durmayıp artıyor. Lâkin filozofun dediği gibi avladıkları erkeğin kudret ve nüfûzuna hazır lop konmakla değil. Filvâki ekseriyet hâlâ horozun etrafında fındırdeşen bir tavuk hayâtı yaşıyorsa da yine hatırı sayılır bir kısmı, bir yandan erkeğin nasıl kaşıkla yedirir, sapı ile çıkarır takımından olduğunu bildiği, diğer taraftan kendisine kâfi derecede maddî ve mânevî kuvvet bulduğu için hayat cengine girmişti. Birçok erkekler meslek hayâtında kadını ciddî telâkkî etmiyorlar. Bunların hâli gâliba tavşan ile kaplumbağa hikâyesindeki tavşanın vaziyetine benzeyecek (2010b: 25).

Kadınların hatırı sayılır bir kısmının kendi ayakları üzerinde durduğunu belirten Erol'a göre; kadınlar, meslek hayatında zamanla erkekleri geride bırakacak kadar ciddi bir ilerleme göstermektedir. Kadının toplum hayatında gittikçe nüfuz kazanması ve etkin görevler üstlenmesi Erol'un önem verdiği meselelerin başında gelmektedir. Öyle ki yazar, kadınlar hakkında olumsuz görüşleriyle ünlenen filozofun yazısını bir taraftan Türk okurlarına tanıtırken diğer yandan kendi görüşlerine yer vererek kadını ötekileştiren fikirlere reddiyesini ortaya koymuştur. Kadınların erkeğin kudret ve nüfuzuna sığınarak kendi kimliğiyle var olamamasını, başkalarına bağımlı ve muhtaç yaşamayı bir kazanım saymasını alaylı bir hicivle eleştirmiştir. Erol 1927 yılında kaleme aldığı "Yine Kadınlara Dâir" adlı yazısında; bütün beynelmil matbuatı takip ettiğini ve "kadın-erkek mevzuu üzerinde kopan münâkaşaların ilmî mâhiyetten çıkıp, kimseye nâfi olmayan bir gürültü hâline girdiğini" belirtmiştir (2010b: 26). Dolayısıyla kadın erkek münasebetleri üzerine birçok faaliyeti takip ettiği anlaşılan Erol için esas olanın, nafi ve çözüme dönük eylemler olduğu anlaşılmaktadır.

Erol'un kadınla ilgili çalışmaları sadece yazı hayatıyla sınırlı kalmamıştır. O, gündelik hayatında da özel gayretleriyle kadının toplumsal alanda daha fazla rol alması için emek sarf etmiştir. "Her hangi bir kurumda veya kuruluşta resmî vazife almadığını gördüğümüz Safiye Erol bir ara Cumhuriyet Halk Partisi'n[in kadın kollarında] çalışmıştır" (Açıkgöz 2002: 16). Üsküdar İmar ve Kültür Derneği üyesi³ olan yazarın bu faaliyetleri onun toplumsal alandaki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

³ Emel Esin 1961-1964 senelerinde Üsküdar İmar ve Kültür Cemiyeti'nde kendisinin de bulunduğunu söylemiştir (Açıkgöz 1981). Ayrıca Erol, "Göçebe Kuşlar" adlı yazısında Üsküdar İmar ve Kültür Derneği Yönetim Kurulu üyesi olduğunu belirtmektedir (2010b: 332).

Ayrıca Erol, 19.04.1961 tarihli *Son Havâdis*'teki "Kongre Dolayısıyla" başlıklı yazısında kendisinin belirttiği gibi Türkiye Kadınlar Dayanışma Birliği mensubu olarak Milletler Arası Kadınlar Konseyi (M.A.K.K.)⁴ üyesi olmuştur. Bu Konseyin 1960 yılında İstanbul'da yapılan toplantısına Türkiye'yi temsilen katılmıştır (2010b: 139; Açıköz 2003: 17). Bu hareket, kadının bir ses sahibi olduğunu gösterme / duyurma çabası olarak okunabilir. Çünkü ses; "psikolojik, toplumsal ve kültürel düzeni anlamaya yönelik yeni bir anahtardır -ilişkiler için önemli bir snav ve psikolojik bir ölçüdür" (Gilligan 2017: 20). Kadının birey olarak varlığının; temsil sahasının doğrulanma işini ve kurduğu tüm bağlarla ilişkisini anlamlandırmaya ve aktarmaya yönelik olarak ses; kadını kendi yapan değerleri ifade etmektedir. Kongrenin nasıl geçtiğine dair bir yazı kaleme alan yazar, bu vesile ile kadının aile ve toplum içindeki rolü / sesi üzerine görüşlerini belirtmiştir. Söz konusu yazıda Erol, tereddütte kalabilecek bir azınlığı tatmin için klasik bir soru olan "Neden milletler arası erkekler birliği diye bir teşekkül yokken kadımların böyle bir teşkilâtı var?" sorusunu cevaplamak istediğini belirtmektedir. Ona göre bunun cevabı "iki kısa kelime" ile açıktır: "Lüzûmu üzerine!" (2010b: 139). Yazının ilerleyen kısmında ise yazar şöyle devam etmektedir:

Erkeğin erkeklik problemi diye bir şey yok ki, onun cins olarak kaderi Âdem babadan bugüne değişmemiş. Bir zamanlar kadının da cins olarak problemi yoktu, sâdece evin ve âilenin malı olduğu devirlerde. Sonra dünya değişti, iktisâdî ve içtimâî şartlar kadını erkekle beraber geçim yükü altına girmeye zorladılar. Evet, kadın nihâyet bâzı memleketlerde kânun önünde erkekle eşitlik ve siyâsî haklar kazandı. Ama bir kânûnun gelenek hâline gelmesi, yâni kuru nazariyeden yürüyerek hayat nesçleri ve lifleri içine işlemesi uzun zaman ister. Yine diyelim ki bu bir gün meselesidir; geri kalmış memleketler de nihâyet dünya gidişâtına katılacak ve hatta kadın hakkı diye bir mefhum bile ortada kalmayacak, insan hakları tümü içinde bütün bu pürçük dâvâlar mutlaka çözümlenmiş olacaktır (2010b: 139-140).

Erol'un "kadının cins olarak problemi" ifadesi, Simone de Beauvoir'ın (1908-1986) *İkinci Cins* adlı eserini ve Schopenhauer'un *Kadınlara Dair* mütalaasında kullandığı bir ifadeyi akla getirmektedir. Schopenhauer'a göre; "Kadınlar her hususta geri kalmış olan "ikinci" cinsi teşkil ederler ki onların zâfiyetini nazar-ı itibâra almak mubahtır" (Erol 2010b: 25)⁵. Erol, filozofun görüşlerine yer verdiği yazısında bu fikirlere katılmadığını belirtmektedir. *İkinci Cins*'in yazım tarihi 1949'dur. Beauvoir söz konusu eserde

⁴ Milletler Arası Kadınlar Konseyi ilk kez 1902'de Washington'da toplanmıştır. Bu tarihten itibaren Birliğin gündeminin ilk maddesini kadınların siyasi hak ve özgürlükleri oluşturmuştur. Berlin, Kopenhag, Amsterdam, Londra, Stockholm, Budapeşte, Cenevre, Roma, Paris kongrenin gerçekleştiği şehirlerdir. Milletlerarası Kadın Kongresi'nin (Uluslararası Kadınlar Birliği) on ikinci kongresi 18-24 Nisan 1935 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmıştır. Kongrenin ev sahibeliğini Türk Kadın Birliği üstlenmiştir. Kongrenin Türkiye'de yapılmasının ardında, Türk kadınının siyasi haklarını elde ettiği yatmaktadır. Birçok ileri Batı ülkesinde kadınların siyasi hakları kısıtlıyken Türkiye'de seçme ve seçilme hakkını elde etmesi, dünya kadın hareketi için örnek gösterilecek bir gelişmedir (Toprak 1994: 9-10).

⁵ Bu ifade Banu Kaynak çevirisinde şöyle geçmektedir: "Onlar, *sexus sequiordurlar* (ikinci cins), birinciye göre her bakımdan daha aşağıda yer alırlar; zayıflıklarından sakınılmalıdır (zayıflıklarına karşı ihtiyatla davranmak gerekir), fakat kadınlara aşırı bir saygı ile davranmak tek kelimeyle komiktir" (Schopenhauer 2014: 102).

kadının Eski çağlardan bu yana *ikinci cins* olarak muamele gördüğünü; evlilik, annelik, çalışma hayatı, ev işi vb. birçok kurum ve işleyişin erkek merkezli olarak ayarlanmasında kadının mağduriyetini dile getirmektedir. Beauvoir'a göre erkeğe verilen yetke, erkeğin aileye dayanan toplum içerisindeki yerinden gelmektedir. Üretici erkek olduğu için bütün bireyleri kapsayan bir geleceğin kurulmasına yardım ederek topluma yeni bir gelecek hazırlayan erkektir ve aşkınlığı temsil etmektedir. Kadın ise insan türünün devamıyla, yuvanın bakımıyla yükümlüdür, yani içkinliğe adanmıştır. *"Oysa her insanî varlık, aynı anda, hem aşkınlık, hem de içkinliktir; kendini aşabilmesi için sürüp gitmesi, geleceğe doğru atılım yapabilmesi için geçmişi kendine mal etmesi gerekir; başkasıyla alışverişte bulunarak varlığını kendi kendine doğrulamak zorundadır."* Beauvoir; evliliğin erkeğe bu alanı açtığını; toplumsal alanda ilerlemeyi tadan erkeğin sıkıldığı zaman bir yuva içerisinde kendini toparlayabildiğini kadınsa, değişmez genelliğiyle yaşamı sürdürmekten, ayakta tutmaktan başka görevi olmadığını dile getirmektedir. *"O, hiç değişmeyen insan türünü sürdürür, kapısını bacasını sınıksız kapadığı yuvanın devamıyla günlerin hep aynı tempoda geçmesini sağlar; ne gelecek, ne de evren üstünde dolaysız yoldan etkili olabilmesine izin vardır; kendini, toplum doğrultusunda, ancak erkek aracılığıyla aşabilir"* (2010: 16). Dolayısıyla özellikle ataerkil bir kültürde ikinci, geri planda olan kadın rolünün, Beauvoir ve Erol için de değişen toplumsal ve ekonomik şartlar itibarıyla düzenlenmesi gerekli, hayati ve insani bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Erkeğin tarihsel süreçteki etkin varlığının Erol'da *"Âdem babadan"*, Beauvoir'da *"Eski çağlardan"* (2010: 17) itibaren başlatılması da feminist duyarlıktaki iki mütefekkirin kadın meselesine bakış tarzında, ortak bir yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Erol, zamanla tüm geri kalmış ülkelerde kadınlara dair sorunların çözüleceğine, hatta kadın hakkı diye bir kavramın kalmayacağına, insan hakları adı altında *"bu pürçük dâvâlar"*ın (2010b: 140) halledileceğine dair inancını dile getirmektedir. Ancak kadınlara dair sorunlar zamanla çözümlenmiş olsa da *"Kadınlık bakımından netîce?"* (2010b: 140) ne olacaktır sorusunu şöyle cevaplandırmaktadır:

Netîce şu ki kadın, kendi ezeli ve ebedî mesleği, zahmeti, mes'ûliyeti olan zevcelik, annelik ve ev kadınlığı üstüne bir erkeğin vazîfelerini de yüklenecektir. Yaratılış itibarıyla birinci ödevinden dışarı çıkamaz; medenî gelişme ve ekonomik durum bakımından ikinci mecbûriyetten kurtulamaz. Şu halde kadın bundan böyle hem kadın hem erkek gibi verimli olmak zorundadır. Böyle bir randımanın altından kalkabilir mi ve nasıl kalkar? Hem içeri hem dışarı dönük fâsilasız çalışma kadının ruh ve beden yapısında çöküntü yapmaz mı; bu çöküntüden doğacak nesillere irsiyet yoluyla nasıl bir tesiri olur? İşte M.A.K.K.'nın ön plana aldığı çalışma sâhalarından biri. (...) Bütün bir ömre bile güç sığdırılan annelik ve dünyânın en ağır külfetlerinden biri olduğu artık ilmen açıklanan ev hizmeti gibi ezeli vecibelerin yanı sıra bir de meslek sâhibi olmak mihnetidir ki kadınlar için cinse mahsus ayrı ne kadar dil ve din ayrılığı da olsa bu müşterek kaderde birbirine bitişerek âdeta başlı başına bir câmia teşkil eden dünya kadınlığını toplu mesâî ve tesânüde sevk etmiştir (2010b: 140).

Günümüzde hala tartışılmakta olan kadın rollerinin ataerkil yapının dikte ettiği şekilde ev hanımlığı, annelik rolleriyle sınırlı kalınmayacağını ifadesi; feminist düşüncenin de temelinde olan kadının erkekler gibi eşit muamele görme hakkını ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden düzenlenmesi gereğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Erol ağır bir iş yükü olan ev işinin, iş bölümü ile yapılması gerektiğini düşünmektedir. M.A.K.K.'deki bazı delegelerin, umumi eğitimde erkeklerle ev hizmeti ve çocuk bakımı öğretilmesi ve erkeklerin küçük yaşta alıştırılarak aile vazifelerinde kadına yardımcı olarak terbiye edilmesi lüzumundan bahsettiklerini ifade etmektedir. Bu görüşlere katıldığını; *"Bâzı babacan tiplerimizi göz önüne getirdim, onları çocuk bezi yıkar, yâhut dolma dürer vaziyette görmeye muvaffak olmayarak güldüm. Ama düşündüm ki, "zarûretler en büyük terbiyecidir" ve bende gülme kalmadı."* (2010b: 142) şeklinde ironik ve mizahi bir üslupla dile getirmektedir. *"En temel anlamıyla, faaliyetlerden, insanlardan ve malzemeden anlamlı örüntüler oluşturarak, yakın çevrede düzen sağlayıp sürdürmekle ilişkili"* (Davidoff 2012: 147) olan ev işi; fiziksel, psikolojik, toplumsal, ekonomik boyutları olan (Davidoff 2012: 144) ve tarihsel süreç içerisinde genellikle kadınların sorumlu olarak görüldüğü bir alandır.⁶ Erol da bu işin sadece kadına dayatılmasına ve düzeni sağlamakla vazifeli olarak sadece kadının sorumlu tutulmasına eleştiri getirmekte; bir nevi ev işinin hep / her zaman kadının yapacağına dair rasyonelleştirmeyi reddetmektedir. Dolayısıyla M.A.K.K. ve Erol'un çabasının feminizmin tanımında olduğu gibi *"tek taraflı bir önerme üzerine kurulu kurumların yeniden yapılandırılması için, bilinç düzeyini yükseltme"* (Eliuz 2011: 222) olduğu anlaşılmaktadır.

Erol'un M.A.K.K. hakkındaki görüşleri, onun için kadına ve kadınlığa has özelliklerin neler olduğu, neler olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ona göre;

1888'de Washington'da kurulan ve bugün dünyânın milletler arası teşekküllerinin en eskilerinden biri olan konseyin rûhunu tam mânâsıyla "hanımlık ve kadınlık" vasıflarında gördüm. En küçük bir çığırktan edâya en belirsiz bir parantize bile rastlamadım. Kadınlığa has sükûnet, temkin, alçak gönüllülük, barışçılık, aynı zamanda kendi şahsiyetinden haberli olmak ve hakkını istemek, kısaca tam kendi ağırlığıyla ne fazla ne eksik terâziye oturtmak şiarı, kongremizin maddî ve mânevî iklimini teşkil etti (2010b: 141).

Bu tanımlamalar, Erol'a göre kadın nasıl olmalıdır sorusuna belirginlik kazandırmaktadır. Onun için kadınlığın belli bir çaba, dikkat ve niyetin eseri olduğu *"hanımlık ve kadınlık"* şeklinde tırnak içine aldığı sözcüklerle anlaşılmaktadır. Böylelikle öne çıkan kadın imgesinin zihinsel ve ruhsal anlamda olgun nitelikler taşıması gerektiği fark edilir. "Kendini bil" ikazı gereğince kendi şahsiyetinden haberli olma da kendiliği gerçekleştirmeye dönük, farkındalığa eriştirici bir mahiyet arz etmektedir. Hakkını istemek ise özellikle Batı'da gelişmekte olan feminist hareketlerin

⁶ Ev işini İngiltere'deki tarihsel süreci bağlamında inceleyen Leonore Davidoff'a göre; *"Kamu alanındaki tutumlarda görülen bazı değişimlere rağmen, günümüzde aile üyelerine hizmet etmekten, onları tozun, atıkların kirletmesinden ve düzensizlikten korumaktan, çiğ olanı pişmiş hale getirmekten ve 'küçük vahşileri' uyar erişkinlere dönüştürmekten esas olarak sorumlu tutulan hâlâ kadınlardır"* (2012: 186).

motivasyonunu hatırlatmaktadır. Çünkü buna göre "bağımlılığı içe işlemiş olan" (Beauvoir 2010: 109) kadın "kendi varlığına yaslanarak" (Beauvoir 2010: 109) temel haklarının bilincine varmalı ve bunları talep etmelidir. Kadının toplum içinde daha etkin ve aktif olması; kadın hakları için edilen mücadele örneği yazarın da takdir ettiği durumların başında gelmektedir.

Ayrıca Erol'un kadınlık, hanımlık ifadeleri Türk toplumunun belirlediği ideal kadın tipini de işaret etmektedir. Erol'un örnek olarak gösterdiği kadın kimliğinin; kadınlığa has sükûnet, temkin, alçak gönüllülük, barışçılık gibi özelliklerden teşkil etmesi üzerinde durulabilir. Alçak gönüllük ve barışçılık ifadeleri; Carol Gilligan'ın genel olarak kadınlarda daha yaygın olarak tespit ettiği bakım etiğinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kadın kimliğinin oluşumunda başkalarıyla kurulan ilişkilerin esaslı rol oynadığı göz önüne getirildiğinde (2017: 58) alçak gönüllülük ve barışçılığın ilişki düzlemindeki yeri ve kadını tanımlayan niteliklerden olma nedeni daha iyi anlaşılabilir. "Kadınlığa has sükûnet" ifadesi ise ataerkil yapının ürettiği kadın algısını düşündürmektedir. Çünkü suskunluğun kadına has bir özellik hatta *erdem* olarak görülmesi bu toplum tipinin düşünsel bir yansıması olarak okunabilir. Fatmagül Berktaş; Cumhuriyet'in resmi ideolojisinin kadınların kamusal alana çıkmasını, meslek sahibi olarak çalışma hayatında yer almasını desteklemesine rağmen, dönemin kadın algısında hala gelenekselci kalıp ile modernleşmeci kalıp arasında toplumsal cinsiyet rolleri açısından ciddi bir farklılık olmadığını belirtmektedir. Çünkü "yeni kadın"ın da en belirgin meziyeti, fedâkarlığı ve feragatiydi (2012b: 108). Erol'un kadına "hanımlık", "sükûnet", "alçak gönüllülük", "barışçılık" gibi sıfatları ve başka bir yazıda da "yumuşak başlılığı" (2013: 36) yakıştırması bu bağlamda değerlendirilebilir. Uluslararası sahada önemli çalışmalara imza atan, üstelik kendi hakkı için mücadele veren kadının bunu yapış tarzının belirlenmesi, modernleşen Türk toplumunun zihninde oluşturulan ideal kadın imgesiyle ilgili olabilir.

Erol, verdiği bir röportajda Türk kadını "İyi... Tam değil fakat iyi." olarak bulmaktadır (Kandemir 1949: 5). Günümüz erkekleri konusunda da "Nafile, 'geç'.. der gibi elini salladıktan sonra "Böyle buluyorum amma kabahatli bulmuyorum... Erkekler bugün zarûretlerin ilcasıyla iyi bir durumda değillerdir. Müşkül bir durumdadırlar. Kendini henüz bulamamıştır, içtimai ve ferdi benliğini tamamiyle müdrük değildir. Kadın daha iyidir. Lâkin bu bir geçittir. Düzelir" (Kandemir 1949: 5) demektedir. Bu değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere Cumhuriyet dönemi aydınlarından olan Erol, kadının modernleşme sürecindeki yerini, erkekte daha iyi bulmakla beraber gelişmeye müsait görmektedir. Dolayısıyla yazarın hem evrensel hem de içinde bulunduğu toplumsal şartlar itibarıyla kadını bütünlüklü şekilde değerlendirdiği, özellikle Türk kadınının mevcut şartları üzerinde önemle durduğu anlaşılır.

2. İÇ'TEN DIŞ'A DOĞRU BİR FORMASYON: KADIN GİYİMİ VE EDEP

Batılılaşan bir Doğu toplumunda kadının giyimi de önemli bir sorundur. Geleneksel, İslami ve modern giyim arasında neyin olması gerektiği fikri; sosyolojik, dinî, coğrafi, etik, iktisadi vb. birçok etkenden bağımsız değildir. Erol'un Türk kadınının giyimine yönelik bakış açısında daha ziyade pratiğin / kullanışlılığın, sadeliğin ve ağır başlılığın yansıdığı bir kıyafet tarzı kendine yer bulmaktadır. Kadın giyimini etik ölçütler üzerinden yorumlayan Erol'un bu görüşünde *edep* kavramının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Yazar, "Karışık Problem" adlı yazısında şöyle demektedir:

Kadınları Nijerya'daki, Pakistan'daki hanımlar gibi giydirmek, Türk kadınına özel edepli bir kılık bulmak düşünceye gelince; aziz efendim, zaman yürüyor, bizlere değil berâber yürümek, hatta ileride yürümek gerekirdi. Eminönü, Karaköy gibi trafik kaoslarını gözümün önüne geliyorsa da o ecel geçitlerinden keklük gibi sekerken ipeklî "sarı"nin eteklerini nasıl toplayıp nereye sıyracağını şaşırıyorum. Hem kadına iç formasyonu veremedikten sonra dış formayı değiştirdiğiniz neye yarar? Avrupa plâjları gördüm. Asrı Venüsler edebi hiç incitmiyordu. Anadolu köyleri gördüm, yolcu otobüsü geçerken kadınlar arkalarını dönüp hendek kenarına çömeliyorlardı, resmen müstehcendi. (...) Yalnız biz Türkler değil, bütün dünya büyük bir medeniyet inkılabının eşliğindedir. İleri bir kültür bugünün insanlarına Tanrı armağanı aşkı verimli kılamadıkları için şaşacak ve acıyacaktır (2010b: 402).

Yazar, bir erkek okuyucusunun "mâruz kal[ınan] baştan çıkarmalar" (2010b: 400) karşısında sunduğu çözümün faydasız olduğunu sunduğu örneklerle dile getirmekte; ilim, kültür, medeniyet gibi sahalarda ilerleme gayretinin kişinin ana gündemi olması gerektiğini savunmaktadır. Bir okuyucusuna hitaben bu sözleri yazan Erol, esasen *edep* kavramına dikkat çekmektedir. Erol'a göre *edep*; "Teyakkuz, sabır ve hak tevâzünü dediğimiz etik elemanların estetik sâhada şekil bulmasıdır" (2012: 317). Hocası Ken'an Rifâi'nin kendisine "Edep tâcını başına giy, istediğin yere git." (2012: 317) sözlerine yer veren Erol, *Çölde Biten Rahmet Ağacı*'nda da aynı sözlere gönderme yapmakta; bir nevi Hocasının cümlesini şerh etmektedir. "Bence İslâmiyet'in en muhteşem cephesi mânevî estetik, edeptir, denebilir. Fakat geniş muhitlerde edep anlayışının pek kısır kalmış olduğunu görüyorum. Mahcup ve itaatli tavır takınmayı bir "edep" sayıyorlar. Beni sarmıyor." diyen Erol'a göre; "Edep tâcını başımdan düşürmeden cüretkâr ve serkeş olabilirim, yeter ki temizlik ve güzellik kültüründe köklenmiş bulunayım" (2013: 99). Bu ifadelerden güzel hasletlerin, ahlaki değerlerin kişiyle bütünleşerek tüm davranışlara yansıyan bir hâl olması gerektiği, utangaç ya da itaatli görünmenin edebî anlam alanına girmediği, esas değerlerin dürüstlük ve sahicilik olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Erol, bilinç ve farkındalık hâlini önemsemektedir. İrade olmadan ahlaki davranışın olmayacağını (2015: 15) dile getiren Kenan Gürsoy'a göre "ahlâk kişisi bilinçlidir. O, bir otomat varlık değildir. Dıştakini ve kendisini, dıştaki ve kendisi olarak fark eden bir farkındalık halindedir" (2015: 11). Dolayısıyla "neyi niçin yaptığını bilen bir" (Gürsoy 2015: 11) irade ile hareket eden "ahlâki özne bir edep ve ölçülülük içinden kendini inşa" (Dinçer 2016: 186) edecektir. Çünkü ahlaki davranış "seçilerek, bilerek, özgürce, sorumluluğu üzerine alınarak

gerçekleştirilen bir davranış"tır (Gürsoy 2015: 15).⁷ Erol için kişinin bir şahsiyet varlığı olarak yapıp etmelerinin sorumluluğuna varması, nefsinde ahlaki olanı içselleştirerek edep ölçüsünde hareket etmesi ve teyakkuz / uyanık olan bir bilinçle değerler alanına yönelim hâlinde bulunması zaruri / değerli bir süreç ve yolculuktur.

Erol'un yazılarında kadının tesettür meselesinin edep çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. "Etik esaslar, devirlere göre "intérprété" edilir yâni bunlardan çeşitli estetik versiyonlar çıkarılır." (2012: 318) diyen Erol'a göre; yakın zamanlara kadar kadının iffeti çarşaf ve peçe ile ifade edilirdi; bugün tesettürün muadili ise; dünya modasını inkâr etmeksizin, göze çarpmak ve tahrik etmek gibi sefil maksatlardan münezze olarak, edepli kılıkta gezmektir. "Bugünün kadını çarşaf diye kendi şahsiyetine bürünür, peçe diye kendi vakârını yüzüne çeker." (2012: 318) diyen Erol'un hâlde setri öne çıkardığı anlaşılmalıdır. Sağlam bir şahsiyet ve vakarın kişiyi esas koruyucu rolüne dikkat çekmektedir. Dünya modasını inkâr etmemek ise; moda'yı günü gününe takip etmek ve süreklilik olarak ona uymak anlamında kullanılmamıştır. Bu, sıra dışı bir kılıkta gezmek ve var olan, yaygın giyim şekline, dikkat uyandırma niyetinden uzak olarak riayet etmek demektir. Çünkü Erol, moda gibi geçicilik ve tatminsizlik üzerine kurulu cereyanları zararlı bulmaktadır. "Moda ve Ahlâk" yazısında moda hakkında "ne sebepten çıkar, niçin kâh uzun kâh kısa sürer, sonra değişir? (...) Kitle psikolojisinin karanlık dip köşesinde gizlenmiş iç güdülerin bir takım çapraşık manevralarından doğmuşa benzer modalar. Âdeta hâmile kadınların aş yermesini hatırlatır mânâsız isteksizlikler, mânâsızdan da münâsebetiz istekler." (2010b: 380) demektedir. İstikrarsızlık ve tüketim üzerine kurulu anlayış, Erol'un kâmil insan anlayışına da aykırıdır. O anlatılarında da öne çıkardığı şekilde kişinin dış formasyonu ile değil, iç formasyonu ile ilgilenmektedir. Manevi tatminin sağlanması ve mutmain bir ruh hâlinin istikrarı kıymet verdiği meselelerin başında gelmektedir.

Erol'un özellikle dış görüntü açısından fikirlerinde Batı'dan aldığı eğitimin etkisi aranabilir. Çünkü çarşaf yerine daha kullanışlı bir giyim tarzında, Batılı bir düşünce biçimi olan pozitivizm merkezli faydacılığın özelliği düşülebilir. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin getirdiği değerlerin başında kadını toplum hayatına daha fazla dâhil etme çabası vardır. Cumhuriyet'in getirdiği değerler ile geleneği dönüştürme ve kadın

⁷ Gürsoy felsefesinde ve Erol'un fikrî dünyasında içkin ögenin önemi vurgulanmakla beraber aşkın öge de vazgeçilmezdir. Gürsoy'a göre; ahlâki alanda "Bir tarafta kendini bilinçle temellendiren, özgürlük ve sorumluluk hâli var, bir ahlâk kişisi var. Diğer tarafta da kendisine doğru yönelinen bir ödev, bir değer var." Sadece ödev, norm ve değer olduğu ama özgür bir kişiliğin olmadığı durumda ahlâkîlik yoktur. Yani içkin ögenin sıfırlandığı aşkın ögenin mutlaklaştırıldığı durumda ahlâkîlikten bahsedilemez. Çünkü orada ahlaki özne yoktur. Sadece ahlâki özne varsa, fakat aşkın öge sıfırlanmış ise, burada da ahlâkîlik yoktur. Dolayısıyla "iki şeye mutlak mânâda ihtiyacımız var. Biri, değerler ve ödevler alanı, diğeri de özgür ve bilinçli bir sorumluluk anlamında ahlâk kişisinin kendisinin alanı" (2015: 13). Erol'da ahlaki olanda aşkınlığın gerekliliği; "Edepli olmak tam mânâsıyla temiz, hak bilir, gayretli ve fedâkâr olmak, içten ve dıştan özenerek kuvvette güzellikte ideale ulaşma yolunda şaşmadan uygun bâzı faziletlerden aldığına göre, Türk'ün, İslâmiyet'le mayalanmış varlığı da edep kaynağından beslenir." (2010b: 206) sözlerinden de anlaşılabilir. Çünkü o, kişinin iradesini, sorumluluğunu, bilinç düzeyini öne çıkarmakla beraber aşkın olanı da edep kavramı çerçevesinde ahlak anlayışına dâhil etmektedir. Edep; İslami ve tasavvufi bir kavramdır. Kişiyi değerler alanını işaret etmekle beraber onun iç dünyasını da tanzim eder.

açısından daha uygulanabilir kılma çabası söz konusudur. Bu nedenle Cumhuriyet sonrası yenilikçi hareketler atılım merkezlidir. Safiye Erol bir anlamda bu yeniliklerin kadın kısmında durarak daha dışa dönük, aktif, kimlik sahibi kadının toplum içinde 'insan' olmaktan kaynaklı doğal haklarının korunmasını istemekte ve giyimden, ev işine kadar mevcut durumlarının iyileştirilmesinden yana olmaktadır.⁸

3. ANNE OLARAK KADIN, AİLE VE İSLAMİYET'TE KADIN

Ev hanımı olmak, evinde oturmak, ev işi yapmak, eşine hizmet etmek gibi sonradan verilen ve bir yazgı hâline gelen ritüeller bir kadının istencine bağlı olarak değişebilir. Ancak annelik biyolojik bir yazgıdır ve seçip seçmeme şansı anne olup olmama ihtimalini belirlerken; anneliği yine kadın(lığ)ın doğal sınırlarında tutmaya devam eder. İnsanlığın en köklü bilinçdışı birimlerinden birini oluşturan anne; psikoloji ve psikanalizin en önemli inceleme nesnelerinden biridir. Jung anne arketipinin özelliklerinin "*annelik*" ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Annenin aydınlık ve karanlık yönlerini belirten Jung'a göre bu olumlu özellikler; "*dişinin sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki*"dir (2012: 22). Erol için annenin karşılık geldiği anlam değerine bakıldığında, bilgelik ve ruhsal yücelik kaynağı; bakıp büyüten, gelecek nesle şekil veren iyi anne arketipinin özelliklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Hacer'in anlatıldığı tefrikada onun çöle atılmakla "*yuvadan, kocadan, çocuğunu selâmette büyütmek emniyetinden mahrum kal*"dığını belirten Erol, "*erkeğin kahramanlığı bir çeşit, kadınınki başka çeşit*" diyerek kadının tarihteki yapıcı rolüne yer vermektedir. Buna göre; "*Erkek çığır açar, devlet kurar, kitleleri idâre eder, kadın, gelecek kuşakları kalıba döker*" (2013: 19). Bu ayırım, kadını hane içinde çocuk bakımıyla sınırlayan ve onu sadece doğanın alanına hapseden bir bakış açısı olarak değerlendirilmemelidir. Yazar, kadını "*salt bir taşıyıcıya; erkeğin canlı tohumunu barındırıp besleyen cansız toprağa indirge*"mediği (Berktaş 2012a: 10) gibi onu "*tarihin yapımına etkin olarak katılan özne*" (Berktaş 2012b: 21) olarak tasavvur etmiştir. Çünkü kadının gelecek kuşakları kalıba dökmesi, uygarlığın inşasında kadına esas bir mevki yüklemektedir. Geleceğin inşasında etkin ve birincil rolü olan kadının rolünün "*kahramanlık*" olarak adlandırılması da anneliğe yüklenen anlam değerini ortaya koymaktadır.

Kadın ve aile birbiriyle ilişkili konulardır. Aileye hangi cihetten önemin verildiği, kadının da söz konusu müessesede pozisyonunun belirlenmesi açısından önemlidir. Evlilik, annelik, boşanma, cinsellik, ev işi gibi birçok mesele bu konu çerçevesinde kendine yoğunlukla yer bulmaktadır. Erol, aile kavramını ele alırken cemiyetin

⁸ Erol anlatılarında kadının sosyal hayat içerisindeki rolünün ne kadar etkin olduğu hatırlanabilir. Anlatılarda merkezi kişi hüviyetindeki kadının muhakkak eğitimli veyahut meslek sahibi olduğu, yurt dışında okuduğu ya da öğrenim için Avrupa ülkelerine gönderildiği (tıpkı Erol gibi) ve toplumda faal rolleri olduğu; toplum için fayda düsturunu bir prensip olarak hayatının merkezine yerleştirdiği görülmektedir.

huzuru ve şehvetin kontrol zarureti üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda sosyolojik tespitlerde bulunarak genel ahlak meselesini şöyle hülâsa etmektedir:

İnsanlıkta ilk cinâyet. Hâbil-Kâbil rivâyeti, cinsî ihtiras motifine dayanır ve alınması gereken ilk tedbirin seksüel istekleri bir düzene sokmak, bir disipline bağlamak olduğunu ispat eder. Bu tedbir, sosyal hayâtın temelidir, nitekim anayasamız, devletin âileye dayandığını açıklar. Bütün kânunlar her şeyden evvel âile müessesesini korumak endîşesi üzerine binâ edilmiştir. Yalnız ne var, siyâsî inkılâplarla devlet kendisi istihâleler geçirir, sosyal orantılar modern ölçülere ayarlanırken âile müessesesi, semâvî dinler üslûbunda nasıl binâ edilmişse öylece kaldı. Modern âile diye bir şey yoktur, varsa eğer âile değildir, başka türlü bir organizmadır. Âile, beşeriyete çok pahalıya mâlolan öyle bir şaheserdir ki uzay açan atom çağında bile onun kılma dokunulamıyor (2010b: 400-401).

Cinsel isteklerin bir düzene sokularak aile birliğinin sağlanması, toplumsal yapının kurulmasında kişiler arası rollerin belirlenme biçimi, Sigmund Freud'un uygarlık konusundaki görüşlerini akla getirmektedir. Freud'a göre; "Uygarlık açısından, cinsel yaşamın kısıtlanması eğilimi, uygarlık çevresinin genişletilmesi eğilimi kadar açıktır. Daha ilk uygarlık aşaması olan totemizmde, cinsel nesne seçimindeki ensest yasağı, insan cinsel yaşamının tarih boyunca maruz kalmış olduğu en esaslı sakatlanmayı beraberinde getirmiştir" (2011: 47).⁹ Erol'un cinsel arzuların bastırılmasıyla meydana gelen ruhsal bozukluğu Freud gibi "sakatlanmak" şeklindeki ifadesi, ayrıca seksüel istekler nedeniyle çatışma yaşayan bireyin birtakım komplekslere maruz kaldığının izahı, doğrudan Freud'un görüşlerine yapılan göndermelerdir. Psikanalitik terimler üzerinden açıklamalarına devam eden yazar, yüzyıllardır aile yapısına dokunulmama nedenini şöyle açıklamaktadır:

Bin bir sosyal yardım kaynağı işletmeye açılma yine âilenin yokluğunu gideremez de ondan. Her nîmetin bir külfeti olduğu gibi cinsî isteklerin de pek sıkı bir zapt ü rapt altına alınması menfî neticeler getirmedi değil, tez elden kompleksler rofulmanlar boy verdi, şu meşhur Ödip, içdiş, daha bilmem ne kompleksleri. İnsanlar cemiyeti olarak selâmeti bulmak uğruna fert olarak yer yer ruhtan sakatlandılar, sâfiyetlerini kaybettiler, riyâcî oldular ve hayâtiyet bakımından zayıf düştüler. Zira müstebit tabiat da kendini fazla târiz ettirmez, fenâ çarpar, mitoloji tanrıları gibi kendini inkâr eden silkel silkel, zavallı bir karikatür hâlinde yere patlatır. İslâmiyet bu dâvâyâ âhenkli çözüm getirmişti. Şehvet, İslâmiyetin ilk kuruluşunda asla ayıplanmazdı, hatta yokluğu bir hastalık ve anormallik sayılırdı, fakat başıboş bırakılmaması şart koşulurdu. Gençler erken evlendirilirdi. Boşanma kolaydı. Hâsılı dînimiz cemiyet- tabiat sentezini başarmıştı. Sonraları sistem bulandı. Dünyâ bir çilehânedir dediler; gülmek günah, sevinmek günah, yan baktın

⁹ Alıntının devamında Freud şunları demektedir:

"Tabu, yasa ve âdetler ile, hem erkekleri hem kadınları etkileyen yeni kısıtlamalar getirilmiştir. Bütün uygarlıklar bu alanda aynı derecede ileri gitmez; toplumun ekonomik yapısı kalan cinsel özgürlüğün miktarını da etkiler. Burada uygarlığın, kendi kullanımı için cinsellikten büyük miktarda ruhsal enerji çekip alması gerektiğinden, ekonomik zorunluluğun gerektirdiği şekilde hareket ettiğini biliyoruz. Uygarlığın cinsellik karşısındaki bu tavırı, bir diğerini sömürsü altına almış bir kabile ya da toplum katmanının tavır gibidir. Ezilenlerin ayaklanmasından duyulan endişe en sıkı tedbirlerin alınmasına yol açar" (2011: 47).

günah, şaşı baktın günah dediler. Böyle bir keşiş atmosferi içinde üç zümre belirdi: riyakâr sünepeler, dik kafalı âsîler, sinik sefihler (2010b: 401).

Erol, modern çağda özellikle adı konulan komplekslerin çözümünde ve cinsel arzuların bastırılmasıyla kişinin türlü sorunlarla karşılaşma ihtimalinin önüne geçmede asrısaaadet uygulamalarını örnek göstermektedir. Bir nevi uygarlığın dayatmasıyla engellenen dürtülerin meşru düzlemde ve uygun koşullarda kendini var kılma gerekliliği söz konusudur. Bu da yazara göre ancak İslami olanı uygulamakla mümkündür. Ayrıca cinselliği fitratın tabii bir sonucu olarak gören Erol; "Aşk Arifesi" adlı yazısında "Cismânî arzu "müthiş bir kötülüktür" fikrine katılmam. Madde ve tabiat seviyesidir, normal bir hak hatta bir boyun borcudur. Ancak Eflâtun'un dediği gibi "Kendiliğinden ne güzel ne çirkindir. Yüksek bir şekilde sevmek bilindiği takdirde güzel, utanma verecek sûrette sevilirse çirkindir." (2010b: 318) demektir. Erol için âşığın "cisimle tatmin oluşu geçici bir durak" olmakla beraber (2010b: 325) bu doğal güdünün inkârı ve sürekli olarak bastırılması durumu, "ruhtan sakatlan"ma, "sâfiyet"i "kaybet"me, "riyâcı ol"ma, "hayâtiyet bakımından zayıf düş"me tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunların çözümünde ise İslamiyet'in ilk dönemlerinde olduğu gibi şehvetin ayıplanması yerine başıboş bırakılmaması; erken evlendirilme, kolay boşanma gibi imkânların sağlanması gerekmektedir.

Erol'un *Çölde Biten Rahmet Ağacı* adıyla bir araya getirilen yazıları; 04.01.1962 - 03.02.1962 tarihleri arasında bir ay süreyle *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilmiştir. Peygamberlerin hayatlarından belli bölümlere değinilen eserde kadının yer alış biçimi dikkat çekicidir. Özellikle Peygamber eşlerinin anlatıldığı kısımlarda kadın odaklı tasvir ve tahlilin yoğunlaşması, kadını duyarlığın hem konu hem de üslup açısından belirginlik kazanmasını sağlamıştır. Örneğin "Ezelden Sâdik Olanlar"da anlatıcı; Hz. Hatice'yi üçüncü tekil şahıs üzerinden değil; üçüncü çoğul iyelik ekiyle "Hatice Annemiz" olarak sahiplenmiş ve daha yakın bir konum üzerinden onu tasvir etmiştir. Onun "Sahrâ'da bir kervanın yanı sıra hızlı yürüyen yolcuya gözünü kapır" diktan sonraki hissedişlerini; "Kendi kalbinin o adımların vezniyle attığını sezdi. Yolcunun yüzünü bile seçememişti uzaktan. Neler olduğunu o anda kendi bile anlamamıştı ama olan olmuştu, Hatice Annemiz öte tarafa kaynamış gitti. Can cana bağlandı." (2013: 61) şeklinde anlatmıştır. Projeksiyonun kadın üzerinden tutulması; kadının ilgi alanına giren durumların ve özellikle duygusal değerlerin anlatıya dâhil olmasını sağlamaktadır. Ayrıca Erol'un peygamberlerin eşlerini, annelerini anlatırken günümüz kadınının sorunlarına ışık tutması yüzyıllar arasındaki mesafeleri kadın merkezinde eritmekte, kadına daha evrensel bir yaklaşım tarzını ortaya koymaktadır.

Mehmet Çavuşoğlu; Erol'un "peygamber anneleri"ni yazmak gibi bir tasavvuru olduğunu söylemiştir. "Bir Budha'nın, bir Hazret-i İsa'nın, bir Hazret-i Mûsâ'nın, bir de Hazret-i Peygamber'in annelerini..." (Açıkgöz 1984; Açıkgöz 2002: 21) yazma arzusunda olan Erol'un bu düşüncesinde de kadın merkezli bir anlatım gerçekleştirme söz konusudur. *Çölde Biten Rahmet Ağacı* kadını, İslami çizgide anlamak bakımından

önemlidir. Erol'a göre; "Ama ister Âmine Hâtun ister Hatice anamız olsun şurası muhakkak ki, ilk mümin olmak saâdeti kadındır. Resûlullah derecesinde kadını anlayan, seven, ona karşı müriüvvetli ve hürmetli olan bir dehâyı yeryüzü bir daha görmedi" (2013: 35). Erol'un bu ifadelerinin geçtiği yer dokuzuncu tefrika olup başlığı "Kadınlar"dır. Bu tefrikada kadının sorunlarının çözümünde İslami yaşayışın önemi belirtilmekte, Kur'an-ı Kerim'den ayetler delil olarak gösterilerek özellikle erkekler uyarılmaktadır. Nisâ suresi 34'teki "Erkekler kadınların koruyucusudurlar. Çünkü Allah onları üstün kılmıştır. Zira onlar mallarından sarf ederler. İyi kadınlar itâat edicidir." (2013: 35) cümlelerini alıntılaman Erol, "Ne yazık içtihat kapıları kapanmış. Belki günün birinde Hak erenlerden bir müçtehit gelir ve yukarıdaki âyetlere şöyle bir tefsir verir." (2013: 35) diyerek kendi tefsirine yer vermiş ve günümüz erkeğinin kadına muamelesini şöyle örneklendirmiştir:

"Kadınla erkeğin münâsebeti, Tanrı buyruğu ile değışe değışe deveran eden sosyal, politik ve ekonomik şartlara göre iki cins arasında en sağlam uzlaşmayı temin edecek tarzda ayarlanmalı; her hâl ü kârda erkek civanmertlikle kadın yumuşak başlılığı ile hareket etmelidir". Zihnimde türlü şeyler kurmaya mecbur kalıyorum, çünkü zamânımızın tablosu şudur: Erkek kadına diyor ki: "Ben seni besleyemem, hayat müşterek, sen de çalış, eve para getir. -Peki. -Akşamları işten dönünce ortalığı temizle, yemek pişir, ütü yap.. -Peki. -Aman çocukları ihmal etme sakın, küçük öksürüyor, büyük de gâliba okuldan kırık not getirecek. Sen bunun derslerini kontrol etmiyor musun, Allahaşkına?.. -Peki. -Bana bak, ben erkeğim, bana âhiret suali sorma. İstersem şer'î nikâhla senin üstüne ortak getiririm, âyet-i kerîme var.. Erricâlü kavvâmün..." vs (2013: 35-36).

Erol, kendi tefsiri olan ilk cümlesinde kadınla erkeğin arasındaki ilişkinin bir düzene oturması için bir teklifte bulunmaktadır: Tanrı'nın emri ve sosyal, politik, ekonomik şartlara göre iki cins arasında en sağlam uzlaşmaya varılması. Burada ölçüt erkeğin mert, yüce gönüllü kadının da yumuşak başlı, uysal davranmasıdır. Dolayısıyla hem dinî hükümler önemsenmekte hem de çağa uygun düzenlemelere açık olunması gereği belirtilmektedir. 1962'de kaleme alınan metin günümüze de ayna tutmakta ve çalışma zaruretinde olan kadının aynı zamanda ev işi, çocuk ve eş arasında sıkışmış rollerini akla getirmektedir. Yazar, sosyal ve ekonomik şartların etkisiyle toplum hayatında etkin vazifeler yüklenen kadının konumunda gelişen değışmelere karşın ev içi vazifelerinin eski düzene göre devam etmiş olmasını insaf sınırları dışında görmekte ve erkeklere hitaben şöyle demektedir:

Olmadığı ağalar... Ben sizin müslümanlığınızdan bir şey anlamadım, kusurda kalmayın süre-i Nisâ 19: "Aldığımız kadından hoşlanmadımsa bile onunla güzel geçinin. Belki Allah sizin nefret ettiğiniz bir şeyi hayırla doldurmuştur."

Nisâ 21: "Boşadığınız kadından, evvelce ona vermiş olduğunuz malı zinhar geri almaya kalkmayın. Nasıl alabilirsiniz ki, siz onunla bir vücut olmuş, gönülden gönüle alıp vermişsiniz." (...)

Çok şey var söyleyecek. Resûlullah erkek için zevcelerine eşit muâmele yapmak husûsunda kendilerine güvendikleri taktirde dört kadına kadar izin vermişti. Kadın ise asla aynı zamanda iki erkeğin olamazdı. Bu noktada zannederim sâdece doğacak çocuğun nesebi garantisini değil, kadının kendine has nezâketi de gözetilmmişti. Eğer dünya kadınları

Resûlullah'ın kadınlık şiiiriyetini ve analık devletini nasıl teşhis etmiş olduğunu bilselerdi her şeyi bırakır onun sevâsına düşerlerdi (2013: 36-37).

Erol ayet ve hadisler üzerinden, İslami emirlere layığınca uyulduğu takdirde kadınların zulme maruz kalmayacağını düşünmektedir. Erol'un İslam'da kadınların çok eşli olmaması durumunu sadece doğacak çocukların neseplerinin karışmaması lüzumu üzerinden değil "*kadının kendine has nezâketi*" çerçevesinde yorumlaması, kadına gösterilmesini arzu ettiği ihtimam nedeniyledir. Bu hassasiyet Erol'un kadınları değerlendirme biçiminde belirgindir. Onun "*Olmadı ağalar...*" ifadesi; üç noktanın tesiriyle de gerçekleşen uzatma ile sitem ve meydan okuma anlamlarını içermektedir. Böylelikle Erol erkeklerin kadınlara karşı daha nazik ve vicdanlı olması gerektiğini bir ihtarla belirtmiş olmaktadır. Hz. Muhammed'in duyarlılığının dile getirilme nedeni ise İslam'da kadına gösterilen muamelenin esasında nasıl olduğunu örnek bir şahsiyet üzerinden ifade etme amacıyladır. Böylelikle aile kavramına gösterilen ihtimamın kadın meselesinden ayrı değerlendirilemeyeceği görülmektedir.

Erol, yazılarında birçok defa Hz. Muhammed'in örnek karakterine vurgu yapmaktadır. İdeal evliliğin gerçekleşmesinde kadının muhatabında Peygamberin vasıflarına benzer özellikler bulmasının etkili olduğunu söylemektedir. Ona göre; "*Sâdece nüfus kayıtları ile değil hakikaten ruhları ile müslüman olan kadınlar bilerek veya bilmeyerek eşlerinde Peygamberimiz(in) vasıflarının izlerini ararlar, buldukları nispette mesut, bulamadıkları nispette bedbaht olurlar. O vasıflardan nişâne taşımayan birinin eline düşmüş bir kadın kazâya uğramış sayılır.*" Bu durumda kadın "*Her ne pahasına olursa olsun kendisini koparıp geri almaya mecburdur*" (2013: 48). Dolayısıyla Erol; İslami yaşayış ile ideal evlilik arasında bir ilişki kurmakta; inanan bir kadının ilişkisinde "*mesut*" ya da "*bedbaht*" olma durumunu bu ölçüt üzerinden değerlendirmektedir. Bu anlamda erkekleri de uyarmakta ve onlara; "*Müslüman erkekleri de Peygamberimizin vasıflarını kendi özlğinde mertçe kahramanca gerçekleştirmenin ulvî mahkûmiyeti altındadırlar. Bu kânun İslâm âleminde dünyalar durdukça değişmez.*" (2013: 48-49) demektedir. Böylelikle Erol'un yazılarında iki yönlü bir karakter iyileşmesinin ve uyumun gerçekleşmesinde dinî referansların ne kadar önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Erol'un fikir dünyasında kadının yer alış biçimi sosyal, dinî, iktisadi, kültürel ve birçok boyutuyla beraber görünür olmaktadır. Türkiye'nin modernleşme sürecinde kadının geçirdiği iç ve dış formasyonlar üzerinde durulmakta ve "*kadının cins olarak problemleri*" dile getirilmektedir. Kadının anne, eş, ev ve iş kadını gibi çoklu kimlikleri arasında yaşadığı çatışmaların neden olabileceği olumsuzluklardan bahsedilmekte ve erkeğin hem insani hem de dinî açıdan kadının yükünü hafifletmesi gereği vurgulanmaktadır. Kadın, değişik rolleriyle ele alınırken bütüncül bir yaklaşım sergilenmekte, söz konusu roller arasındaki ilişkiler ortaya konulmaktadır.

Erol'un kadın haklarını öne çıkaran tavrı ve adil iş bölümünü savunması kadını iş ve toplum hayatına daha fazla dâhil eden modern hayatın da bir gereğidir. Onun yazılarında, İslami açıdan hakları korunan ve Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından birçok hakkı doğrudan verilen kadın için ortaya konulan mücadele; tabii olarak hak isteme değil, var olan hakların düzeltilmesi, çağın gerektirdiği biçimde reforme edilmesi şeklindedir. O, kadını ve kadına dair meseleleri etik, insani ve dinî çerçeveden yorumlarken feminist bir duyarlık sergilemekte; kadından yana iyileştirmelerin yapılması lüzumunu dile getirmektedir. Tabiat, ontolojik itibarıyla hem kadını hem erkeği anlamaya çalışan Erol, iki cinsin de insan olma bakımından ayrım görmemesi gereğini savunmaktadır.

Yazılarında daimi olarak çözüm odaklı olan Erol; tekliflerini öneri, sitem, ikaz olarak çeşitli üslup tarzlarında dile getirmiştir. Kadının çalışma hayatı, ev işi, annelik, cinsellik, moda, aile gibi konulara yazılarında yer veren Erol, sadece düşünsel sahada görüşlerini ortaya koymamış; ulusal ve uluslararası birçok alanda bilfiil kadın hakları için çalışmalarda bulunmuştur. Onun aile birliğine verdiği önemin kadın duyarlılığından ayrı değerlendirilmeyeceği görülmektedir. Kadın giyimini etik ölçütler üzerinden yorumlayan Erol'un bu bakış açısında ise "edep" kavramı öne çıkmaktadır. Tasavvufi bir kavram olan edep; ahlaki bilincin bir irade ve teyakkuz sonucu belirmesi, yazarın ahlak anlayışında aşkın ve içkin öğelerin birlikte yer aldığını göstermektedir. Fikrî yazılarında mütefekkir, kadın sorunlarının çözümü için İslami yaşayışın özellikle asrısaadet uygulamalarının önemini belirtmekte, Hz. Muhammed'in davranışlarını örnek olarak göstermektedir.

Böylelikle Türkiye'deki kadın çalışmaları yazımında Safiye Erol'un kaydettiği yerin önemi anlaşılmalı; tarihsel süreç ve fikir alanında sanatkarın yazı ve eylemlerinin karşılık geldiği anlam alanları tespit edilmektedir. Batı'dan aldığı eğitimin ve Türkiye'nin modernleşme sürecindeki paradigmanın etkisi, öte taraftan mensubu bulunduğu kültür dünyasının içerdiği dinî ve millî değerler, sanatkarın özgün bir sentez fikrine ulaşmasına imkân tanımıştır. Buna göre toplumsal hayatın içinde, aktif, kimlik sahibi olan kadın; aynı zamanda yeni nesle şekil veren bir anne, hakları koruma altına alınan ve nezaketle davranılması lazım gelen bir eş, edepli bir giyim içinde olması gereken ve "*hakikaten ruh[u] ile müslüman olan*" bir ferttir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Halil (1981), "Dr. Emel Esin Hanım ile Safiye Erol Üzerine Türk Edebiyatı Vakfı'nda yapılan mülakat", Kasım 11, *Açıköz'ün özel arşivinden*.
- AÇIKGÖZ, Halil (1984), "Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu ile Safiye Erol Hakkında Mülakat", Şubat 23, *Açıköz'ün özel arşivinden*.
- AÇIKGÖZ, Halil (2001), "Hâtıraların İçinden Safiye Erol'un Yazı Dünyâsı", *Kubbealtı Akademi*, Yıl 30, S. 4, 80-88.

- AÇIKGÖZ, Halil (2002), "Safiye Erol'un Kendi Kaleminden Hayatı", *Kubbealtı Akademi*, Yıl 31, S. 4, Ekim, 13-22.
- AÇIKGÖZ, Halil (2003), "Safiye Erol'un Kendi Kaleminden Hayatı (2)", *Kubbealtı Akademi*, Yıl 32, S. 2, Nisan, 15-22.
- BEAUVOIR, Simone de (2010), *Kadın "İkinci Cins" II Evlilik Çağı*, 2.b., (Çev. Bertan ONARAN), İstanbul: Payel Yayınları.
- BERKTAY, Fatmagül (2012a), *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, 4.b., İstanbul: Metis Yayınları.
- BERKTAY, Fatmagül (2012b), *Tarihin Cinsiyeti*, 4.b., İstanbul: Metis Yayınları.
- DAVIDOFF, Leonore (2012), *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*, 3.b., (Haz. Ayşe DURAKBAŞA), (Çev.: Zerrin Ateşer, Selda Somuncuoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- DİNÇER, Duygu (2016), "Kenan Gürsoy'un İnsan Anlayışı: "İnsanı İnsan Kılmak Anlamında Bilmek ve Olmak"", *Hikmetin İzinde Kenan Gürsoy'a Armağan*, (Ed. Fulya BAYRAKTAR), Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 171-192.
- ELİUZ, Ülkü (2011), "Cinsel Kimlik Paniği: Kadın Olmak", *Turkish Studies*, C. 6, S. 3, 221-232.
- EROL, Safiye (2010a), *Kadıköyü'nün Romanı*, 5.b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- EROL, Safiye (2010b), *Makaleler*, 3.b., (Haz. Halil AÇIKGÖZ), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- EROL, Safiye (2011), *Leylak Mevsimi*, 2.b., (Haz. Halil AÇIKGÖZ), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- EROL, Safiye (2012), "İkinci Etüt: Ken'an Rifâi, Homo Mysticus, Homo Sapiens – Hakîm Adam, Mürşid- Âgâh", *Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, 7.b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- EROL, Safiye (2013), *Çölde Biten Rahmet Ağacı*, 5.b., (Haz. Halil AÇIKGÖZ), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- EROL, Safiye (2014a), *Ülker Fırtınası*, 5.b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- EROL, Safiye (2014b), *Çiğerdelen*, 11.b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- EROL, Safiye (2014c), *Dineyri Papazı*, 4.b., (Haz. Halil AÇIKGÖZ), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- FREUD, Sigmund (2011), *Uygarlığın Huzursuzluğu*, 4.b., (Çev. Haluk BARIŞCAN), İstanbul: Metis Yayınları.
- GİLLİGAN, Carol (2017), *Kadının Farklı Sesi Psikolojik Kuram ve Kadının Gelişimi*, (Çev. Duygu DİNÇER vd.), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- GÜRSOY, Kenan (2015), *Etik ve Tasavvuf Felsefi Diyaloglar*, 2.b., (Haz. Semih Yücel), Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- JUNG, Carl Gustav (2012), *Dört Arketip*, 3.b., (Çev. Zehra AKSU YILMAZER), İstanbul: Metis Yayınları.
- KANDEMİR, Feridun (1949), "Çiğerdelen" Müellifi Safiye Erol Diyor ki:", *Edebiyat Âlemi Haftalık İctimâî, Ahlâki, Târihî, Edebî Gazete*, Yıl 1, Nu. 13, 28 Temmuz, 4-5.
- SCHOPENHAUER, Arthur (2014), *Aşkım Metafizigi*, (Çev. Banu KAYNAK), Ankara: Nilüfer Yayıncılık.
- UĞURCAN, Sema (2002), "Safiye Erol'un Makaleleri", *Kubbealtı Akademi*, Yıl 31, S. 2, 73-81.
- TOPRAK, Zafer (1994), "Türkiye'de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası'ndan Arsiulusal Kadınlar Birliği Kongresi'ne (1923-1935)", *İ.Ü. Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 28, 5-13.

BİR VAROLUŞ MÜCADELESİ OLARAK 'ATEŞTEN GÖMLEK' ROMANINA SÖYLEM ANALİZİ İLE YAKLAŞIM

The Existential Struggle in "The Shirt of Flame": A Discursive Analysis Approach

Emre TÜRKMEN*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 181-195

Öz: Bu çalışmada toplumsal tarihle iç içe olan ve tarihi farklı bir kaynaktan okuma imkânı veren *Ateşten Gömlek* romanı incelenmiştir. Tarihsel ve ideolojik arka plana sahip olan ve romanın adında da somutlaştığı gibi ideolojik göstergelerle yüklü bu eseri çözümlerken söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece romanda anlatılan kişiler, onların hikâye ve mücadeleleri üzerinden toplumun varoluş mücadelesinin nasıl anlatıldığı ortaya konmuştur. Analiz sonucunda roman kahramanlarının savaş öncesi ve sonrasındaki hayatları ile imparatorluktan ulus devlete geçiş süreci arasında bir özdeşlik kurulduğu tespit edilmiştir. Eski hayat ve yeni hayat olarak tanımlanabilecek bu özdeşlikle uğruna mücadele ve can verilen, kapısı aralanan ulus inşası saklıdır. Varoluş mücadelesinin adının *Ateşten Gömlek* başlığıyla işaretlenerek mücadeleyi veren kişilerin idealize edilişi, bu mücadelenin karşısında olan kişilerin ötekileştirilişi, yeni ve eski hayat arasındaki karşıtlığın kişi ve eylemler üzerinden nasıl somutlaştırıldığı açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ateşten Gömlek, Söylem Analizi, Varoluş Mücadelesi*

Abstract: This study examines the social-historical novel titled "The Shirt of Flame", which allows the reader interpret history from an unorthodox source of history. The backstage of the novel is woven with history and ideology that can be inferred from the title of the novel, and the novel itself is loaded with metaphors and symbols. Therefore, this study follows the discursive analysis as its approach. The characters of the novel, and their stories and life struggles reflect the survival-existential struggle of the society. The discursive analysis reveals that the author, Halide Edib, intended to associate the pre-war and post-war personal life stories of the characters with the transition from the Empire to the nation-state of Turkey. This association symbolizes the birth fangs of nation-building during which people sacrificed their lives for, thus, the metaphor revolves around "the new life" and "the old life". With labeling the novel as "The Shirt of Flame", Halide Edib idealized the characters who supported the national cause while marginalizing those against it. This study aims to demonstrate how the narrative of the novel embodied the contrast between the "new" and "old" life through the characters and their actions.

Keywords: *The Shirt of Flame, Discursive Analysis, The Existential Struggle*

GİRİŞ

Ateşten Gömlek, 1922'de *İkdam* gazetesinde tefrika edilmiş, 1923'te kitap olarak yayımlanmıştır¹. Türk milletinin tarihte vermiş olduğu toplumsal ve siyasi alanda yeniden var olma savaşını konu edinen roman, Halide Edib Adıvar tarafından kaleme

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Trabzon/TÜRKİYE. emreturkmen@ktu.edu.tr Gönderim Tarihi: 02.03.2017. Kabul Tarihi: 18.09.2017.

¹ Çalışmada romandan yapılacak tüm alıntılar [AG] şeklinde kısaltılacaktır. Şu baskıdandır: Halide Edib Adıvar (2012). *Ateşten Gömlek* (23. Basım). İstanbul: Can Yayınları.

almıştır. Eserde önce İzmir, ardından İstanbul'un işgali üzerine gelişen Anadolu hareketi Peyami, Ayşe ve İhsan üçgeninde aktarılır. Olaylar, savaş sırasında yaralanarak hastaneye kaldırılan ve başındaki kurşunun çıkarılacağı ameliyatı beklerken anıları gözlerinde canlanan dış işleri memuru Peyami'nin bakış açısından aktarılır. Bu bakımdan bir anı romanıdır (Atalay 1991: 158).

Bu çalışma Kurtuluş Savaşı'nı varoluş mücadelesi temelinde ele alan *Ateşten Gömlek*'in ideolojik göstergelere sahip olduğu iddiasındadır. Eserde imparatorluktan ulus devlete geçiş süreci "eski hayat" – "yeni hayat" karşıtlığı çerçevesinde ikna edici kalıplarla sunulmaktadır. Kişilerin hangi niteliklerle idealize edildiği, ulus inşası ve modernleşmeye kimlerin hangi söylemlerle öncü olduğu ve girilen mücadelenin nasıl meşrulaştırıldığı, meşrulaştırmalara kaynaklık eden söylemlerin temellendirildiği açıklayıcı repertuarların neler olduğunu incelemek çalışmanın ana hedefleri arasındadır. Bu doğrultuda romanın tarihsel bağlamına mücadelenin tarafları Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu temelinde kısaca değinilerek incelenen döneme ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Nitekim Teun A. van Dijk, söylem analizinde metnin üretildiği bağlamın anlaşılabilmesi için dönemin mevcut bilgi ve ideolojilerinin dikkate alınması gerektiğine vurgu yapar (2009'dan aktaran Şah 2012: 210). Bu çerçevede *Ateşten Gömlek*'te Anadolu temelli Millî Mücadele sürecine nasıl geldiği, Avrupa'nın dönemin egemen gücü hâline nasıl dönüştüğü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne değinilerek bu özelliklerin romanda nasıl karşılık bulduğu söylem analizi yöntemiyle ortaya konacaktır.

1. ATEŞTEN GÖMLEK BAĞLAMINDA AVRUPA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Orta Çağ'ın kapanmasının ardından Rönesans ve Reform ile düşüncede büyük değişikliklere neden olarak aydınlanma devri adını alan akla ve tecrübeye dayalı yeni bir model ve sistem ortaya çıktı (Eroğlu 1990: 30). 1789 Fransız İhtilali ile pek çok uygulamanın sonucu olarak devlet hukukileşti, hâkimiyetin kaynağı sosyalleşti, toplum (halk) milletleşti, toprak (coğrafya) vatanlaştı. Akli ve maddeyi, gayenin hizmetine koymak isteyen hareket milliyetçilik adını aldı. Milliyetçilik düşüncesini farkı kılan şey Eski Çağ ve Rönesans savaşçılarının aksine daha çok toprak egemenliği değil tikel bir toprak parçası üzerinde yaşayan özgül bir grubun egemenliğiydi (Eagleton 2011: 74). Avrupa'nın bu dönüşümü karşısında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut sistem Avrupa'da beliren liberal-kapitalist sistemin tam karşıtıydı:

Çağdaşlaşmaya yüklediğimiz anlam çerçevesinde Osmanlılara baktığımızda görünen manzara şudur: Her şeyden evvel Osmanlı, ziraat ve hayvancılığa dayalı bir ekonominin ve cemaat ruhunun hâkim olduğu Ortaçağ imparatorluğudur. Çağın göre kendi ilmi ve teknolojiyle coğrafyasına, kültürüne, moral dünyasına hâkimdir ve diğer medeniyetlerle temasını sürdürmüştür. Yarattığı model veya sistem kendine has yani orijinaldir. Bu sistemiyle XIV-XV. ve XVI. yüzyıllarda, hem toplumların istediği ve ihtiyacı olan

güveni, emniyeti, huzuru hem de yiyeceğini-içeceğini, giyim-kuşamını temin edecek imkânları sağlamıştır. Buna karşılık, başta tımar sistemi olmak üzere Osmanlı modeli, fertlerde hiçbir zaman zengin olma hayal ve ümidini uyandırmamış; dolayısıyla ferdî zenginliğe müsaade etmemiştir. Nitekim "azıcık aşım, ağrımaz başım", "işten artmaz, dışten artar", "bu günümüze de şükür", "bir lokma, bir hırka" gibi halk deyişleri bu anlayışın ürünüdür. Bu ifadeler sistemin özünü yansıtmaktadır. Bu durum ise, Avrupa'daki liberal-kapitalist sistemin tam karşıtı bir anlayıştır (Kodaman 2005: 150).

Dönemin mevcut modelleri, Fransız İhtilali'yle uygulama alanı bulan, XIX. yüzyılda bütün dünyayı etkileyerek yeni bir dünya düzeni vaat eden, akli esas alan, *Liberal model*; 1917 Rus İhtilali ile uygulamaya konulan, liberal kapitalizme alternatif olduğu düşünülen, yeni bir dünya düzeni vaat eden *Komünist model* ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle geçerliliğini kaybetmiş *Osmanlı modelleridir*.² Mevcut sistemler analiz edilerek seçici bir yaklaşımla her birinden faydalı ve uygun yönler alınıp farklı bir senteze ulaşarak kendi sistemini kurmak "yeni hayatın" dolayısıyla yeni devletin temel prensibiydi. Kurtuluş stratejisinin bir parçası olan vatan ise uğrunda en şiddetli mücadeleler verilen maddi değerinin üstünde manevi bir değer yüklenerek kutsallaştırılan kavram olacaktı.

İzmir ve ardından İstanbul'un işgali üzerine gelişen Anadolu hareketini anlatan Ateşten Gömlek, toplumsal tarihle iç içe bir özellik taşımaktadır. Yazarın bizzat katıldığı ve bir konuşma yaptığı Sultanahmet Mitingi'nin de eserde yer alması bu durumu destekler mahiyettedir. Çalışmada yazınsal bir tür olarak romanın toplumların siyasal, kültürel ve ideolojik portresini en canlı kesitiyle yansıtan bir ayna olduğu (Tekin 2006: 7) düşüncesinden hareketle yukarıda sözü edilen ideolojik felsefenin izlerini Ateşten Gömlek adlı romanda söylem analizi yoluyla tespit edilebileceği varsayılmaktadır.

2. YÖNTEM ÜZERİNE

Bu çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi sadece bir yöntem olmayıp sosyal alana ilişkin birçok teorik varsayımı öneren bütünlüklü bir bakış açısıdır. Elçin Elçi (2012: 125), söylem analizinin *açıklayıcı repertuvarlar*, *özne pozisyonları* ve *ideolojik ikilemler* olmak üzere üç analitik ilgi odağı olduğunu belirtir. Açıklayıcı repertuvar, "insanların açıklamalarını inşa edebilecekleri kültürel olarak ulaşılabilir dilsel araç stokuna dayanır" (Burr 2012: 201). Açıklayıcı repertuvarla genellikle benzetmeler ya da canlı imajlar etrafında toplanan konuşma figürleri, açıklamaları, ayırt edilebilir terim kümeleri kast edilmektedir (Potter ve Wetherell 1995'den aktaran Burr 2012: 60). Özne pozisyonları, "kimliğine ve yaşantısına bir temel sağlamak üzere kişi tarafından belirli bir söylem içinde zaptedilebilen ya da kaplanabilen konuma işaret eder" (Burr

²http://bayramkodaman.com/index.php?option=com_content&view=article&id=87:mustafa-kemal-ve-devletin-kurululu&catid=34:mak&Itemid=59b(erişim 27.06.2016).

2012: 204). Özne pozisyonları tespit edilirken belirli açıklayıcı repertuvarlardan yararlanılmaktadır (Edley'den 2001'den aktaran Elçi 2012: 125). İdeolojik ikilem, "bir nesneyi sağduyunun kararsız, çelişkili ve ikili yapısı itibariyle inşa eden konuşma yollarının tespiti"dir (Billig ve ark. 1988'dan aktaran Elçi 2012: 125). Diğer bir ifadeyle bir duruma ya da nesneye dair konuşmalarda farklı ve birbirine zıt gibi görülen açıklayıcı repertuvarların inşa edilmesiyle ideolojik ikilem ortaya çıkmaktadır (2012: 125).

Ateşten Gömlek'te uygulanacak yöntemin basamakları; "eski hayat" ve "yeni hayat" karşıtlığı içinde sunulan ideolojik ikilemi ortaya koymak ve hangi açıklayıcı repertuvarlara başvurularak öznelere ne şekilde konumlandırıldığını açıklamak olacaktır. Bu noktada dil, ideolojinin maddi bir biçimi olup ideoloji tarafından kuşatıldığı görüşünden hareketle eserin dili kanıt gösterme işlevinde ele alınacaktır (Fairclough 2003'den aktaran Özer 2011: 17). Diğer bir ifadeyle, eserde yer alan kişilerin nasıl adlandırıldığı, hangi eylem, söz ya da kararlar neticesinde ne şekilde değerlendirildiğini incelemek için söylemin inşasında etkili olan şahıs zamirlerine, sözcük seçimlerine, etken-edilgen cümle yapılarına ve özne tasvirlerine dikkat edilecektir. Öyle ki dilin kullanımı ve söylemin üretiminde başvuru yapıları, üretilen söylemin ideolojik olup olmadığı noktasında yahut buz dağının görünmeyen kısmına dair değerlendirme yapılmasında etkin rol oynamaktadır (Van Dijk 2006: 121-122-125). Söylemdeki mesajın belli bir yönde kodlanmasını sağlayan ideolojinin yarattığı etki (Sancar 2014: 132) olduğu düşünüldüğünde, üretilen söylemlerin analiziyle dönemin ideolojisi açıklanacaktır.

3. İNCELEME

3.1. Metin Başlığı: Ateşten Gömlek

Başlıklar metinde yer alan söylemin ne hakkında olduğunu ortaya koyar. Söylemin taşıdığı en önemli alanı somutlaştırarak kolayca hatırlanmasını sağlar (van Dijk 2001'den aktaran Aygül 2012: 200). Bunun yanı sıra başlık, okuru yönlendirici nitelikte olup metnin nasıl okunması gerektiği konusunda bilgi verir, zihni şekillendirir. Eserde *Ateşten Gömlek* adlandırılmasına ilk kez İhsan'ın sırtında tasvir edilirken yer verilir:

Kendi kendime, "İşte," diyorum, "şu dik erkânı harp yakasının altında kızıl bir gömlek, ateşin bir gömlek var". Bu zavallının teninden içine bu ateşin nasıl geçtiğini kendi gömleğim gibi biliyordum. Bu kızıl gömleği Ayşe'nin gözleri tutuşturdu. Bu garip gömleği İhsan'dan başka acaba kaç kişi taşıyacak? İhsan'ın içindeki fırtınanın, ihtilâlin soğumasına imkân vermeyen, insanı; keselerli (uyuşuklukları) ve taabı (yorgunluğu) ateş sathında yakan "Gömlek!" (AG: 70-71).

İhsan'ın üzerindeki gömleğin ateşini Ayşe'nin tutuşturduğu vurgulanmaktadır. Burada ateşten gömlek ile kurtuluş mücadelesi, İhsan ile bu mücadelenin bir neferi işaretlenmektedir. İhsan'ın Ayşe'nin aşkıyla üzerine geçirdiği ateşten gömlekle benzer

şekilde millet de vatan aşkıyla onları yakan ama uzaklaşmadıkları bu ateşten gömleğin içinde kalmaktadır.

Serpil Sancar (2014: 99), yan anlamın, ideolojik anlamlamanın temel çözümleme araçlarından biri olduğundan söz etmektedir. Bu noktada başlığın taşıdığı ideolojik gösterge *kurtuluş mücadelesi* ile *milliyetçiliktir*. Ateşten Gömlek başlığının bir tablosunu çizmek mümkündür:

Tablo 1. Metin Başlığı

Gösteren Ses imgesi	Gösterilen Yazılı materyal	Dil
Ateşten Gömlek		
Gösteren <i>Ateşten Gömlek</i>	Gösterilen <i>Kurtuluş Mücadelesi</i> <i>Milliyetçilik</i>	İdeoloji

3.2. Yeni Hayat-Eski Hayat

Tablo 2. Yeni Hayat-Eski Hayat

	AÇIKLAYICI REPERTUVARLAR	
	<i>Yeni Hayat</i>	<i>Eski Hayat</i>
KAPSAM	Uğruna mücadele edilmesi, can verilmesi	Yeni hayatın neden gerekli olduğunu göz önüne serilmesi
ÖZNE POZİSYONLARI	<ul style="list-style-type: none"> • Peyami³ • Ayşe⁴ • İhsan⁵ • Cemal⁶ • Kezban • Anadolu Ordusu 	<ul style="list-style-type: none"> • Peyami'nin annesi • Salime Hanım • Gayrimüslimler • İngilizler • Yunanlılar • Ermeniler • İstanbul Hükûmeti • Halife Kuvvetleri

³ Romanda anlatılan olayları, başındaki kurşunun çıkarılacağı ameliyatı beklerken anıları gözlerinde canlanan dışişleri memuru Peyami'nin hatıra defterine yazdıklarından öğrenmekteyiz: "Yazdığım hikâye benden ziyade sevdiğim insanların hayatına aittir. Fakat ben de onların arasında yaşıyorum ve kendi hayatım onların hikâyesi ile başlıyor." (AG: 19). Peyami, Ayşe'ye olan aşkıdan kendini Millî Mücadele'nin içinde bulur, Anadolu'yu tanıdıkça eski hayatından uzaklaşır: "Artık Ateşten Gömlek arkamda, ateşten kamçı Ayşe'nin elinde onun götürdüğü yola gidiyordum." (AG: 90).

⁴ Ayşe, Cemal'in kız kardeşidir. İzmir'in işgali sırasında eşi Mukbil Bey ve oğlu Hasan Yunanlılar tarafından öldürülür. Bunun üzerine İstanbul'a gelir.

⁵ İhsan, Cemal ve Peyami'nin arkadaşıdır. O da Cemal gibi subaydır.

⁶ Cemal, Peyami'nin annesinin amcasının oğludur. Ayşe'nin ağabeyidir. Subaydır.

EYLEMLER	<ul style="list-style-type: none"> Anadolu'yu kurtarmak Köhne ve karanlık şeyleri halkı sefil ve esir eden şeyleri temizlemek, yıkmak 	<ul style="list-style-type: none"> Öldürmek İngilizlerle iş birliği yapmak
İCRACILAR	<ul style="list-style-type: none"> Ateşten Gömlek taşıyan neferler İzmir askerleri Milletin asi çocukları Zalimlere haykıran mazlumlar Anadolu'daki Paşa 	<ul style="list-style-type: none"> Yunanlılar Ermeniler İngilizlerin Halifesi (Padişah) İngilizler
İKİLİ KARŞITLIKLAR	<ul style="list-style-type: none"> Anadolu Ordusu / İhtilal Ordusu Millî Mücadele Mazlum Müslüman Ankara / Anadolu'nun kâbesi Milletin asi çocukları 	<ul style="list-style-type: none"> Halife Kuvvetleri Kan Sergüzeşti Zalim Hristiyan İstanbul İngilizlerin Halifesi
İDEOLOJİ:[MİLLİYETÇİLİK]	<ul style="list-style-type: none"> Millî Mücadele'ye Taraf olma Ulus devlet: <i>Yeni Türkiye</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Millî Mücadele'ye Taraf Olmama İmparatorluk: <i>Osmanlı İmparatorluğu</i>
KİMLİK	Öne çıkarılan kimlik Türk kimliğidir.	
NİYET	Türk milliyetçiliğiyle oluşturulan bütünün kalıcı olmasını sağlamak, varoluş mücadelesini gözler önüne sermek.	

3. 2. 1. Yeni Hayat

Ateşten Gömlek romanında Peyami üzerinden üretilen “yeni hayat” kavramı vardır. Bizim gördüğümüz yeni hayat ile uğruna mücadele edilen, can verilen ve idealize edilen hayat kastedilmektedir. Yeni hayat ilk olarak romanın anlatıcısı Peyami üzerinden *eski ve manasız hayat* ile mukayese edilerek inşa edilir: “*Yalnız hatırladığım şey Cemal'i sevmiş olmamdır. Ve zannediyorum ki nim uyku, nim rüya gibi gelen eski manasız hayatıma evvela beni, o veda ettirdi*”. (AG: 24). Cemal ile eski hayatına veda ettiğini düşünen Peyami, Cemal'den önceki kendi ifadesiyle *silik* ve *cansız* hayat hikâyesini anlatılacak derecede önemli görmemektedir.

Sultanahmet Mitingi yeni hayatın dolayısıyla onun meşru adı *Türkiye'nin* âdeta manifestosudur. Türkiye adına ilk kez Sultanahmet Mitingi'nin yer aldığı bölümde rastlanır. Bu yönüyle Sultanahmet Mitingi yeni hayatın önemli bir parçası olmaktadır: “*Yeni Türkiye'yi doğuran esrarlı ve ilahi ruh mu bu merasimi bu millete öğretti? Yoksa*

İzmir'in zümrüt yamaçları, altın meyveleri, bal akan bağları üzerinden geçen kan ve ıstırap kasırgası mı burada tekerrür ediyor?" (AG: 50-51).

İstanbul'un işgali üzerine 23 Mayıs 1919'da tertiplenen mitingde konuşmacıların biri de Ateşten Gömlek'in yazarı Halide Edib idi:

Bir gün gelecektir ki, daha büyük bir mahkeme, milletleri tabii haklarından mahrum bırakanları mahkûm edecektir. O mahkeme bugün bizim aleyhimize olan devletlerin fertlerinden teşekkül edecektir. Çünkü, her ferdin içinde ezeli bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getiren de fertlerdir...

Hükûmetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün, çok uzak değildir. O gün geldiği zaman, bayraklarımızı almız, bu maksat için canlarını veren kardeşlerimizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle beraber tekrarlayın:

Yüreğimizdeki mukaddes heyecan, milletlerin hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir (Çalışlar 2010: 173).

Konuşma metninde geçen "Hükûmetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir." söyleminin izlerini Ateşten Gömlek'te görmek mümkündür. Aynı söylem Sultanahmet Mitingi'nin okura aktarıldığı bölümde Peyami aracılığıyla yeniden üretilmektedir: "Milletler dostumuz, hükûmetler düşmanımız' olmuştu." (AG: 52). Dolayısıyla Halide Edib'in Sultanahmet Mitingi'ni bir seyirci gözüyle çok canlı, gerçeğe uygun, heyecanlı bir biçimde anlattığı söylenebilir (Atalay 1991: 162).

Sultanahmet Mitingi'nin eyleme dahil olan bireylerin birbirinden farklı statülere sahip olmalarına karşın hamal, aydın, işçi, kadın toplumun her katmanını kapsayacak biçimde kitleler hâlinde icra edildiği görülmektedir Türkiye'yi meydana getiren asıl unsurların eylemi olan Sultanahmet Mitingi, yeni rejimin habercisidir:

İstanbul'un somurtkan, sessiz görünmez ihtiyarları. Arkalarında hangi zamana ait olduğu bilinmeyen garip setreler, redingotlar içinden hafif, buruşuk boyunları yükseliyor, gözlükleri altından yaşlar beyaz sakallarına alenen akarak ağırlıyorlar. İpekli bol çarşafı içinde buruşuk yanaklarına yaşlar akarak nineler geliyor. Sarı kırmızılı basma entarisinin yeni çarşafından fırlamış, yemenilerin oyalı görünen küme küme gözleri, gözleri kırmızı, yüzleri Fransız İhtilali'nde Versailles'a hücum eden kadınlar alayının tablosu gibi o kadar çok kadın var ki... Hiçbiri ne önünü ne arkasını görüyordu. Hamal ile genç münevverin, Karagömrüklü işçi, İstanbullu kadımla yüksek ökçeli süs kadının, omuz omuza yüz yüze geldiği gündü. (AG: 48)

Hepsi itina ile giyinmiş, tıraş olmuş, hepsi dinî bir âyine gider gibi sessiz ve başları önünde idi. Derin bir tek bir sadası bütün insan denizinin sathını titretti. (AG: 49)

Yeni hayat kişiler açısından ele alındığında değinilecek önemli aktörlerden biri Ayşe'dir. Ayşe, uğruna mücadele edilen, can verilen ve idealize edilen yeni hayatın sembol kişisidir. İzmir'in işgali sonucunda eşi ve çocuğunu kaybeder. İstanbul'a gelmesiyle İhsan ve Peyami'nin sırtındaki ateşten gömleği tutuştur. Diğer bir ifadeyle

varoluş mücadelesinin fitilini ateşler. Berhan Uygun Aytemiz, Ayşe' ye ilişkin şu sözlere yer verir:

Ayşe, Peyami'nin uğrunda Anadolu'ya geçtiği, kendisi için değişmek istediği kadın kahramandır. Cemal'in hemen boyun eğdiği, iradesini teslim ettiği kız kardeşidir. İhsan'ın uğruna ölümü göze aldığı, tek bir sözüyle, hizmet ettiği milli davadan bile vazgeçebileceği yaratıktır. Anadolu'nun bağımsızlığı için çarpışan askerlerin anası, bacısı, hemşiresidir (2001: 33).

İzmir'in işgali ardından Ayşe'nin İstanbul'a gelişi Peyami tarafından "İzmir geliyor" (AG: 45) şeklinde yorumlanır. Aytemiz'e göre bu ifade "milliyetçi eril söylem üretilerek kadını kurtarılacak vatanla edilgin, erkeği ise kurtaracak milletle etkin unsur olarak özdeşleştirilmesidir" (2001: 35). Ayşe'nin kurtarılması gereken İzmir ile edilgin gösterilmesine karşın "cephede hemşirelik yapan Türk kadın tipi"ne örnek teşkil etmektedir (Altınkaynak 2004: 49). Bu noktada Ayşe kurtarılmayı bekleyen edilgin rolle sınırlı kalmaz: "Pembe yemenili dilber köylü; beyaz gömleklili hemşire aramızdan giderse, hakikaten yalnızım, demirin, ateşin adamı olup kalacağız, dedi." (AG: 109). Anadolu ile özdeşleştirilen romanın bir diğer kadın karakteri Kezban'dır. Ayşe ile ortak yönleri, yakınlarını Batı kökenli kuvvetler tarafından yapılan işgallerle kaybetmeleri ve İhsan'a olan ilgileridir. Her ikisi de mücadele vermek için azimlidir ve Anadolu ile özdeşleştirilmektedir: "İlk defa olarak Ayşe ile onun yüzündeki müşabeheti (benzerliği) gördüm, aynı yeşil gözler ve kat'i çene... Bu, Anadolu'nun gözleridir" (AG: 135).

Ateşten Gömlek'te yer yer Mustafa Kemal Atatürk'e gönderimler vardır. Ayşe'nin Peyami'ye yazdığı mektupta yer alan *Anadolu'daki Paşa* ifadesiyle kurtarıcı olarak işaretlenir: "O gece Zeyneb'le sabaha kadar oturduk. Bi-çare kadın hep Anadolu'daki Paşa'nın gelip İstanbul'u kurtaracağını söylüyordu. Kim bilir belki..." (AG: 82). Yine *Sakarya Günleri* adlı onuncu bölümde Zihni Efendi⁷ ile Peyami arasında geçen diyaloglarda Paşa'nın liderliği, feraseti ve azminden bahsedilir:

-Önüde küçük bir masa durur. Üstünde harita yayılıdır. Başı daima onun üstündedir, elinde bir altın kalem, hep ölçer, çizer ve başını geriye çeker, gözlerini kısar bakar.

-Sana ne dedi?

-İlk götürdüğüm gün, beni ilk gördüğü için mi bilmem, yüzüme sert sert baktı. "Ne haberi iyi mi, fena mı?" dedi. Şaşırdım: "...'inci grubun raporu," dedim. "Anlatma, iyi mi, fena mı söyle," dedi. "İyi efendim," dedim. "Getiriniz!" dedi. Kaşları çatık okudu, hayli sert, "İyi değil, anlamamışsınız," dedi. İkinci gittiğim zaman yüzümü tanıdı, yine: "İyi mi, fena mı?" "Pek iyi değil Efendim," dedim. "Veriniz," dedi. Dikkatle okudu, bu defa hakiki bir tekdür sesiyle, "Bu iyidir Efendi," dedi. "Okuduğunuzu anlamıyorsunuz." Sonra müthiş bir vuzuhla, birkaç cümle neden iyi olduğunu anlattı. O akşam başka bir kâğıt daha götürdüm. Girdiğim zaman titriyordum.

-Yine sordu mu?

⁷ Mustafa Kemal'e ilişkin izlenimler Zihni Efendi adında bir teğmen ile aktarılmaktadır.

-Aynı şeyi, "Evvelâ fena gibi, sonra iyileşiyor," dedim, aldı okudu, sonra yanında gözleri harita üzerinde çalışan İsmet Paşa ile konuştu, konuştu.

Gözü bir aralık bana ilişince kaşları çatıldı ve getirdiğim kâğıdı imzaladı. Muhakkak beni çok takdir edecek sandım, fakat birdenbire ta gözlerimin içine doğru tatlı bir tebessüm etti, "Al, çocuğum," dedi, ben galiba en iyi haberi en son götürmüş olacağım. Onun alelâde raporlardan bizim hatırıma gelmeyen bir şeyler çıkarışı var ki...(AG: 186-187).

Ayşe'nin İngiliz gazeteci Mister Cook'a verdiği "İngilizler aflatı talep edenlere versinler Mösyö, affı zalimler değil, mazlumlar verir"(AG: 60) cevabı Atalay (1991: 164) tarafından Mustafa Kemal'in de sesi olarak değerlendirilir. Çünkü Mustafa Kemal'e göre "Adalet dilenmekle ve başkalarını kendine acındırmakla ulus işleri, devlet işleri görülmez, ulusun ve devletin onuru ve bağımsızlığı güven altına alınmaz. Adalet dilenmek ve acındırmak gibi bir ilke yoktur. Türk ulusu Türkiye'nin yarınki çocukları, bunu bir an uslarından çıkarmamalıdır" (Söylev'den aktaran 1991: 164).

Anadolu ordusu, yeni hayatın etkin unsurlarındandır. Gücünü halktan alan bir ihtilal ordusu şeklinde nitelendirilir: "Hakikat, kozadan çıkan kurdun kelebek olduğunu görür gibi ihtilâl ordusunun daha çalâk ve halkçı eski Türk Ordusu'nun simasıyla ihtilâl sahnesine geldiğini görüyorum." (AG: 136). Anadolu ordusu ve onu meydana getiren Anadolu halkı meşe odunu metaforu üzerinden tanımlanarak yüceltilir. Meşe dayanıklı, sıkı dokulu, uzun ömürlü ve oldukça sert ağaçlardandır. Anadolu ordusu sertliği, dayanıklılığı ve eğilmez özellikleri yönünden meşe odununa benzetilir: "Bilir misin Peyami, İstanbul'da Anadolulu hizmetçilere, bilhassa askerlere hiddet edince "meşe odunu" dersiniz. Bu istifha için söylenen lakırdının onların rasanetini yalnız vücutlarının değil, ruhlarının ve sinirlerinin rasanetini en iyi ifade ettiğini sıtma arasında hastabakıcılık hayatımı yaşayan muhayyilem buldu. Bana Anadolu ordusu muazzam ve muzlim, eğilmez bir meşe ormanı gibi geliyor" (AG: 169).

Anadolu ordusuna biçilen rol yalnızca İzmir'in kurtarılmasıyla sınırlı değildir. Yazar, İhsan ile Peyami arasında geçen diyalogda zeytinyağı-su benzetmesiyle halk ve aydın arasındaki kopukluğa vurgu yapar. Birbirinden kopuk olduğu belirtilen halk ve aydın kesimin bütünleşmeden yalnızca Anadolu'ya gelen düşmanı yenmekle kurtuluşun mümkün olamayacağı belirtilir. İki kesimi bütünleştirme misyonu biz gönderimi ile orduya yüklenir: "Anadolu'nun ta ortasına gelenleri yenmek ile memleketimizi muhafaza kabil olmayacağımı düşünüyorum. Onlar, düşmanlarımız, kendi memleketlerine sahip oldukları gibi biz de sahip olmalıyız. Şimdiye kadar zeytinyağıyla su gibi duran bu halkla biz kaynaşmalıyız. Göreceksin Peyami, bu halkı kendi memleketine sahip edecek yine bizim yaratacağımız ordu olacak." (AG: 138-139). Peyami ile İhsan arasında geçen bir diğer diyalogdan hem imparatorluktan ulus-devlete uzanan sürece hem de Millî Mücadele'nin niteliğine ilişkin son derece önemli ipuçları çıkarmak mümkündür: "Anadolu ordusu İzmir'den sonra öyle bir harb açacak ki... Köhne şeyleri, karanlık şeyleri, halkı sefil ve esir eden şeyleri hep temizleyecek ve yıkacak... Biz Yunan'ı çıkardıktan sonra biz, evet ordu, Anadolu'yu baştan başa mamur ve mesut edeceğiz. Artık İstanbul'a hiç

dönmeyeceğiz.” (AG: 139). Ordu, vatanı kurtarma vazifesinin yanı sıra modernleşme ve ulus inşasında öncü olacaktır. Halkı geride bırakan her şeyi temizleyecek, Anadolu'nun Kâbe'si olarak adlandırılan Ankara merkezli *yeni hayatın* tanzim edicisi olacaktır: “*Bir de Anadolu'nun kâbesi olan Ankara'yı bir defa görmek lâzım değil mi?*” (AG: 203-204).

Ordu ile inşa edilen söylemlerle Mustafa Kemal'in hedefleri arasında bir ortaklık söz konusudur çünkü Mustafa Kemal'in kurtuluş stratejisi, Türk milleti ve devletine sınırları Misak-ı Millî ile çizilen bir vatan kazandırmaktı. Bu da ancak milletin kendisiyle gerçekleştirilecekti:

Mustafa Kemal'in hedefi tamamen yeni ve millî bir devlet kurmaktı. Bu hedefe, eski imparatorluk müesseseleriyle, Osmanlı mentalitesiyle ve teokratik bir anlayışla varamayacağımı gayet iyi biliyordu. Gerçekten de yeni ve millî devleti imparatorluk sistemi ve rejimi üzerine inşa etmesi mümkün değildi. O halde millî devletin inşa edileceği zeminin üzerindeki millî, modern ve rasyonel olmayan siyasi, idari, hukuki kültürel ve iktisadi yapıların kaldırılması şarttı. Başka bir ifade ile zemin üzerinde temizlik (purification) gerekiyordu. Bu temizlik, ancak devrimci bir politika ile mümkündü.⁸

Özetle yeni hayat kavramına ilk olarak Peyami'nin söyleminde rastlanılmaktadır. Sultanahmet Mitingi'ndeki *Yeni Türkiye* adlandırması yeni hayatla bütünlük göstermektedir. İzmir, ardından İstanbul'un işgali ve Ayşe'nin varlığı, yeni hayatı ve yeni hayatın uğruna verilecek mücadeleyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu doğrultuda yeni hayatın dünya tasavvuru ilk olarak İstanbul'da belirirken yeni hayata giden yolun mücadelesi Anadolu'da, Anadolu ordusu öncülüğünde yapılacaktır.

3. 2. 2. Eski Hayat

Ateşten Gömlek romanında “eski hayat” bir bakıma varoluş mücadelesinin meşrulaştırılmasıdır. Eski hayat aracılığıyla yeni hayatın neden gerekli olduğu gösterilir. Biz-onlar karşıtlığıyla zalim-mazlum, iyi-kötü, Millî Mücadele'ye taraf olan olmayan, Müslüman-Hristiyan, Halife kuvvetleri-Anadolu ordusu vb. ikiliklerden yararlanılarak varoluş mücadelesinin öteki repertuarı şekillendirilir. Peyami'nin annesi, Salime Hanım, Gayrimüslimler [İngiliz-Yunan-Ermeni], İstanbul Hükûmeti ile Halife Kuvvetleri eski hayatın özne pozisyonlarını oluşturur.

Yunanlılar, İngilizler ve Ermeniler çeşitli açıklayıcı repertuarlardan yararlanılarak öldürme eyleminin icracısı olarak ötekileştirilir. Türk milleti ve onun fertleri ise eyleme maruz kalıp öldürülen kesim olarak işaretlenir: “*Peyami, dedi, Mukbil Bey'i Yunanlılar parçalamış, oğlu Hasan'a bir kurşun isabet etmiş, ölmüş. Ayşe Hanım yaralı imiş, çiftlikten, İzmir'de bir İtalyan aileye iltica etmiş.*” (AG: 42); “*Ve her zaman Letafet*

⁸http://bayramkodaman.com/index.php?option=com_content&view=article&id=81:tuerk-ve-slam-duenyasinda-atauerkuen-ve-tuerkiye-cumhuriyetinin-yeri-&catid=34:mak&Itemid=59(erişim 27.06.2016).

Apartmanı'nda İngilizlerin öldürdüğü bir çavuşun kızı olan öksüz Kezban hakkında bize malumat verir." (AG: 103); "Ahmed Ağa güya beni yoklamak için geldiği gün ne kadar sevindim. Onun ne kadar gâvur düşmanı, nasıl Erzurum'da Ruslarla gelen Ermenilerin bütün Erzurum'da kendi çocuklarını, karısını öldürdükten sonra Türk'ün ocaklarını söndüren Ermenileri mazlum bir millet diye gösteren Avrupa'ya gayzını bilirdim." (AG: 79). Öldürme eyleminin icracısı dışında gayrimüslim tebaa, şapkalılar, gâvurlar ve Beyoğlu adlandırmalarına başvurularak işaretlenir: "Çünkü bütün şapkalılar Cemal ve İhsan'a garip garip bakıyor; yüzlerinin şekli bozulmaksızın acı ve muzaffer içlerinden gülüyorlardı." (AG: 28); "Bu gâvurların arasında gülererek sabah kadar dolaşmak isterdim." (AG: 28); "Zikudret ve müsellâh Beyoğlu'nun 'Türkler geliyor!' diye geçirdiği 'panik'in aksülameli ile o gün sokakları tahliye etmişlerdi." (AG: 52).

Eski hayatın özne pozisyonlarından birini oluşturan Peyami'nin annesi, İzmirli zengin bir ailenin İstanbul'da büyümüş kızı olarak tanıtılır. Hayat standartları yüksektir. Peyami'nin deyimleriyle "yaşlı, alafranga, zeki bir Şişli hanımı"dır. (AG: 21). Ayşe'ye ve Ayşe'nin öncü olacağı kan sergüzeştine karşıdır. Ona göre bu mücadele bir maceradan başka bir şey değildir: "...bir daha kan sergüzeştine milleti atacak hiçbir şeye taraf olmadığımı, ihtiyarlığında evi ve şahsı etrafında velvele istemediğini söylüyordu." (AG: 64); "Orada esmer, ince yüzlü, saçları gergin, bir türlü ihtiyar olmayan bir anam var. O da beni bu sergüzeşte atılırken reddetti." (AG: 20). Millî Mücadele'ye taraf olmama düşüncesi üzerinden romanın öteki tarafında konumlandırılır. Ayşe'nin Peyami'ye yazdığı mektupta bu durumu görmek mümkündür: "Halam, darılma ama, bizim Padişah'a benziyor. İngiliz'e uşak olmayan herkesten vazgeçmiştir." (AG: 84). Mezkûr cümlede ideolojik bir kutuplaştırmaya başvurulmuştur. Peyami'nin annesi milliyetçiliğe dolayısıyla bağımsızlığa karşı olması sebebiyle ötekileştirilir. Yazar bu yönüyle onu Ayşe'nin ağzından padişaha benzeterek diğer tarafta konumlandırır.

Eski hayatın bir diğer özne pozisyonunu Salime Hanım oluşturmaktadır. Osman Gündüz (2007: 143), Salime Hanım gibi kişilerin kendilerini toplumun sağduyusundan soyutlayarak ulusal değerlerden kopuk, işgal güçlerinin yanında yer alan, çıkar peşinde koşan kişiler olduklarını ifade etmektedir. Öyle ki eserde alafranga, ittihatçı düşmanı olarak tasvir edilen Salime Hanım, kurtuluş reçetesinin medeni devletlerin merhametinde saklı olduğuna inanmaktadır: "Evvêlâ sizi rencide etmek istemedim, fakat memleketi bu hâle sizin beyleriniz, paşalarınız getirdi. Bugün felâketten kurtulmak için medenî memleketlerin teveccühünü, merhametini celb etmek lâzım" (AG: 56). Bu yönüyle Salime Hanım romanın öteki repertuarında yer almaktadır.

İstanbul Hükûmeti, eski hayatın özne pozisyonlarındadır. İngiliz yanlısı olarak sunulmaktadır. Bu hâliyle İstanbul hükûmeti varoluş mücadelesinde öteki olan bir diğer taraftır. Ötekileştirilmesinin temelinde İngilizlerle yaptığı iş birliği yatmaktadır: "Ayşe Hanım, dedi. Sizin ürküttüğünüz Mister Cook'a Hükûmet iki bin lira vermiş, bu sırf bizim aleyhimizde yazmaması için hakkısükût." (AG: 65). İstanbul Hükûmeti'nin yanında Halifelik makamının da İngilizlerin güdümünde hareket ettiği bilgisi verilir ve gücünü

İngilizlerden alan Halifelik makamı ile gücünü millettten alan kuvvetler kutuplaştırılmaktadır: “Anadolu’dan isyan haberleri geliyor, İngilizlerin Halifesi ile milletin asi çocuklarının dövüştükleri söyleniyordu.” (AG: 91).

Özetle, çalışmanın bu bölümüne adını veren ve Peyami’nin sözlerinden tanıkladığımız eski hayat kavramı ile işaretlenen işgal altındaki İstanbul’dur. Eski hayat, bir bakıma yeni hayatın ikna edici kalıplarla inşa edildiği, dayanak gösterildiği bölümdür. Bu doğrultuda Millî Mücadele’ye taraf olmama düşüncesi üzerinden Peyami’nin annesi, kurtuluş reçetesini medeni devletlerin merhametine bağlayan Salime Hanım, öldürme eyleminin icracısı olarak Gayrimüslimler [İngiliz-Yunan-Ermeni], İngilizlerle işbirliği içinde olması bakımından İstanbul Hükümeti ile Halife Kuvvetleri ötekileştirilerek eski hayatın özne pozisyonları içerisinde yer alır. Böylelikle varoluş mücadelesinin meşruiyeti pekiştirilirken yeni hayatın neden gerekli olduğu gösterilir.

3. 3. Biz ve Onlar

Söylem çalışmalarında *Biz* ve *Onlar* karşıtlığına odaklanmak, iki grubun birbirlerini ve kendilerini nasıl gördükleri ve neyle ilişkilendirdiklerini, eylemlerini ne üzerinden meşru ya da gayrimeşru olarak nitelendirdiklerini ortaya koymak bakımından yararlıdır. Biz-onlar kutupluluğu, sorunların ele alınışı bakımından Millî Mücadele konulu romanların ortak özelliğidir (Gündüz 2007: 154). Ateşten Gömlek adlı eserde kişiler eski hayat-yeni hayat karşıtlığı içerisinde biz-onlar şeklinde kutuplaştırılır. Biz-onlar karşıtlığıyla zalim-mazlum, iyi-kötü, milli mücadeleye taraf olan-olmayan, Müslüman-Hristiyan, Halife kuvvetleri-Anadolu ordusu vb. ikiliklerden yararlanılarak varoluş mücadelesinin öteki repertuarı şekillendirilir. Varoluş mücadelesinin merkezine Ayşe, Anadolu imgesiyle yerleştirilir: “*Hepsi, be-tahsîs Ayşe’nin, Yunanlıların kırdığı sol elini öptüler. Kurtuluş Harbi’nin alemi olan bu el hepsinin kalbinde Kerbelâ ihtirası, şehadet humması uyandırmıştı.*” (AG: 66). Başkişi Ayşe’ye karşı tutum ve düşünceler, kişilerin hangi konumda olacağını temel belirleyicisidir çünkü mücadelenin ne uğruna, kime karşı, hangi hissiyatla yapılacağını ortaya koyan işaretlemeler doğrudan Ayşe ile ilgilidir. Öteki repertuarı ile temelde “Ayşe’ye karşı olan” ve “Ayşe’yi tehlikeli bulan” kesim işaretlenmektedir. Diğer bir deyişle Ayşe ile *biz* repertuarı; ona karşı dolayısıyla milli mücadeleye karşı olanlarla *öteki* repertuarı oluşturularak özne pozisyonları belirginleştirilir.

Tablo3: Biz ve Onlar

BİZ	ONLAR
Ayşe	Peyami’nin annesi
Peyami	Salime Hanım
İhsan	İstanbul Hükümeti
Cemal	İngilizlerin Halifesi (Padişah)
Kezban	Halife Kuvvetleri
Anadolu Ordusu	İngilizler

Milletin asi çocukları İzmir askerleri	Yunanlılar Ermeniler
BİZİM GÖZÜMÜZDEN BİZ	ONLARIN GÖZÜNDEN BİZ
...zalimlere haykıran mazlumlar (AG: 44)	...Ermeni kitalini yapan ve medeniyet düşmanı Almanlarla teşriki mesai eden medeniyet düşmanları (AG: 35)
Bütün Hristiyan dünyasının zulmettiği, katlettiği bir Müslüman ve Türk milleti (AG: 118).	Zalim barbar ve insaniyetin ortadan kaldırması lazım gelen insanlar (AG: 35)
...ezeli şeyler için bayrak için namus için parçalanın (AG: 33)	İngiliz esirlerine fena muamele eden, Ermenileri kesen, İngilizlerin parasını, kanını, zamanını israf eden (AG: 59)

Tabloya bakıldığında sözcük seçimlerinin ideolojik yapılanma açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Diğerleri gözünden Türk milletinin soykırım yapan ancak biz bakış açısından zulme uğrayan bir millet olarak işaretlenmesi *biz-öteki* karşıtlığının tabii bir sonucudur.

SONUÇ

Kurtuluş mücadelesi ve onun neferlerinin çetin hikâyesini konu edinen Ateşten Gömlek, arka planında Türk toplumunun ulus olma bilincini aktarmaktadır. Anlatıcısı Peyami'nin söyleminden tanıklanan *eski hayat* ve *yeni hayat* adlandırmaları, kişilerin savaş öncesi ve sonrası hayatları ile imparatorluktan ulus devlete geçiş süreci özdeşliğini yansıtmaktadır.

Açıklayıcı repertuvarlar temelinde eski hayat ve yeni hayata ilişkin eylemlerin ve icracıların farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu farklılığın temelinde öne çıkarılan milliyetçilik ideolojisi yatmaktadır.

Kişi ya da gruplar milliyetçilik söylemi zemininde Millî Mücadele'ye taraf olup olmama noktasında konumlandırılır. Öyle ki Peyami'nin annesi, Salime Hanım, Halife Kuvvetleri ve İstanbul Hükümeti'nin eski hayatın özne pozisyonları olarak konumlandırılışı bu düşünce sistematüğinden hareketle yapılmaktadır.

Sultanahmet Mitingi'nde üretilen "Yeni Türkiye", "Milletler dostumuz, hükümetler düşmanımız" söylemleri tarihsel bir gerçekliğe yaslanmakla birlikte ulusal kimliği vurgulayarak Türk milliyetçiliğinin üretimine katkıda bulunmaktadır.

Ateşten Gömlek, cumhuriyet felsefesinin izlerinin yanı sıra Mustafa Kemal'in fikirlerini de yansıtmaktadır. Varoluş mücadelesinin verileceği Anadolu ordusu ile modernleşme ve ulus inşasının gerçekleştirileceği, halk ve aydın kesim arasındaki kopukluğun sona erdirileceği vurgulanmaktadır. Ayşe'nin İngiliz gazeteciye verdiği

“İngilizler aflarını talep edenlere versinler Mösyö, affı zalimler değil, mazlumlar verir” cevabı bir bakıma Mustafa Kemal’in de sesi şeklinde nitelendirilmektedir.

Neticede Ateşten Gömlek adlı romanın dili kanıt gösterme işlevinde ele alındığında, çeşitli açıklayıcı repertuar ve üretilen söylemlerden yararlanarak metnin gerisinde saklı tarihsel ve ideolojik arka plan ortaya konabilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edib (2012), *Ateşten Gömlek* (23. Basım, Haz. Mehmet Kalpaklı ve Gülbün Türkgeldi), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- ALTINKAYNAK, Yasemin (2004), *Millî Mücadele Romanında Kadın Tipleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATALAY, Ayşe (1991), *Kurtuluş Savaşı Siyasal Akımları İçinde Halide Edib’in Yeri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYGÜL, Zeynep (2012), “Atatürk’ün Gençliğe Hitabesinin Eleştirel Söylem Analizi ile İncelenmesi”, *Söylem Çalışmaları* (Ed. Sibel Arkonaç), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 193-207.
- AYTEMİZ, Berhan Uygun (2001), *Halide Edib-Adıvar ve Feminist Yazın*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BURR, Vivien (2012), *Sosyal İnşacılık* (2. Basım) (Çev. Sibel Arkonaç), İstanbul: Nobel Akademi Yayıncılık.
- ÇALIŞLAR, İpek (2010), *Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın*, İstanbul: Everest Yayınları.
- EAGLETON, Terry (2011), *Kültür Yorumları* (2. Basım) (Çev. Özge Çelik), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ELÇİ, Elçin (2012), “Kadın Olmanın Türkiye’de Yaşayan Kadınların Söylemlerindeki İnşası”, *Söylem Çalışmaları* (Ed. Sibel Arkonaç), Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, s. 121-149.
- EROĞLU, Hamza (1990), *Türk İnkilâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- GÜNDÜZ, Osman (2007), Yakın Dönem Tarihsel Romanlarda Çatışma Alanları ve Tarihsel Romanların “Ulusal Kimlik” Edinmedeki Rolü, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, s. 135-156.
- KODAMAN, Bayram (2005), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çağdaşlaşma Sorunları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, s. 149-158.
- ÖZER, Ömer (2011), *Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri*, Konya: Literatürk.
- SANCAR, Serpil (2014), *İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme* (3. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- ŞAH, Umut (2012), “Eşcinsellik Hastalığıdır [Ve Dahası] Sapkınlıktır: Bir Eleştirel Söylem Analizi Denemesi”. *Söylem Çalışmaları* (Ed. Sibel Arkonaç), Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, s. 209-218.
- TEKİN, Mehmet (2006), *Roman Sanatı I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- VAN DIJK, A. Teun (2006), “Ideology and Discourse Analysis”, *Journal of Political Ideologies*, 11 (2), London: Routledge, pp. 115-140.

İnternet Kaynakları

KODAMAN, Bayram, "Mustafa Kemal ve Devletin Kuruluşu", http://bayramkodaman.com/index.php?option=com_content&view=article&id=87:mustafa-kemal-ve-devletin-kuruluu&catid=34:mak&Itemid=59b, (27.06.2016).

KODAMAN, Bayram, "Türk ve İslam Dünyasında Atatürk'ün ve Türkiye Cumhuriyetinin Yeri", http://bayramkodaman.com/index.php?option=com_content&view=article&id=81:tuerk-ve-islam-duenyasinda-atatuerkuen-ve-tuerkiye-cumhuriyetinin-yeri-&catid=34:mak&Itemid=59, (27.06.2016)

GAZİ TÜRKİYAT
ÇEVİRİLER / *Translations*

ERMENİ HARFLİ KIPÇAKÇANIN TRANSKRİPSİYONU ÜZERİNE*

On the transcription of Armeno-Kipchak

Edmund SCHÜTZ

(Çev. Musa SALAN**)

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 199-221

Ermeni harfli Kıpçakça edebî kayıtlar üzerine yapılan ilk çalışmadan bu yana ne-redeyse yarım asırlık bir süre geçmesine rağmen¹ bu eserlerin Kuman çalışmaları için çok önemli olduğunu vurgulayan sadece -bu ilk çalışmadan kısa süre sonra- J. Deny olmuştur. Onun bu yazısı² bilim adamları arasında ilgi uyandırmış; bu ilgi de kendini farklı ülkelerde bulunan Ermeni-Kıpçak metinlerinin yakın zamanlarda yapılan neşir-leri ile göstermiştir.³

Artan dikkat, bu ivmeyi takip ederek, Ermeni harfli Türkçenin (*Armeno-Turcica*) önemine yönelmiştir. Dolayısıyla, alakalı ve hâlâ güncel olan metin neşirleri ile risale-ler hakkında muhtemelen -Ermenistik bakış açısından- yüzeysel bir inceleme yapma ilgisi oluşacaktır.

Ermenistik literatüründe konumuz hakkında bilimsel değere haiz ilk yazı, çalış-ması yerlerinden edilip asimile olan Podolya Ermeni kolonisi ile ilgili olarak esaslı ve

* Künyesi: "On the transcription of Armeno-Kipchak", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 12, No. 1/3 (1961), pp. 139-161. Bu yazı daha sonra 1998'de Schütz'ün Ermeni-Kıpçakça sahası ile ilgili makalelerinin derlendiği *Armeno-Turcica: selected studies*. (Indiana University Uralic and Altaic Series, vol. 164.) xii, [420] pp.'de tekrar basılmıştır. Yazar hayatta olmadığı için *Armeno-Turcica: selected studies* yayını basan *Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies* (şimdiki adı: *Sinor Research Institute for Inner Asian Studies*)'in direktörü Sayın Edward J. Lazzerini'nin onayı alınarak bu çeviri yayınlanmaktadır. Kendisine nazik yaklaşımından ötürü tekrar teşekkür ederim.

** Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, musasalan@yahoo.com.
Not: Schütz'ün transkripsiyon için kullandığı harflerden Türk Latin alfabesinde karşılığı olanlar şu şekilde değiştirilmiştir: j > ç; č > ç; y > ı (ve İ > ı); ž > j; š > ş; c > ts.

¹ Meselenin tarihi ve dilbilimsel arkaplanı F. Kraelitz-Greifenhorst tarafından 1912 kadar eski bir tarihte belirlenmiş, yazar ayrıca örnek olarak bir ilahinin Ermeni-Kıpçakça tercümesini de vermiştir (WZKM XXVI, ss. 307-324). Kraelitz-Greifenhorst, Ermeni-Kıpçakçanın Kumanca ile yakın ilişkisine dikkat çekmiş (a.g.e. ss. 312-313); fakat bu konuda yazmayı planladığı büyük çalışma hiç yayınlanmamıştır.

² *JA* Temmuz-Eylül 1921, ss. 134-135.

³ T. I. Hrunin, J. Deny ve M. Lewitski & R. Kohnowa'nın çalışmaları.

eşsiz verileri içeren Venedikli Mehitarist Minas Bjškyants tarafından kaleme alınmıştır.⁴ M. Bjškyants, Ani'nin yıkılış hikâyesine sahip göçmen Ermeniler⁵ ve Ermenilerin göçü ile yakınlık kurmak istemiş ve bununla ilgili olarak Doğu Avrupa'daki Ermeni kolonileri ile alakalı olarak yerinde yapılmış araştırmalara dayanan ayrıntılı bir açıklama vermiştir. 1808'de Transilvanya, Moldova ve Bulgaristan Ermenilerini ziyaret etmiş, 1820'de Galiçya, Küçük Tataristan (Novo-Russia) ve Kırım'a gitmiştir.

M. Bjškyants, Ermeni kültür yadigarlarından bahsederken, Lvov ve Kamenets'te rastladığı "Tatar" dilinde yazılmış hukukî, idarî (kilise temelinde) ve dinî metinleri de tarif etmiş, hatta kimilerinden kesitler de yayınlamıştır. Bu zengin Ermeni-Kıpçakça malzeme, o zamandan beri, büyük oranda Polonya'nın kütüphanelerine, Kiev'e, Viyana ve Venedik'teki Mehitarist kütüphanelerine, *Bibliothèque Nationale*'e ve diğer kütüphanelere aktarılmıştır. Hâlâ dünyadaki halk kütüphaneleri ve özel mülkiyetteki tüm belgeleri bilmekten uzağız. M. Bjškyants, pek çok kodeksin okurlara ödünç verildiği, ancak bunların geri gelmediğinden şikayet etmektedir.

Bu kodeksler, pek çoğu M. Bjškyants'a referans ile, defalarca Ermenistik literatüründe zikredilmiş; fakat Ermeni-Kıpçakça dilbilimsel belgeler Ermeni filologlar tarafından bir tür garabet olarak görülmüş ve Ermenistiğin sınırları ötesinde olarak adde-dilegelmiştir.

V. J. Bastamyants, 12. yy.'da derlenip sonraki asırlarda yaygın bir şekilde kullanılan meşhur kanunname *Mehitar Goş*'u düzenlerken, Ermeni-Kıpçakça tercümenin Paris elyazması⁶ ile de ilgilenmiş; ancak, edisyon kritiğinin önsözünde yazdığı kadarı ile, ne kendisinin Azerice bilgisi bu dilin üstesinden gelme noktasına ona çok yardımcı olmuş ne de İstanbullu Ermeni öğrencisinin Osmanlıca bilgisi metnin "bozuk tarz"ından ötürü bir fayda sağlamıştır.

V. J. Bastamyants, M. Bjškyants'ın açıklamalarını görmezden gelmekte ve kanunname tercümesinin daha ziyade Tatar ortamında yaşayan Kırımli Ermeniler için tasarlandığına inanmaktadır.⁷

⁴ Tavriya (Kırım) piskopos vekili.

⁵ = Bagratlı Ermenistan'ı.

⁶ *Datastanagirk' Hayots'*, Valarşapat 1880 ss. 48-50.

⁷ H. Samuelyan da bu görüşü paylaşıyor gibi gözükmektedir. Вк. Армянский судебник Мхитара Гоша. Ериван. 1954. S. XXXIV, not 1.

Bugüne dek "Kırım" kökenli olarak düşünülen sadece bir Ermeni-Kıpçakça dilbilimsel doküman bulunmaktadır ve bu da 1728-1730 yılları arasında Paris Kraliyet kütüphanesi (Sevin'in, bakan Maurepas'a yazdığı 2 Aralık 1729 tarihli mektup, (içinde) Fr. Macler, *Catalogue*, s. XIV) için Doğu elyazmaları toplayan rahip François Sevin tarafından Kırım'dan götürülmüştür. Bu kodeks Macler kataloğuna dahil edilmediği için, gerçekten Kırım'da mı yazıldığı yoksa Podolya'dan mı götürüldüğü kesinleştirilemez. Bu mesele, bütün Ermeni-Kıpçakça materyal toplanana kadar güçlükle çözülebilir, şu ana kadar bilinen materyaller en azından Podolya'dandır. Ne Bjškyants ne de Kuşneryan Kırım'dan veya 1778'de Yekatarinoslav'a yerleşen Ermenilerin yanlarında götürdükleri kodeksler arasından böyle kayıtlar olduğunu söylerler, halbuki ikisi de bu Ermeni kolonilerini ziyaret etmişti.

1883 yılında Kamenets'teki meşhur Meryem sureti için Hac yolcuğuna çıkan H. K. Kuşneryan, seyahat notlarında (Kamenets'ten) Podolya Ermenilerinin Tatarcasından bahseder: "16. yy.'ın sonundan... 1625'e kadar, düzgün Ermenicelerini; evlerini yağmalayıp yerle bir eden Tatarların dili ile değiştirmişlerdir."⁸Bu sözlerden yola çıkarak, H. K. Kuşneryan Moğol-Tatarların dili olarak addettiği Podolya Ermenilerinin Kıpçakçası hakkında gayet yüzeysel bir bilgiye sahip olmuş olmalıdır.

Ermenologlar için Ermeni-Kıpçakça araştırmalarında başat eserlerden bir tanesi Gh. Alişan'ın metinler edisyonudur.⁹ Bu çalışma 1430-1611 arasını kapsayan Ermenice, 1611-1624 arasını kapsayan Ermeni-Kıpçakça ve 1649-1652 arasını kapsayan Ermenice olarak yazılmış Kamenets-Podolsk yıllıklarını ve ayrıca Podolya Ermeni kolonilerinde yazılan ilgili kolofon (yayın bilgisi) ve Ermeni Katolik ruhanî liderlerin mektuplarını içermektedir. Takdire şayandır ki, Alişan kendisine tamamıyla anlaşılır olmayan bu dilbilimsel malzemeyi yayınlamakta büyük titizlik göstermiştir. Kendisi bu metnin tarihî değerine vakıf olup hatta bir yorumunda bunun tercüme edilmesinin gerektiğine işaret eder: "Lehçe veya diğer yabancı diller karışmamışsa, bu dil Türkçe bilenler için anlaşılmaz değil; bununla birlikte eğer bir kimse her iki dile de vakıfsa bu metni kolaylıkla bizim dilimize ya da bilinen bir Avrupa diline tercüme edebilir".¹⁰ *Kamenits'*in Ermenice malzemesinden hakikaten Ermenilerin göçü ile alakalı çalışmalarda faydalanılmıştır; ancak Ermeni-Kıpçakça bölüm bir bütün olarak henüz kapsamlı bir dilbilimsel incelemeye tabii tutulmamıştır. J. Deny bu eksikliği gidermek için bir teşebbüste bulunmuştur; fakat onun yukarıda bahsedilen bu edisyonu sadece parçalarından oluşan Paris elyazmasına dayanmaktadır.¹¹

Ermeni elyazmaları kataloğu, Kıpçak metinlerinin incelenmesi hususunda önemli bir yardımdır. Viyana'daki Ermeni-Kıpçakça metinlerin bolluğu ve kodekslerin bilimsel tarifleri dolayısıyla, en büyük önem Viyana *Hofbibliothek* (Viyana 1891) ve Mehitarist kütüphanesi (Viyana 1895) elyazmalarını içeren H. Y. Taşyan (Daşyan) kataloglarına atfedilebilir.

Avrupa'nın kimi kütüphanelerinde ve özel koleksiyonlarda bulunan Ermenice elyazmalarının tarifleri için Fr. Macler'e minnettarız. Bununla birlikte, onun Türkoloji konusundaki bilgi eksikliği, onu Kıpçak malzemesi hakkında tam bir tarif vermekten alıkoymuş, *Bibliothèque Nationale'*de muhafaza edilen Ermenice elyazmaları kataloğu için rahip Martin'in el yazısı kataloğundan Kıpçakça dokümanlar için kısa tarifler

⁸ *Patmut'ium gat'akanut'ean Xrimu hayots* (Kırım Ermeni Kolonisinin Tarihi). Venedik 1895, s. 197.

⁹ *Kamenits, Taregirk' hayots' Lehastani ew Rumenioy* (Polonya ve Romanya Ermenilerinin vakayinamesi: Kamenits), Venedik 1896.

¹⁰ a.g.e. s. 67.

¹¹ Kendi yayınında, J. Deny hiçbir şekilde Gh. Alişan'ın eksiksiz Venedik elyazması üzerine yaptığı edisyona başvurmaz.

ödünç almıştır. Fr. Macler aynı zamanda şu ana kadar bilinen eldeki tek Ermeni-Kıpçakça basılı kitap olan, 1618'de Lvov'da basılan dua kitabı, *Algış Bitiki*'ne de dikkat çeken kişidir.¹²

Macler'in 1925'te Lvov'da derlenen Ermenice elyazmalar kataloğu geçiş sürecini kaydeder.¹³Listelenen kimi unsurlar Polonya'daki farklı kütüphanelerinin elyazmaları koleksiyonunda bulunabilir.

K. Roszko yakın zaman önce Polonya'daki Ermenice (Ermeni-Kıpçakça da dâhil) elyazmalarının güzel bir tarifini vermiştir.¹⁴RO'nun XXI. cildindeki liste Ermeni-Kıpçakça materyal için buna bir takviye ek olarak düşünülebilir.

Ayrıca, Ermeni-Kıpçakça elyazmalarından istifade etmek Podolya Ermenilerinin o dönemdeki kültürel koşullarının tam olarak incelemesini gerektirir. N. Akinyan, Lvov'daki Ermeniler arasındaki en dikkate değer noter/yazıcı Minas Tokatetsi'nin biyografisini yazıp Polonyalı yazıcı Simeon'un "Seyahatler"inin filolojik edisyonlarını yayınlayarak bu sahaya ciddi katkı sağlamıştır.¹⁵

Podolya ve Moldova Ermenilerinin tarihini inceleyen çalışmalar yakın zaman önce Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde gözle görülür bir ivme kazanmıştır. Ermeni Bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsünde, halk cumhuriyetleri ülkeleri ile ilişkiler üzerinde bir bölüm kurulmuştur.¹⁶Şimdiden Ermenistan SSC Bilimler Akademisi (bilimsel) dergilerinde Podolya Ermenileri üzerine pek çok yazı yayınlanmıştır.¹⁷ Çalışmamızın amacına uygun olarak Rusça-Lehçe materyal üzerine yazılmış yazıları bir kenara bırakırsak, Ermenoloji risaleleri arasından Podolya Ermenilerinin kültürel hayatına dair güzel bir inceleme sunan L. Haçikyan'ın makalesinden¹⁸ bahsetmeliyiz. Kendisi, diğerleri arasında, Kamenets yıllıklarının Kıpçakça kısmına (ss. 73-74) değinir; ancak Kıpçak dilindeki diğer eserlerden bahsetmez. Bundan ötürü, Podolya'dan Matenadaran'a gelen kodeksler arasında Ermeni-Kıpçakça metinlerin olup olmadığı cevapsız bir soru olarak kalmaktadır.

¹² Yazar tarafından yayınlanmak üzere hazırlanmıştır.

¹³ REA VII. s. 94 ve devamı.

¹⁴ *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens*, Varşova 1958.

¹⁵ *Hing panduxt talasats'ner* (Beş göçmen şair), Viyana 1921. - *Simèon dpri Lehats'woy utegrut'ium* (Polonyalı yazıcı Simeon'un seyahat notları), Viyana 1936.

¹⁶ Bölümün faaliyetlerine başlangıcındaki önemli bir olay Ermeni ve Ukraynalı tarihçi ve filologların Erivan'da düzenledikleri konferans idi (23-26 Ekim, 1959). Konumuz için en üst düzeyde öneme haiz tartışmalardan sadece kısa notlar elimize ulaşmıştır: Вопросы истории, 1960 no. 2, s. 220. Украинский исторический журнал. 1960 no. 1. ss. 143-145. *Telegağir*. 1950 no. 11-12. ss. 129-133.

¹⁷ *Telegağir* (Известия АН Арм. ССР) ve *Patma-banasirakan Handes* (Историко-филологический журнал) 1958'de başlamıştır.

¹⁸ *Haykakan gağtavayrere Ukrainayum XVI-XVII darrerum* (16 ve 17. yüzyıllarda Ukrayna'daki Ermeni kolonileri), *Telegağir*'de 1954 no. 4, ss. 45-80.

Hovhannes Kamenitsatsi'nin çağdaş vakayinamesinin yakın zamanda basılan Rusça versiyonu Kamenets vakayinamesinin¹⁹ incelenmesi hususunda büyük bir destektedir.

*

Başka bir dilin harflerini taşıyan metni okumak, mecburen, transkribe edilen dilin fonetik sistemine yalnızca bir dereceye kadar yaklaşıldığı bir uzlaşıdır. Ermeni harfli Kıpçak metinleri noktasında, Ermeni alfabesinin ayırt edici sisteminin Kıpçakçanın seslerini karşılamaya az çok uygun olması dolayısıyla, transkripsiyon koşulları gayet olumludur. Elde hatırı sayılır sayıda metin olduğu için, Ermeni-Kıpçakça imlaya ilişkin problemleri gidermek için umutlu olabiliriz. Şu ana kadar yayınlanmış malzeme bir ön inceleme yapmaya müsaade edecek kadar yeterlidir.

Ermenicenin imlasi ile ilgili genel kanı kısmen muhafazakâr olduğu ve 5.yy.'dan bu yana çok az değişiklik gösterdiği yönündedir. Bununla birlikte bu muhafazakârlık sonucu bin beş yüzyıllık süreçte gerçekleşen fonetik değişiklikler saklı kalmıştır. Ermenice metinlerde ise bu sapmaların sadece imladaki ve alıntı sözcüklerdeki belli başlı kararsızlıkları dikkate alınarak izi sürülebilmektedir.

Ermeni dilinin fonetik sistemi içerisinde kısmen konuşma alanında gerçekleşen en önemli değişiklik "ikinci Ermenice *Lautverschiebung*"dur. Bu hadise 11.yy.'dan sonra batıya göç eden Ermenilerinin edebî dili ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki konuşulan edebî Ermenice ile arasındaki en önemli farklılıktır. Orta Çağ'daki Küçük Kilikya Ermenistan'ının standart dilinden modern Batı Ermenice edebî dilinin fonetik sistemine uzanan kesintisiz bir hat vardır. Dolayısıyla 16. ve 17. yüzyıllara ait Ermeni-Kıpçakça metinler, (fonetik) gelişimin iki önemli ucu arasında önemli bir safhayı teşkil eder ve Batı Ermenice edebî dilinin fonetik sistemini inceleme noktasında faydalı olabilir.

Diğer taraftan, Türkoloji tarafından bakıldığında, "ikinci *Lautverschiebung*" (patlayıcıları ve sürtünmelileri etkilemiştir) ve çağdaş Batı Ermenicenin edebî dilinin fonetik sistemi, Ermeni-Kıpçakça dilbilimsel belgelerin fonetik rekonstrüksiyonu için olanak sunar. Bu hadise, Ermeni-Kıpçakça metinler üzerinde çalışan Türkologlarca en eski araştırmalarından beri bilinmiş ve şimdiye kadar yayınlanmış metin edisyonlarında transkripsiyon sisteminin uygulanışında hakkıyla dikkate alınmıştır.

Bununla birlikte, kimi yayınlarda "batı" telaffuzunun normlarından ayrılan fonetik değerler ile karşılaşmaktayız. Aşağıda bu durumları aydınlatmak üzere bir teşebbüste bulunacağız.

T. I. Hrunin, şimdiye kadar konuşma dili üzerine yapılan tek metin edisyonu olan önemli yayınında yukarıda zikredilen ilkeyi benimser. Ancak metni ile alakalı verdiği

¹⁹ *Patma-banasirakan Handes'te Xo'ini paterazmi patmut'iun* (Hotin savaşı tarihi), 1958 no. 2. ss. 258-286; İki vakayinamenin ilişkisi için bk. E. Tryjarski, *Przełąd Orient*. 1959 ss. 211-214.

fonetik izahlarda, kimi problemlerin kesin bir resmini çizme konusunda yetersiz kalmıştır. Örneğin; Hrunin, metinlerde *ı*'nin *д*иа, *д*за ve *ц*о olarak verildiğini ifade eder.²⁰Bu açık bir şekilde şöyle anlaşılmalı ki *dz* *ɖ* ile gösterilirken *j* ve *đ* için *ts* kullanılmıştır. Bu sesler sadece Ukraynaca, Lehçe ve Ermenicede kullanıldığı için Kıpçakça için önem arz etmez. *ç*a ve *ç*e'nin *ç*'yi gösterdiği ifadesi kimi yanlış anlamalara sebebiyet verebilir.²¹T. I. Hrunin, büyük ihtimalle *z* ve *ʒ*'nin fonetik değerlerini kastetmektedir. Bu son hususta, genellememiz, *ç* sesi çoğunlukla *z* ile gösterilirken, *ʒ* neredeyse tamamıyla bir yazım hatası olarak kabul edilebilir denerek daraltılabilir.²²

Ermenice harflerin klasik ve modern batı adlandırmalarının karışık kullanımı dolayısıyla, T. I. Hrunin'in *k* sesinin gösterimi ile alakalı izahatları, transkripsiyon sözcüğü olduğu bir dereceye kadar yine muğlaktır. İfade ettiği kadarı ile, *k* ön sıralı ünlüler taşıyan sözcüklerde *η* ile temsil edilmiştir.²³Bu ifade *η* ve *p* harflerinin herhangi bir ayırım olmadan kullanıldığı dilbilimsel belgeler tarafından desteklenmiyor gözükmektedir. Bununla birlikte şu da dikkate değerdir ki art sıralı ünlüler içeren Lehçe sözcüklerdeki *k* yalnızca *p* ile gösterilmiştir.²⁴

Eph.'in transkripsiyon sisteminde J. Deny yazıda yansıtılmayan sesleri eklemekte ve *k* ile *t*'nin nefesli olanlarını atlamaktadır. Çalışmasında tıpkıbasım olmadığı için, yanlış sonuç çıkarmaya yatkın birkaç hatalı yazıma dikkat çekilmiş gibi gözükmektedir. Örneğin; çokluk işareti: *ritserleri* 3⁴ (doğrusu: *-lari*); *keçirdiler* 7¹¹ (d.: *-lar*); tonsuz ünsüz ile biten sözcük + çekim ekinin söz başı ünsüzü: *kokda* 7³, *hlıçdan* 7¹⁰, *boluşgay* 9¹² (d.: *kokta*, *h[ı]l[ı]çtan*, *boluşkay*); *ç*: *haçtı*, *haçıp* 4^{13,14} (*h* yerine *h* yazılmalı); fiil formları: *edip şlatip* 2¹⁹ (d.: *etip işlatip*), *edi* 9²⁰ (d.: *edir*), *edir* 11¹⁶ (d.: *etip*), *etti edi* 10⁵ (d.: *etip edi*), *olturur edi* 18² (d.: *olturur edi*), *angar* 5³ (d.: *angdi*), *bar edi* 16⁷, 20¹¹ (d.: *bar edir*); çekim ekleri, iyelik ekleri: *etkan songra* (d.: *etkandan songra*), *pohrebda* 5⁸ (d.: *-ga*), *tayfası* 136 (d.: *-sm*), *dinsizin* 15¹⁹ (d.: *dinsizni*), *ayına* 1619 (d.: *ayında*), *kunlarına* 19¹² (d.: *kunlarında*), *babaslar* 19¹³ (d.: *-lari*), *yandan* 20² (d.: *yanda da*), *songğun* 204 (d.: *songğusun*), *kişilar* 2010 (d.: *-lari*) vd.

Bugüne kadar metin neşredenler arasından, M. Lewitski ve R. Kohnowa, transkripsiyon konusunda büyük güçlüklerle karşılaşmışlar; çünkü *Dat.* eserinin imlası sıkı sıkıya klasik Ermeni imlasına bağlı kalır. Burada benimsenen sistem transliterasyon ile transkripsiyonun talihli bir karışımı değildir. Türkolojiye yabancı olan Ermenice transkripsiyon ile okuma yapmak gayet güçtür. Bundan ötürü, örneğin, fonetik değeri

²⁰ s. 95.

²¹ Muhtemelen, kesin fonetik değerleri olmayan Ermenice harf isimleri *Dat.* editörlerine sürtünmeli seslerin değerlerinde kafa karışıklığı yaşatmışlardır.

²² Aşağı bakın. - Bu hadiseye hâlihazırda F. Kraelitz-Greifenhorst tarafından temas edilmiştir, a.g.e. s. 312.

²³ T. I. Hrunin, a.g.e. s. 95; - Вопросы языкознания 1958 no. 6. s. 114.

²⁴ Yukarıda bahsedilen kurallılık diğerleri için de transkripsiyonda tonsuz süreksizler ile nefesli tonsuz ayırımını ortaya koymada uygun olacak ve ayrıca Ermenice imlânın (ve fonetik gelişim) tarihi söz konusu oldukça fayda sağlayacaktır. Metin edisyonları genellikle nefesliliği ihmal etmektedirler. *Dat.*'ta, nefesliler gösterilmekle birlikte bütün unsurları verilmemiştir.

y (*ye*)²⁵ olan *h* harfi *e* ile, *q* harfi *ə* ile gösterilirken, *y* sesi orijinal metinde bulunmadığında (ki bu metinde özellikle sıkça görülür) translitere edilmemiştir. Transkripsiyonda sıkça eksik harf bulunur; fakat mükemmel tıpkıbasım sayesinde bu durum ciddi bir sonuç doğurmaz. Ermenicenin harfleri, büyük kısmı Meillet'in sisteminde bulunan Batı Ermenice fonetik değerler ile alfabetik olarak şematize edilmiştir.²⁶Orta-Ermeniceden bu yana alfabeyle ait olan *ϕ* (*f*) ve *o* (*o*) harflerinin dâhil edilmesi ve kimi harflerin farklı pozisyonlarda farklı ses değerleri ile gösterilmesi uygun olacaktır. Bu yazarlar, sürtünmeli seslerin "ikinci *Lautverschiebung*"unu görmezden gelmektedir. *đ* ve *đ* harflerinin hatalı transkripsiyonları özellikle problem değildir; zira *ts* ve *dz* sesleri Kıpçakça sözcüklerde yer almaz (fakat örneğin Ermenice sözcüklerde: *հերձաձոնոյ* 177v2,9 = *heryowatsoy*; doğrusu: *hertsvayoy*). Bununla birlikte, *đ* harfini *ç* ile göstermek bir dereceye kadar yanlıttır. Örneğin, *đawf* metnin tamamında *can* yerine *çan* olarak transkribe edilmiştir. İstisnai olarak kullanılan *ϑ* harfi kimi durumlarda (*ç*'yi temsil edecek iken) hatalı olarak *c* ile verilmiştir: *Աւնունϑի* (*Awunci*, doğrusu: *onunçi*) 156v²²; *նէϑիք* (d.: *neçik*) 160v¹⁵, 166r⁶; *ռէϑիք* ('rzecznik') 190v¹³; *ϑխար-* (d.: *çıχar-*) 190v¹⁶.

*

16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış Podolya Ermenilerinin sosyo-kültürel yaşamlarındaki bir özellik de standart dillerinin Kıpçakça oluşudur. Biz buna yazıcı Simeon'un 17. yüzyılın ilk on yılı için verdiği bilgiler sayesinde vakıfız: "Lvov'da yaşayan Ermeniler Ermenice bilmez, Lehçe ve Kıpçakça, yani Tatar dili, konuşurlar."²⁷ Bu bilgi Alembek'in vakayinamesinde (1603-1605) bulunur: "[Armeni] sacra in Ecclesia nativo sermone semper peragunt, domi semper Tartarorum lingua utuntur."²⁸ Fakat Kıpçakça onların sadece konuşma dili değil, resmi belgelerini (protokoller, hakim kürsüsündeki kayıtlar), hatta dinî belgelerini (evlilik ve doğum sertifikası, vasiyetname [*diat'ik* < *διαθήκη*]), evlilik sözleşmesi [grorenk']) de kaleme aldıkları bir dildir. Kıpçakça, kiliseyle ilişkin meselelerde yalnız halkın gereksinimi üzerine değil, düşük Ermenice bilgileri dolayısıyla da rahiplerce kullanılmıştır. "Vipasanut'iwn Nikolakan" adlı hiciv şiirinde şu geçer: "[Lvov'daki rahipler] Ermeniceyi bilmezler ve okuduklarını anlamazlar."²⁹ Bu durum Vardan Hunanyan tarafından da (1703 yılında Tokat Ermenilerine yazdığı bir mektupta) pekiştirilmektedir: "... o zamanlarda rahipler bilgelik konusunda çok cahil ve Ermeni dili konusunda, halk kadar, tecrübesizdi."³⁰

Bu tablo, orada (Podolya'da) doğmuş pek çok rahip için karakteristik olsa da, bununla bir genelleme yapılamaz. Kıpçak metinlerimizin değeri ne kadar farklı olursa

²⁵ Kendi transkripsiyonumda K. Grønbeck'in sembollerini kullanıyorum. - Kıpçakça anlamlar, J. Deny'nin kapsamlı sözlüğünde bulunmadığı veya muğlaklık durumları haricinde alıntılanmamıştır.

²⁶ *Dat.* s. 253.

²⁷ N. Akinyan, *Simeon*, s. 346.

²⁸ *RO XXI* s. 158.

²⁹ Gh. Alişan, *Kamenits'*, s. 202.

³⁰ a.g.e., s. 127.

olsun, bu metinlerin hepsi yazıcılarının ve mütercimlerinin hem Ermenice hem de Kıpçakçaya az çok hâkim olduklarına tanıklık etmekte ve Kıpçak fonetiğinin neredeyse tam bir resmini sunmaktadır.

İnceleme şansı bulduğumuz 17.yy. Ermeni-Kıpçakça metinlerde, belli harfler hangi pozisyonda olurlarsa olsunlar çoğunlukla aynı sesi karşılamakta, bu da Ermeni-Kıpçakça imlanın standardize olduğu gerçeğini göstermektedir. Diğer taraftan, *Dat.*'ın yazımında Ermeni-Kıpçakça metinler için alışılmadık olan çeşitli fonetik şekiller görmekteyiz. Bu şekillerin pek çoğu Kıpçakça dilbilimsel özellikler olmaktan çok Ermenice imlanın karakteristikleridir. Dilbilimsel belgelerdeki imla tutarsızlıkları genellikle yazıcıların Ermeni diline, yani imlasına hâkimiyet derecesindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Aşağıda, transkribe edilen metinlerden Kıpçakçanın telaffuzu ile bağdaşmayan fonetik şekillerin elenmesine imkân sağlayacak klasik Ermenice imlasından (harfler ve harf grupları)³¹ elde edilmiş birkaç imla özelliğine değinmek istiyoruz.

ı (*աւ, և, ու, իւ*)

ı işareti, Ermeni yazı dilinin ilk zamanlarında muhtemelen yarı ünlü *ı* (*w*)'yi göstermek için kullanılıyor ve ünlüler ile birlikte diftonglar meydana getiriyordu. *աւ, և* (*և*) ve *իւ* kombinasyonlarına kıyasla, *ի* harfi de *ո* harfine eklendiği için, en azından *ı* ile *ի* arasında fonetik değer bakımından büyük bir farklılık olamazdı. (*ո* harfleri Yunancanın *ou* modeli üzerinden *u* için kullanılıyordu.) Başlangıçta *ı* harfi; ünsüz önünde bulunmadığı durumlarda *ի* harfi ile aynı şekilde telaffuz edilmiş olmalıdır. Bizim dikkate aldığımız dönemde ise, *ı* harfi ünlüler arasında ve söz sonunda *ի* harfi ile aynı ses değerine sahipti. Bu da onun, sadece imlaya bağlı bir özellik çerçevesinde kullanıldığını gösterir.

աւ Ermeni-Kıpçak metinlerinde ünlüler arası ve söz sonu *աւ av* ses grubunu gösterir. *Dat.*'ın (nadir bir istisna ile *ճանապարհ* [*canavar*] 167v^{3,5,7}) tamamında *av* ses grubunun sembolüdür. *Eph.*'te *աւ* çok sık geçer: *ալբաւտ* (*alpaud*) 11²¹'un dışında, *ալբաւտ* 22¹²; *աւալ* (*aval*) 9²; fakat *şayavat* sözcüğü istinasız bir şekilde *աւ* iledir, *սթանիսլաւ* (*Stanislaw*) 13¹⁷. İmla standardizasyonu yönündeki eğilim Ermenice sözcüklerde bile kendini gösterir: *դաւիթ* ('David') yerine *թաւիթ* 4¹⁹'i görmekteyiz. *AB*'de *avaz* sözcüğü yedi örnekte *աւալ* ve bir örnekte *աւալ* şeklinde yazılmıştır. (Orta Ermenicenin sonundan beri, *թաւ* (*t'av*) işareti el yazmalarında ve daha sonra matbu metinlerde *ı*'nın *v* değerini vurgulamak için kullanılmıştır: *աւալ* 21⁷. İncelediğimiz Ermeni-Kıpçak metinlerinde *t'av* işareti sadece birkaç yerde görülür.) *şayavat* sözcüğü

³¹ "Harf grubu" terimini tarihsel olarak yakından bağlı iki harf için kullanıyorum. Bu iki harf önceden yakın fonetik bir birimi (örneğin; diftong) gösteriyordu, sonradan telaffuzu değişti; fakat grup hâlâ varlığını sürdürmektedir.

(gövde halinde ve ondan türetilenlerde) dokuz kez *uu* ile ve yedi kez *uu* ile yazılmıştır. *uu*'nın ünsüzden önceki telaffuzu, ilk milenyumun sonu gibi erken bir zamanda kısa açık *o* olmuş ve Orta Ermenice metinlerde de *uu* ile yeni işaret *o* dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Yabancı sözcüklerin ve kişi isimlerinin yazımında, örneğin: *Կառաւֆրէ* ('Godfried Bouillon') *HChr.* 56^{8, 17}; *Օտո, Ալման* ('Otto, Alman hükümdarı') ay. s. 53 ve pek çok yerde. Ermenicenin dışındaki sözcüklerde sadece söz başında ve büyük harfli yazımda ortaya çıkar: *Dat. Uu* (Ol) 168r¹⁷, 181v⁴, 183v^{11, 19}. (Transkripsiyonda hata ile: *O*; yazarlar muhtemelen Orta Ermenice metinlerde yaygın bir işaret olup *U*'nın telaffuzunu *o* olarak vurgulamak için kullanılan *o* işaretinden dolayı kafa karışıklığı yaşamışlardı.) Ancak *Աշղաղ* (*Ošta*) 159r⁹, 163v³ sözcüğünde doğru bir transkripsiyonumuz vardır; *Սէջանէս* (*Ohannes*) transkripsiyonda kayıptır. – Bu işaret *AB* eserinin tamamında da büyük harfli yazımda korunmuştur: *Աթուզ* (*Otuz*) 90³, *Աղլու* (*Oγlu*) 113¹¹, *Աթ* (*Ot*) 89³, *Աթլու* (*Otlu*) 118⁶ (fakat küçük harf ile: *oթլու* ay.), *ԴԱԻՂՐՈՒ* (*TOΓRU*) 150².

h (*h*) | Ermeni yazısında, *e* için kullanılan harflerden sadece *h*; *ı* ile bir ikili oluşturur (küçük harfin bağlanma durumunda *h*). Kıpçak malzemesinde açık *e* + *v* *h* işaretine sahiptir: Hem *Dat.* hem de *AB*'de *evet* sözcüğü *h* (*h*) (*pek çok yerde*); *Eph. Ke-vorovits* *քիթորոյից* 1¹⁹, 5². *h* harfi Ermenice sözcüklerde düzenli olarak kullanılmakta, Kıpçak malzemesinde ise nadiren görülmektedir. Ör. *Dat.*'ta: *mh* (*dev*) 167v^{9, 11}, 177r²². (Bu yazım biçimi için, muhtemelen, aynı anlama gelen [ve kökteş] Ermenice sözcük *հե* den esinlenildi.) *աղշուչու* (*baş-ev-uçu*, hatalı transkripsiyon: *başlovuçu*) 169r¹² sözünde Ermenice bağlaç *h* (*ew, yew*) 've' bulunmaktadır. Kıpçakça bağlama gruplarında, *u* (*u*) 've' bağlacı sık kullanılır. Bizim örneğimizde kakafoniden kaçınmak için *u*, *h* ile değiştirilmiştir. *u* - *h* çifti, zikredilen bağlama gruplarında Ermenice bağlaç *u* ile muhatap olduğumuz fikrini vermektedir.³²

u (*u*) | Her ne kadar bazen hiçbir ses farkı olmaksızın *u* bile görülse de, Kıpçak metinlerde *o* için düzenli olarak kullanılan harf *o*'dur. İlk bahsedilen harfe çok sık olarak *ov* ses grubunda tesadüf edilir; fakat bu, Ermeni imlasındaki harf grubu *uu*'in unsurları arasındaki yakın imla bağından kaynaklanmaktadır. Bu ikili *Dat.*'ta sıklıkla *-ovuçu*, *-ovlu* ek gruplarında ve her zaman *h* (*h*) şeklinde yazılan *yiçov*'da görülür (ayrıca *յօւսի Էոլուի, Krakov* ('Krakov') *քրաքուի, Ilov* ('Lvov') *իլուի, tolov* *թօլուի*; *u* - *o*'lu Kıpçakça morfolojik çiftlerde: *uu* (*suv* 'su') ve *uu* (*sov*), *uu*- (*suv*- 'sevmek, hoşlanmak') ve *uu*- (*sov*-) vs.

³² Bu tarz bağlama gruplarında, söz başı *u*'nın bile *u* bağlacını takip etmesine rağmen, bu durum bağlacın Ermenice kökenli olma ihtimaline ters düşmemektedir; zira 've' anlamındaki bağlaç için *u* özellikle Orta Ermeniceden beri kullanılmaktadır. – Başka bir izah için bk. J. Deny. *Eph.* s. 77-78.

Yazıcıların dilinde, *n*'nin söz başındaki telaffuzu apaçık bir şekilde *vo* (Yeni Ermeni edebî dilinde olduğu gibi) idi; çünkü bu harf söz başında ortaya çıkmaz. Bunun bir istisnası –Ermeni edebî dilinin imlasına uygun olarak³³– *n*; *ı* tarafından takip edildiğinde görülür ve bu durumda söz başı *n*, *o* olarak telaffuz edilir. Benzer şekilde, *Dat.*'ta söz başında da *ov* için *ıı*'u bulmaktayız: *ıı* (*ov*), *ııրանչիք* (*ovrançik*), *ııրան-* (*ovran-*), *ııրադ-*, *ııրաթ-* (*ovrat-*); ancak *oı* işareti de kendini gösterir: *oıրաթ-* (*ovrat-*) 158r²¹.

Eph.'te de harf grubu *ıı* hâlâ yaygındır: *իլով* (*Ilov* 'Lvov') 1¹¹, 4⁶, 20²¹,³⁴ *եղիսով* (*yiçov*) 21², ama: *չովրա* (*çovra*) 13³, *մօսքով* (*Moskov*) (altı defa).

İleri bir imla standardizasyonunun görüldüğü *AB'* de, *oı* harf grubu örneklerin büyük çoğunluğunda kullanılmaktadır. Söz başı ve söz ortasındaki kullanımı neredeyse ayrıcalıklıdır: *oıրանչիք* (*ovrançik*), *oıրադ-*, *oıրաթ-* (*ovrat-*), *oıուն-* (*ovun-*), *չովրա* (*çovra*), *սով-* (*sov-*), *սովաք* (*sovak*), *սովաք* (*sovuk*), *սովուն-* (*sovun-*), *սովունչլուք* (*so-vunçluk*); fakat *govda* *կովսա* ('beden, gövde') 135¹⁵. Aynı durum *-ovlu*, *-ovsuz*, *-ovuçi* ek gruplarında da bulunur. Bununla birlikte, *ıı* söz sonunda hâlâ sık bir şekilde görülür: *սղիսով* (*biçov*) 93⁴, ancak *սղիսով* 103¹, *իլով* (*Ilov*) baş sayfa¹², *yiçov* ('kilise') beş kez *ıı* ile ve beş kez *oı* ile yazılmıştır; *yiçov* ('ay.') ise iki kez *ıı* ile ve bir kez *oı* ile yazılmıştır.

Kıpçakça *ov* ~ *uv*'un (örneğin; *suv* ~ *sov*, *ovran-* ~ *uvran-*) nöbetleşe görünmesi, harf grubu *ıı* kullanımının, *uv*³⁵ telaffuzuna geçişin göstergesi olduğu gibi bir varsayımı akla getirebilir. Bununla birlikte her zaman aynı olan *ov*'un da *ıı* ile yazılması, ayrıca bu harf grubunun herhangi bir pozisyonda görülebilmesi ve imla standardizasyonunun *oı*'dan yana bir tercihi doğurması dikkate alındığında, bu hadisenin Ermenicenin bir imla özelliği olarak görülmesi gerektiği apaçık olarak kendini gösterir.

Ünsüz önü *n*'nin diyalektik telaffuzu *ov*³⁶ gibi bir şekilde olmalı ise, bu; harf grubu *n*'nin ayrıştırılmasının özellikle gerektiği anlamına gelmez; ancak yalnızca şunu gösterir ki bu ses grubunun ilk unsuru sadece ekleme bir ünlüdür. Dolayısıyla sözlükte *novirag* olarak geçen *Eph.* 4¹⁹'teki *նովիրակ* sözcüğü *n(ə)virag* olarak okunmalıdır. *Dat.* 179v¹⁴'daki *սիմէոն ու աննայ* (*Simeon Ovanna*)'nın doğru okunuşu *Simeon u Anna* ('S. ve A.')'dir. *Dat.*'ta *ճոսք* sözcüğü için transkripsiyonda uygun görülen *çovap* 157r¹¹, *çovap* 169v¹², *çovap* 175v² biçimleri kesinti (hemze) ile telaffuz edilen *cuap* olarak düzeltilmelidir (krş. CC *joap*).

իւ

³³ Polonya Ermenicesinde olduğu gibi bir kısıtlama olmaksızın: Hanusz, s. 22; Açaryan, s. 38. Krş. Karst, s. 21, not 4.

³⁴ 111'deki *Ilov* transkripsiyonu *Ilov* yerine yanlışlıkla yazılmıştır, dolayısıyla buradan harekete yapılan çıkarım (*Eph.* s. 88) geçersizdir.

³⁵ Orta Ermenice için krş. Karst, s. 21.

³⁶ Cırbied, *Gramm. arm.* s. 651.

ju harfleri Eski Ermenicede asli olarak *iv* ses grubunu (diftong) göstermiş olmalıdır. Bu harf grubu, dilin gelişim sürecinde *-ı* ve *ı*'nin değerlerinin tesadüfî ile- ünlü önünde ve söz sonunda günümüze dek *iv* telaffuzunu korumuştur. Ünsüzlerden önce (yani sözcüğün sonundaki kapalı hecede de) ortaya çıkan *ju* diftonguna döner.

ju'in geçmişte nasıl telaffuz edildiği mevzusu hâlâ geliştirilmiş değildir. Karst'ın bu harf grubu için Orta Ermeniceden çıkardığı ses değerinin³⁷ de bütün olasılıkları kapsadığı söylenemez. Bu ses grubu, başka bir deyişle diftong, genellikle tek sesli (*u*, *e*, *i*) halini almıştır. *ü*'nun *u* yanındaki telaffuzu bunun kanıtı olarak görülebilir. Buna rağmen **ju** örneği kapsayıcı değildir; zira ses değiştirmiş eski bir alıntı olabilir. Onun Orta Çağ'daki yeniden benimsenmiş şekli, çağdaşı olan (Eski) Yunancanın telaffuz temeli ile **ju**'dir.³⁸Bu tablo, tahmini olarak bu döneme kadar giden "geleneksel" *ju* telaffuzunu yok saymakta ve kuvvetle muhtemeldir ki pek çok **ju** işareti ses değişimi ile bir *ju* gizlemektedir.

Modern Batı Ermenicenin edebî dilinde **ju** ünsüz önünde *ju*, *ju*, *ju* ve *ju* gibi telaffuz edilmektedir.³⁹

Burada ele alınan Ermeni-Kıpçak metinlerinde **ju** (sadece ünsüzden önce ortaya çıkan) *ju*'yu gösterir. *Dat.*'ta *ju* ses değeri pek çok yerde **ju** ile temsil edilir. İkinci hecede *ju* istinasız biçimde **ju** ile yazılmıştır: *buyur-* 27 kez **jujujuju**, *buyurul-* iki kez **jujujujuju** şeklindedir (fakat krş. s. 154 *buyuruç: jujujujuju*). Pek çok yerde söz başına da uygulanmıştır: **jujuju** (*yurak*) 161r⁸, 190v², **jujuju** (*yuzlu*) 170r13. Bununla beraber yazıcının söz başı *y-* için *ı*'yi kullanma eğiliminden dolayı durum karmaşılaşır. Bu da, içinde *y*'nin çifte temsilinin olduğu şu varyantları doğurur: **jujuju** (*yyuk*) 187r¹⁷, **jujujuju** (*yyuçu*) 160v¹⁵, **jujujujuju** (*yyugun-*) 175v²⁰. Sıkça görünen *yuz* sözcüğü üç kez **juju**, dört kez de **jujuju** şeklinde yazılmıştır. Aynı cümle hatta aynı satırda iki farklı yazım görüldüğünde imlanın istikrarsızlığı apaçık ortaya çıkar: **jujujujuju juju** (*yyuzda yuz 'yüz yüze'*).

Kraelitz'in neşrinde, standart biçim **jujuju** (*yuv-*) (dördüncü satır) haricinde, **jujujuju** (*yurak*, 13. ve 20. satırda), **juju** (*yuz*, 14. satırda) biçimleri görülmektedir. *Eph.*'te: **jujuju** (*yuz*) 9¹³. *AB'*de -imla standardizasyonu sürecinde- *ju*'yu karşılamak üzere söz başında **juju** ve söz ortasında **juju**'yu neredeyse istinasız biçimde görmekteyiz: *yuban-*: **jujujujujuju**- 27⁴, *yuchla-*: **jujujujuju**- üç kez, *yuchov* her zaman **juju** ile, **jujujujuju** (*yuchu* 'düş, rüya') 27¹, *yuk* ve türemiş biçimleri: **jujujujuju**(-), *yuv-* beş kez **jujujuju**, *yuz* on iki kez **jujujuju**. Söz ortasında: *buyur-* istinasız olarak **jujujujujuju**. Diğer yandan, *yuru-*: **jujujujuju**- 121⁸, 135¹⁰,

³⁷ a.g.e., s. 22, 66, 118.

³⁸ Hübschmann, *Arm. Gramm.* s. 357.

³⁹ F. Feydit, *Manuel de langue arm.*, Paris 1948, s. 13; A. Abeghian, *Neuarm. Gramm.*, Berlin-Leipzig 1936, s. 21.

fakat *hırmı-* 47², *yurak* yirmi üç kez ve ayrıca türemişleri ile: *hırmıp(-)*, ancak *hırmıp* 146^{15,40}

Örneklerimizden, yukarıdaki veriler içinde *hı*'nın *ü* okunamayacağı (ki *ürak*, *üzlu*, *üz* gibi biçimleri doğururdu) sonucu çıkarılmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla bu, Türkiye Ermenilerinin etkisine atfedilen *hı* = *ü* gibi bir standart ile değerlendirilemez.⁴²

İ

Kıpçak damaksıl *i* (bizim transkripsiyonumuzda *ı*) ona en yakın benzeri ile temsil edilmiştir. Ancak ilk hece, bazı ekler ve çekim ekleri yazılırken sıklıkla atlanmıştır. Bu sesin temsili ile ilgili problem farklı metinler ile çeşitlenmektedir. İlk ya da son hecedeki seslerden birisinin akıcı (ör. *hıhıhı*; *-hı*, *-ırmı*) olduğu veriler dışında, “fonetik” transkripsiyona eğilimli ve böylece klasik Ermenice imladan ayrılan metinlerde *ı* seslerinin çoğunluğu *ı* ile temsil edilmiştir. Bu durumlarda, söz konusu eserleri hazırlayanlar transkripsiyonda *ı*'ya bir karşılık verme konusunda başarısız olmuşlardır. Buna tek istisna, söz konusu sesi (*ı*) ile veya parantez olmadan gösteren (kimi durumlarda da atlayan) J. Deny'dir.⁴³ *Dat.*'ın imlasında *ı* ne sık bulunur ne de, çalışanların transliterasyon sistemi uyarınca, metnin transkripsiyonunda herhangi bir işaret ile gösterilir.

Ermenicede *ı* çevresindeki tınıyı yüklenen bir orta ünlü olup farklı pozisyonlarda farklı yoğunlukla; fakat yoğunlukla zayıf telaffuz edilir. Bundan dolayı da yazıda ihmal edilmesi bir gelenek halini almıştır. Tasvirî gramerler, içinde bu sesin görüldüğü sözcüklerin yazılı biçimlerinin etkisinde kalarak, bunların ahenk unsuru bir ekleme ses olarak ele almışlardır. (*hı*, *mı*) ünlülerinin çekime bağlı dizide veya türetimde vurgusuz pozisyonda kaldıklarında pek çok durumda ses yüksekliklerini yitirip söz konusu sesi ürettiği gösterilebilir. Ermenicedeki ünsüz grupları gerçek ünsüz yığılması örneği değildir; zira pek çok örnekte kimi sesler yazıda yansıtılmayan *ə* (*ı*)'ya kısaltılmıştır. Bu hadise her zaman etimolojik olarak kavranamaz; yine de en azından Eski Ermenicede gösterilebilir.⁴⁴ Orijinalinde *hı* veya *mı*'yu taşıyıp vurgusuz hâle gelmiş hecelerde ünlülerin kısaltarak *ə* (*ı*) olması hâlâ yaşanan bir hadisedir. (Kısaltmayı, seslerin hece bitimlerinde düştüğü durumlardan ayırt etmek gerekir. Örneğin; Orta Ermenice söz ortasında *mı*'yı düşürmektedir.) Bununla birlikte, kısalma Orta Ermenicede⁴⁵ diğer sesleri de etkilemenin yanı sıra diyalektlerde de sıkça görülen bir hadisedir. Örneğin,

⁴⁰ Diğer bitişirmelerde de görüldüğü gibi, klasik imla büyük harfli yazım ile korunmuştur.

⁴¹ *Eph.* s. 83: *yuz.* – Sonuç olarak, *Phil. Turc. Fund.* s. 83'te de varsayıldığı üzere, bu Ermeni-Kıpçakçasının kendi içindeki bir ses gelişimi olmaktan ziyade bir imla özelliğidir.

⁴² İkincisinin de göz önünde bulundurulmasını varsaymak makul ise de J. Deny bu iki ses değerini ayırt etmemektedir. *Eph.* s. 19.

⁴³ Onun kanaatine göre, bu yazılmayan *ı* “kimi zaman, muhtemelen” telaffuz edilmeyordu. *Eph.* s. 19.

⁴⁴ Hübschmann, *Ohronologie*, s. 157; *Esquisse*, s. 53.

⁴⁵ Karst, s. 55, 39.

Podolya Ermenicesinde beş temel ünlüden herhangi biri kısalarak ə olabilir.⁴⁶Bu diyalekte söz sonunda *ünsüz + r* taşıyan gruba gelince, H. Açaryan bunu yerel bir özellik olarak tanımlıyor.⁴⁷Buna rağmen J. Hanusz bu biçimleri yazı dilindeki biçimlerin etkisinde kalarak kaydetmiştir ve biz de “ünsüz + ə + r (krş. Ermeni-Kıpçak -*ար* (-dr ‘-dır’))” şeklinde bir ses grubu ile karşı karşıya olduğumuzu düşünmeye yakınız.

Ünsüz yığınlarının sadece imlaya bağlı olduğunu destekleyen diğer iddialar şöyledir: yazıda hiç olmasa bile, ayırım noktalarında *ր* yerleştirilmektedir; hiç gösterilmese bile *ր* manzum eserlerde bir hece meydana getirir; Orta Çağ yazarları mensur eserlerde bile yazımda *ր*’yı sıklıkla kullanırlar. Kıpçak metinlerinde geçen Ermenice sözcükler için pek çok yerde klasik imla kullanılmıştır; ancak AB’de Ermenice sözcüklerden sonra çoğunlukla *ր* harfinin eklendiği görülür: *սրրրբուհի* (‘Kutsal Hanım’) 109², *մրկրրտեի* (‘vaftiz’) 1311¹, *հրշան* (‘işaret’) 166⁹.

CC *iarlga* vd.’nin imlası esasında, bu gibi hallerde *l* ve *r*’nin Kumancada ünlü ile birlikte okunan ünsüzler*** olması beklenir. Yukarıda alıntılanan Ermeni-Kıpçak örnekleri benzer bir doğaya sahip gözükmetedir. Bununla birlikte, şu unutulmamalı ki metinlerimizde *r*’nin atlanması başka ünsüzler ile de meydana gelmektedir: *Dat.*’ta *alyış* ve ondan türeyenler her zaman *արղ* şeklinde (fakat *sayış* ve ondan türeyenler *սարղ*), *yalγış* her zaman *հարղղ*, *χισχα* bir kez *խրխա*, bir kez *խախա* şeklinde, *տմչսızlıχ* *թնջսղի* 164r²⁰, vd. AB’nin standardize edilmiş imlasında, *ı* (*ր*) söz konusu olduğu yerlerin büyük çoğunluğunda yazılmaktadır. Fakat *-lıχ*, söz konusu olduğu durumların yüzde 30’unda *-լի* ile gösterilmiştir; ayrıca *չիχար*- sekiz kez *չրխար*- iki kez *չխար*-, *yazıχ* on kez *հարղի*, dört kez *հարղ* şeklinde yazılmıştır.

Örneklerin çoğunluğu Ermenicenin imlasına bağlı bir hadiseye işaret ediyor gözükmetedir; fakat harf atlamanın bu kesin istikrarı zemininde belki de *r*’nin belirli ünsüz yığınlarındaki sesliliğinin kısaldığını (!) düşünmek bize daha cazip gelmektedir.

ı - *ı*, *γ*

İmlaya ilişkin, başka bir deyişle fonetik problemlerin büyük kısmı *γ*, *ı* için kullanılan harfler ve *ı* harfinin telaffuzuna bağlıdır. Eski Ermenicede *ı*, *γ* genellikle *ı* ile temsil edilmiştir. Bununla birlikte bu kullanım Orta Ermeniceden daha önce sona ermiştir.

ı

⁴⁶ Hanusz, s. 93.

⁴⁷ Açaryan, s. 32

*** “ünlü ile birlikte okunan ünsüz” şeklinde çevirdiğimiz kısmın orijinali *voiced consonant*’tır. *voiced* çoğunlukla bizdeki “tonlu (sedalı)”ya tekabül etmektedir; fakat burada bağlam gereği yukarıda zikredildiği şekilde çevrilmiştir (ç.n.).

Söz başı *y*, sesliliğini ve yoğunluğunu kaybedip, giderek *h*'ye dönmüştür. Meillet'e göre, bu sürecin başlangıcına dair izleri *jhunb* 'elli' in ilk sesi *j* ve *shiq* 'beş'in ilk sesi *h*'de muhafaza edilmiştir.⁴⁸ *j*'nin *h* ses değeri çifte imla durumları ile tanıklanmaktadır.⁴⁹Bu, öyle gözüküyor ki, Orta Çağ metinlerinde *j*'nin kimi zaman yabancı sözcüklerde *y* sesinin geçici yazım şekli olarak görülüşü ile desteklenmektedir. Örneğin; Grigor Akantsi'nin vakayinamesinde⁵⁰ *yasaχ* : *hsssh* II²¹, fakat *sssh* XII^{25, 43} veya *sssh* IV⁴⁴, XII⁴; *yarlıχ* : *hsssh*****; *yarγuč* : *sssh* XII (beş kez). *y*'nin atlanması; kısa bir süre sonra alıntı sözcük konumuna gelmiş sıradan isimlerin Ermenice söz başı *j* ile aynı kaderi, yani zayıf bir *h*'den daha zayıf ve gösterilmeyen nefesli sese dönüşümü, paylaştığını gösterir. (Orta Ermeniceden beri, *j* ve kimi zaman *ç*; söz başında aslı olarak bulunan *ss* ve *n*'nin önünde ortaya çıkan ikincil bir zayıf nefesliliği göstermek üzere kullanılmıştır.

Söz başı *j*'nin ya *h* ya da \emptyset (bazen nefeslilik de ortaya çıkar) olarak telaffuz edildiği Podolya Ermenicesinde de aynı sonucu görebiliriz.⁵¹ Açaryan'a göre, söz başı *h*'li sözcükler yazılır iken, Podolya ve komşu diyalektlerdeki *j* = \emptyset denkliği edebî geleneği benimsemektir.⁵²

Bu *j* Kıpçak metinlerinde geçen Ermenice sözcüklerde bile sıkça yazıda gösterilmeden bırakılmaktadır. Örneğin; *sssh(h)* (*Ovan[n]es*) *Dat.* 180v^{1,4,20}, *sssh(h)* (*Ohannes*) *Dat.* 211r²⁰. Çağdaş Ermenice metinlerde de öyledir: *sssh(h)* (*apet'agan* 'Yâfesî'), *sssh(h)* (*ajsmawurk* 'şehitler tarihi').⁵³ İşte bu sebepten Kıpçakça metinlerde söz başı *j*'nin *h* ile; (') ile gösterilmesi veya gösterilmeden bırakılması transkripsiyon için daha doğru gözükabilir. Örneğin; *Eph.* *sssh(h)*, *sssh(h)*, *sssh(h)* *hunnar*, *hunnis*, (*H*)*ovanes*, (*H*)*agop* olarak ve söz başı *y* olmadan yazılmıştır; *Dat.* *sssh(h)* 177v^{15,19} *yarut'i(v)n* yerine *harut'j(un)* şeklinde transkribe edilmelidir.

Aynı dönemde *y*, *h* ile gösterilmektedir. Mesela Minas dpir'in 1565'teki kolofonunda Papalık tarafından Lvov'a gönderilen elçinin adı *sssh(h)*⁵⁴ 'Franciscus Johannes' olarak yazılmıştır.

-j

⁴⁸ (Orijinal eserin dipnot sayılarında 47'den sonra 50'ye atlama vardır. Bu dipnot orijinalde 50. dipnottur (ç.n.)) *Esquisse*, s. 30.

⁴⁹ Karst, s. 34.

⁵⁰ *HJAS* XII/3-4.

**** Bu verinin birebir transkripsiyonu *yar'lah*. Dizgi hatası ile böyle yazılmış olabilir (ç.n.).

⁵¹ Hanusz, s. 69.

⁵² Açaryan, s. 91.

⁵³ Akinyan, *Hing*, s. 155-156.

⁵⁴ a.g.e., s. 65.

Son ses *ɟ* artık Orta Ermenicede telaffuz edilmiyordu ve bu yüzden yazımda da sıkça atlanmaya başladı.⁵⁵Yine de geleneksel imlanın etkisi ile -yazıcının imla bilgisi ölçüsünde- söz sonu *u* ve *n*'nin (sıklıkla diğer ünlüler bile) yabancı sözcüklerde de sonlarına bir (okunmayan) *ɟ* ilave edilmeden temsil edilmemesi gerektiği bir imla kuralı olarak benimsenmişti. Ermenicede çok heceli sözcüklerin sonunda telaffuz edilen bir *y* olmadığı için, telaffuz edilen *y*'nin temsili meselesi hiç tebarüz etmemiştir. *y* ile biten alıntı sözcükler söz konusu olduğunda, yazıcının, her ne kadar telaffuz edilmese de, *ɟ* harfini kullanmanın dışında bir seçeneği olmuyordu. Bu da *y* ile biten alıntı sözcüklerdeki imla kararsızlıklarını izah etmektedir. Bu *ɟ* kimi zaman kullanılmış kimi zaman da atlanmıştır; yine de bu durumlardan yabancı sözcüklerde son ses *y*'nin telaffuzuna ilişkin bir çıkarım yapılamaz. Örneğin; Moğolca bir ad olan *Çayatay*, Kirakos Gandzaketsi⁵⁶ tarafından *Չայատայ* şeklinde, Grigor Akantsi⁵⁷ tarafından ise *Չայատայ* şeklinde yazılmıştır. Bu iki farklı yazım şekli, F. W. Cleaves'in bu son sesin Moğolca -*ä*'yi temsil ettiği çıkarımına⁵⁸ makul bir zemin olarak düşünülemez; zira karşı karşıya olduğumuz şey Orta Çağ Ermenicesi imlasının karakteristik bir özelliğinden başka bir şey değildir.

Kıpçak metinlerimizde, telaffuz edilmeyen son ses *ɟ*'nin kullanımı oldukça yaygındır ki bu da telaffuz edilen *y*'nin kullanımı ile çakışmaktadır. Mevzubahis eserleri çalışanlar, bu problemi söylenmeyen *ɟ*'yi transliterasyonda göstermeyerek çözmüşlerdir. Ancak bu da transkripsiyonda pek çok ihtilafa sebebiyet verebilir. Nitekim *Dat.*'ta söylenmeyen *ɟ* sıklıkla gösterilirken, söylenen *ɟ* atlanmıştır. Bu durum özellikle istek kipinin olumsuz çekiminde -*մակայ* (-*magay*) ve hal ekli isim-fiilde -*մակայ* (-*maga*) mahcubiyet verici bir hatadır. Eğer orijinal metinde, telaffuz edilen *ɟ*, mesela *Eph.*'teki -*կա* istek ekinde olduğu gibi⁵⁹, yazılmıyorsa bu tamamıyla kusurlu imlaya bağlanmalıdır.

Dat.'ın (ve diğer eserlerin) yazıcısı kimi zaman son ses *ɟ*'nin telaffuzsuzluğunu telafi etmek amacıyla iki *ɟ* harfi yazmıştır. Örneğin; *այրմակայ* (*aytmagay*) 178r¹⁷, *պօրմակայ* (*bolmagay*) 162v¹⁰ vd., fakat bu yalnızca nadiren olmuştur.

ոյ, օյ Eski Ermenicede diftong *oi*; *ոյ* ile temsil ediliyordu. Bu durum Orta Ermenicede *n*'nun daha kapalı olması ile değişmiştir.⁶⁰ *ոյ* harf kombinasyonu, örneğin yabancı sözcüklerde olduğu gibi ünsüzler önünde⁶¹ yeni bir ses değeri üstlenmiştir:

⁵⁵ Karst. s. 22, 25, 60, 62-63.

⁵⁶ Ed. Venice 1865, İsim dizini.

⁵⁷ HJAS 1949, İsim dizini.

⁵⁸ a.g.e., s. 418.

⁵⁹ *Eph.* s. 21.

⁶⁰ Karst, s. 21.

⁶¹ *ɟ* harfi çok heceli sözcüklerin sonunda telaffuz edilmez olmuşken, tek heceli isimlerde geleneksel telaffuzda *oy* şeklindedir.

պալտոյն ('Baldouin'), *Լոյս* ('Louis').⁶²XII. yüzyılda *o* harfi *o*'yu karşılamak üzere alfabeye dahil edildiğinde, yabancı sözcüklerdeki diftong *oi*'i *oy* ile yazmak mümkün hâle gelmiştir.

oy, *oi* Ermeni-Kıpçakça dilbilimsel eserlerde de "standardize edilmiş" imla çerçevesinde, istinasız biçimde her pozisyonda, yani ünlü veya ünsüz önünde, *oy* ile temsil edilmiştir. Ör. *AB*'de *boy* : *պօյ*, *չօյ* ('koyun') *խօյ*, *չօյ* ('koymak') *խօյ*-, *օյան-օյան*-. *AB*'de *uy* ve *ui*, *ոյ* (hem ünlü hem de ünsüz önünde) ile temsil edilmiştir, ör.: *ւյատ*- *ույաթ*-, *բւյրւչ* *ւյրրուխ*, *բւյրւչի* *ւյրրուխի*.

Bununla birlikte, *Dat.*'ta *oy*; *oy*'a nispeten daha sık bir şekilde *ոյ* ile yazılmıştır. Ör. *չօյ*- oran olarak 26 kez *խոյ* ve yedi kez *խօյ*; *boy* dört kez *պօյ* ve iki kez *պոյ*, *չօյ*ci *խոյի* 179v¹². *ոյ*'un kullanımı kanıksanmış harf grubuna tutucu bir bağlılık gösterirken, bu gibi durumlarda ortaya çıkan bu ikili yazım yalnızca imlaya bağlı bir çeşitlenmedir.

Diğer taraftan, *Dat.*'ta *բւյրւչ* 10 kez *ւյրրուխ* biçiminde yazılmıştır ki bu (modern edebî telaffuza göre) açık bir şekilde *oy* ile değil, *uy* ile okunmalıdır. *չօյ*'un kimi yerde *խոյ*- kimi yerde *խօյ*- şeklinde yazılması düşüncemize ters düşüyor gözükmekte; ancak düşündüğümüz kadarıyla 16. yüzyıl yazıcısından mutlak bir istikrar beklenemez. Yazıcının tarzı, geleneksel Ermenice imlası ile yabancı fonetik sisteme uyum için güdülen standardizasyon eğilimi arasındaki mücadele ile şekillenmiştir.

բւյրւչ okunuşu çeşitli veriler ile desteklenmektedir: a) sözcük *Dat.*'ta bir kez *ւյրրուխ* (164v²²) şeklinde yazılmıştır, b) fiil gövdesi *բւյր*'dur, c) *AB* *բւյրւչ*'un okunuşu konusunda tutarlıdır.

-y- | *y*'nin söz başında, fakat çoğunlukla söz sonundaki zayıflaması, söz içinde yaşanmamış (veya sadece kısmen) ve bu harf ses değeri olan *y*, *y*'yi günümüze kadar korumuştur.

Kıpçakça *y* ve *ı* seslerin büyük bölümü söz içinde, diftonglar tamamıyla düşerken, *y* ile gösterilmiştir: *այախ* (*ayaχ*), *այդ* (*ayt*-), *հայապաթ* (*haybat*), *խայդ* (*χayt*-).

Sonradan ortaya çıkan diftonglardan, *ia*, her nasılsa, sıkça *hw* şeklinde yazılmaktadır. Örneğin; *dunya* neredeyse baştan sona *տոննհա* olarak; *Dat.*'ta *eya* *հհա* olarak (fakat *AB*'de *հյա*). Bu, muhtemelen Ermenicede söz içi *hw*'nın erken diftonglaşması yüzündendir. Temsili istikrarlı değildir: *Dat.* *օյադ*- (*oyat*-) 160v¹⁴, ancak *ուեադ* (*uyat*) 175r⁶.

*ii*a kombinasyonunun imlasında kararsızlık görülmektedir. Örneğin; *Dat.* *բիյան*-eserde baştan sona *պիյան*- şeklinde, *tiyar* yedi kez *դիյար* ve bir kez *թիար*, *Tiyasi*(*dir*)

⁶² Karst, s. 25.

‘должно, soll’ dokuz kez **ղիյասի**, **թիյասի** şekillerinde, bir kez **ղիեսսի** şeklinde ve dokuz kez **ղիասի**, **թիասի** şekillerinde veya *niyat* (نیات) iki kez **նեսաթ** ve üç kez **նիաթ** şeklinde yazılmıştır. *ʃ*’nin bulunmaması özellikle *y* veya *ʒ*’nin sözcükte yer almamasını gerektirmez. Ermenice imlada; yarı ünlüler, birleşik sözcüklerin ilk unsurunun *i* ile bittiği noktalarda gösterilmez. Örneğin; **ձիասոր** (*tsil[i]avor* ‘süvari’), **միամիտ** (*mi[i]lamid* ‘kıt akıllı, saf’). Diyalektlerdeki monografilerde *ʒ* çoğunlukla gösterilmektedir. Bu sözcükler arasından, J. Hanusz ve H. Açaryan’ın Podolya diyalektinde kaydettiği *tsiavor* ve *mimadi* şekilleri apaçık bir şekilde yazılı biçimlerin etkisi altında kalmıştır.

iiy, *yii* vd. ses gruplarındaki yarı ünlüler bir sorunsal teşkil eder. İstikrarsız imla belki de muhtelif telaffuz yüzündendir. Örneğin; *Dat.* **խըյն** (*χiyin*) 178r²³, fakat **խիյընը** (*χiyinli*) 162v³; *AB* **խըյն** (*χiyin*) 47⁷, fakat **խըյըն** (*χiyim*) 50⁹ ve altı kez **խըյին** (*χiyin*). Buna ilaveten, şimdiki zaman eklerine **-ըիր**, **-իրը** (veya **-իր**, **-իրը**) ilişkin meseleyi de incelemek önem ihtiva edecektir (Ancak şu da görülmektedir: **եսզըյեիրպիզ** 192r²² ‘yazıyoruz.’) *y* ve ardından *i*’nin sıkça aykırılışması problemi daha geniş bir hale sokmaktadır.

Bu sebeple, söz konusu imla Ermenicenin imla özelliği olarak görülmelidir; ancak her zaman değil. Yukarıdaki örneklerde, yazı aracılığı ile gösterilen, bir telaffuz kararsızlığı olabilir. (Ayrıca bk. *CC yar, xian*).

y, *ʒ*’nin ikili temsili de görülür. Ö. *Dat.* **զեթխոյա(-ըրխ)** (*ketχoya-lıχ*) 162r⁹, 170v⁷, 297r¹⁷; **դարիպիյեսադ** (*tarbiyat*) 182v¹⁴ (ancak dokuz kez **-իյադ**). Hiçbir şekilde ikizleşme sayılamayacak bu gibi durumlarda, kararsızlık; diftongların ortaya çıkışı veya düşüşünün temsil edildiği tamamıyla bir kıyıda kalan bir imla meselesidir.

y-, *ye-* | Söz başı *y*, elimizdeki Ermeni-Kıpçakça belgelerinde istinasız bir şekilde **h** ile temsil edilmiştir (söz başı *yu-* dışında). Bununla birlikte, söz başı **h**, ünsüzden önce *ye-*’yi temsil etmektedir. Bu, modern Ermenicenin edebî dilindeki telaffuz ile örtüşür.⁶³

Dat. söz başı *ye-*’yi göstermek üzere geleneksel Ermenicenin imlasına başvurur, yani **h** harfine: *yeng-* **հնկ** (*hn-*), *yengil-* **հնկիր**, *yer* **եր**, *yerga* **երկա**. Diğer metinlerde, standardize edilmiş gösterim baskındır. Ö. *Eph.* *yer* üç kez **եր**, fakat üç kez **եէր**, *yeber-* iki kez **եպէր**, ancak iki kez **եէպէր** şeklinde yazılmıştır. *AB*’de *ye-* ‘yemek’ şu imla çeşitleri ile temsil edilmiştir: bir kez **h-**, iki kez **hէ-**; *yel* iki kez **hլ**, bir kez **hէլ**; *yer* on kez **եր**, 26 kez **եէր**; *yetiş-* bir kez **եղիշ-** ve bir kez **եէղիշ-**.

⁶³ Podolya Ermenicesinde, söz başı **h** sadece vurgulu durumda, yani tek heceli durumda, *je* olarak telaffuz edilir. Diğer durumlarda *e* sesini verir.

Öndamaksillaşma üzerine dikkatler

Öndamaksillaşma, *k* (*q*, *p*)’den sonra (daha olası *ƒ* yerine) *h* veya *hʼ* nin sıkça kullanımı ile belirtilir. *hʼ* nin kullanımı J. Deny tarafından da farklı metinlerde⁶⁴ gözlemlenmiş ve kendisi bunlardan üç tanesini çalışmasının dizinine dâhil etmiştir: *keç-* (*kεç-*), *kel-* (*kεl-*), *kεtχoya*. Bu hadise metinlerimizde gayet yaygındır.

Dat.’ta, örneğin, *keç-* üç kez *qʼz-*, *pʼz-* şekillerinde ve üç kez *qhʼz-*; *keçmiş qʼzıhʼz* 190v¹⁴, ancak *keçir-* *qhʼzihʼr-* 163r¹⁴; *kel-* 17 kez *qʼl-* (*pʼl-*) , ama 16 kez *qhʼl-* (*pʼhʼl-*); *keltir-* dört kez *qhʼlqihʼr-* (*qhʼlqihʼr-*), fakat üç kez *qhʼlqihʼr-*; *kerak* baştan sona (38 kez) *qhʼrwp* (*qhʼrwp*); *keri* istinasız biçimde (dört kez) *qhʼrhi* (*pʼhʼrhi*); *kez* her zaman *pʼhʼq* (sekiz kez) şeklinde yazılmıştır. Eş zamanlı olarak, *ken-* hecesindeki *e* istikrarlı bir şekilde *ƒ* ile yazılmıştır. Ör. *kendi* (48 kez) *pʼhʼnıhʼ*, *qʼhʼnıhʼ*; *kensi* (üç kez) *qʼhʼnıhʼ*; *kengaş*, *-li* (altı kez) *pʼhʼnıhʼ*, *-hʼ*.

AB' nin ilk bölümünde *k* (*q*, *p*)’den sonra bazen *ƒ* bazen de *h* gelmektedir. 63. sayfadan itibaren üçüncü bir yazım olarak (*hʼ*) önceki ikisi ile nöbetleşmeye başlar. Ör. *keça* 12 kez *qʼzwa* (*pʼzwa*), fakat *qhʼzwa* 163⁶ ve *qhʼzwa* 110⁷; *keçir-* altı kez *pʼzihʼr-* (*qhʼzihʼr-*), ancak *pʼhʼzihʼr-* 163¹³; *kel-* dokuz kez *qʼl-* (*pʼl-*), ancak beş kez *qhʼl-*; *keltir-* beş kez *qhʼlqihʼr-* (*pʼhʼlqihʼr-*), fakat *pʼhʼlqihʼr-*, *qhʼhʼlqihʼr-* 67³, 138⁸; *kerak* *pʼhʼrwp* 5¹¹ ve *qhʼhʼrwp* 122⁴; *keraksız* *qhʼhʼrwpurq* 113⁵; *keri* üç kez *pʼhʼrhi*, fakat iki kez *qhʼhʼrhi* ve dört kez *pʼhʼhʼrhi*; *kez* baştan sona *pʼhʼq*.⁶⁵ *AB'* de *ken-* hecesinin imlası bile istikrarsızdır: *kendi* 33 kez *pʼhʼnıhʼ*, beş kez *pʼhʼnıhʼ* ve yedi kez *pʼhʼnıhʼ*.

hʼ nin kullanımı Ermenice sözcüklerde bile gözlemlenebilir: *kero(v)pe* ('melek suretli çocuk') *pʼhʼrıhʼp* 128⁵, *pʼhʼrıhʼp* 157¹, fakat *pʼhʼrıhʼp* 75¹⁰.

Alternatif imladaki *ye'* nin fonetik değerini, başka bir ifadeyle *k* öndamaksillaşmasını; genellikle bütün durumlar için geçerli olarak değerlendirmek veya bunu istikrarsız imladaki telaffuz kararsızlığı gibi görmek sorgulanmaya açık bir meseledir. Biz, ikinci seçeneğin daha olası olduğu düşüncesine yakınız.

J. Deny’nin, yukarıdaki imla ve telaffuza mevzusuna ilişkin çıkarımı şöyledir: “Cette observation est importante parce qu’elle permet de supposer que la mouillure était tout de même plus développée en arméno-coman que ne l’indique l’orthographe

⁶⁴ *Eph.*’te bunun için bir örnek bulunmamaktadır.

⁶⁵ Tek bir biçimde yazılan *kez*, Ermenice sözcük *pʼhʼq* ('sana')nın imlasından etkilenmiş olabilir.

générale de cette language".⁶⁶ J. Deny'nin bu varsayımının dikkate değer bir bölümü Karaycadaki öndamaksillaşma ile bir paralellik ihtimali ile üzerine kurulmuş olmalıdır. Ermeni-Kıpçakçadaki arka ve ön damak sesliliğine ilişkin problem üzerine başka bir zaman yorumda bulunmayı dilerim. Burada bütün söylemek istediğim; bu yazıda incelenen metinlerin imlasının, bu dil olayının genel geçerliliğine dair herhangi çıkarıma izin vermiyor olmasıdır. Dolayısıyla, bizim hususi düşüncemize göre, bu hadisenin kökeni Kıpçak dilinin sınırlarının ötesinde kendi içinde incelenmelidir.

Kendi kendini öneren birinci açık olasılık Ermenicede bir açıklama aramaktır. Öndamaksillaşma Ermenicenin pek çok diyalekti için yaygın bir özelliktir (Van, Karabağ, Hadruñ, Marağa, Agulis, Urmia, Karçevan, Meyri vd.). Öndamaksillaşmanın diyalektlerde ilk etapta *g*, *k* ve *k'* seslerini etkilemesi açıktır. Fakat bu benzerlik kimseyi yanıltmamalı; çünkü *t*, *t'* gibi diğer sesler ve sadece söz başında değil, söz içi ve söz sonunda yer alan tonsuz süreksiz sesler bile öndamaksillaşmaya maruz kalırlar. Bunun yanı sıra, öndamaksillaşma sadece ön damak ünlülerinin önünde değil art damak ünlülerinin önünde de ortaya çıkar. Dolayısıyla bu hadisenin kaynağı başka bir yerde aranmalıdır.

Osmanlı Türkçesinin hâkimiyeti altındaki bir bölgeden Podolya'ya iltica eden Ermeni topluluklarını düşününce, öndamaksillaşmayı Osmanlı etkisine atfetmek eğilimi cazip gelebilir. Bununla beraber, söz konusu meseleyi bu şekilde açıklamak mümkün gözükmez; zira öndamaksillaşma; ön damak ünlüleri önünde de görüldüğü Osmanlıcada *k* ile sınır değildir.

Bu hadise daha olası olarak Lehçenin etkisine bağlanabilir; çünkü *e'*'nin önündeki *k* Lehçede her zaman öndamaksillaşır. Bu varsayım Lehçedeki *k + e* ses grubunda -*Dat.*'taki *ken-* heceli verilerdeki gibi- öndamaksillaşmanın görülmüyor olması ile destekleniyor gibi görünmektedir (*AB'* de bir taraftan bunu telafi etmek, diğer taraftan da imla kararsızlığı yaygınlaşmıştır.)

J. Deny, beş örneğin gösterildiği başka bir öndamaksillaşmadan kısaca bahseder⁶⁷ ve T. I. Hrunin'in ilk metin örneğindeki çokluk biçiminde bulunan *bilyar'*ı alıntılar. Fakat unutulmamalı ki böyle "öndamaksillaşmış" biçimler Hrunin'in metinlerinde fazlasıyla mevcuttur. J. Deny, bunlardan pek çoğunu, en azından öndamaksillaşmanın ünlüden önce görüldüğü örnekleri, *Eph.*'in dizinine dâhil eder: *kla-* (*klya-*), *bila* (*bilya*), *Ilov* (*Ilyov*). Kendisi bu örnekleri alıntılararak, Ermeni-Kıpçakçada öndamaksillaşmanın dilin genel imlasında gösterilenden çok daha ileri gitmiş olduğu varsayımını pekiştirmek istemektedir. Ancak T. I. Hrunin'in ele aldığı sesin Slavca öndamaksıl *l'*den ayırt etmek amacıyla *лб* kullanması dikkatten kaçmamalı ki bu da söz konusu verilerden öndamaksillaşmaya ilişkin hiçbir çıkarıma varılamayacağını gösterir. Dolayısıyla,

⁶⁶ *Eph.* s. 19.

⁶⁷ a.g.e., s. 20.

yukarıda zikredilen *bilyar* biçimi normal transkripsiyonda *bilar* olacaktır.⁶⁸J. Deny'nin diğer örneği *çyeyrek*⁶⁹; elyazması bu biçimi nihai değerinden mahrum bırakmış *չերէք*'i içerirken, *Eph.*'te *çyeryek* (22⁶) olarak transkribe edilmiştir. *otlyaş* ve *bağışlyagin* örneklerini teyit edecek bir pozisyonda değildim. (İkincisi dizine dâhil edilmemiştir.) *dyortunç'i*'deki *h* (?) hiçbir olasılıkla Kıpçakça içerisinde izah edilemez.

Bu mesele, en azından, şahsi veriye uygun ayrıntılı bir inceleme gerektirmektedir; yukarıda görüldüğü üzere nadiren ortaya çıkan birkaç örnek, genel çıkarımlar için sağlam bir temel olarak düşünülemez. Mesela, *Dat.*'ta *zera* ve *heç* (*ղերսայ, հեչ*) sözcüklerinde ardı ardına ortaya çıkan *h* öndamaksillaşmayı işaret ediyor gibi görünmektedir. Bu ünlünün tonluluğu lehine tek dayanağımız bu sözcüklerin (*هيج, زيرا*) orijinalindeki *ç*'dir. [Orta Ermenice metinlerde kapalı *é*'nin *h* ile transkribe edilmesine (ör. *լիկաթ* Eski Fr. *légat*, *սինիջեալ* *sénéchal* (Karst, s. 19)) benzer bir imla hadisesi olabilir.] Bununla birlikte, söz konusu durum bize genel bir yargıya varmak için neredeyse imkan tanımamakta; çünkü eş zamanlı olarak *peşa* (*پيشه*) ve *peşakar* sözcükleri *ş* ile yazılmaktadır: *բէշա, -բար*. *AB'*de yukarıda bahsedilen iki sözcük *ş* ile görülmektedir: *ղերս, հեչ*.

սս, շս

Ermenicedeki bu ikili (ıslıksız + tonsuz süreksiz) Eski Ermenice gibi erken bir tarihte birbirlerine sıkıca bağlı idiler. Ekleme ses (ahenk sesi) onları ayıramasa da söz başında onların önüne gelirdi (yazımda değil, sadece telaffuzda). Örneğin; *սսանայ*'in *astanal* şeklinde telaffuz edildiği eklenen geniş zamandan çıkartılabilir.⁷⁰ İkilinin bu özelliği günümüze kadar korunmuştur. *սս* ve *շս* ses gruplarındaki *ss* Orta Ermenicedeki "ikinci *Lautverschiebung*"a rağmen tonsuz süreksiz olarak kalmış, yani *սս* ve *շս* yabancı sözcüklerdeki *st* ve *št*'yi göstermek üzere kullanılmışlardır: *ջսստեղ* (Eski Fr. *chastel*), *մալսսո* (*maistre*);⁷¹ *Կիլամ Պաստառո* ('Guillaume Bastarde') *Hchr.* 49⁴⁰; *սսուկ Տաա աը Ռիչ* ('duc d'Austriche') *Hchr.* 60³⁴, 63²⁶.⁷²

Batı tipindeki pek çok diyalekte, bu telaffuz her *s*, *ş* + *p*, *t*, *k* kombinasyonunda korunmuştur. Bu hadise *սս* kimi zaman *sd* olarak telaffuz edilse de Suceava Ermeni diyalektinde de gözlemlenebilir. Bununla beraber, H. Açaryan bunu, iyi bir gerekçe

⁶⁸ *biy*'in *bi* biçimi *Eph.* metninin kendisinde de görülür: *անց biliki* (-*սիլիլի* 'onun yüceliği')⁹, fakat J. Deny bunu *biyliki* olarak transkribe eder.

⁶⁹ *Eph.* s. 20.

⁷⁰ *Esquisse*, s. 53.

⁷¹ Karst, s. 33.

⁷² Harf dizilerinin yanlış bölünüşü yüzünden rütbe adı Fransızca kişi adı olarak yorumlanmış ve dizine *Dos de Riche* şeklinde eklenmiştir.

ile, edebî dile atfeder.⁷³Bu telaffuz istinasız şekilde Podolya Ermenicesinde de muhafaza edilmiştir: *վաստակ vastâg*, *աստուած astvâdz*, *հրեշտակ hrištâg*, *ղաշտ tašt*.⁷⁴

Kıpçakça metinlerimizi hazırlayanlar, Batı Ermenicenin edebî telaffuzunu takip ederek *սս*, *շս* için *st ve št* yazmak yerine *sd* ve *şd* yazmayı yeğlemişlerdir. Örneğin; Kraelitz 10. satır *սստոսմա* (doğrusu: *ustuma*).⁷⁵Kraelitz, bu (Türkçe konuşan Ermenilerin imlasında da görülen) imla hadisesini yanlış bir şekilde “Konsonantenwandel” olarak değerlendirmiştir.⁷⁶*Dat.*’tan örnekler: *աստիճան* (*astijân*) 170v¹⁸, *սստակխ* (-լրք) (*ustalix*) üç kez, *սսս-* (*ust-*) farklı iyelik ekleri eşliğinde 24 kez; *քրիստան* (*kristan*) 25 kez; *Ֆրիշտա* (*frišta*) beş kez; *սսորոժ* (*storoj*) 180r¹⁵. *սսլ* de *sb* değil *sp* şeklinde telaffuz edilmiştir: *սպրատվարատայ* (*spravovatsa*) 173v⁵.

st, št yerine sırasıyla *սր, շր* kullanımı imla standardizasyonu ile zemin kazanmaktadır. *Dat.*’ta hâlihazırda *սրատ* (*ustat*) 173v²¹; *Ֆրիշրայ* (*frišta*) 167v¹⁰, 182v²³; *սրովիսիր* (*stolmistr* ‘han, meyhâne vb. sahibi’) 295v¹⁹ ve *սրարուրա* (*starosta*) dört kez bulunmaktadır. *Eph.*’te *սր, շր* işaretleri yaygındır: *ժրվեստ* (*jivnost*) 2²¹; *սրարուրա* (*starosta*) 2¹⁰; *սսր* (*ust*) 4⁹, 13¹³. (*sdaranyesi* 2¹⁷ ve *şdurmovat* 3³⁷’te *d* yanlış yazılmıştır; zira orijinaleri *սրարանեխր* ve *շրորմովաղ* şeklindedir.) Ayrıca, *st* ve *št* kimi zaman *սթ* ve *շթ* harf grupları ile yazılmıştır. Örneğin; *քաշթալան* (*kaştalan* ‘castellanus’) 6³, 9¹. *սս, շս* harf grubu söz başında sırasıyla *ast* ve *ašt* olarak temsil edilmiştir. Yukarıdaki örneklerin ekleme ses ile telaffuz edilip edilmediği kesinleştirilemez. İki telaffuzun da kullanılmış olması muhtemeldir. *Stetsko* adı *Eph.*’te *սթէքթո* 1⁸ şeklinde iken, M. Bjškiants tarafından *Շստեքթո* olarak yazılmıştır.⁷⁷*Eph.* (s. 92)’teki *Sdimbol*, *Sdmbol* okuyuşlarının doğrusu *Stimbol* olacaktır (veya belli belirsiz telaffuz edilen bir ön ekleme ses ile). Ermenice metinlerde pek çok ‘Sstanbul’ yazımı bulunmakta; ancak bunlarda da *սս* her hâlükârda *st* ile görülür. Abraham Ankiwratsi ve Arakel Bağışetsi’nin Bizans’ın çöküşü üzerine 15. yüzyılda yazdıkları ağıtta şunlar görülmektedir: *Շստամպոլ*, *Ստրմպոլ* ve *Շստրմպոլ*. Yazıcı Simeon’un seyahat notlarında: *Ստամպոլ*, *Ստրմպոլ*. Bunun yanı sıra, söz başı harf grubu *սլ* iki muhtemel okuyuşa izin verir: *Սկուսար* *Skudar* veya *aškudar*; *սկէլէ*, *սքալա* (اسکله) *a)skale*, (*a)skala*.

AB’de iki yazım da görülmektedir: *մոսղ* (*dost*) 15¹⁰, *խասղա*, *-լրխ* (*χastalix*) üç kez. *սս, շս* işaretleri *kristan*, *ust*, *frišta* sözcüklerinde istikrarını kanıtlamıştır: *քրիստանլիք* (*kristanlik*) 13³⁷, *ust* 16 kez *սսս* ve sekiz kez *սսր*; *frišta* sekiz kez *շս* ve beş kez *շր*. *kristan* ve *frišta* sözcüklerinin imlasındaki muhafazakârlık muhtemelen bu

⁷³ a.g.e. s. 108-109.

⁷⁴ Hanusz, s. 41.

⁷⁵ Parantez içinde sadece doğru telaffuzu veriyorum.

⁷⁶ *Studien zum Armenisch-Türkischen*. s. 20.

⁷⁷ a.g.e., Doküman MS. 1463: s. 87

sözcüklerin Ermenice varyantlarına benzerliği dolayısıyla güçlenmiştir: *pp[huunnuhu]* (*k'ristonya*) ve *հրէշուսի* (*hreştag; frişta* ile kökteş).

Toparlamak gerekirse, *st* ve *ş't*'nin; hiçbir fonetik farklılık olmadan sırasıyla ya *um* ve *zm* ya da sırasıyla *uŋ* ve *zŋ* ile gösterilebileceği ifade edilebilir.

*

Ermeni-Kıpçakça metinlerin imlası, aslında kendisine tek tip bir transkripsiyonun uygulanmasını tavsiye edecek ölçüde tek tip “fonetik” bir yazım sistemidir. Yukarıdaki analizimizde, bu imla sisteminin belirli özelliklerinin klasik Ermenicenin imlası ile iç içe geçtiği durumlara dikkat çekmek istedik. Belirli ses ve ses gruplarının “gele-
neksel” imlası istikrarlı olmadığı için, şimdiye kadar uygulanan transkripsiyon kimi zaman “istisna”ları görmezden gelmiştir. Bununla beraber, imlaya bağlı bu “istisna”ların transliterasyonu; Ermeni-Kıpçak fonetik sisteminin genel çerçevesini bozmaya eğilimli olup seslerin tartışmasız biçimde yorumlanma ihtimali konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Transkripsiyon sisteminin temelini belirlemek hususunda, biz Ermenicenin transkripsiyon sisteminden ayrılmayı tercih ediyoruz; zira temsil edilmesi gereken sistem Kıpçakçanın fonetik sistemidir. Ermeni alfabesi bize pek çok durumda harflerin Kıpçakça fonetik değerlerini kesinleştirmemiz bakımından imkân tanır. Dolayısıyla Türkoloji transkripsiyonunu uygulamak bize yeterli gözükmektedir. J. Deny'nin sistemi elimizin altında; fakat fonetik işaretler matbuat güçlüklerini beraberinde getirmektedir. Bu yazıda K. Grønbech'in işaretlerini (yabancı sözcükler için eklemeler ile) benimseyişim de bu sebeptendir.

Yukarıda gördüğümüz üzere, transliterasyon; Klasik Ermenicenin imla özellikleri yüzünden Kıpçak fonetik sisteminin tam bir panoramasını bize sunmaz. Bundan ötürü, uzlaş; olağan imladan ayrılan ses değerlerini gösteren harflerin italikleştirildiği edebî bir transkripsiyonun benimsenmesine dayanarak sağlanabilir gibi gözükmektedir: *buурух*, *buуur-*, *frişta*, vd. (Bu örneklerde iki harfi italikleştirdim; çünkü bunlarda geleneksel yazım veya harf grupları ile karşı karşıyayız.) Bu yöntem, ne yazık ki, sadece devam eden (gövde) metinlere uygulanabilir; tek başına sözcükleri alıntılama orijinal harfleri kullanmak her hâlükârda daha uygundur.

KISALTMALAR

- Hrunin T. И. Грунин: *Памятники половецкого языка XVI века. Академику В. А. Гордлевскому к его семидесятипятилетию. Сборник статей.* М. 1953. ss. 90-97.
- Kraelitz F. v. KRAELITZ-GREIFENHORST: *Sprachprobe eines armenisch tatarischen Dialektes in Polen.* WZKM XXVI, ss. 307-324.
- Eph. J. DENY: *L'Arméno-Coman et les "Ephémérides" de Kamieniec (1604— 1613),* Wiesbaden 1957.

- Dat. M. LEWICKI, R. KOHNOWA: *La version turque-kiptchak du "Code des lois des Arméniens polonais" d'après le ms. no. 1916 de la Bibliothèque Ossolineum*. RO X X I. ss. 153—300.
- AB *Aγot'k' hasarakac' k'ristonèic' — Ałyş Bitiki*. Ilov 1618.
- HChr. HETHUM, Seigneur of Coricos: Relation of Chronicles . . . V. A. Hakobian, *Manr žamanakagrutyunner XIII—XVIII dd.* [XIII—XVIII yüzyılların kısa vakayinameleri, vol. II. Yerevan 1956. ss. 37—80.]
- Esquisse A. MEİLLET: *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, 2. ed. Vienne 1936.
- Karst J. KARST: *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen*. Strassburg 1901.
- Hanusz J. HANUSZ: *Lautlehre der polnisch-armenischen Mundart von Kutu in Galizien*. Wien 1889. (Sonderabdruck aus WZKM Bd I—III.)
- Açaryan H. AÇARIAN: *K'mmut'yun Ardiali barbari*. [Kutu, Suceava ve Transilvanya diyalekti] Yerevan 1953

GAZİ TÜRKİYAT
TANITMALAR / *Reviews*

RESÛLÎ SÖZLÜĞÜ'NÜN TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI

Galip Güner (2017), *Resûlî Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı*, Kesit Yayınları, İstanbul, 174 s. ISBN: 978-605-9408-41-7

Hanife GEZER*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 225-240

Kıpçaklar, XI. yüzyıl başlarında Yayık boylarında yaşıyorken 1030 yılı civarında Macaristan, Lehistan ve Bizans topraklarına girmişler ve Doğu Avrupa bozkırlarına yerleşmişlerdir. Bu zamandan sonra Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgeleri İslam kaynaklarında “Deşt-i Kıpçak” adıyla anılmaya başlamıştır.

Bizans ve Rus prenslikleriyle savaşmışlar, XII. yüzyılda Gürcistan, Güney Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'da önemli rol oynamışlardır. Hatta Kıpçak halkının bir kısmı Macaristan'da kalarak Macarlaşmışlardır. Selçuklulara karşı Gürcüleri korumuşlar, 1241 yılından sonra bir kısmı Altın Orda Devletinin bir unsuru olurken bir kısmı ise Mısır-Suriye bölgesine yerleşip Memluk Devleti'ni kurmuşlardır. (Argunşah 2012: 266)

XII-XII. yüzyıllarda Mısır'da hüküm süren Eyyûbîler Devleti zamanında Orta Asya'dan Oğuz ve Kıpçak Türkleri göç edip bu topraklara yerleşmişlerdir. Kıpçaklar Eyyûbî ordularında önemli bir güç hâline gelmişlerdir. 1250 yılında Eyyûbî hâkimiyetine son vererek devlet yönetiminin Kıpçak Türklerinde olduğu ama nüfusun büyük çoğunluğunu Oğuzların meydana getirdiği Memluk Devleti'ni kurmuşlardır. Eyyûbî hâkimiyetinin ortadan kalkmasıyla Eyyûbî orduları ile birlikte Yemen'e gelen Oğuz (Türkmen) kökenli Resûlî ailesi de 1229 yılında Resûlî hanedanlığını kurmuş ve iki yüzyıldan fazla bu bölgede hüküm sürmüşlerdir. (Tomar 2009: 221)

İki yüz yirmi beş yıl Yemen'de hüküm süren Resûlî sultanları, siyasî birliği sağlamadaki başarılarının yanı sıra pek çoğu farklı alanlarda eser telif etmişlerdir. İlme ve ulemaya verdikleri değerden dolayı Yemen'e tüm İslam tarihi boyunca ilmî açıdan en parlak dönemini yaşatmışlardır. (Tomar 2009: 222)

Resûlî hanedanlığının altıncı sultanı El-Melikü'l-Efdal tarafından yazılmış olan Arapça bir antolojide (*Fusûl Mecmû'a fi'l-errovâ ve'z-zurû ve'l-hisâd*) astronomi, astroloji, takvim, tıp, coğrafya ve siyaset gibi birçok alanda bilgiler bulunmasının yanı sıra yirmi sayfalık Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca, Grekçe ve Ermenice kelime sütunlarından oluşan altı dilli (hexaglot) bir sözlük de bulunmaktadır. Bu sözlüğün, 1998 yılında

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE, hanifegezer@gmail.com

Daniel Martin Varisco ve G. Rex Smith tarafından faksimilesi, 2000 yılında da Peter Golden editörlüğünde de metin yayımlanmıştır.

Resûlî Sözlüğü sistemi yönüyle kelimelerin yer aldığı dil sütunlarının sıralanışı açısından değişiklik göstermekte ve kavram alanları bakımından sınıflandırılan kelimelerde tam bir tutarlılık bulunmamaktadır. (Güner 2017: 16-17)

Kıpçak ve Oğuzların birlikte yaşaması bu dönemde verilen eserlerin karma bir dil ile yazılmasına, bu karma dili oluşturan lehçelerin tabakalaşmasına sebep olmuştur. (Eckmann 2003: 53-54.) Resûlî Sözlüğü'ndeki Türkçe söz varlığında da bu göze çarpmaktadır. Resûlî Sözlüğü'nde Kıpçak-Oğuz (Türkmen) lehçelerinden oluşmuş bir söz varlığı söz konusudur.

ESERİN İÇERİĞİ

2009 yılında Erciyes Üniversitesinde 4-5 Mayıs tarihlerinde düzenlenen IV. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda yazar tarafından "The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot Üzerine Düşünceler" başlıklı bir bildiri sunulmuş, bu bildirin gözden geçirilmiş hâli daha sonra 2012 yılında Dil Araştırmaları dergisinin 10. sayısında makale olarak yayımlanmıştır. Yazarın eserin arka kapağında da belirttiği üzere, The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot eserinin Türkiye'de fazla tanınmıyor ve bu eserden yeterince istifade edilmiyor olması yazarı böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Çalışma, 1- Ön Söz (s.7-9), 2- Giriş (s.11-17), 3- Kısaltmalar (s-19), 4- Resûlî Sözlüğü'nün sahip olduğu Türkçe söz varlığı (s.21-143), 5- Kaynakça (s.145-149) ve 6- Tıpkıbasım (s.151-174) bölümlerinden oluşmaktadır. Altı dilli sözlüğün Türkçe (Kıpçak-Oğuz) sütunundaki kelimeler üzerine yapılan bu çalışmada, Peter Golden editörlüğünde Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti ve Edmund Schütz tarafından 2000 yılında yayımlanan çalışma temel alınmıştır. Eserdeki Türkçe kelimeler Arap harflerinden söz konusu yayın ile karşılaştırılarak tekrar okunmuş, anlamlandırılmış ve El-Melikü'l-Efdal'ın kavram alanları bakımından sınıflandırdığı söz varlığı alfabetik olarak sözlük düzeninde sıralanmıştır.

Yazarın sahip olduğu farklı okuma ve anlamlandırmalar esere yansıtılırken temel alınan eserdeki görüşle yazarın görüşünün karşılaştırılabilmesi için Golden editörlüğünde hazırlanan yayındaki okuma biçimleri KD kısaltması ile madde başında parantez içerisinde verilmiştir.

Örneğin Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde üç sütunun bulunduğu 211-D bölümünde geçen الوا kelimesi Golden editörlüğünde yayımlanan kaynak eserde "alwâ" şeklinde okunmuş, Güner ise bu kelimeyi "alvÀ" şeklinde okumuştur. Kaynak eserdeki okuma farkını göstermek için "alvÀ" olarak yeniden düzenlediği madde başının anlamından sonra parantez içerisinde (KD: alwâ) şeklinde vermiştir. Alıntı kelimelerin ait

oldukları diller parantez içerisinde gösterilmiştir. Schönig'in kaynak eserdeki kapalı e'li kelimelerin gösterilmemesine yönelik eleştirisi¹ Güner tarafından göz önüne alınmış ve Türkçe kelimeler yeniden okunurken kapalı e'ler gösterilmiştir.

ESERİN ÖNEMİ

Resûlî Sözlüğü, Kıpçak dönemine ait diğer eserlerde bulunmayan Kıpçak-Oğuz (Türkmen) lehçelerine ait Türkçe kelimeler içermektedir. Bu kelimeler, Türk dilinin Karahanlı döneminde sahip olduğu söz varlığını Harezmi-Kıpçak dönemlerinde de tarihsel gelişimiyle takip edebilmemiz ve kelimelerin sahip olduğu anlamsal çeşitliliği tanımlamamız açısından önem arz etmektedir. Çünkü Karahanlı döneminde var olan ama Harezmi dönemi ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde bulunmayan bazı kelimelerin unutulup gitmediği Resûlî Sözlüğü'ndeki kullanılışlarıyla ispat edilebilmektedir. Bazı kelimeler ise Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak döneminde sahip oldukları anlamlardan farklı olarak Resûlî Sözlüğü'nde yeni anlamlarda kullanılmıştır. Eserin öneminin ortaya koyulması için eserdeki Türkçe söz varlığına üç açıdan bakabiliriz:

1. Karahanlı Dönemi Eserlerinden Sonra Harezmi Dönemi Eserlerinde Takip Edilemeyen Kıpçak Dönemi Eserleri İçerisinden Sadece Resûlî Sözlüğü'nde Tespit Edilen Kelimeler

aķ:

(1) "Oğuz lehçesinde beyaz", [Kar.T.] DLT I, 81; AH 25

(2) "(Türklerde at için) kır renkli olan", [Kar.T.] DLT I, 81

[Kıp.T.] RS 204a-28²

(Bu kelime "kır, gri renkli olan (at)" anlamıyla DLT'den sonra sadece RS'de bulunmaktadır. Bunun yanında Kıpçak dönemi eserlerinden EDM 6b/9'de **aķ bal** şeklinde "arı balı" anlamında ve Kİ 17'de **aķ az** şeklinde "bacaklarında beyaz lekeler bulunan sarı at" anlamında kullanılan **aķ** ile yapılan kelime grupları ilgi çekicidir.)

alaçu: "geniş çadır", [Kar.T.] DLT I, 136;

¹ Schönig, Claus, "The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol, Translated by: Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmund Schütz with introduction by Peter B. Golden and Thomas T. Allsen. Edited with notes and commentary by Peter B. Golden, Leiden-Boston-Köln, 2000", Turkic Languages, Vol. 5, s.297-312.

² Güner, bu kelimeyi "beyaz (at)" olarak anlamlandırmıştır. Kelimeye karşılık olarak Arapça sütununda *al-aşhab* "gray", Farsça sütununda *oing* "white, gray", Moğolca sütununda ise *saqlā* "gray horse" kelimeleri verilmiştir. The Kings Dictionary, Peter B. Golden, s.277.

[Kıp.T.] RS *alaçuk*, 202a-7;

(Bu kelime DLT'deki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinden olan CC ve İH'de farklı anlamda tespit edilmiştir. CC-I 40a/14'de *alaçuk* şeklinde "baraka, kulübe" anlamında ve İH 6'da *alacu* (alacuk derler) biçiminde "çerden çöpten yapılıp eskiden deri örtülen sonra kıldan yünden örme adı çul örtülen küçük adı çadır, derim evi" anlamında geçmektedir.)

arçar: "boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi", [Kar.T.] DLT I,117;

[Kıp.T.] RS 199c-6.

bağırdağ: "kadın göğüslüğü, yelek benzeri kadın üst giysisi", [Kar.T.] DLT I, 502;

[Kıp.T.] RS *bağırtağ*, 195a-3.

(Bu kelime "beşik bağı" anlamında KMTT 19b/12'de geçmektedir. Ama DLT'deki anlamında Harezmi ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

balık: "Oğuz lehçesinde çamur", [Kar.T.] DLT I, 248; DLT *balık*, I, 379;

[Kıp.T.] RS 202a-4;

çönek: "Çiğil lehçesinde kutu, kap", [Kar.T.] DLT II, 290;

[Kıp.T.] RS 204b-18;

emigdaş: "aynı memeden emen çocuklar, sütkardeş", [Kar.T.] DLT I, 407;

[Kıp.T.] RS *émikdaş*, 200c-10;

eşiç: "tencere", [Kar.T.] DLT I, 52;

[Kıp.T.] RS *éşiç*, 193b-13;

içlik: "eyerin altına konan örtü", [Kar.T.] DLT I, 102

[Kıp.T.] RS 205a-19;

(Bu kelime "astar" anlamında Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden HAP 55: 54'de ve Kıpçak dönemi eserlerinden KMTT 20b/2'de geçmektedir. Ama DLT'deki anlamında Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

içmek: "kuzu derisinden kürk", [Kar.T.] DLT I, 102;

[Kıp.T.] RS 195a-4;

kaşak: "kamuş, saz, buğdaygillerden bir bitki", [Kar.T.] DLT I, 383;

[Kıp.T.] RS 202a-28;

kırgıl:

(1) “yaşını başını almış, olgun, yetişkin”, [Kar.T.] DLT I, 483; KB 2371; TİEMKök 5: 110;

(2) “kırçıl (saç)”, [Kar.T.] KB 2372;

[Kıp.T.] RS 203c-1;

(Bu kelime sahip olduğu ikinci anlam olan “kırçıl” anlamı ile Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

kömürgen: “ada soğanı”, [Kar.T.] DLT I, 522;

[Kıp.T.] RS *kömüren*, 211b-5;

köpçük: “Oğuz lehçesinde eyer yastığı”, [Kar.T.] DLT I, 478;

[Kıp.T.] RS 196a-23;

sağdıç: “dost, arkadaş”, [Kar.T.] DLT I, 455;

[Kıp.T.] RS 192a-12;

sakalduruk: “başlık sıkı dursun ve düşmesin diye çene altından bağlanan ip”, [Kar.T.] DLT I, 530;

[Kıp.T.] RS *sakalduruğ*, 205c-17;

(Bu kelimeyle bağlantılı olarak İH’de *sakanduruqla* şeklinde “atı yularlamak, ipi sakağı altından geçirmek ” kelimesi geçmektedir. Ama *sakalduruk* kelimesi DLT’deki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

sañ: “kuş pisliği”, [Kar.T.] DLT III, 357;

[Kıp.T.] RS 200b-19;

sökti: “Barsgan lehçesinde un elendikten sonra elek üstünde kalan kabuk kırıntıları, kepek”, [Kar.T.] DLT I, 416; KB 4767;

[Kıp.T.] RS 194a-9

tağar: “hububat çuvalı, çul”, [Kar.T.] DLT II, 306; KB 6571;

[Kıp.T.] RS 201b-25;

tin: “yular, dizgin”, [Kar.T.] DLT I, 339;

[Kıp.T.] RS 196b-10;

tırumtay: “yırtıcı ve avcı kuşlardan biri, ala doğan”, [Kar.T.] DLT III, 243;

[Kıp.T.] RS 189c²-11;

tutun-:

(1) “av hayvanı vb. şeyleri kendi başına tutmak, yakalamak”, [Kar.T.] DLT II, 143;

(2) “(ay ve güneş vb.) tutulmak”, [Kar.T.] DLT II, 143;

[Kıp.T.] RS 192b-19;

(Bu kelime ikinci anlamı olan (ay ve güneş vb.) tutulmak” anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Kıpçak dönemi eserlerinde ay veya güneş tutulması için *tutul-* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. BM 9a/2’de *tutul-*, ve TZ 48a-8’de *tutul-*, eserleri bu kullanıma örneklerdir. İkinci anlam için *tutun-* kelimesinin kullanıldığı tek eser RS’dir.)

tüpi: “şiddetli rüzgâr, kar fırtınası”, [Kar.T.] DLT III, 216;

[Kıp.T.] RS 198a-18;

ulus: “Çiğil lehçesinde köy, Balasagun ve Argu ülkesinden onlara tabi olanlarda şehir, kent”, [Kar.T.] DLT I, 62; R 4: 75; KB 3327; TİEMKök 12: 82;

[Kıp.T.] RS *ulus*, 193a-29;

(Bu kelime DLT’deki anlamıyla Harezmi ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Sadece “halk, ulus” anlamında Harezmi dönemi eserlerinden HŞ 1026’de *ulus* şeklinde geçmektedir.)

uruq: “ip, halat, urgan”, [Kar.T.] DLT I, 66;

[Kıp.T.] RS 205a-30;

ügre: “tutmaca göre daha ince hamur şeritleriyle yapılan bir yemek, erişte”, [Kar.T.] DLT I, 127;

[Kıp.T.] RS 205a-38;

üp ürün: “Çiğil lehçesinde bembeyaz”, [Kar.T.] DLT I, 34;

[Kıp.T.] RS *üpürün*, 196b-20;

yağaq: “ceviz”, [Kar.T.] DLT I, 90;

[Kıp.T.] RS 202b-12;

yemdü: “kasık kılı”, [Kar.T.] DLT III, 31;

[Kıp.T.] RS *yemdü*, 199a-11³;

³ Atalay, bu kelimeyi “kasık”, Ercilasun ve Akkoyunlu ise “kasık kılı” olarak anlamlandırmışlardır. Güner ise kelimeye karşılık olarak “kasık, kasık kılı” anlamlarını vermiştir. Resûlî Sözlüğü’nde Arapça sütununda العانة (al-’âna), Farsça sütununda زهار بوي (bü-i zahâr), Moğolca sütununda ise سورسون (süresün) şeklinde geçen

yin (I):

(1) "beden, insan vücudu", [Kar.T.] DLT III, 92;

[Kıp.T.] RS 190a-28;

(2) "deri, ten", [Kar.T.] DLT III, 92;

(3) "vücudun parçalarından her biri", [Kar.T.] TİEMKök 7: 22;

(Bu kelime ilk anlamıyla DLT'den sonra Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

yorınça: "yonca", [Kar.T.] DLT *yorınça*, III, 375; DLT III, 431;

[Kıp.T.] RS *yorınça*, 202b-25

(Bu kelime DLT'den sonra Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Sadece İH 32'de *yonca* şeklinde geçmiştir.)

2. Karahanlı Dönemi Eserlerinden Sonra Harezmi Dönemi Eserlerinde Takip Edilebilen Ama Kıpçak Dönemi Eserleri İçerisinde Sadece Resûlî Sözlüğü'nde Tespit Edilen Kelimeler

ağış:

(1) "yokuş", [Kar.T.] KB 903;

[Har.T.] KE 225v8;

[Kıp.T.] RS 191b-13;

(2) "yükselme, yükseliş, çıkış", [Kar.T.] DLT I, 61; KB 6039;

(Bu kelime birinci anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden KE'de tespit edilmiştir. Bu anlamıyla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

bağış:

(1) "parmakların ve başka uzuvların ek yerleri, eklem, boğum", [Kar.T.] DLT I, 367; TİEMKök 8: 12;

[Har.T.] HAP 76: 28; KE 86v4;

[Kıp.T.] RS 198c-14;

(2) "kamuş ve benzerlerinin boğumları", [Kar.T.] DLT I, 367;

kelimeyi Golden ve diğerleri, "pubes (kasık kılı)" olarak anlamlandırmıştır. Bize göre de bu kelimenin anlamı sadece "kasık kılı" olmalıdır.

(Bu kelime birinci anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden **HAP** ve **KE**'de geçmektedir. Bu anlamıyla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

balık: "kale, şehir", [Kar.T.] DLT I, 379;

[Har.T.] HŞ 2856;

[Kıp.T.] RS 201c-21;

(Bu kelime Harezmi dönemi eserlerinden **HŞ**'de tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

boğmak: "gerdanlık, kolye, gelin gerdanlığı", [Kar.T.] DLT I, 466;

[Har.T.] KE 77r5;

[Kıp.T.] RS 195a-11;

(Bu kelime Harezmi dönemi eserlerinden **KE**'de tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

ini: "erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi", [Kar.T.] DLT I, 93; R 12: 89; KB 3784;

[Har.T.] HŞ 3802;

[Kıp.T.] RS 200b-26⁴;

(Bu kelime Harezmi dönemi eserlerinden **HŞ**'de tespit edilmiştir. Kıpçak dönemi eserlerinde **CC-I** 49a/14'de **ini** şeklinde "erkek torun" anlamında ve **Kİ** 24'de **inim** şeklinde "büyüğün küçüğe hitap ettiği zaman söylediği kelimedir, aslı itibarıyla 'küçük kardeş' demektir" anlamında geçmektedir.)

kapuğcı: "bekçi", [Kar.T.] KB 3768;

[Har.T.] HŞ 2366;

[Kıp.T.] RS **kapuçı**, 198b-6;

(Bu kelime **KB**'deki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden **HŞ**'de tespit edilmiştir. Aynı anlamla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Kıpçak dönemi eserlerinden **KMTT** 25b/5'de **kapuçı** şeklinde "hizmetçi" anlamında geçmektedir. Bu şekil Harezmi dönemi eserlerinden **NF**'de "hizmet" anlamında geçen **kapuğ** kelimesini tanımlaması açısından önemlidir.)

⁴ Güner, bu kelimeyi "küçük erkek kardeş" yerine yanlışlıkla "küçük kız kardeş" olarak anlamlandırmıştır. Bu yanlışlığa Türkçe sütununda **ini** kelimesinin hemen altında yer alan **ekeçi** kelimesinin sebebiyet verdiğini düşünüyoruz. Kelimeye karşılık eş anlamlı olarak Arapça sütununda **al-að al-ââîr**, Farsça sütununda **birâdar-i ðurd** ve Moğolca sütununda **deün** kelimeleri verilmiştir.

kuđgu: "karasinek, sinek", [Kar.T.] DLT I, 425; DLT **kuđgu**, III, 367;

[Har.T.] HAP **kuyju**, 22: 73;

[Kıp.T.] RS **koygu**, 195b-28;

(DLT'de **kuğgu** ve **kuğgu** şekillerinde geçen bu kelime Harezmi dönemi eserlerinden HAP'da **kuyju** şeklinde tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

öçek: "dam, çatı, bina", [Kar.T.] R 16: 26⁵

[Har.T.] NF 134-14;

[Kıp.T.] RS 193b-7;

(Karahanlı dönemi eserlerinden olan R'de geçen bu kelime aynı anlamla Harezmi dönemi eserlerinden NF'de tespit edilmiştir. Bu anlamda Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Ayrıca NF 325-15'de "ocak" anlamıyla da geçmektedir. Kıpçak dönemi eserlerinden İM'de **öçeş** şeklinde "baca" anlamında geçmektedir. ETZ'de ise "taraf, yan" anlamında geçmektedir. R'de anlamının Kıpçak dönemi eserlerinde tanıklandığı tek eserin RS olması dikkat çekicidir.)

tavar: "Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, mülk, varlık, eşya", [Kar.T.] DLT I, 234; DLT **tavar**, I, 362; AH 127; R **tavar**, 59: 8; KB **tavar**, 1112; TİEMKök **tavar**, 7: 26;

[Har.T.] AKYB A.II. 42; HŞ 1010; MM **tavar**, 193-1; NF **tavar**, 64-4;

[Kıp.T.] RS 193b-21;

(Bu kelime yukarıdaki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden AKYB, HŞ, MM ve NF'de geçmektedir. Kıpçak dönemine geldiğimizde ise bu anlamla sadece RS'de tespit edilmiştir. Yine "hayvan, dört ayaklı çiftlik hayvanları" anlamıyla Harezmi döneminde HAP 20: 54'de **tavar** şeklinde ve HŞ 2340'da **tavar** şeklinde, Kıpçak döneminde ise BM 13a/1'de **zavar** şeklinde ve RS 199b-5'de **davar** şeklinde geçmektedir.)

tirek: "kavak ağacı", [Kar.T.] DLT I, 387;

[Har.T.] HŞ **terek**, 909;

[Kıp.T.] RS **terek**, 202a-21;

(Bu kelime DLT'deki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden HŞ'de tespit edilmiştir. Bu anlamla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Ama "ağaç" anlamında CC-I 39b/14'de **t'rek** şeklinde, EDM 5b/13'de **tirek** şeklinde, EKK 66a/13'de **terek** şeklinde, BM 9b/8'de **direk** şeklinde ve GT 297/5'de **tirek** şeklinde

⁵ Ata, bu kelimenin anlamını vermemiştir. Ayette, "Allah'ın azabı binalarını, çatılarını, temelinden gelip yıktı..." şeklinde geçmektedir. <http://mushaf.diyaret.gov.tr/> (20.11.2017)

geçmektedir. DLT'deki anlamıyla Kıpçak dönemi eserleri arasından sadece RS'de geçtiği tespit edilmiştir.)

ürün:

(1) "beyaz", [Kar.T.] DLT I, 134; R 7: 108; TİEMKök 2: 210;

[Har.T.] MM 330-1;

[Kıp.T.] RS 196b-14;

(2) "çocukların tırnağına düşen beyazlık", [Kar.T.] DLT I, 134;

(Bu kelime DLT'de geçtiği birinci anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden MM'de tespit edilmiştir. Aynı anlamla Kıpçak dönemi eserleri arasında sadece RS'de geçmektedir. Kıpçak dönemi eserlerinden KMTT 17a/13'de **ürün** şeklinde "süt" anlamında geçtiği tespit edilmiştir.)

yağan: "fil", [Kar.T.] DLT III, 29; AH 487; KB *yağan*, 3391;

[Har.T.] HŞ 1281;

[Kıp.T.] RS 195a-26

(DLT ve AH'de *yağan*, KB'de *yağan* şeklinde geçen kelime Harezmi dönemi eserlerinden HŞ'de tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

3. Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Döneminin Diğer Eserlerine Göre Farklı Anlam Kazanan ve Kazandığı Anlamla Sadece Resûlî Sözlüğü'nde Tanımlanabilen Kelimeler

altın: "ticari değeri yüksek olan metal, altın", [Kar.T.] DLT I, 52; R 9: 34; KB 188; TİEMKök 7: 148;

(Bu kelimenin, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde "altın" anlamında kullanılırken Kıpçak döneminde RS 201b-21'de **altın** şeklinde "altın para, dinar" anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

benek:

(1) "bakır para", [Kar.T.] DLT I, 386;

(2) "Argu lehçesinde tane, habbe", [Kar.T.] DLT I, 386;

(Bu kelimenin Karahanlı döneminde DLT'de "bakır para" ve "tane, habbe" anlamlarında kullanıldığı, bu anlamlarda Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde geçmediği tespit edilmiştir. Kıpçak döneminde RS 190b-8'de **benek** şeklinde geçtiği ve "küçük leke, ben" anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

boş:

- (1) "hür, ergin, özgür, serbest", [Kar.T.] DLT I, 330; KB 2307; TİEMKök 4: 25;
- (2) "içinde kimse ya da bir şey bulunmayan, dolu olmayan", [Kar.T.] DLT III, 124;
- (3) "boşanmış", [Kar.T.] DLT III, 124; TİEMKök 2: 229;
- (4) "sölpük, pörsük, gevşek"; [Kar.T.] DLT III, 124;
- (5) "boş kalmış, bir işten veya bir şeyden kurtulmuş, başıboş, sahipsiz", [Kar.T.] DLT III, 124;
- (6) "mec. bilgisiz", [Kar.T.] AH 137;

(Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde bu kelime yukarıdaki anlamlarda kullanılırken Kıpçak döneminde RS 205d-14'de bu anlamlardan farklı olarak "hayal kırıklığı, hüsrân" anlamını kazandığı tespit edilmiştir. Bu anlamla sadece RS'de geçmektedir.)

burçak:

- (1) "burçak", [Kar.T.] DLT I, 466;
- (2) "ter taneleri", [Kar.T.] DLT I,466;

(Bu kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak döneminde yukarıdaki anlamlarda kullanılırken Kıpçak döneminde RS 194a-6'da bu anlamlardan farklı olarak "mercimek" anlamını kazandığı tespit edilmiştir. Bu anlamla sadece RS'de geçmektedir.)

çağ- : "Oğuz lehçesinde kışkırtmak, iki kişinin arasını açmak", [Kar.T.] DLT II, 17;

(DLT'de yukarıdaki anlamda geçen bu fiilin, Harezmi dönemi eserlerinden NF 67-9'de ve Kıpçak dönemi eserlerinden CC-I 4b/11; KMTT 39a/11 ve EKK 10b/1'de "gammazlık etmek, birini bir büyüğe şikâyet etmek" anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Kıpçak dönemi eserlerinde bu anlamdan farklı olarak sadece GT 292/12'de "birinin ayıbını açık etmek, ifşa etmek" anlamında geçmektedir. Bu anlamlardan farklı olarak RS 190c-28'de **çağmak**⁶, "iftira" kelimesi geçmektedir. Bu kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemi eserleri içerisinde sadece RS'de geçmektedir.)

çalpak:

- (1) "pislik, kir", [Kar.T.] DLT I, 470;

⁶ Güner, bu kelimeyi **çou[ı]maú** şeklinde okumuştur. Golden ve diğerlerinin okuduğu şekil olan **çáumaú** şeklinin **çau-** "kışkırtmak, iki kişinin arasını açmak" köküyle bağlantılı olduğu düşünüldüğünden **çáumaú** okunuşu kabul edilmiştir.

(2) “karışık, kötü, fena, utanç verici (iş)” , [Kar.T.] DLT I, 470; R 16: 90; TİEMKök 4: 22;

(3) “fuhuş”, [Kar.T.] TİEMKök 4: 15;

(Karahanlı ve Harezm döneminde yukarıdaki anlamlara sahip olan kelime Kıpçak döneminde bu anlamlardan farklı olarak RS 199a-29’de *çapaú* şeklinde geçmiş ve “gözdeki pislik, yapışıklık” anlamını kazandığı tespit edilmiştir. Kıpçak dönemi eserleri içerisinde bu anlamda sadece RS’de geçmektedir.)

erk: “otorite, kudret, güç, hükümlerlik”, [Kar.T.] DLT I, 43; AH 256; AH *irk*, A 256R 34: 21; KB 3440; TİEMKök 17: 65;

(Karahanlı döneminde *erk* ve *irk* şekillerinde yukarıdaki anlamda geçen kelime Harezm ve Kıpçak dönemlerinde de bu anlamla tespit edilmiştir. Kıpçak döneminde bu anlamdan farklı olarak RS 199b-28’de “iğdiş edilmiş koç”, anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

isig:

(1) “sıcak, kaynar”, [Kar.T.] DLT I, 72; R 9: 81; KB 829; TİEMKök 20: 119;

(2) “iltifat”, [Kar.T.] KB 3183;

(Bu kelime Karahanlı döneminde yukarıdaki anlamlara sahip iken Harezm döneminde “sıcaklık, ısı, hararet” anlamı kazanmış ve bu anlamla Kıpçak dönemi eserlerinde de kullanılmıştır: Harezm döneminden HAP 9: 81; HŞ 1339 ve Kıpçak döneminden BM *ıssú*, 15a/4 örneklerini verebiliriz. Kıpçak döneminde bu anlamların dışında RS 196b-24’de yeni bir anlam olarak “humma, sıtma” anlamı kazandığı ve bu anlamla sadece bu eserde geçtiği tespit edilmiştir.)

kapak: “göz kapağı”, [Kar.T.] DLT I, 382;

(DLT’de yukarıdaki anlama sahip olan ve Harezm ve Kıpçak dönemi eserlerinde de bu anlamda kullanıldığı tespit edilen kelimenin RS 189c²-15’de bu anlamdan farklı olarak “örtü” anlamı kazandığı ve bu anlamla Kıpçak dönemi eserleri arasında sadece RS’de kullanıldığı tespit edilmiştir.)

ok:

(1) “ok, savaş ve avlanma aracı”, [Kar.T.] DLT II, 196; AH 140; R 5: 3; KB 2055;

(2) “mirastan düşen pay”, [Kar.T.] DLT I, 48;

(3) “araziye ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kura”, [Kar.T.] DLT I, 48;

(4) “pay ve toprak hisselerini paylaşmak için atılan ok”, [Kar.T.] TİEMKök 3: 44;

(5) “evin orta direği”, [Kar.T.] DLT I, 37;

(Karahanlı döneminde yukarıdaki anlamlara sahip olan kelimenin, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde sadece birinci anlam olan “savaş ve avlanma aracı, ok” anlamlarıyla eserlerde geçtiği tespit edilmiştir. Ama Kıpçak döneminde RS 202a-14’de beşinci anlam olan “evin orta direği” anlamıyla paralel yeni bir anlam olarak “çadır direği” anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

tegiş-:

(1) “ulaşmak, erişmek”, [Kar.T.] DLT II, 105;

(2) “başkalaşmak, değişmek”, [Kar.T.] TİEMKök 10: 64

(DLT ve TİEMKök’de yukarıdaki anlamlarda kullanılan kelimenin, Harezmi döneminde HŞ 1017’de “takas yapmak, değiştirmek” anlamı kazandığı tespit edilmiştir. Karahanlı ve Harezmi dönemi eserleri içerisinde başka yerde geçmeyen kelimenin Kıpçak dönemi eserleri içerisinde sadece RS 205a-3’de geçtiği ve burada da yeni anlam olarak “hediyeleşmek” anlamı kazandığı tespit edilmiştir. Kazandığı bu yeni anlam diğer eserlerde tespit edilememiştir.)

töşek: “döşek, yatak”, [Kar.T.] DLT I, 387; R 4: 34; KB 3838; TİEMKök 3: 12;

(Bu kelime Harezmi dönemi ve Kıpçak dönemi eserlerinde yukarıdaki anlamda kullanılırken RS 193b-8’de **töşegü** şeklinde “kilim” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla diğer eserlerde tespit edilememiştir.)

yılkıçı: “hayvan besleyicisi, çoban”, [Kar.T.] KB 5590;

(Bu kelime Karahanlı döneminde sadece KB’de yukarıdaki anlamda geçerken Harezmi döneminde tespit edilememiştir. Kıpçak dönemi eserleri arasında ise sadece RS 198b-5’de “at bakıcısı, seyis” anlamında kullanılmıştır. Kelime önce “bütün hayvanların bakıcısı, çoban” anlamındayken, “at bakıcısı, seyis” anlamını kazanmış ve kelime anlam daralması meydana gelmiştir.)

SONUÇ

198b-8’de geçen Arapça الرعية (*al-ra’iya* “subjects”), Farsça قلانده (*qalāndih*), Moğolca اينان كون (*ene kūn* “this person”) kelimelerine karşılık olarak Türkçe sütununda verilen قلانليغ *qalanlıg* kelimesini “uyruk, tebaa” olarak anlamlandıran Güner, kelimenin anlamı konusunda emin değildir. Bize göre bu kelime Eski Uygur Türkçesi döneminde geçen *kalan* “bir vergi çeşidi, arazi vergisi” kelimesinden türeyip *qalan+lıg* “kalan vergisi vermekle mükellef olan kimse” anlamına geliyor olabilir. Bu eserde “kalan vergisi

⁷ Bu kelime Eski Türkçe dönemi eserleri içerisinde sadece *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*’nda tespit edilmiştir.

toplayan kişi" anlamında **kalançı** kelimesi geçmektedir ama **kalanlık** kelimesi tespit edilememiştir.

Sonuç olarak Kıpçak sahası eserleri arasında, Resûlilerin bıraktığı eserlerden biri olarak yer alan Resûlî Sözlüğü, anlambilim ve sözcükbilim açısından önem arz eden bir Türkçe malzemeye sahiptir. Güner'in yaptığı bu çalışma sayesinde eserin sahip olduğu Türkçe söz varlığı ortaya konulmuş, Kıpçak Türkçesi dönemi çalışmaları açısından önemli bir boşluk doldurulmuştur. Türklük bilimine yaptığı katkıdan dolayı Doç. Dr. Galip Güner'i kutluyoruz.

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

[Kar.T.]: Karahanlı Türkçesi Dönemi

DLT: Divanü Lügati't-Türk:

- Besim ATALAY (2006), Divanü Lügati't-Türk I, II, III, IV, Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Bican ERCİLASUN ve Ziyat AKKOYUNLU (2014), Divanü Lügati't-Türk, Ankara: TDK Yayınları.

KB: Kutadgu Bilig: R. Rahmeti ARAT (1979), Kutadgu Bilig III, İndeks, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

AH: Atabetü'l-Hakayık: R. Rahmeti ARAT (2006), Ankara: TDK Yayınları.

R: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası): Aysu ATA (2004), Ankara: TDK Yayınları.

TİEM: Türk İslam Eserleri Müzesi Satır arası Kur'an Tercümesi:

- Abdullah KÖK (2004), 1v/235v/2), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Suat ÜNLÜ (2004), 235v/3-450r/7), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

[Har.T.]: Harezmi Türkçesi Dönemi

AKYB: Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi: A. Melek ÖZYETGİN (1996), Ankara: TDK Yayınları.

ME: Mukaddime'ül Edeb: Nuri YÜCE (1993), Ankara: TDK Yayınları.

KE: Kısas'ül Enbiya: Aysu ATA (1997), Ankara: TDK Yayınları.

MM: Mu'inü'l-Mürid: Recep TOPARLI ve Mustafa ARGUNŞAH (2014), Ankara: TDK Yayınları.

HŞ: Hüsrev ü Şirin:

- Necmettin HACIEMİNOĞLU (2000), Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, Ankara: TDK Yayınları.
- Ümit Özgür DEMİRCİ ve Sibel KARSLI (2014), Kutb'un Husrav u Şirin'i-Dizin, İstanbul: Kesit Yayınları.

NF: Nehcü'l-Feradis I-II, Semih TEZCAN ve Hamza ZÜLFİKAR (2004), Ankara: TDK Yayınları.

HAP: Hekimoğlu Ali Paşa Kur'an Tercümesi: Gülten SAĞOL YÜKSEKKAYA (1995), An Inter-Linear Translation Of The Qur'an Into Khwarazm Turkish, Part II: Glossary, Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.

İML: İbn Mühenna Lügati: Abdullah Battal TAYMAS (1997), Ankara: TDK Yayınları.

M: Muhabbetnâme: Gandjei TOURKHAN (1959), Roma: Tipografia Del Senato.

SKHar.: Siracü'l-Kulub: Ümran YAMAN (2016), Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirac'ul Kulub, Gramer, Metin, Çeviri, Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

[Kıp.T.]: Kıpçak Türkçesi Dönemi

CCI: Kodeks Kumanikus I: Mustafa ARGUNŞAH ve Galip GÜNER, (2016), İstanbul: Kesit Yayınları.

CCII: Kodeks Kumanikus II: Mustafa ARGUNŞAH ve Galip GÜNER, (2016), İstanbul: Kesit Yayınları.

Kİ: Kitâb al- İdrâk li-lisân al-Atrâk: Ahmet CAFEROĞLU, (1931), İstanbul: Evkaf Matbaası.

KMTT: Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mogoli: Recep TOPARLI, (2000), Ankara: TDK Yayınları.

K: Kitab'ül Ef'al: Emin EMİNOĞLU, (2011), Ankara: Akçağ Yayınları.

EDM: Ed-dürettü'l Mudiyye fi'l Lugatı't Türkiyye: Recep TOPARLI, (1993), Ankara: TDK Yayınları.

EKK: El-Kavninü'l Külliye: Recep TOPARLI, Sadi ÇÖĞENLİ, Nevzat H. YANIK, (1999), Ankara: TDK Yayınları.

ETZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye:

- Besim ATALAY (1945), İstanbul: TDK Yayınları.
- Gulhan AL-TURK, (2006), Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KBM: Kitab-ı Bulgatü'l Müştak:

- Gülhan AL-TURK, (2012), Kitab-ı Bulgatü'l Müştak Üzerine Dil İncelemesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ananiasz ZAJACZKOWSKI, (1958), Słownik Arabsko – Kıpçacki z okresu Panstwa Mameluckiego, Bulgat al-Muştaq fi Lugat at-Turk wa'l- Qifçaq, Czesc I Nomina, Warszawa.
- Ananiasz ZAJACZKOWSKI, (1954), Słownik Arabsko – Kıpçacki z okresu Panstwa Mameluckiego, Bulgat al-Muştaq fi Lugat at-Turk wa'l- Qifçaq, Czesc II Verba, Warszawa.

RS: Resûlî Sözlüğü:

- Resûlî Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı, Galip GÜNER, (2017), İstanbul: Kesit Yayınları.
- The King's Dictionary The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol, Peter Golden, vd., Handbook of Oriental Studies, section 8: Central Asia, Vol. 4, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000.

GT: Gülistan Tercümesi: Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, (1989), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları.

İM: İrşadü'l Müluk ve's Selatin: Recep TOPARLI, (1992), Ankara: TDK Yayınları.

KFLT: Kitab fi Fıkh bi lisani't-Türki: Mehmet Emin AĞAR, (1989), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

MGİ: Mukaddimet'ül Gaznevi fi'l İbadat (Kitab fi'l-Fıkh): Ercan KUANIŞBAYEV, (2006), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

MES: Mukaddime-i Ebu'l Leysi Semerkandi: Recep TOPARLI, (1987), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

MG: Munyetü'l Guzat: Mustafa UĞURLU, (1984), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KFİN: Kitab fi İlmün Nüṣṣab (Hulasa): H. İbrahim DELİCE, (2003), Hulasa, Okçuluk ve Atçılık, (1a-66a), (İstanbul ve Paris Nüshalarının tenkitli metni), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KH: Kitab'ül Hayl (Kitab fi Riyazatı'l-Hayl): H. İbrahim DELİCE, (2003), Hulasa, Okçuluk ve Atçılık, (66b-102b), (Paris ve İstanbul nüshalarının karşılaştırmalı metni), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BV: Baytarat'ül Vazih:

- Mehmet Emin AĞAR, (1986), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul Nüshası), İstanbul.
- Can ÖZGÜR, (1988), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Paris Nüshası), İstanbul.

KAYNAKÇA

ARGUNŞAH M. ve YÜKSEKAYA SAĞOL, G. (2012). *Karahanlıca, Kıpçakça ve Harezmece Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

AYAZLI, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.

ECKMANN, János (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yayınları.

GÜNER, Galip (2012). "The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot Üzerine Düşünceler", Dil Araştırmaları, S. 10, Bahar, Ankara, s.141-150.

GÜNER, Galip (2017). *Resûlî Sözlüğünün Türkçe Söz Varlığı*, İstanbul: Kesit Yayınları.

The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol, Translated by: Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmund Schütz with essays by notes and commentary by Peter B. Golden. Handbook of Oriental Studies, section 8: Central Asia, Vol. 4., Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000.

TOMAR, Cengiz (2009). "Resûlîler ve Âlim Sultanları", Osmanlı Araştırmaları, XXXIII, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı I, İstanbul, s.222-236.

<http://mushaf.diyaret.gov.tr/> (20.11.2017)

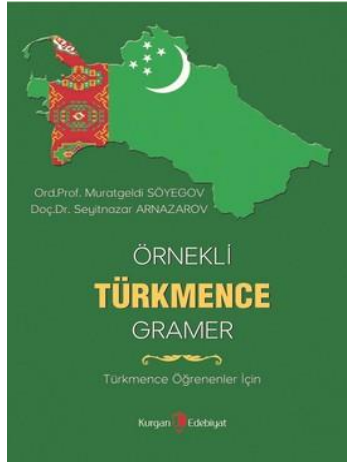
ÖRNEKLİ TÜRKMENÇE GRAMER

Muratgeldi Söyegov - Seyitnazar Arnazarov (2017), *Örneklİ Türkmençe Gramer*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 118 s., ISBN: 978-605-9661-97-3

Emrah YILMAZ*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 241-244

Editörlüğünü Prof. Dr. M. Fatih Kirişçiöğlü ile Arş. Gör. Sümeyra Harmanda'nın yaptığı ve yazarlar Ord. Prof. Dr. Muratgeldi Söyegov ile Doç. Dr. Seyitnazar Arnazarov tarafından hazırlanan *Örneklİ Türkmençe Gramer* adlı eser, Ses Bilgisi, Kelime Bilgisi, Şekil Bilgisi ve Cümle Bilgisi olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışma, "Önsöz" kısmında da ifade edildiği gibi; yazarların Türkmen Türkçesi eğitimi verdikleri öğrencilerinin ders malzemesi ve materyallerinden hareketle hazırlanmıştır. Eser, başta Gazi Üniversitesi olmak üzere, Türkiye ve Türkmenistan'daki yükseköğretim kurumlarında ders gören öğrencilerin, yapı ve işleyiş özelliklerini gereğince kavrayarak Türkmen Türkçesini doğru ve güzel kullanabilme yeteneğini kazanmalarına katkıda bulunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Kitabın "önsöz"ünde Türkmen dil bilgisi ile Türkmençe kavramlarının anlam ayırımına gidilerek eserin sınırlılıkları belirtilmiştir. Türkmen dil bilgisinin *Türkmen Türkçesini bütün yönleriyle inceleyen bir bilim dalı* olduğuna dikkat çekilirken Türkmençe terimiyle de *sesler, kökler, ekler, kelimeler, kelime çeşitleri, kelime grupları* ve *cümle* gibi birtakım birliklerin anlam ve fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında kullanılmayan *modal sözler, ufak kısımlar (ovnuq bölekler)* gibi terimler de kullanılarak birliktelik sağlanmıştır. Bunun yanı sıra *kelime* ve *sözcük, anlam ve mânâ, zarf-fül* ve *ulaç* gibi terimlerin, birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.

Türkiye'de Türkmen Türkçesi dil bilgisine ilişkin daha önce başka araştırmacılar tarafından önemli çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları; *ses bilgisi, şekil*

* Doktora öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Mütercim-Tercüman, Ankara Adalet Sarayı, Ankara/TÜRKİYE. E-posta: enraylmz@gmail.com

bilgisi ve cümle bilgisi olmak üzere üç kitap halinde Doç.Dr. Berdi Sarıyev ve Yrd. Doç. Dr. Nurcan Güder tarafından hazırlanan ve Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliğince (MYB) 1998 yılında yayımlanan “*Türkmençenin Grameri-1 (Fonetika: Ses Bilgisi), Türkmençenin Grameri-2 (Morfologiya: Şekil Bilgisi), Türkmençenin Grameri-3 (Sintaksis: Cümle Bilgisi)*” adlı eserlerdir. Bir diğer çalışma Prof. Dr. Mehmet Kara’nın Akçağ Yayınları arasından çıkan ve 2001 yılında yayımlanan *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)* adlı eseridir. Yine özgün bir çalışma da Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur’un 2008 yılında Fakülte Kitabevi Yayınları arasından çıkan *Türkmençe (Türkmen Türkçesi) (Gramer, Kelime Tahlilleri, Metinler, Aktarmalar, Sözlük)* adlı eseridir.

Örnekli *Türkmençe Gramer* adlı çalışmayı, Türkmen dil bilgisiyle ilgili diğer eserlerden farklı kılan nitelikler dört maddeyle özetlenebilir: 1-Gereksiz ayrıntılardan kaçınılarak öz bilgilerin net bir şekilde aktarılması, 2-Eserde örnek olarak yazarların kendi özgün ders materyallerinin kullanmış olması, 3-Sözcüklerin doğru teleffuzuna köşeli parantez içerisinde yer verilmesi, 4-İşlenen bölümlerin ardından araştırmacılar için tavsiye niteliğinde ilgili bibliyografya bilgisinin sunulması. Yazarlar, muhatap kitlesinin üniversite lisans öğrencileri olduğunu düşünerek temel gramer bilgilerine yer vermiş, *Anlam Bilgisi* ve *Söz Dizimi* konularının bir başka çalışmada müstakil ele alınması gerektiği kanaatine varmıştır. Bu itibarla eser, *Büyük Türkmençe Gramer’e* giriş mahiyetinde idrak edilebilir.

Eserin “Ses Bilgisi” bölümünde (s. 9-25), sesin kulağa; harfin göze hitap ettiği gerçeğinden hareketle yine kavramların anlam sınırları belirlenmiş, *ses bilgisi* ve *ses biliminin* ayırımına dikkat çekilerek her ikisinin de çeşitli alt unsurları olduğundan bahsedilmiştir. Bu bölümde standart Türkiye Türkçesinde [ä] ünlüsü kullanılmazken bu sesin Türkmen Türkçesi için özel bir ses olduğu, yine Türkmen Türkçesinde **Yy** harfiyle gösterilen [y] ünlüsünün Türkiye Türkçesinde **İi** harfiyle karşılanan [ı] ünlüsüne tekabül ettiği, Türkmen alfabesinde **Jj, Žž, Ýý** harfleriyle gösterilen ünsüzlerin Türkiye Türkçesinde **Cc, Jj, Yy** harfleriyle yazıldığı vurgulanmıştır. Yukarıdaki harflerin yanı sıra Türkmen alfabesinde **Ňň** harfiyle gösterilen geniz [ŋ] ünsüzünün günümüz Türkiye Türkçesinde bulunmadığı, **Ww** harfinin ise Türkiye Türkçesindeki [v] sesinden farklı olan yuvarlak [w] ünsüzü ile gösterildiği şeklinde farklılık arz eden sesler tanıtılmıştır.

Ahal Aşgabat ağzını esas alan çağdaş Türkmen Türkçesinin, edebî söyleyiş tarihinin zengin yazı geleneği içerisinde daha kısa bir geçmişe sahip olduğu vurgulandıktan sonra Türkiye Türkçesiyle ortak olan seslerin de telaffuzda farklılaştığına dikkat çekilmiştir.

Bizce bu çalışmayı nitelikli kılan diğer husus da; bir yazıyı bütün ses inceliklerini belirterek başka alfabeyle çevirme yolu olarak da tanımlanan *çeviri yazı* konusuna eserde yer verilmiş olmasıdır. Çeviri yazı alfabesinde normal alfabeden farklı olarak çeşitli harfler, işaretler bulunur. Örneğin, ünlü uzunlukları ilgili harften sonra iki nokta konularak gösterilir. İki nokta işareti ise standart Türkmen Türkçesi imlasında

kullanılmaz, bu işareti sadece Türkmen Türkçesi sözlüklerinde görmek mümkündür. Eserde bu konuya ilişkin şu görüşler beyan edilir:

Türkmen Türkçesinde telaffuz doğrudan yazıya aktarılmaz. Yazıda söyleyişin sadece genel özellikleri gösterilir. Çünkü yazıda (implada) söyleyişin tüm özelliklerini göstermek mümkün değildir. Mesela Türkmen Türkçesinde uzun ünlülerin anlam ayırma görevi çok önemli olmasına rağmen bunlar implada kısa ünlülerden farklı gösterilmez. [g] ünsüzü 4 farklı şekilde söylenir, fakat implada tek harfle gösterilir. [b], [h], [k] harfleriyle gösterilen ünsüzler ise iki farklı şekilde söylenir. Kelime içinde seslerin birbirlerine tesir etmesi sonucunda pek çok ses olayı meydana gelir. Fakat bunlar da implada gösterilmez. Türkmen alfabesinde kullanılan harfler Türkmen Türkçesinin bütün seslerini (varyantlarını) karşılayamadığından her ses olayını karşılayabilir nitelikte çeviri yazı alfabesi kullanılır.

Eserin “Ses Bilgisi” bölümünde dikkat çeken bir konu da *ünsüz fonemler ve versiyonları* (s. 16) başlığını taşır. Ön ses olarak anlam ayırma (fonem) görevinde bulunan [t], [ç], [g], [s], [ş], [ý] ünsüzlerin *tap, çap, gap, sap, şap, ýap* gibi sözcükleri; son ses olarak kullanılan [l], [m], [p], [t], [ý] ünsüzlerin de *sal, sam [-sam], sap, sat, saý* gibi sözcükleri meydana getirdikleri ve birbirlerinden ayırdıkları, bu durumun ünsüzlerin fonem olarak tasnif edilmesinde örnek olarak kullanıldığı belirtilir. [g] foneminin dört versiyona; [h] foneminin de iki versiyona sahip olduğu vurgulanır: *galmak [ga:lmaq], gitmek [gi:tmek], aga [a:ga], ige [i:ge]* sözcüklerindeki [g] ünsüzünün birbirinden farklı ses değerlerini yansıttığı izah edilir. Aynı durum halı [ha:l] ve ahmır sözcüklerindeki [h] fonemi için de söz konusudur.

Kitabın bu bölümünde ayrıca sırasıyla *ünlülerin sınıflandırılması* (s. 11), *ünsüzlerin sınıflandırılması* (s. 12), *kısa ve uzun ünlü fonemler* (s. 13), *ikincil uzun ünlüler* (s. 14), *sert ünsüzlerin yumuşaması* (s. 16), *kalınlık-incecik uyumu* (s. 16), *dudak uyumu* (s. 17), *ünsüz benzeşmesi* (s. 18), *ses türemesi* (s. 19), *ses düşmesi* (s. 20), *ses göçüşmesi* (s. 21), *kelimelerin hece yapısı* (s. 22), *kelimelerde vurgu* (s. 23) konuları da işlenmiştir.

“Kelime Bilgisi” bölümünde (s. 27-46) ise; *tek başına kullanılabilen anlamlı ses veya sesler topluluğu* şeklinde tanımlı yapıldıktan sonra anlamı ve gramer vazifesi olan en küçük dil biriminin *kelime* olduğu kaydedilir. Bu bölümde kelimelerin anlam, kullanım ve türetme bakımından incelendiği ve türetmenin *Kelime Bilgisi* içerisinde büyük bir alt unsuru teşkil ettiği görülür. Burada kelimeler anlamları bakımından *anlamdaş kelimeler, karşıt anlamlı kelimeler, addaş kelimeler, harftaş kelimeler ve sesteş kelimeler* olmak üzere beş grup halinde işlenir. Akabinde kelimelerin çok anlamlı hâle gelmesi, kullanım farklılıkları ve alıntı kelimeler üzerinde durulur.

Türkmen Türkçesinde kelimelerin büyük bir kısmı sadece ilgili meslek, sanat ve bilim dallarında herhangi bir kavramı anlattığı ve eşit ağırlıkta kullanılmadığı için günlük konuşma dilinde çok az yer aldığı görülür. Bundan dolayı kullanımı bakımından kelimeler ise; üç kategoride değerlendirilir: 1-Terimler, 2-Ağız kelimeleri, 3-Eskimiş kelimeler.

Eski kelimeler genellikle geçmişten bahseden metinlerde kullanılır. Siyasî ve sosyal değişimlerin etkisiyle ve özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla pasif duruma düşen *kolhoz*, *sovhoz*, *ispolkom* gibi kavramlar bu eskimiş kelimelere dahil edilebilir. Buna mukabil *garaşsızlık*, *bitaraplık*, *edermenlik* gibi kavramları da Türkmenlerin bağımsızlık sonrası en çok kullandığı yeni kelimeler hânesinde değerlendirmek mümkündür.

Bu bölümde işlenen önemli bir konuda kelime türetimidir. Türkmen Türkçesindeki kelime türetiminin *ekleme* (İsimden isim yapma ekleri, İsimden fiil yapma ekleri, Fiilden isim yapma ekleri, Fiilden fiil yapma ekleri), *kelimeleşme* ve *birleşme* yoluyla yapıldığı üzerinde durulmuş ve anlatılanlar tanıklanmıştır. *Kelimeleşme* de kendi içerisinde *adlaşma*, *sıfatlaşma* ve *zarflaşma* biçiminde tasnif edilmiştir.

Eserde en geniş yer “Şekil Bilgisi” bölümüne (s. 47-92) ayrılmıştır. Bölümde kelime çeşitlerinin yapılarına ve görevlerine göre taşıdıkları nitelikleri sırasıyla işlenmiştir. Türkiye’de yazılan dil bilgisi kitaplarıyla mukayese edildiğinde eserde dikkat çeken bir farklılık da kelime çeşitlerinin kategorize edilmesinde görülmektedir. Türkmen Türkçesinde on iki çeşit kelimenin (1-Ad, 2-Sıfat, 3-Sayı, 4-Zamir, 5-Zarf, 6-Fiil, 7-Bağlaç, 8-Edat, 9-Modal Sözcük, 10-Ufak Kısım, 11-Ünlem, 12-Yansıma) varlığından bahsedildikten sonra kelime çeşitlerinin *Anlamlı Kelimeler* (ad, sıfat, sayı, zamir, zarf, fiil), *Anlamsız* veya *Grammer Vazifesi Bulunmayan Kelimeler* (ilgeç, bağlaç, modal sözcük, ufak kısım, ünlem, yansıma) başlığı altında sayılarına göre iki eşit gruba ayrılmış olması, *Anlamlı Kelimelerin* kendi içerisinde *isim* ve *fiil* olmak üzere yine iki ana gruba ayrılması ve isim grubuna *ad, sıfat, sayı, zamir, zarf* kelime çeşitlerinin dahil edilmesi, fiillerin ise kendi başına özel bir grup oluşturması, *Anlamsız Kelimelerin* de genel özelliklerine göre *edat-bağlaç, modal sözcük-ufak kısım, ünlem-yansıma* şeklinde ikili gruplara ayrılması tasnif açısından dikkat çekicidir.

Eserin “Cümle Bilgisi” bölümünde (s. 93-117) konu, *kelime grupları* ve *cümleler* olmak üzere iki başlık altında işlenmiştir. Kelime grupları da kendi içerisinde *isim* ve *fiil kelime grupları* olmak üzere yine iki alt gruba ayrılmıştır. *İsim ve fiil kelime gruplarının* da *yanaşma* yoluyla, *yönetim* yoluyla ve *uygunluk* yoluyla düzenlenen kelime grubu kategorisinde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Cümleler bahsinin ise; *yalın cümleler* ve *bileşik cümleler* şeklinde iki temel başlık altında ele alınıp işlenmiştir.

Sonuç olarak *Örnekli Türkmence Gramer* adlı çalışmanın, muhtevastaki güncel ve özgün verilerle Türkmen Türkçesine ilgi duyan öğrenciler başta olmak üzere hemen her araştırmacıya doyurucu ve dikkate değer bir katkı sunacağı ve başvuru kaynağı olacağı kanaatindeyiz. Türkiye Türkolojisine kazandırılan bu eser vesileyle Ord. Prof. Dr. Muratgeldi Söyegov ve Doç. Dr. Seyitnazar Ernazarov’a teşekkür ederiz.

GAZİ TÜRKİYAT

HABERLER / *News*

TÜRKİYAT UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ TARAFINDAN “TÜRK DÜNYASINDA AYDINLANMA HAREKETLERİ: 100. YILINDA ALAŞ” ADLI ULUSLARARASI KONFERANS DÜZENLENDİ

Fulya AKMAN ACUNGİL*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 247-251

Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından Türk Tarih Kurumu, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, L. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Avrasya Yazarlar Birliği, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı işbirliğiyle düzenlenen *Türk Dünyasında Aydınlanma Hareketleri 100. Yılında Alaş Uluslararası Konferans*, 24 Kasım 2017 tarihinde Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu’nda üç oturum hâlinde gerçekleştirildi.

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / Türkiye.
fulyaakman@gazi.edu.tr

Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel, Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Yrd. Doç. Dr. Yakup Ömeroğlu, El- Farabi Kazak Millî Üniversitesi Tarih Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mendigül Nogabayeva, L. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Dihan Kamzabekuli, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik Turan, Gazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Uslan, TBMM İdare Amiri Salim Uslu ve Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly 'nun açılış konuşmaları yaptığı konferans; Alaş hareketini anlatan kısa bir film gösterimi ile devam etti.

Konferansın ilk oturumu Prof. Dr. Mendigül Nogabayeva'nın oturum başkanlığında gerçekleşti. Bu oturumda L. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi Alaş Araştırma Enstitüsü Müdürü Dr. Sultan Khan Akkulı Jüsip "Parlamente-Başkanlık Sisteminde Bir Muhtar Cumhuriyet: Alaş", Hokkaido Üniversitesi Central Asian

Studies Slavic-Eurasian Research Center Öğretim Üyesi Prof. Dr. Tomohiko Uyama "Tatar Türklerinin Millî-Medeni Muhtariyeti ile Karşılaştırmalı Olarak Alaş Orda'nın Siyasi Müzakere Stratejileri", L. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi "Otrrar Kütüphanesi" Nadir Eserler Merkezi Müdürü Prof. Dr. Tursın Jurtbay "Alaş Fikriyatı ve Dini Hareketler", L. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Dihan Kamzabekulı "Alaş Mirasında Türkiye ve İstanbul", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Abdulvahap Kara "Mustafa Çokay'ın Alaş Kazak Millî Hareketi'ndeki Yeri ve Önemi" başlıklı bildirimlerini sundular.

Konferansın ikinci oturumu Prof. Dr. Abdulvahap Kara'nın başkanlığında devam etti. İlk olarak El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi Orta Asya Konargöçer Uygarlıkları Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Talas Omarbekov, "Sovyetler Birliği'nde Türkçülüğü Cezalandırma Kampanyaları ve Sonuçları" adlı bildirisini sundu. Oturum; Ege Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Öner'in "Tatarlar'da Marifetçilik ve Ceditçilik", El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi Tarih Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mendigül Nogaybayeva'nın "Mangilik El Programı ile Alaş Fikriyatı: Benzerlikleri ve Yeniden Doğuşu", Adam Mickiewicz Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Henryk Jankowski'nin "Ahmet Baytursınulı ve Edebiyat Kuramı", Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Nergis Biray'ın "Alaş'ın Aydınlatıcı Önderi: Ahmet Baytursınulı" konulu konuşmalarıyla devam etti.

Dr. Sultan Khan Akkulı Jüsip'in başkanlığını yaptığı üçüncü oturum; L. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi Kazak Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Kayırbek Kemenger'in "Alaş Aydınlarının Türkoloji Alanındaki Araştırmaları", Avrasya Beşeri Bilimler Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sağımbay Jumağul'un "Alaş Partisine İthaf Edilen Şiirler, Şarkılar ve Marşlar", El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Bereket Karıbayev'in "Alaş Hareketinin Yerel Liderlerinden Biri: Oraz Bey Tateoğlu", ve Kırklareli Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kalkan'ın "Alaş Hareketinin Dünya Siyasi Tarihindeki Yeri" adlı bildirimleri ile tamamlandı.

Oturumların sonunda konuşmacılara katılım belgesi oturum başkanları tarafından takdim edildi. Türk Tarih

Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik Turan başkanlığında gerçekleştirilen değerlendirme oturumunda Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel, Prof. Dr. Tursın Jurtbay, Prof. Dr. Talas Omarbekov, Prof. Dr. Tomohiko Uyama, Prof. Dr. Henryk Jankowski de hazır bulundular.

Bu oturumda Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un üzerinde durduğu Ötüken Dergisi'nin Ocak 1968 sayısında yazılmış "Alaş Orda Hükümeti'nin Kuruluşunun 50. Yıldönümü" başlıklı haber yazısı katılımcılardan büyük ilgi gördü ve günün önemini pekiştirdi.

Konferans, değerlendirme oturumunun ardından Gazi Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı öğrencilerinin hazırladığı "Türk Dnyasından Esintiler" adlı konser ile sona erdi.

**TÜRKİYAT UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ TARAFINDAN
AHISKA SÜRGÜNÜNÜN YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE
DÜZENLENEN ETKİNLİKTE BÜYÜKELÇİ-YAZAR FIRAT SUNEL,
“DİPLOMASİ VE EDEBİYAT” KONULU KONFERANS VERDİ**

Dinçer APAYDIN*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 252-255

14 Aralık 2017 tarihinde Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ahıska Lobisi ve Avrasya Yazarlar Birliği işbirliğiyle düzenlenen etkinlikte büyükelçi-yazar Fırat SUNEL, *Diplomasi ve Edebiyat* konulu bir konferans verdi. Gazi Üniversitesi Mimar Kemaleddin Salonu'nda, Ahıska sürgününün yıldönümü münasebetiyle gerçekleştirilen program büyük ilgi gördü.

TBMM İdare Âmiri Salim USLU, Amasya Milletvekili Haluk İPEK, Gazi Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Alper CEYLAN, Ahıska Lobisi Başkanı Dr.

* Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / Türkiye.
dincerapaydin@gazi.edu.tr

Hayati BAŞARAN, Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Yrd. Doç. Dr. Yakup ÖMEROĞLU, Gazi Üniversitesi Öğretim üyesi ve *Bizim Ahıska* Dergisi Editörü Dr. Yunus ZEYREK'in teşrifleriyle gerçekleşen program, Gazi Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı Ses ve Çalgı Eğitimi Bölümü öğrencilerinin hazırladığı müzik dinletisi ile başladı. Dinletinin ardından Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, açılış konuşmasında Fırat SUNEL'in 30 Nisan 2015 tarihinde Gazi Üniversitesi öğrencileriyle yine aynı mekânda *Salkım Söğütlerin Gölgesinde* adlı Ahıska romanı üzerine sohbet ettiğini, ikinci kez Gazi Üniversitesinde konferans verdiğini hatırlattı.

Ayrıca, Ahıska Türklerinden yola çıkarak Türk Dünyasında yapılan sürgün ve haksızlıklara dikkat çekti ve sözlerini Mehmet Âkif ERSOY'un şu mısralarıyla noktaladı:

*Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdâdına saldırdı mı, hattâ boğarım!..
Boğamazsın ki! Hiç olmazsa yanımdan koğarım.
Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle!*

Dr. Yunus ZEYREK, Yrd. Doç. Dr. Yakup ÖMEROĞLU, Dr. Hayati BAŞARAN, Amasya Milletvekili Haluk İPEK ve TBMM İdare Âmiri Salim USLU, Ahıska

sürgününün tarihimizdeki önemine, nedenleri ile sonuçlarına ve günümüz dünyasındaki yerine değinen açıklayıcı bilgiler verdiler.

Konukların konuşmalarından sonra Büyükelçi-Yazar Fırat SUNEL, *Diplomasi ve Edebiyat* konulu konferanslarını vermek üzere kürsüye davet edildi. Konuklara teşekkür eden ve Ahıska Türklerinin gördüğü ilgiden ötürü memnun olduğunu ifade eden SUNEL, konuşmasına Ahıska sürgününün tarihsel arka planını anlatarak başladı. Bölgede görev yaptığı yıllarda tanıştığı insanlar vasıtasıyla sürgün zamanında yaşanan acıları ve çekilen çileleri birinci elden dinleme ve öğrenme fırsatı yakaladığını anlatan SUNEL, *Salkım Söğütlerin Gölgesinde* adlı romanını, bu yaşadıklarına istinaden bir vazife bilinciyle kaleme aldığını kaydetti. Bu hatıralara dair çeşitli fotoğraflar, videolar ve benzeri dokümanlarla sunumunu destekleyen SUNEL; yazarlık macerası, diplomatlığı ve Ahıska sürgününe duyduğu ilgi bağlamında bazı hatıralarını paylaştı. Romanından uyarlanan televizyon dizisini olumlu ve olumsuz yönleriyle eleştiren SUNEL, diplomatlığı ve yazarlığının kesiştiği ve birbirinden ayrıldığı noktalar üzerine konuştu. Son romanı *İzmirli* ve gelecekte yazmayı planladığı diğer romanları hakkında bilgi veren Büyükelçi-Yazar, yazmanın kendisi için bir tutku hâline geldiğini ve yazarlık kariyerine devam etmek istediğini söyledi.

Konferansının ardından Büyükelçi-Yazar Fırat SUNEL'e, Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL tarafından günün hâtırası olarak düzenlenen teşekkür belgesi ve çiçekler takdim edildi.

Kapanıştan sonra başlayan imza etkinliği, yazarın okurları ve Gazi Üniversitesi öğrencileri tarafından ilgiyle karşılandı. Hiçbir okurunu kırmadan kitaplarını imzalayan ve onlarla hatıra fotoğrafı çektiren SUNEL, Gazi Üniversitesinde ve tarihî Mimar Kemaleddin Salonunda ikinci kez bulunmaktan çok memnun olduğunu belirterek, Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne teşekkürlerini ilettili.

FIRAT SUNEL Kimdir?

21 Şubat 1966 tarihinde Ödemiş'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra Almanya'ya giderek Bochum Ruhr Üniversitesi'nde Hukuk alanında yüksek lisans yaptı. Aynı zamanda diplomat olan Fırat SUNEL, kariyeri boyunca Bangkok, Bonn, Essen ve Tiflis gibi merkezlerde çalıştı, Düsseldorf'ta Başkonsolosluk yaptı. 2013-2016 yılları arasında Türkiye'nin Asmara Büyükelçisi olarak Eritre'de bulundu.

Evli ve iki çocuk babası olan yazarın 2011 yılında yayımlanan *Salkım Söğütlerin Gölgesinde* isimli romanı "Büyük Sürgün Kafkasya" adıyla dizi filme uyarlanmıştır. 2015'te yayımlanan *İzmirli*, yazarın ikinci romanıdır.

YAYIN İLKELERİ

GAZİ TÜRKİYAT (Türkoloji Araştırmaları Dergisi), Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından Bahar ve Güz ayları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Güz sayısında yayımlanır. Dergi, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde yayın kurulu tarafından belirlenen kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere gönderilir.

GAZİ TÜRKİYAT, hakemli bir dergidir. Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri bakımından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanın uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştirisi ve önerilerini dikkate alarak yazılarını gözden geçirirler. Bu konuda itirazı olan yazarlar, gerekçeleriyle birlikte bir rapor hazırlayarak Yayın Kuruluna sunabilirler. Yayımlanması uygun görülmeyen yazıların bir nüshası istek hâlinde yazarlarına iade edilebilir.

GAZİ TÜRKİYAT, Türkoloji ile ilgili araştırmaları akademik ve bilimsel ölçütler çerçevesinde ortaya koymak; Türk dili, Türk tarihi, Türk edebiyatı, Türk sanatı ve Türk halk bilimi konularında yazılmış olan bilimsel yayınları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanır. Dergide Türk dünyasının tarih, kültür, edebiyat, dil ve folklor alanlarında özgün ve yaratıcı olan çalışmalarını ile Türk dünyasıyla ilgili önemli eser ve kişileri tanıtır ve değerlendiren yazılara yer verilir.

GAZİ TÜRKİYAT'a gönderilen yazılarda daha önce yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

GAZİ TÜRKİYAT'ın yayın dili Türkiye Türkçesidir. Yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla yabancı bilim adamları tarafından yazılmış olan İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça yazılar ile diğer Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Ayrıca, dergide çeviri yazılar ve tanıtımlar da yayımlanabilir.

THE EDITORIAL PRINCIPLES

GAZİ TÜRKİYAT (Journal of Turkology Research) is published twice a year as spring and fall seasons by Gazi University Turkology Research and Application Center. The annual index is prepared at the end of each year and it is published in the autumn issue. Each issue is sent to the specific libraries, the international index associations and subscribers by Editorial Board from the date of publication in a month.

GAZİ TÜRKİYAT is refereed journal. The articles that are sent to be published are examined by Publication Committee and are sent to the experts to be peer-reviewed. The name of writer is not sent to the referees and the name of referee is not sent to the writers. The reports are kept for 5 years. If the one of the referee reports is positive and another is negative, the article is sent to the third referee. The writers take into consideration the criticisms and advice of the referee and they overview their articles. The writers who object to this subject can prepare a report with their reasons and can submit to the Editorial Board. The copy of the articles that are not acceptable can be sent back to their writer.

GAZİ TÜRKİYAT is published to present the research about Turkology in the academic and scientific frame and to announce the scientific publications written about Turkish language, history, literature, art and folklore to the public. In the history, culture, literature, language and folk science fields of Turkish World, the original and creative works and the articles that present and assess the important work and persons for Turkish World are published.

Articles must be originally sent to the board. The reports presented in a scientific meeting may be accepted if this condition is stated.

The publication language of GAZİ TÜRKİYAT is Turkish. Foreign authors' articles which are in English, German, French, Russian or other Turkish dialects can be included in the issues if they are appropriate to the submission guidelines of GAZİ TÜRKİYAT. Furthermore, translated articles and reviews can be published.

Articles should be sent to GAZİ TÜRKİYAT address in three copies with disc. After articles sent to their writers in order to be corrected according to the referee's report, they should be sent along with

Yazılar, basılı üç nüsha hâlinde diski ile birlikte GAZİ TÜRKİYAT adresine gönderilmelidir. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra bir basılı kopya ve yine diski ile birlikte en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır.

a printed copy and a disc at least in one month again.

YAZIM KURALLARI

1. Başlık: İçerikle uyumlu bir başlık olmalı; koyu harflerle, İngilizcesi ile birlikte yazılmalıdır.

2. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, adını ve soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını açıkça belirtmelidir. Yazar, kendisiyle iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini Yayın Kuruluna bildirmelidir.

3. Özet: Yazıların başında Türkçe ve İngilizce özet (en fazla 150 kelime) ile Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler (3 ilâ 7 kelime) bulunmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil ve çizelgeler yer almamalıdır. Özet ve anahtar kelimeler, *italik* ve Times New Roman yazı tipi ile, 9 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

4. Ana metin: Yazılar, MS Word 98 ve üstü programla, Times New Roman yazı tipi ile, 10 punto büyüklüğünde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Alıntılar *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler parantez içinde soyadı, tarih ve gerektiğinde sayfa olarak belirtilmelidir: (Tekin 1968); (Ercilasun 2005: 45). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla eserine gönderme yapılmışsa (Garkavets 2003a, Garkavets 2003b); birden fazla kaynağa gönderme yapılmışsa (Clauson 1972, Korkmaz 2003, Türkmen 2006) şeklinde belirtilmelidir. Birden fazla yazarlı yayınlarda metin içinde sadece ilk yazar adı yazılmalı ve "vd." kısaltması kullanılmalıdır: (Ercilasun vd. 1989).

Dipnotlar sadece açıklamalar için kullanılmalı ve sayfa altında verilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka indirme tarihi belirtilmelidir:

WRITING RULES

1. Title of the article: The title should be written both in Turkish and English and suitable to the content.

2. Name(s) and address(es) of the author(s): The authors should specify their, institution the author works at and their academic qualification. The full postal address, fax, telephone numbers and e-mail addresses of the author should be stated.

3. Abstract: In the beginning of the article there should be an abstract in Turkish and English in maximum 150 words and key words in Turkish and English in between 3 and 7 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. The abstract and key words should be written in *italic* and Times New Roman 9 type size.

4. Main text: Articles should be written in MS Word 98 and advanced program in 10 type size and 1.5 line space.

Quotations should be in *italic* and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1.5 cm. in black and with 1 line space.

5. Stating the source: References within the text should be given in parentheses as follows (Tekin 1968). (Ercilasun 2005: 45) If more than one work of the same author is cited in the same year (Garkavets 2003a, Garkavets 2003b) If more than one source is cited (Clauson 1972, Korkmaz 2003, Turkmen 2006), they must be shown like that.

When sources with several authors are mentioned, the name of first author is written and for others (et.al) is added. (Ercilasun et.al. 1989).

Endnotes should be only for explanation and explanations should be at the end of the text. When references are given to any internet address, these addresses should be given in the sources and the date should be stated as following:

(<http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/turkiyat>
(14.10.2006)

6. Kaynakça: Kaynaklar, makalenin sonunda ve alfabetik sırayla verilmelidir. Bir yazara ait birden fazla yayın olduğu takdirde yayınlar, tarih sırasına göre yazılmalı; bir yazara ait aynı yıl yayımlanmış yayınlar (2006a, 2006b) şeklinde gösterilmelidir.

CAFEROĞLU, Ahmet (1958), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TOGAN, Zeki Velidi (1970), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ECKMANN, János (1996), *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Ed. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (1989), "-ası/esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY-Belleten* 1968, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 31-38.

TÜRKMEN, Fikret (2006), "Türk Destanlarının Ortak Kültür Mirası Olarak Değerlendirilmesi Meselesi", *. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 9-15 Nisan 2006, İzmir.

GRÖNBECH, K. (1995), *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

(<http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/turkiyat>
(14.10.2006)

6. References: References should be at the end of the text in the alphabetic order. If there are more than one source of an author then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1980a, 1980b)

CAFEROĞLU, Ahmet (1958), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TOGAN, Zeki Velidi (1970), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ECKMANN, János (1996), *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Ed. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (1989), "-ası/esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY-Belleten* 1968, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 31-38.

TÜRKMEN, Fikret (2006), "Türk Destanlarının Ortak Kültür Mirası Olarak Değerlendirilmesi Meselesi", *. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 9-15 Nisan 2006, İzmir.

GRÖNBECH, K. (1995), *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.